

*Ми їстось за те, чому
немає цини в усьому світі —
за Батьківщину.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

**Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління»**

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 11(13) 2022

Київ – 2022

**Public scientific Organization «Ukrainian Assembly of Doctors
of Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Public Administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 11(13) 2022

Kyiv – 2022

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2022. № 11(13) 2022. С. 391.**

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 07.11.2022, № 2/11-22)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління.

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- **Балахтар Катерина Сергіївна** - доктор філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Бахов Іван Степанович** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Бельська Тетяна Валентинівна** - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- **Гбур Зоряна Володимирівна** - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- **Дацій Олександр Іванович** — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

• *Дегтяр Олег Андрійович* — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)

• *Журавльова Лариса Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)

• *Заячківська Оксана Василівна* - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

• *Львіна Анастасія Олександрівна* - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

• *Ічанська Олена Михайлівна* - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

• *Кайдашев Роман Петрович* — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

• *Каламаж Руслана Володимирівна* - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)

• *Кардаш Оксана Любомирівна*, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)

• *Коваленко Олена Михайлівна* - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)

• *Корнієнко Петро Сергійович* - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

• *Кошова Світлана Петрівна* — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)

• *Кравчук Володимир Миколайович* — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

• *Кравчук Людмила Степанівна* - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)

• *Литвиненко Віктор Іванович* — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

• *Лич (Назарук) Оксана Миколаївна* - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

• *Марушева Олександра Анатоліївна* - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)

• *Міхальський Томаш* — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)

• *Мізюк Вікторія Анатоліївна* – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

• *Миргород-Карпова Валерія Валеріївна* - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

• *Новак-Каляєва Лариса Миколаївна* — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)

• *Орлова Наталія Сергіївна* — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)

- *Павлов Костянтин Володимирович* — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- *Пагура Тамара Іванівна* - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- *Помиткін Едуард Олександрович* — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- *Помиткіна Любов Віталіївна* — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Приходькіна Наталія Олексіївна* - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- *Сапожніков Станіслав Володимирович* - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- *Сопілко Ірина Миколаївна* - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- *Титко Анна Василівна* — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- *Трушкіна Наталія Валеріївна* - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- *Турчинова Ганна Володимирівна* — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- *Федоренко Владислав Леонідович* — доктор юридичних наук, професор, DтНв - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- *Хохліна Олена Петрівна* — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- *Чернуха Надія Миколаївна* — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- *Чумак Оксана Володимирівна* - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- *Якимчук Аліна Юріївна* — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- *Яковицька Лада Савелівна* — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Білик О.І. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ</i>	11
Бондаренко О.Г. <i>КЛАСИФІКАЦІЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ НА УРБАНІЗОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ, ЯКІ ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ</i>	23
Васильковський О.Т. <i>ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ</i>	32
Верещак О.О. <i>ЗАХІДНА НАУКОВА ДУМКА ПРО СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ</i>	43
Довженко В.А., Іванюк О.В., Яліков О.О. <i>ФОРМУВАННЯ ІР-КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ</i>	55
Крамаренко С.Б. <i>ДОСВІД ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ НА РІВНІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	66
Несененко П.П. <i>АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК КЛЮЧОВОГО НАПРЯМКУ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ</i>	74
Статівка Н.В., Орел Ю.Л., Покотило Т.В. <i>ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНИХ ЦІННОСТЕЙ</i>	85
Фітковський В.В. <i>МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРІЯ ТА ПРАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	95

СЕРІЯ «Право»

- Бєлікова М.І.** 104
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРОВАДЖЕННЯХ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
- Гаран О.В.** 111
НАРАТИВ ЩОДО ОКРЕМИХ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Ємельяненко В.В., Оробець К.М.** 123
ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ВІЙСЬКОВИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ
- Ус М.В.** 137
ДОГОВІРНА ТА ДЕЛІКТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗНАЧЕННЯ ТА КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

СЕРІЯ «Економіка»

- Герман Н.В.** 154
ПРИРОДНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ ПОЛІССЯ РІВНЕНЩИНИ
- Кватернюк А.О.** 164
ПЕРСПЕКТИВИ ЕЛЕВАТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСЛИННИЦЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ
- Лихолат С.М., Лакота В.І.** 173
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БРЕНД-МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА
- Мазуркевич І.О.** 183
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ
- Марків М.М., Тимків Г.Я.** 193
ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЙ
- Мікуліна М.О.** 200
ЛОГІСТИКА ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Перцович Т.О., Тимків Г.Я. 209
ХАРАКТЕРИСТИКА AGILE-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК НОВЕ СЛОВО В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Татаріна Т.В. 216
АНДЕРАЙТИНГ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ СТРАХОВИКА

Шкварчук Л.О., Слав'юк Р.А. 229
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ФІНАНСУВАННЯ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Prukhodkina N.O. 241
GENERAL DEVELOPMENT TRENDS OF THE MEDIA EDUCATION OF STUDENTS IN DEVELOPED ENGLISH-LANGUAGE COUNTRIES

Vorobiova T.V., Smalko L.Ye. 255
WORDS KILL – WORDS HEAL: THE BIBLIOTHERAPY VIABILITY OF CHILDREN'S LITERATURE IN COMBATING BULLYING AMONG ADOLESCENTS (A CASE STUDY OF MODERN UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN)

Білецька І.О. 268
ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ АКМЕОЛОГІЇ

Дільний В.М. 277
СПОСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ПОХІДНОЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Довгопола Л.І., Шамало Т.О. 283
ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ БІОЛОГІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Жирська Г.Я., Фонарюк О.В., Чуб К.Ф. 297
РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИМ ДИСЦИПЛІНАМ

Каплінський В.В. 311
РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО САМОВИХОВАННЯ В МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

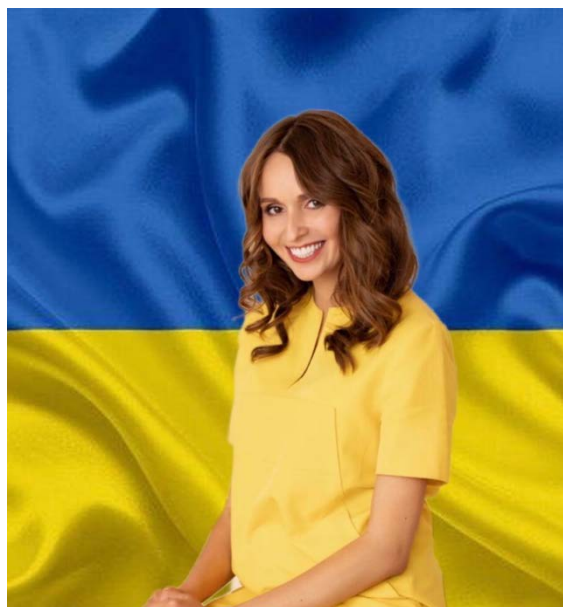

- Клюєва С.Д., Ді Тяньчао** 322
ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ
- Князьян М.О., Романюк Д.Х., Весна Т.В., Телецька Т.В.** 329
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА МЕТОДИ
- Король А.М., Рева Г.Г.** 340
ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ВИЩІЙ ШКОЛІ
- Прокопенко А.О.** 351
ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІЛЬОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОГО КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕДУКАЦІЄЮ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ
- Резніков Ю.П., Наволокіна А.С.** 363
АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ
- Филипська В.І.** 374
ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ
- Чжан Їн** 382
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПІДЛІТКІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДИТЯЧОЇ МУЗИЧНОЇ ШКОЛИ

Шановні колеги! Слава Україні! Героям Слава!

Прийміть щирі вітання із виходом наступного випуску фахового журналу «Наукові інновації та передові технології».

Матеріали журналу є для багатьох читачів порадицею і помічником, об'єктивним інформатором й аналітиком, консультантом та посередником у вирішенні питань: формування звітів зі сталого розвитку суб'єктами економіки та розкриття інформації про сталий розвиток міжнародними аналітичними компаніями; особистісно-орієнтованого підходу під час викладання іноземної мови професійного спрямування у вищих навчальних закладах освіти України; академічної мобільності

для іноземних громадян-студентів медичних ЗВО та їхнього впливу на якість медичної освіти України; інноваційних підходів у публічному управлінні та представлення переваг управління інноваціями для державного управління; теоретичного обґрунтування методологічно-цільового та організаційно-управлінського компонентів концептуальної моделі системи управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти; дослідження елементів бізнес-комунікацій соціально-економічних систем та ін.

До редакційної колегиї видання входять справжні фахівці, одностудці, які відповідально й професійно підходять до справи.

Бажаю миру, міцного здоров'я, щастя, оптимізму, нових творчих успіхів!

З повагою,
директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»

І.В. Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 351:005

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-11-22](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-11-22)

Білик Олена Іванівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. Основною метою статті є дослідження інноваційних підходів у публічному управлінні. Уряди сьогодні використовують різні методи та техніки, щоб з'ясувати потреби громадян, щоб зменшити розрив між владою та людьми та підвищити суспільну довіру як важливий фактор. Тому в роботі увагу зосереджено на огляді нових розробок публічного управління в рамках викликів і процесу глобалізації та його впливу на очікування громадян. В роботі розкрито суть інновацій і особливості інновацій у публічному управлінні, серед яких визначено такі види як інновації, спрямовані на покращення, цілеорієнтовані інновації, адаптивні інновації, антиципаційні інновації. Цікавим підходом стало представлення інноваційні аспекти державного сектора. Сьогодні громадяни більш-менш задоволені інноваціями в публічному управлінні, однак необхідно регулярно оцінювати досягнення, пов'язані з подальшими інноваціями, та їх здатність впливати на життя громадян і підвищувати їхні очікування. В статті визначено поняття «інновації» і «інновації в публічному секторі». Крім того у статті авторкою представлено критерії інновацій у публічному управлінні, які змінюють традиційне бачення державного управління і трансформують його у публічне управління. Визначено, необхідність створення інноваційних ініціатив в публічному управлінні шляхом створення інноваційних лабораторій та врахування тенденцій цифровізації. Для фундаментальних змін інноваційного характеру управління інноваціями, яке поєднує розробку нових ідей та їх впровадження в організації, здається, пропонує відповідний шлях. Встановлено, що тісна інтеграція інноваційного підрозділу в організацію полегшує впровадження інновацій і приносить такі переваги, як довіра, прозорість, видимість і ефект навчання в організації. Відзначено, що управління інноваціями в публічній

сфері переслідує мету постійної та систематичної трансформації, яка сприяє впровадженню міжструктурних і міжпроцесних змін.

Таким чином, ця стаття претендує на те, щоб забезпечити активний підхід досліджень, які можуть зробити конкретний внесок на шляху до подальших інновацій у публічному управлінні та підвищити очікування громадян.

Ключові слова: публічне управління, інновації, уряд, інновації в публічному управлінні, критерії інновації в публічному секторі.

Bilyk Olena Ivanivna Doctor of science in public administration, associate professor, professor of the department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 28a/2b, Lviv, tel.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

INNOVATIVE APPROACHES IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The main goal of the article is to research innovative approaches in public administration. Governments today use various methods and techniques to find out the needs of citizens to reduce the gap between the government and the people and increase public trust as an important factor. Therefore, the work focuses on the review of new developments in public administration within the challenges and process of globalization and its impact on citizens' expectations. The work reveals the essence of innovations and features of innovations in public administration, among which such types as innovations aimed at improvement, goal-oriented innovations, adaptive innovations, and anticipatory innovations are defined. An interesting approach was the presentation of innovative aspects of the public sector. Today, citizens are more or less satisfied with innovations in public administration, but there is a need to regularly evaluate the achievements of further innovations and their ability to influence citizens' lives and raise their expectations. The article defines the concepts of "innovation" and "innovation in the public sector". In addition, the author's article presents the criteria for innovations in public administration, which change the traditional vision of public administration and transform it into public administration. The need to create innovative initiatives in public administration by creating innovative laboratories and taking into account digitalization trends was determined. For fundamental changes in the nature of innovation, innovation management, which combines the development of new ideas and their implementation in the organization, seems to offer a suitable path. It has been found that the close integration of the innovation department in the organization facilitates the implementation of innovations and brings such benefits as trust, transparency, visibility and the learning effect in the organization. It was noted that the management of innovations in the public sphere pursues the goal of constant and

systematic transformation, which promotes the implementation of interstructural and interprocess changes.

Thus, this article claims to provide an active research approach that can make a concrete contribution to further innovation in public administration and raise citizens' expectations.

Keywords: public administration, innovation, government, innovation in public administration, criteria for innovation in the public sector.

Постановка проблеми. Управління інноваціями стає все більш важливим у бізнесі, політиці та державному управлінні. Зміни в економічному середовищі роблять нові бізнес-моделі незамінними, зміна очікувань громадян і компаній щодо держави та непередбачуваних подій вимагають інноваційних концепцій для адаптації дій держави. Інновації в публічному управлінні відрізняються від інновацій в приватних компаніях, головним чином через специфіку державного управління та той факт, що його послуги не надаються на ринкових засадах.

Особливістю інноваційних проектів у державному секторі є те, що вони вимагають значної юридичної та адміністративної, технічної та організаційної, а також економічної та політологічної підтримки, а отже, являють собою структурну проблему.

Публічне управління є одним із основних інструментів, за допомогою якого реалізуються відносини між державою, громадянським суспільством і приватним сектором.

У цьому відношенні підтримка інноваційних підходів в публічному управлінні дозволяє досягти вищих цілей розвитку, зокрема економічних переваг, зменшення бідності, гармонії та інституційної стабільності.

Створення стабільного, ефективного, прозорого, професійного та незалежного публічного управління слід розглядати як головний виклик і великий шанс для прискорення процесу європеїзації в багатьох країнах.

Досвід і зростаюча кількість емпіричних досліджень у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, свідчать про те, що процес трансформації є найбільш ефективним і дієвим, коли він відповідає таким критеріям [1]:

- наявністю надійної політики та планування,
- адекватністю та передбачуваністю ресурсів,
- гнучкістю і прозорістю механізмів державної політики
- законодавчим регулюванням.

Однак для того, щоб оцінити очікування громадян щодо пропозиції інноваційного підходу в публічному управлінні актуалізує це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні велика кількість науковців і практиків здійснили дослідження суті інновацій у публічному управлінні. Правові підходи у визначенні сутності функцій публічного управління, як основного підґрунтя до розвитку держави, суспільства і

економіки досліджував у своїх працях Бородін І. [2], а визначенню проблем державного регулювання інноваційної діяльності в Україні присвячені праці Чикаренка І. [3]. Велика кількість вітчизняних науковців досліджували механізми впровадження інновацій у державне управління: К Герасимюк, Н.Зелінська [4], С. Попов[5], О. Федорчак[6], Л. Федулова [7]. Питання розвитку і маркетингу інновацій в публічному управлінні як ключових детермінантів довіри висвітлили у своїх працях Височина А., Семенов В., Кириченко К.[8] та ін. Серед іноземних дослідників інновацій у публічному управлінні розглядали через призму вибудовування нових стратегій К. Блінд [9], С. Емре [10], А. Агер [11]та ін. Саме застосування практик та інновацій у публічному управлінні розвинених країн світу має на сьогодні велике теоретичне і прикладне значення, що сприятиме швидкій інтеграції України у ЄС.

Мета статті. Метою статті є окреслити нові та різні перспективи щодо інноваційних підходів у публічному управлінні та представити переваги управління інноваціями для державного управління.

Виклад основного матеріалу. Хоча уряд все ще займає центральне місце в публічному управлінні, зараз широко визнається, що громадянське суспільство та приватний сектор також відіграють важливу роль у цій сфері. Громадяни більше не сприймають себе як пасивних «споживачів» державних послуг, а як частину рішення для більш ефективного вирішення нових проблем. Поглиблення демократії для надання можливостей не лише для покращеного представництва, але й для більш активної участі та залучення до суспільних справ вимагає інноваційних інституційних механізмів, процесів і політики.

Як наслідок, декілька країн у всьому світі намагаються відновити своє публічне управління та зробити його більш проактивним, ефективнішим, більш підзвітним і особливо більш орієнтованим на надання послуг. Щоб здійснити цю трансформацію, уряди впроваджують інновації у свою організаційну структуру, практику, можливості та те, як вони мобілізують, розгортають і використовують людські, матеріальні, інформаційні, технологічні та фінансові ресурси для надання послуг віддаленим, знедоленим і проблемним людям. Незважаючи на те, що в усьому світі докладають зусиль для пошуку інноваційних шляхів покращення ефективності публічного управління та надання йому можливості ефективно ініціювати, планувати та впроваджувати політику та програми національного розвитку, а також узгоджені міжнародні та регіональні стратегії розвитку, включаючи Цілі розвитку тисячоліття; існує гостра потреба визнати їх і поділитися ними на міжнародному рівні.

У теорії та практиці держав процес інновацій у публічному управлінні розглядається як «постійний процес» і триваюча трансформація». Як постійний процес, інновації публічного управління включають децентралізацію державного управління, спрощення процедур, інформатизацію надання послуг та покращення розвитку людських ресурсів. Отже, інноваційний процес

включає механізми, які забезпечать прозорість і підзвітність публічного сектору та механізми залучення збільшення прямих іноземних інвестицій. Інновації державного управління є ключовим інструментом державотворення.

Інновація в державному управлінні – це ефективне вирішення проблем і перешкод. Крім того, інновація – це не закриті та завершені рішення, а відкрите рішення, яке трансформується тими, хто його приймає.

Оновлення державного управління має розпочатися зі спрощення всієї бази, яка регулює функціонування державних структур. Реформи адміністративного законодавства та сумісність адміністративної системи слід вважати основою для інновацій державного управління. На сучасному етапі економічна модель, побудована на основі безперервного процесу інноваційного оновлення, не має альтернативи для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Така модель, на думку експертної спільноти, передбачає наявність як мінімум двох фундаментальних передумов.

По-перше, розвиток економіки та зростання доходів основних верств населення відбувається, насамперед, за рахунок перманентного оновлення та розширення якісних характеристик товарів та послуг, частоти та ефективності інноваційної діяльності.

По-друге, необхідна національна науково-технологічна та промислова база, здатна постійно генерувати інновації та трансформувати їх у продукти, що мають стабільний попит на ринку.

Створення сучасної структури публічного управління, як інструменту держави та громадянського суспільства, вимагає побудови принаймні базової структури цінностей плюралістичної демократії, яка слідує за визнанням неоднорідної структури суспільства та кількості конкуруючих інтересів. Публічна адміністрація має бути відповідальною за свої дії не лише в управлінні державними ресурсами, а й у наданні якісних державних послуг. Повагу до правил і процедур, а саме тих, які спрямовані на покращення управління державними фінансами, необхідно заохочувати та цінувати через культуру заслуг і професійної відповідальності.

Уряди з усього світу повинні реагувати на дедалі складніші вимоги громадян і значні зміни в глобальному середовищі. На національному рівні вони борються з декількома складними соціальними та економічними проблемами, включаючи викорінення бідності, безробіття, погану освітню систему, епідемії здоров'я, погіршення навколишнього середовища та наслідки військових дій. У той же час вони намагаються скорегувати свою політику та навички для ефективної інтеграції у світову економіку.

На думку Юргена Гаушильда та Ганса Георга Гемюндена, кожна інновація має змістовий вимір (що нового?), інтенсивний вимір (наскільки новий?), суб'єктивний (новий для кого?), процедурний (де починається інновація). і де це закінчується?) і один нормативний (які покращення приносить інновація) вимір[12].

Термін інновація часто асоціюється з чимось новим, руйнівним і швидким. Слід розрізняти інновацію та винахід. У той час як винахід означає винахід або першу появу новинки, інновація – це те, що є результатом винаходу чи ідеї, втілюється в нові процеси, продукти та послуги та приймається.

Інновація також може означати оновлення чогось, що вже існує. Державні інновації — це новий спосіб дій і поведінки з боку держави, який пов'язаний із можливими змінами в законодавстві та організації державних структур. Державний сектор і державне управління переживають технічний прогрес постійні процеси модернізації. Тому також слід враховувати різницю між адаптацією до технічного розвитку або адміністративної модернізації та інноваціями.

Далі термін «інновація» використовується як для продуктів, так і для структурних і процесних інновацій у контексті державного сектора. У цьому сенсі інновації не обов'язково розглядаються як швидкі, руйнівні та нові, а як процес, який впливає на процеси та структури чи реальність управління в довгостроковій перспективі. Інноваційна модель Обсерваторії інновацій у державному секторі Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розрізняє чотири аспекти інновацій у державному секторі та служить для визначення цілей інноваційних проектів (рис.1) [12,13].

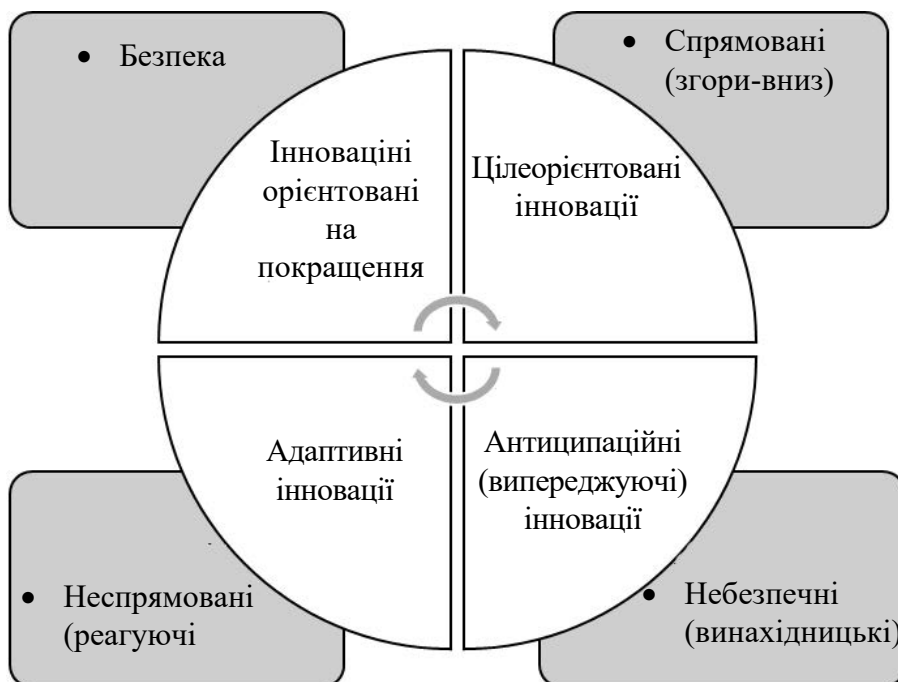

Рис. 1. Інноваційні аспекти державного сектора

Інновації, орієнтовані на вдосконалення, спрямовані на оптимізацію конкретних практик, результатів і відповідну адаптацію існуючих структур. Адаптивні інновації, з іншого боку, мають на меті забезпечити відповідну відповідь на зовнішні несподівані зміни середовища та багаторазово перевіряти

нові підходи для адаптації до змін. Ці два аспекти інновацій часто розглядаються в інноваційних лабораторіях публічного сектору для адаптації до технологічного та суспільного розвитку. Цілеспрямована інновація призначена для підтримки реалізації конкретних цілей і зазвичай починається з бажаного стану, а не з конкретних рішень. Четвертий аспект інновацій у цій моделі називається антиципаційними інноваціями. Він надає ідеї для проактивного вирішення майбутніх викликів і може призвести до появи орієнтованих на майбутнє ідей. Якщо цю модель поєднати з вимірами змісту, інтенсивності та суб'єктивний/процедурний/нормативний виміром, створюється нормативна база, яка може слугувати основою для аналізу інновацій у публічному секторі.

Загалом уряди стикаються з трьома основними викликами.

По-перше, вони повинні діяти та надавати більш широкомасштабні та якісніші послуги з обмеженими ресурсами та обмеженими операційними можливостями. Тобто уряди повинні використовувати свої ресурси та нарощувати потенціал не лише більш ефективно, але й більш творчо, наприклад, залучаючи підтримку приватного сектору та громадянського суспільства у наданні послуг.

По-друге, вони повинні зробити державні установи більш підзвітними, чуйними та ефективними, сприяючи державному управлінню, більш орієнтованому на громадян.

По-третє, і найважливіше, вони повинні більш адекватно реагувати на вимоги громадян щодо більшої участі.

Відгук уряду вважається «судженням громади про те, що система та політичні діячі несуть відповідальність і будуть робити те, що правильно. Через політичні змагання рівень реагування різниться між країнами. Зрозуміле повідомлення для громадськості є передумовою для підзвітності уряду, щоб позитивно вплинути на очікування громадян.

По всьому світу національні та місцеві органи влади впроваджують веб-сервіси, щоб покращити орієнтацію громадян, зменшити бюрократичну тяганину, створити центри «єдиного вікна», зменшити адміністративний тягар на громадян і корпорації та підвищити довіру громадян до уряду.

Інновації державного управління за останні роки впливають на відкритість уряду, ефективність, нові передові послуги, ефективність, прозорість та участь громадян.

Довіра до влади – поняття багатогранне, досить неоднозначне. Він охоплює загальні та системні фактори, такі як легітимність політико-адміністративної системи, а також більш конкретний досвід роботи з урядом та його службами та динамічну взаємодію між ними. З середини 1960-х років громадська довіра до уряду та політичних інститутів зменшується в усіх розвинених індустріальних демократіях. Сьогодні багато громадян не довіряють уряду, тому що вони не вважають його доступним і підзвітним, тому

громадяни розчаровані низьким рівнем послуг, що надаються. У цьому сенсі недоліки зосереджені в різних аспектах, таких як: вартість веб-сайтів, новий потік запитів від громадськості, загрози безпеці, веб-сайт не охоплює все населення, а лише ту його частину, яка має доступ до Інтернету. Це особливо проблема в країнах, що розвиваються, де веб-сайти слід розглядати лише як альтернативні засоби комунікації.

Щоб конкретизувати особливості інноваційних проектів у публічному секторі, необхідно розрізняти інновації в управлінні та інновації в науці та бізнесі. Політика встановлює нормативну базу для використання технологій з урахуванням впливу на людей, суспільство та економіку. Держава спеціально просуває технології для досягнення економічних і соціально-політичних цілей. Це стратегічне мислення та дії можна підсумувати девізом «робити правильні речі». Сфери діяльності державних адміністрацій все більше стають проблемами міжвідомчої та міжвідомчої співпраці. Державному управлінню потрібні експериментальні простори для випробування нових підходів до вирішення складних завдань. Будь-яка адміністративна дія має бути юридично легітимована і, отже, слідувати принципу «роби все правильно». Між цими двома парадигмами знаходяться інновації в публічному секторі.

Цілі інноваційних проектів у державному секторі різноманітні та характеризуються складними залежностями та суперечливими цілями. Інноваційні лабораторії⁵, які широко поширені в державному управлінні, часто переслідують кілька цілей одночасно та охоплюють широкий спектр тем. Вони рідко вирішують вузько визначені питання. Тому, так важливо традиційні ролі уряду та державного управління необхідно пристосувати до нових і майбутніх потреб суспільства в рамках саме публічного управління. Тому необхідно враховувати наступні критерії:

- технології можуть принести інноваційні можливості в державний сектор, покращити взаємодію між урядом і громадянами через спрощення процедур і сприяти відкритому уряду. Перепланування політичних інститутів і переосмислення уряду в більш широкому плані могли б зробити політичні інститути більш інтерактивними та ефективними.
- Політику відкритого уряду можна було б удосконалити й створити чіткі стратегії. Підзвітність, прозорість і справедливість мають бути центральними поняттями демократичних урядів.
- Такі інструменти, як форсайт і спекулятивний, спільний і сервісний дизайн, можуть удосконалити інноваційні підходи до уряду, працюючи з великою кількістю зацікавлених сторін і громадян.
- Нова організаційна архітектура з меншою ієрархією та інноваційним способом спільного проектування, включаючи ініціативи з громадянами, може залучити людей новими та креативними рішеннями, які зроблять державну адміністрацію більш інноваційною та конкурентоспроможною порівняно з приватним сектором.

- Нові навички для державного управління можуть підвищити його ефективність і кращу підготовленість до майбутнього, а також підвищити креативність для виявлення нових викликів і діяти за допомогою інноваційних підходів.

- Органи державного управління могли б розглянути питання про модернізацію процесів найму, щоб залучити компетентний персонал, які можуть створювати політику нового стилю.

Для реалізацій інноваційних в публічному секторі важливим є застосування досвіду інноваційних лабораторій.

Інноваційні ініціативи в публічному секторі – відомі як інноваційні лабораторії, урядові лабораторії, міські лабораторії, громадянські лабораторії, цифрові центри та інноваційні центри – призначені як відкриті структури для обміну досвідом, передачі знань і спільного створення інновацій. Вони пропонують простір для обміну між учасниками політики, адміністрації, науки, бізнесу та громадянського суспільства, які не зустрілися б за інших обставин. Такі інноваційні ініціативи характеризуються відкритими формами участі, міждисциплінарністю, різноманітністю методологічних підходів і меншою інституціоналізацією. Часто виникає питання про те, як автономні інноваційні ініціативи повинні існувати від їх «материнської організації» і які наслідки це тягне за собою. Тісна інтеграція інноваційного підрозділу в організацію полегшує впровадження інновацій і приносить такі переваги, як довіра, прозорість, видимість і ефект навчання в організації. З іншого боку, небезпеку бюрократії та залежність від «клієнта» можна розглядати як недолік, що, у свою чергу, говорить за встановлення зовнішніх інноваційних ініціатив. Форма організації та ступінь автономності інноваційних ініціатив залежать від мети та бажаних ефектів. Внутрішні чи зовнішні інноваційні лабораторії, аналітичні центри, окремий організаційний підрозділ, який займається темою інновацій, або запровадження міжбізнес-інноваційних процесів – стратегічний розгляд організаційної форми має відбуватися на етапі встановлення цілей. Проте важливо, щоб відповідальність за результати інноваційних процесів та їх впровадження була чітко визначена.

Інноваційні процеси вимагають креативності та можливості для працівників різних ієрархічних рівнів брати участь у розробці нових ідей. Це вимагає змін у культурі спілкування та форматах участі, особливо в ієрархічно структурованих організаціях, щоб співробітники на всіх рівнях ієрархії могли брати участь в інноваційних процесах. Бажана культурна зміна або зміна перспективи, яка розглядається в публічних дебатах як головна мета інновацій у публічному управлінні вимагає свободи та простору всередині адміністрації, яка впроваджується зверху вниз і допомагає формувати її знизу вгору. За допомогою такої організації інновацій може виникнути «ми відчуваємо», яке сприяє бажаним змінам. Емпіричні знання та структури, що обслуговують правову безпеку всередині урядів, повинні бути узгоджені з нетрадиційними

інноваційними методами та міждисциплінарними знаннями. Комплексне управління інноваціями має великий потенціал для рамкових умов і викликів державного управління. Управління інноваціями переслідує мету постійної та систематичної трансформації. Це також сприяє впровадженню міжструктурних і міжпроцесних змін. Напередодні інноваційної ініціативи особам, які приймають рішення в політиці та адміністрації, потрібна концепція для визначення вимірних цілей і критеріїв для оцінки досягнення цілей. У ході інноваційного процесу особи, які приймають рішення, потребують кількісних і якісних показників для оцінки переваг як основи для прийняття рішень.

Висновки. Інноваційний процес публічного управління має на меті модернізувати уряди в напрямку зміцнення його потенціалу та зробити їх більш ефективним і підзвітним. Нововведення також впливає на вдосконалення державного управління, створення умов для реалізації державної політики, зменшення дефіциту та сприяння економічному зростанню. Тому роль держави стає більше як «служби», а не «влади». Революція ІКТ впливає на трансформацію відносин громадян з урядом через покращення надання послуг, з одного боку, та спілкування, з іншого. Намір покращити стосунки між урядом і громадянами є ключовим елементом нинішнього інноваційного розвитку електронного уряду. Завдяки зміцненню довіри до уряду та кращій державній політиці легітимність уряду посилюється, що змінює підходи до публічного управління.

Література:

1. Girishankar N. Evaluating Public Sector Reform Guidelines for Assessing Country. Level Impact of Structural Reform and Capacity Building in the Public Sector. Washington, 2001. P. 8.
2. Бородін І.Л. Функції публічного управління / Бородін І.Л. // Юридичний вісник 3 (32), 2014. – С. 24–29.
3. Чикаренко І. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування: збір. наук. праць ДРІДУ НАДУ. Вип. 4 (15). 2012. С. 95-106. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=dums_2012_4_14
4. Герасимюк К.Х., Зелінська Н.С. Механізми впровадження інновацій у процес регіонального управління в умовах децентралізації. Право та державне управління: збір. наук. праць. Вип. 2. 2020. С. 260-265. Режим доступу: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/40.pdf
5. Попов С.А. Інноваційний розвиток системи органів публічної влади: стратегічний підхід: монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 368 с.
6. Федорчак О.В. Інноваційний механізм державного управління: підходи до формування. Ефективність державного управління: збір. наук. праць ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України. Вип. 33. 2012. С. 150-157. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_33_19
7. Федулова Л.І. Інноваційний механізм модернізації публічного управління в Україні. Економічний вісник університету: збір. наук. праць Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Вип. 41. 2019. С. 83-89. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsiyuy-mehanizm-modernizatsiyi-publichnogo-upravlinnya-v-ukrayini>
8. Vysochyna A. Marketing and management of innovations in public governance as core determinants of trust [Електронний ресурс] / A. Vysochyna, V. Semenov, K. Kyrychenko // Marketing and Management of Innovations. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://armgpublishing.com/ua/uajournals/uammi/volume-12-issue-2/article-17/>.

9. Blind K. Public Innovation. Innovationen und Innovationsmanagement in der öffentlichen Verwaltung in Deutschland und Europa [Електронний ресурс] / K. Blind та ін.// Berlin FRAUNHOFER FOKUS. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://publica.fraunhofer.de/eprints/urn_nbn_de_0011-n-2172468.pdf.

10. Cinar Emre, Simms Christopher, Trotta Paul, Akif Demircioglu Mehmet. Public sector innovation in context: A comparative study of innovation types. Public Management Review. Latest Articles. Published online: 09 Jun 2022. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14719037.2022.2080860>

11. Agger A., Lund D.H. Collaborative Innovation in the Public Sector – New Perspectives on the Role of Citizens? Scandinavian Journal of Public Administration. Vol. 23. (7). 2017. Режим доступу : <https://ojs.uib.no/index.php/sjpa/article/view/3398>

12. Hauschildt J. Dimensionen der Innovation, in: Sönke Albers, Oliver Gassmann (Hg.): Handbuch Technologie- und Innovationsmanagement: Strategie - Umsetzung – Controlling [Електронний ресурс] / J. Hauschildt, H. Gemünden. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://docplayer.org/38348935-Handbuch-technologieund-innovationsmanagement.html>.

13. Powering European Public Sector Innovation: Towards A New Architecture: Report of the Expert Group on Public Sector Innovation. European Union, 2013. Режим доступу: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/42-public_sector_innovation_-_towards_a_new_architecture.pdf

Putra F. Perspective 1: Crisis Management in Public Administration. Planning Forum UT. Режим доступу: <https://sites.utexas.edu/planningforum/perspective-1-crisis-management-in-public-administration/>

Social design. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_design

Understanding innovation in cities. OECDiLibrary. Режим доступу: <https://www.oecdilibrary.org/sites/6593ec90-en/index.html?itemId=/content/component/6593ec90-en>

References:

1. Girishankar, N. (2001) "Evaluating Public Sector Reform Guidelines for Assessing Country"-Level Impact of Structural Reform and Capacity Building in the Public Sector. Washington, p.8 [in English].

2. Borodin I.L. (2014) Funktsii publichnoho upravlinnia [Functions of public administration]. Yurydychnyi visnyk 3 (32), 24–29 [in Ukrainian].

3. Chikarenko, I. (2012). Problemi derzhavnogo reguljuvannja innovacijnoï dijial'nosti v Ukraïni [Problems of state regulation of innovative activity in Ukraine]. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - State administration and local self-government, 4 (15), 95-106. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=dums_2012_4_14 [in Ukrainian].

4. Gerasimjuk, K.H., Zelins'ka, N.S. (2020). Mehanizmi vprovadzhennja innovacij u proces regional'nogo upravlinnja v umovah decentralizacii [Mechanisms of introducing innovations into the process of regional management in conditions of decentralization]. Pravo ta derzhavne upravlinnja - Law and public administration, 2, 260-265 [in Ukrainian].

5. Popov, S.A. (2017). Innovacijnij rozvitok sistemi organiv publichnoï vladi: strategichnij pidhid [Innovative development of the system of public authorities: a strategic approach]. Odesa : ORIDU NADU [in Ukrainian].

6. Fedorchak, O.V. (2012). Innovacijnij mehanizm derzhavnogo upravlinnja: pidhodi do formuvannja [Innovative mechanism of public administration: approaches to formation]. Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja: zbir. nauk. prac' LRIDU NADU pri Prezidentovi Ukraïni - Effectiveness of public administration, 33, 150-157. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_33_19 [in Ukrainian].

7. Fedulova, L.I. (2019). Innovacijnij mehanizm modernizacii publicnogo upravlinnja v Ukraïni [Innovative mechanism of modernization of public administration in Ukraine]. *Ekonomichnij visnik universitetu - Economic bulletin of the university*, 41, 83-89. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsiyinyi-mehanizm-modernizatsiyi-publicnogo-upravlinnyav-ukrayini> [in Ukrainian].
8. Vysochyna, A., Semenov, V., & Kyrychenko, K. . (2021). Marketing and management of innovations in public governance as core determinants of trust Marketing and Management of Innovations, 2, 204-212. Retrieved from: <https://doi.org/10.21272/mmi.2021.2-17> [in English].
9. Knut Blind et al (2012): Public Innovation. Innovationen und Innovationsmanagement in der öffentlichen Verwaltung in Deutschland und Europa, Berlin FRAUNHOFER FOKUS 2012, S. 34. Retrieved from: http://publica.fraunhofer.de/eprints/urn_nbn_de_0011-n-2172468.pdf [in German]
10. Cinar Emre, Simmsa Christopher, Trotta Paul, Akif Demircioglu Mehmet. Public sector innovation in context: A comparative study of innovation types. *Public Management Review*. Latest Articles. Published online: 09 Jun 2022. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14719037.2022.2080860> [in English].
11. Agger A., Lund D.H. Collaborative Innovation in the Public Sector – New Perspectives on the Role of Citizens? *Scandinavian Journal of Public Administration*. Vol. 23. (7). 2017. Retrieved from <https://ojs.uib.no/index.php/sjpa/article/view/3398> [in English].
12. Jürgen Hauschildt, Hans Georg Gemünden (2011). Dimensionen der Innovation, in: Sönke Albers, Oliver Gassmann (Hg.): *Handbuch Technologie- und Innovationsmanagement: Strategie - Umsetzung – Controlling*. Vol, 2., p. 3-18 Retrieved from: <https://docplayer.org/38348935-Handbuch-technologieund-innovationsmanagement.html> [in German].
13. Powering European Public Sector Innovation: Towards A New Architecture: Report of the Expert Group on Public Sector Innovation. European Union, 2013. Retrieved from https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/42-public_sector_innovation_-_towards_a_new_architecture.pdf [in English].
- Putra F. Perspective 1: Crisis Management in Public Administration. *Planning Forum UT*. Retrieved from <https://sites.utexas.edu/planningforum/perspective-1-crisis-management-in-public-administration/> [in English].
- Social design. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Social_design [in English].
- Understanding innovation in cities. OECDiLibrary. Retrieved from <https://www.oecdilibary.org/sites/6593ec90-en/index.html?itemId=/content/component/6593ec90-en> [in English].

УДК 351.9 -044.342:351.746.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-23-31](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-23-31)

Бондаренко Олександр Геннадійович доктор наук з державного управління, доцент, Начальник кафедри оперативного мистецтва, Національна академія Національної гвардії України, вул. Захисників України, 3, м. Харків, 61101, тел.: (050) 286-99-55, <https://orcid.org/0000-0003-1755-3333>

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ НА УРБАНІЗОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ, ЯКІ ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ

Анотація. Проблематика забезпечення безпеки на урбанізованих територіях характеризується загрозами виникнення на них кризових та надзвичайних ситуацій. На жаль, навіть у мирний в Україні спостерігалась тенденція до збільшення кризових та надзвичайних ситуацій, які загрожують державній безпеці України. Відкрита і широкомасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, сучасний стан національної безпеки України в умовах складної міжнародної обстановки, воєнно-політичної і суспільно-політичної обстановки в нашій країні тільки загострила проблематику забезпечення безпеки на урбанізованих територіях та обумовлює потребу розроблення нових підходів до формування й реалізації державної політики у вказаній сфері, а також потребує ретельної класифікації кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці. Сьогодні існує нагальна потреба такого законодавчого визначення кризової ситуації на урбанізованій території, яка б повно та всебічно характеризувало дане поняття. У статті запропоновано таке визначення, а також обґрунтована класифікація кризових ситуацій на урбанізованій території, які загрожують державній безпеці України. Обґрунтовано віднесення кризових ситуацій воєнно-політичного характеру до введення особливого періоду (воєнного часу) до кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці. Кризові ситуації криміногенного, соціально-політичного та соціально-економічного, техногенного і природного характеру, без сумніву, відносяться до кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці. Одними із ключових ознак кризових ситуацій мирного часу на урбанізованих територіях є те, що вони можуть виникнути у будь-який час у будь-якій сфері діяльності та у будь-якому регіоні, що, безперечно, приводить до заподіяння шкоди життєво важливим інтересам громадян та їх об'єднанням, об'єктам соціальної інфраструктури, підприємствам, органам державної влади тощо; потребують залучення в обмежені строки додаткових сил та засобів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також сил безпеки різних відомств; як правило, не потребують введення надзвичайних адміністративно-правових

режимів.

Ключові слова: державне управління, державна безпека, кризові ситуації, урбанізовані території.

Bondarenko Oleksandr Gennadiyovych Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Operative Art Department, National Academy of the National Guard of Ukraine, Zahisnykiv Ukrainy St., 3, Kharkiv, 61101, tel.: (050) 286-99-55, <https://orcid.org/0000-0003-1755-3333>

CLASSIFICATION OF CRISIS SITUATIONS IN THE URBANIZED TERRITORY THAT THREATEN STATE SECURITY

Abstract. The problem of ensuring security in urbanized areas is characterized by threats of crisis and emergency situations. Unfortunately, even in peaceful Ukraine, there was a tendency to increase crisis and emergency situations that threaten the state security of Ukraine. The open and large-scale war waged by the Russian Federation against Ukraine, the current state of Ukraine's national security in the context of a complex international situation, the military-political and socio-political situation in our country only exacerbated the problem of ensuring security in urbanized territories and necessitates the development of new approaches to formation and implementation of state policy in the specified area, as well as requires careful classification of crisis situations in urban areas that threaten state security. Today, there is an urgent need for such a legislative definition of a crisis situation in an urbanized area, which would fully and comprehensively characterize this concept. The article offers such a definition, as well as a justified classification of crisis situations in the urbanized territory that threaten the state security of Ukraine. The attribution of military-political crisis situations to the introduction of a special period (wartime) to crisis situations in urbanized territories that threaten state security is substantiated. Crisis situations of a criminogenic, socio-political and socio-economic, man-made and natural nature are undoubtedly crisis situations that threaten state security. One of the key features of peacetime crisis situations in urbanized areas is that they can arise at any time in any field of activity and in any region, which undoubtedly leads to damage to the vital interests of citizens and their associations, objects of social infrastructure, enterprises, state authorities, etc.; require the involvement of additional forces and means of state authorities, local self-government bodies, as well as security forces of various departments within a limited period of time; as a rule, they do not require the introduction of extraordinary administrative and legal regimes.

Keywords: public administration, state security, crisis situations, urbanized territories.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення безпеки на

урбанізованих територіях характеризується загрозами виникнення на них кризових та надзвичайних ситуацій. На жаль, навіть у мирний в Україні спостерігалась тенденція до збільшення кризових та надзвичайних ситуацій, які загрожують державній безпеці України. Кількість кризових та надзвичайних ситуацій в Україні за 2020-2021 рр. показувало невітнішу динаміку. Так, загальна кількість кризових та надзвичайних ситуацій збільшилася на 6,9 %, при цьому кількість кризових та надзвичайних ситуацій природного характеру збільшилася на 1,6 %, техногенного – на 12,8%, а соціального характеру – та 20 % [1]. Відкрита і широкомасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, сучасний стан національної безпеки України в умовах складної міжнародної обстановки, воєнно-політичної і суспільно-політичної обстановки в нашій країні тільки загострила проблематику забезпечення безпеки на урбанізованих територіях та обумовлює потребу розроблення нових підходів до формування й реалізації державної політики у вказаній сфері, а також потребує ретельної класифікації кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечним є вклад окремих вчених у досліджувану проблематику. Так, у своїй дисертації [2] Кравченко С.Г. глибоко дослідив теоретико-методологічні засади державної політики розвитку урбанізованих територій в Україні, у тому числі і державне управління ризиками у процесі розвитку урбанізованих територій пов'язаних із виникненням надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру. У науковій статті [3] досліджувалися державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру в Україні, зокрема розглядався методологічний аспект формування таких механізмів, сформульовано низку наукових і прикладних завдань, наведено методику, сформовано схему логіки відповідного дослідження. Проблеми кризового менеджменту у державному управлінні, його функції та передумови розглядали Барковець А.І. та Шведун В.О. у науковій праці [4]. Питання управління у сфері цивільного захисту як галузі державного управління і складової національної безпеки щодо захисту особи, суспільства й держави від надзвичайних ситуацій та їх наслідків розглядався Засуньком С.С. у статті [5]. Наукові праці Белая С.В. були присвячені стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України [6], а також розробленню комплексного державного механізму протидії кризовим ситуаціям за масовою участю населення [7].

Незважаючи на важливість і цінність наукових праць вказаних учених, на наш погляд, потребують окремого обґрунтування класифікація кризових ситуацій на урбанізованій території, які загрожують державній безпеці України.

Мета статті полягає у обґрунтуванні класифікації кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що сьогодні існує нагальна потреба такого законодавчого визначення кризової ситуації на

урбанізованій території, яка б повно та всебічно характеризувало дане поняття. Кодекс цивільного захисту України оперує поняттям «надзвичайна ситуація» та трактує таким чином «надзвичайна ситуація – це обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності» [8]. Нажаль, вказане визначення не встановлює зв'язку із категорією «кризова ситуація на урбанізованій території», хоча поняття «кризова ситуація, що загрожує національній безпеці» дедалі все більше застосовується у нормативно-правових актах, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки України.

Так, Стратегія національної безпеки України [9] серед основних заходів з створення ефективного сектору безпеки і оборони (підпункт 4.2) визначала «... централізоване управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, міжвідомчу координацію і взаємодію».

Воєнна доктрина України [10] п. 39 передбачає «...розширення можливостей Головного ситуаційного центру України для забезпечення координації і контролю діяльності органів виконавчої влади, правоохоронних органів та військових формувань у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, в особливий період, в умовах воєнного, надзвичайного стану і при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України».

III розділом Стратегічного оборонного бюлетеня України [11] було визначено механізм імплементації оборонної реформи, а саме підпункт 3.5. визначені сприятливі та негативні фактори, одним з сприятливих факторів є «...вивчення та впровадження досвіду функціонування органів військового управління та виконання завдань військами (силами) під час реагування на кризові ситуації».

Таким чином, у цих нормативно-правових документах вже запроваджено термін «кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України», який характеризує обстановку напередодні введення особливого періоду. Термін «кризова ситуація» на законодавчому рівні було закріплено Законом України від 25.12.2014 р. № 43-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони» [12], у якому вказано, що «...кризовою ситуацією вважається крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні».

Ю. П. Бабков та М. М. Адамчук у [13] надають власне авторське визначення поняття «кризова ситуація». Цілковито погоджуючись з вказаними авторами, ми вважаємо за доцільне уточнити визначення поняття «кризова ситуація на урбанізованій території, яка загрожує державній безпеці». Кризова ситуація на урбанізованій території, яка загрожує державній безпеці – це обстановка з високим рівнем напруженості, що склалася або може скластися на урбанізованій території внаслідок дій, здатних призвести до заподіяння шкоди життєво важливим інтересам людини і громадянина, яка характеризується крайнім загостренням протиріч, гострою дестабілізацією становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні, реагування на яку потребує залучення в обмежені строки додаткових сил та засобів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, сил безпеки, сил оборони та інших утворених відповідно до Законів України військових, правоохоронних формувань і сил цивільного захисту, громадських організацій і об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій без введення надзвичайних адміністративно-правових режимів.

Ми вважаємо, що таке визначення коректно для кризової ситуації на урбанізованій території, яка загрожує саме державній безпеці.

Класифікація кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці, за масштабом та характером показана на рисунку 1.

Рис. 1 Класифікація кризових ситуацій на урбанізованих територіях, які загрожують державній безпеці

На наш погляд, окремого обґрунтування потребує класифікація за характером кризових ситуацій на урбанізованих територіях. На перший погляд здається, що кризові ситуації воєнно-політичного характеру слід віднести до кризових ситуацій, що загрожують воєнній, а не державній безпеці. Закон України Про Національну безпеку України визначає воєнну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [14]. Разом з цим ми вважаємо, що до введення особливого періоду (воєнного стану), до реагування на вказані кризові ситуації будуть залучатися сили безпеки, а саме – розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення і військові формування з правоохоронними функціями та інші. У особливий період (воєнний час) головними суб'єктами реагування на кризові ситуації воєнно-політичного характеру є сили оборони, а саме – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [14]. Збройні Сили України не входять у сили безпеки, на які покладаються основні зусилля при реагуванні на кризові ситуації мирного часу, проте більшість сил безпеки у воєнний час входять до сил оборони. Таким чином, кризові ситуації воєнно-політичного характеру мирного часу відносяться до кризових ситуацій, які загрожують державній безпеці.

Кризові ситуації криміногенного, соціально-політичного та соціально-економічного, техногенного і природного характеру, без сумніву, відносяться до кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці. Крім цього вказані ситуації співвідносяться із системою забезпечення внутрішньої безпеки, та її підсистемами забезпечення громадської безпеки і цивільного захисту, про що піде мова нижче. Слід зазначити, що вказані кризові ситуації відповідають всім загрозам національній безпеці України невоєнного характеру, визначеним у Стратегії національної безпеки України.

Висновки. Таким чином, питання реагування на кризові ситуації залишаються актуальними і потребують розроблення відповідних механізмів державної політики із забезпечення безпеки держави. Одними із ключових ознак кризових ситуацій мирного часу на урбанізованих територіях є те, що вони можуть виникнути у будь-який час у будь-якій сфері діяльності та у будь-якому регіоні, що, безперечно, приводить до заподіяння шкоди життєво важливим інтересам громадян та їх об'єднанням, об'єктам соціальної інфраструктури, підприємствам, органам державної влади тощо; потребують залучення в обмежені строки додаткових сил та засобів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також сил безпеки різних відомств; як правило, не потребують введення надзвичайних адміністративно-правових режимів.

Література:

1. Публічний звіт Голови ДСНС про результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2021 році. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/6/8/1/6/9/1VSPPFkqdkExu8pkT9nQ6J8VV4MIcND2gG9vEIBb.pdf>.
2. Кравченко С.Г. Теоретико-методологічні засади державної політики розвитку урбанізованих територій в Україні: дис. д-ра держ.упр., 25.00.02.Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2021. 377 с.
3. Дегтяр А.О., Белай С.В. Дослідження державних механізмів протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру в Україні: методологічний аспект. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електронне фахове видання*, 2015. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/20.pdf.
4. Барковець А.І., Шведун В.О. Антикризовий менеджмент у державному управлінні. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Харків, 22–23 лютого 2017 р.)*. Х.: НУ ЦЗУ, 2017. С. 197.
5. Засунько С.С. Місце та роль державного управління у системі цивільного захисту в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: юридична*. № 3. Львів: ЛДУВС, 2011. С. 101-111.
6. Белай С.В. Концепція стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України. *Державне будівництво*. Х.: ХарРІ НАДУ, 2012. № 2. URL: www/kbuara.kharkov.ua.
7. Белай С.В. Розроблення комплексного державного механізму протидії кризовим ситуаціям за масовою участю населення. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія: Державне управління*. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2013. № 3 (43). С. 57 – 61.
8. Кодекс цивільного захисту України від 01.10.2012 р. № 5403 – VI (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 / Президент України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 / Президент України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.05.2016 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016 / Президент України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: Закон України від 25.12.2014 р. № 43-VIII: за станом на 27.04.2017 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/43-19/paran20?nreg=43-19&find=1&text>.
13. Бабков Ю. П., Адамчук М. М. Підходи до прийняття рішень при реагуванні на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 25–26 листопада 2016 р.)*. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2016. С. 24–27.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

References:

1. Ofitsiyni sait Derzhanoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii [The official site of State Emergency Service of Ukraine] (2021). «Publichnyi zvit Holovy DSNS pro rezultaty diialnosti Derzhavnoi

sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii u 2021 rotsi» [«Public report of the chairman of the SESU on the results of the activities of the State Service of Ukraine for Emergencies in 2021»]. Retrieved from <https://dsns.gov.ua/upload/2/6/8/1/6/9/1VSPpfkqdkExu8pkT9nQ6J8VV4MlcND2gG9vEIBb.pdf> [in Ukrainian].

2. Kravchenko, S.G. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoi polityky rozvytku urbanizovanykh terytorii v Ukraini [Theoretical and methodological foundations of the state policy of development of urban areas in Ukraine]. *Doctor's thesis*, Kharkiv: Kharkiv. reh. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, National University of Civil Defense of Ukraine [in Ukrainian].

3. Dyehtyar, A.O. & Bielai, S.V. (2015). Doslidzhennia derzhavnykh mekhanizmiv protydii kryzovym yavlyshcham sotsialno-ekonomichnoho kharakteru v Ukrainy: metodolohichniy aspekt [Investigation of public administration of counteraction to crisis phenomena of socio-economic character in Ukraine: methodological aspect]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya: elektronne fakhove vydannya – Theory and practice of state administration and local self-government: electronic specialist edition*. (vol.1), Retrieved from http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/20.pdf [in Ukrainian].

4. Barkovets', A.I. & Shvedun, V.O. (2017). Antykryzovyi menedzhment u derzhavnomu upravlinni [Anti-crisis management in public administration]. *Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi «Derzhavne upravlinnya u sferi tsyvil'noho zakhystu: nauka, osvita, praktyka» – Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference «Public administration in the field of civil protection: science, education, practice»*. (p. 197). Kharkiv: National University of Civil Defense of Ukraine [in Ukrainian].

5. Zasn'ko, S.S. (2011). Mistse ta rol derzhavnoho upravlinnia u systemi tsyvilnoho zakhystu v Ukraini [The place and role of public administration in the civil protection system in Ukraine]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya: yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Series: legal*. (vol. 3), (pp. 101-111) [in Ukrainian].

6. Bielai, S.V. (2012). Kontseptsiiia stratehii sotsialno-ekonomichnoi bezpeky rehioniv Ukrainy [The concept of the strategy of socio-economic security of the regions of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo – State construction*. (vol. 2), Retrieved from <http://kbuapa.kharkov.ua> [in Ukrainian].

7. Bielai, S.V. (2013). Rozroblennia kompleksnoho derzhavnoho mekhanizmu protydii kryzovym sytuatsiiam za masovoiu uchastiu naseleння [Development of complex state mechanism of counteraction to crisis situations with mass participation of the population]. *Derzhava ta rehiony: naukovo-vyrobnychyy zhurnal. Seriya: Derzhavne upravlinnya – State and regions: scientific and industrial journal. Series: Public administration*. (vol. 3 (43)), (pp. 57-61) [in Ukrainian].

8. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine]. (2012, October, 01). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the National Security Strategy of Ukraine»]. (2015, May, 26). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine»]. (2015, September, 24). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> [in Ukrainian].

11. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy «Pro Stratehichniy obronnyi biuletен Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine»]. (2016, June, 06). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/240/2016> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Radu natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy» shchodo vdoskonalennia koordynatsii i kontroliu u sferi natsionalnoi

bezpeky i oborony [Law of Ukraine On Amendments to the Law of Ukraine «On the National Security and Defense Council of Ukraine» on improving coordination and control in the field of national security and defense]. (2014, December, 25). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/43-19/paran20?nreg=43-19&find=1&text> [in Ukrainian].

13. Babkov, Yu. P. & Adamchuk, M. M. (2016). Pidkhody do pryiniattia rishen pry reahuvanni na kryzovi sytuatsii, shcho zahrozhuut natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Approaches to decision-making when responding to crisis situations that threaten the national security of Ukraine]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Stan ta perspektyvy reformuvannia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy» – International Scientific and Practical Conference «State and Prospects of Reforming the Security and Defense Sector of Ukraine»*. (pp. 24–27). Kyiv: PALYVODA A. V. [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [Law of Ukraine On National Security of Ukraine]. (2018, June, 21). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].

УДК 351: 323.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-32-42](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-32-42)

Васильковський Олександр Тимофійович старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, підполковник, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, 61099, тел.: (050) 043-38-50, <https://orcid.org/0000-0002-6456-7167>

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

Анотація. У статті досліджено форми взаємодії органів публічної влади з громадськістю. З'ясовано, що серед практичних форм взаємодії органів публічного управління з громадськістю, як контакти представників органів публічного управління з лідерами громадських об'єднань і організацій, асоціацій, суспільно-політичних рухів, конфесійних спільнот і т. д., безперервність яких перетворює дану форму в один з пріоритетних напрямків взаємодії.

Доведено, що для отримання оцінки діяльності посадових осіб, рішень органів державного управління та місцевого самоврядування, згідно з вітчизняним законодавством, застосовується опитування громадської думки – плебісцит, різні варіанти якого відомі ще з античних часів. Однак у вітчизняній практиці зазначений механізм народовладдя має досить обмежене, близьке до факультативного значення.

Визначено, що до індивідуальних форм взаємодії органів публічної влади з громадськістю відносяться: громадянські ініціативи; голосування на виборах; звернення; контакти представників органів публічного управління з лідерами громадських об'єднань і організацій, асоціацій, суспільно-політичних рухів, конфесійних спільнот і т. д.; опитування громадської думки. Колективістські форми: зустрічі з громадськістю, публічні слухання, управлінське консультування, громадська експертиза, переговори і посередництво, з'їзди громадських і суспільно-політичних об'єднань, асоціацій, професійних спілок. Завдячуючи інтенсивному процесу цифровізації з'явилися нові форми комунікації та відповідно взаємодії. Поява таких понять як електронний уряд, електронна демократія, електронне громадянське суспільство, мережева спільнота, мережеве суспільство та мережева держава, надало можливість розвитку наступних форм взаємодії органів публічного управління з громадськістю: електронні петиції, онлайн голосування; надання державних послуг через інтернет-портал; онлайн електронні приймальні; онлайн спілкування у соціальних мережах; онлайн-конференції, форуми та флешмоби.

Ключові слова: публічне управління, громадськість, інформаційно-

комунікативні технології, взаємодія, форми взаємодії.

Vasylovskiy Oleksandr Tymofiiovich Senior Lecturer of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Lieutenant Colonel, National Academy of the National Guard of Ukraine, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-6456-7167>

FORMS OF INTERACTION OF PUBLIC AUTHORITIES WITH THE PUBLIC

Abstract. The article examines the forms of interaction of public authorities with the public. It was found out that among the practical forms of interaction between public administration bodies and the public, such as contacts of representatives of Public Administration bodies with leaders of Public Associations and organizations, associations, socio-political movements, confessional communities, etc., the continuity of which turns this form into one of the priority areas of interaction.

It is proved that to obtain an assessment of the activities of officials, decisions of State Administration and local self – government bodies, according to domestic legislation, a public opinion poll is used – a plebiscite, various variants of which have been known since ancient times. However, in Russian practice, this mechanism of democracy has a rather limited, close to optional significance.

It is determined that individual forms of interaction between public authorities and the public include: civil initiatives; voting in elections; appeals; contacts of representatives of Public Administration bodies with leaders of Public Associations and organizations, associations, socio-political movements, confessional communities, etc.; public opinion polls. Collectivist forms: meetings with the public, public hearings, management consulting, public expertise, negotiations and mediation, congresses of public and socio-political associations, associations, trade unions. Thanks to the intensive digitalization process, new forms of communication and interaction have emerged. The emergence of such concepts as e-Government, e-democracy, e-Civil Society, Network Community, Network Society and network state, provided an opportunity to develop the following forms of interaction between public administration bodies and the public: electronic petitions, online voting; provision of public services through an internet portal; online electronic reception rooms; online communication in social networks; online conferences, forums and flash mobs.

Keywords: Public Administration, public, information and communication technologies, interaction, forms of interaction

Постановка проблеми. Однією з найважливіших умов прискорення соціально-економічного розвитку будь-якої сучасної країни є реформування системи публічного управління. Однак по ряду пріоритетних напрямків роботи

тільки починають здійснюватися. Насамперед, це стосується заходів, спрямованих на оптимізацію взаємодії органів публічної влади з громадськістю та розвиток форм участі громадянського суспільства у розробці та прийнятті рішень органів виконавчої влади.

Характер розвитку управлінських і соціально-економічних процесів в Україні, відображає в даний час загальносвітові кризові тенденції, періодична нездатність державного апарату отримувати інформацію від суспільства і адекватно на неї реагувати, загострення недовіри між владою і громадянами, впевненість значної частини членів суспільства в тому, що існуюча офіційна структура публічного управління не тільки не сприяє консолідації загальнонаціональних інтересів, а й реалізації різних індивідуальних інтересів і потреб, розчарованість населення діями влади через низьку соціальну орієнтованість держави і декларативність проголошуваних цілей і завдань, надмірна бюрократизація державних органів, високий рівень корупції, нехтування інтересами суспільства – вимагають розвитку нових, більш цілісних, перспективних та ефективних форм взаємодії між державою і громадськістю. Неможливо створити атмосферу взаємної довіри між суспільством і владою, якщо як і раніше громадяни не будуть розуміти, де, як і чому народжуються ті чи інші державні рішення. У зв'язку з цим зберігає своє значення наукова і практична проблема пошуку оптимальних форм взаємодії органів публічного управління з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей взаємодії органів публічного управління з громадськістю присвячена низка публікацій. Серед них слід виділити праці таких вчених, Телешун С. О. [1], Гаєва Н.П. [2], Дніпров О.С. [3], Коврига О.С. [4], Романенко Є. О. [5], Колосовська І. [6], Кресіна І.О. [7], Манжола П.Г. [8] та ін. Разом з тим зважаючи на складність і багатогранність проблеми залишається ще багато теоретичних і практичних прогалин в її дослідженні. Зокрема, недостатньо розкрито є форми взаємодії органів публічного управління з громадськістю.

Метою статті є узагальнення основних форм взаємодії органів публічного управління з громадськістю та надання пропозицій з їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Залежно від політичної орієнтації, поведінки, ступеня активності суб'єктів можуть існувати різні форми взаємодії [2, С. 485]. Це може бути співпраця, коли партнери по взаємодії сприяють один одному, активно сприяють досягненню цілей, або протиборство, коли партнери протидіють один одному. Також існують ухилення від взаємодії, односпрямоване сприяння, коли один з учасників ухиляється від взаємодії, а інший сприяє досягненню або індивідуальних цілей іншого, або спільних цілей. До форм політичної взаємодії відносять і односпрямовану взаємодію, тобто один з партнерів перешкоджає досягненню цілей іншого, а другий ухиляється від взаємодії з першим.

Можливо виділити пріоритетні форми взаємодії органів публічного управління з громадськістю, не тільки висвітливши їх типологічні ознаки, а й проаналізувавши конкретні проблемні аспекти реалізації в практиці розвитку і діяльності громадських об'єднань.

Серед практичних форм взаємодії органів публічного управління з громадськістю необхідно розглянути такий різновид, як контакти представників органів публічного управління з лідерами громадських об'єднань і організацій, асоціацій, суспільно-політичних рухів, конфесійних спільнот і т. д., безперервність яких перетворює дану форму в один з пріоритетних напрямків взаємодії.

Інші традиційні форми взаємодії органів публічного управління та громадян зобов'язані своєю появою традиції плебісцитарної демократії. Для отримання оцінки діяльності посадових осіб, рішень органів державного управління та місцевого самоврядування, згідно з вітчизняним законодавством, застосовується опитування громадської думки – плебісцит, різні варіанти якого відомі ще з античних часів. Однак у вітчизняній практиці зазначений механізм народовладдя має досить обмежене, близьке до факультативного значення. Застосовуючись насамперед на місцевому рівні і маючи рекомендаційний характер, він в певній мірі здатний донести до органів публічного управління вимоги громадської думки.

Відзначимо, що перераховані вище форми взаємодії в більшій мірі припускають індивідуальний контакт громадян або їх представників та адміністративно-управлінського апарату. У вітчизняних умовах завдяки стійкості пріоритету колективістського початку у вітчизняній політичній культурі особливу значимість набувають організаційно-правові форми взаємодії органів публічного управління з об'єднаннями, асоціаціями і спільнотами громадян.

До таких відносять: зустрічі з громадськістю, публічні слухання, управлінське консультування, громадську експертизу, переговори і посередництво, з'їзди громадських і суспільно-політичних об'єднань, асоціацій, професійних спілок.

Оцінка реального змісту перерахованих варіацій державно-громадянського діалогу в сучасній Україні доводить поширення на практиці фіктивних та імітаційних форм взаємодії між державою і суспільством.

Зустрічі з громадськістю, як показує практика, можуть створювати видимість «участі», не представляючи собою реальне «залучення» в державне управління. Збори, зустрічі, конференції (збори делегатів) не завжди дозволяють громадськості реально впливати на рішення органів влади [1, с. 120]. Для цього, на думку авторів, існують об'єктивні передумови: недосконалість механізму політико-правового реагування влади на звернення громадян; складність репрезентативності думок і настроїв локальних і місцевих спільнот, від імені яких виступають громадські активісти; окремі спроби

місцевих адміністраторів підмінити вираження реальної громадянської позиції за рахунок проявів лояльності з боку залежних від влади категорій і груп населення.

Однією з форм участі громадян і організацій у виробленні рішень прийнято вважати публічні слухання, але найбільш часто вона застосовується в сфері діяльності представницьких органів та їх апаратів, хоча органи виконавчої влади мають право, а в деяких випадках зобов'язані також виносити проекти своїх рішень на публічні слухання [3, С. 27]. Особливо необхідно відзначити, що ініціаторами публічних слухань повинні бути не тільки органи влади, а й громадяни та громадські організації.

Управлінське консультування. В ході реформування робляться практичні кроки з демократизації практики управлінського консультування. Проблемою є вибір ефективних форм управлінського консультування. В якості ефективних форм консультативної органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства можливо рекомендувати:

- створення спільних з інститутами громадянського суспільства робочих груп;
- включення представників інститутів громадянського суспільства до складу дорадчих органів при державних органах виконавчої влади;
- створення громадських рад для спостереження за реалізацією цільових програм;
- опрацювання питань забезпечення доступу громадських некомерційних організацій до конкурентних процедур, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, та ін.

Кроком вперед могло б бути відновлення колишньої практики консультативних рад в органах виконавчої влади. Завдання таких рад – давати органам виконавчої влади рекомендації щодо конкретних проблем. У них доцільно включати найширший спектр груп населення.

Громадська експертиза. У системі організаційно-правових форм участі громадян у державному управлінні все більшого значення набуває громадська експертиза рішень органів виконавчої влади. Так, екологічні громадські об'єднання мають право рекомендувати своїх представників для участі в державній екологічній експертизі, проводити громадську екологічну експертизу (стає юридично обов'язковою після затвердження її результатів органами державної експертизи); вимагати призначення державної екологічної експертизи і т. д.

Останнім часом розширюється практика проведення незалежної експертизи проектів нормативних правових актів із залученням саморегульованих організацій.

В Україні також слід формувати нові механізми публічних консультацій органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства при підготовці проектів нормативних правових актів та іншого роду рішень, що

демократизують практику громадянської участі в державній управлінській діяльності. Кожне соціально значуще рішення виконавчих органів доцільно пропускати через механізм громадського узгодження, що включає в себе вивчення громадської (професійної) думки, громадську експертизу і т. д. Проведення експертизи на замовлення відповідного державного органу незалежними саморегульвними організаціями, центрами, інститутами тощо визнається науковою громадськістю найбільш об'єктивним методом апробації управлінських рішень.

З усіх питань, що стосуються зміни якості життя громадян, – екологія, охорона здоров'я, соціальна допомога і підтримка, особиста безпека і т. д. – проведення громадської експертизи має стати обов'язковим, що вимагає закріплення у всіх правових актах соціального законодавства.

Органи публічного управління зобов'язані:

- інформувати громадян про підготовку проектів рішень такого роду;
- створювати умови для проведення професійної громадської експертизи;
- доводити до громадян результати експертизи та прийняті з урахуванням експертних рекомендацій рішення.

Переговори, і посередництво. У сфері ведення виконавчої влади багато таких «незручних» питань, які вимагають переговорно-посередницьких форм: війна, безробіття, зубожіння населення, поширення соціальних хвороб, наркоманія, СНІД (ВІЛ-інфекція), пандемія COVID-19 і т. д.

Переговори практикуються навіть на рівні уряду, коли розбіжність цілей зацікавлених сторін дуже велика, між ними сильна недовіра та значне число зацікавлених сторін. З цих причин не можуть принести результатів ні контакти з «ключовими персонами», ні збори (слухання), ні консультативні ради органів.

Форми, призначені для отримання громадської підтримки та схвалення. Органи публічного управління розглядають заяви громадян, приймають рішення і забезпечують необхідні умови для проведення мітингів, вуличних походів, демонстрацій та інших масових заходів. Публічні заходи можуть проводитися як на підтримку дій і рішень виконавчої влади, так і проти них.

Практика державних органів виробила набір юридичних прийомів і засобів, з одного боку, що забезпечують свободу проведення масових заходів як способу демонстрації своєї волі і думок, а з іншого – не допускають порушення законів, громадського порядку і т. д.

Таким чином, публічне виявлення вимог, інтересів, думок громадян завжди «в інтересах» органів публічного управління, незалежно від того, який їх зміст: *pro* або *contra*.

Публічні заходи громадян – конституційне питання. Відносини, пов'язані з їх проведенням, повинні регулюватися законом [4, С. 110].

До числа форм, що забезпечують підтримку публічної влади, слід віднести і з'їзди громадських об'єднань, професійних асоціацій, профспілок та ін., які акумулюють громадську думку, в тому числі про рішення і дії органів

виконавчої влади, формулюють окремі положення і рекомендації для виконавчої влади.

Також потрібно відзначити форми взаємодії органів публічного управління та громадськості, які ініційовані громадськістю. Так одним з важливих засобів функціонування громадянського суспільства є ініціативи громадян – індивідуальні або групові. Власне кажучи, громадяни реалізують своє громадянство, тобто статус членства в громадянському суспільстві через незалежну, активну і відповідальну участь у суспільному процесі – через включення громадян в управління суспільством і державою.

Громадянська участь застосовується в різних контекстах – від політичних кампаній до розвитку спільноти інтересів. Громадянська активність виражається в небайдужому ставленні до існуючих проблем суспільства [5, с. 24]. Основним чинником громадянської активності слід назвати те, що, як інтелектуальна, так і орієнтована на конкретні дії, участь створює соціальні та політичні зв'язки в спільноті. У процесі взаємодії люди бачать себе невід'ємною частиною спільноти, в якій громадянська взаємодія посилюється. Громадянська участь – це засіб досягнення демократичних цінностей: рівності та чуйності. Також можна стверджувати, що громадянська активність дозволяє накопичувати соціальний капітал – ресурси, які індивід або група отримують з відносин взаємного знайомства, визнання і співпраці. Участь у політичному житті спрямована на стимулювання дій людей у процесі прийняття суспільних рішень.

Громадянська активність як форма активності суспільства, яка спрямована на реалізацію соціальних інтересів, виступає каталізатором участі громадян у суспільній діяльності. Громадянська активність – невід'ємна властивість громадянського суспільства, один із проявів розумної і цілеспрямованої діяльності людей. Вона вибудовується з урахуванням різних факторів: встановлених правил і норм, розвитку соціальних інститутів, існуючих модних тенденцій і т. д., в тому числі враховується розвиток технологій і техніки. Нові механізми участі розширюють дії ініціативних громадян. Поява мережі «Інтернет», віртуальної реальності забезпечило створення нових форматів прояву громадянської активності, відбувся поділ суспільно-політичної активності в реальному житті і в мережі «Інтернет». Тривалий час обидва зазначених напрямки в Україні розвивалися рівномірно, проте останнім часом спостерігається зниження проявів громадянської активності в реальному житті при поступальному зростанні популярності в мережі «Інтернет».

Громадянська участь має на увазі під собою інтереси всіх верств суспільства, які повинні бути представлені в політичному процесі і, безсумнівно, враховуватися при прийнятті рішень, а також залучення громадян в обговорення і розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів.

Однією з найважливіших форм громадянської участі є різноманітні громадянські ініціативи. Так, наприклад, навіть у країнах зі стабільною демократичною системою за допомогою громадянської участі може компенсуватися неефективність системи представництва у забезпеченні реалізації спільних інтересів, рівності громадян та їх доступу до впливу на політичний процес. При цьому важливо відзначити, що поряд з реальними формами громадянської участі, що дозволяють говорити про громадянський контроль і партнерство (громадські та експертні ради, спільні робочі групи і т. д.), влада часто вдається до імітації громадянської участі, або, в кращому випадку, до простого інформування громадян [6, С. 162]. Громадянська участь особливо важлива при вирішенні місцевих проблем, що стосуються, наприклад, ЖКГ, охорони здоров'я, стану навколишнього середовища, шкільної та дошкільної освіти, рівня зайнятості і т. д., до розгляду яких політичні лідери і державні чиновники іноді підходять, не маючи детальної інформації і не відчуваючи конфлікт «зсередини». У будь-якому випадку, розосередження влади відбувається тому, що громадяни беруть на себе відповідальність за прийняття рішень, а не через те, що носії влади вирішили поділитися нею.

Така форма громадянської участі, як голосування на виборах, є однією з важливих у демократичному суспільстві. В даному випадку яскраво проявляється громадянськість, як політична позиція, яка характеризує свідомий інтерес до суспільно-політичних процесів. Суттєво ефективнішою може бути політична участь у передвиборчих кампаніях. Так, масові акції у виборчий період можуть привернути увагу ЗМІ та вплинути на прийняття політичних рішень [7, с. 31].

Також вплив на взаємодію органів публічного управління та громадськості надає наявність Закону України «Про звернення громадян». Інститут звернень громадян до органів влади являє собою одну з форм безпосередньої участі громадян в управлінні, у вирішенні громадських і державних справ, це – спосіб громадян відновити і захистити порушені права. Звернення є одним з ключових джерел інформації для влади, який корисний при вирішенні питань господарського, державного та соціально-культурного розвитку, а також містить відомості про ті процеси, які відбуваються в суспільстві. Ключова мета даного інституту полягає в забезпеченні механізму реалізації права громадян на звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування на практиці [8, С. 13]. Право на звернення виступає в якості одного з ефективних способів усунення ймовірних порушень правопорядку, це-один із засобів запобігання порушень закону. Відповідно, деякі завдання краудсорсингу та інституту звернень громадян порівнянні, так як вони припускають взаємодію публічної влади і громадян.

Особливе місце серед методів і форм взаємодії органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства займають звернення, що приймаються недержавними об'єднаннями, колективами, зборами з ініціативи

громадських активістів. Вони покликані відобразити думку широких верств населення і соціальних груп локального масштабу. Маючи загалом факультативний характер вони повинні бути використані виконавчо-розпорядчими та представницькими органами виконавчої влади для виявлення значущих та актуальних суспільно-політичних проблем. Великі можливості дана форма відкриває в поєднанні з інформаційними технологіями, які дозволяють органам публічного управління та їх підрозділам адекватніше представляти потреби громадян і збільшують можливість оперативного отримання інформації від громадських асоціацій.

Тим самим в ідеалі інформатизація взаємодії органів публічного управління з громадськістю дозволяє скоротити традиційно існуючу дистанцію між владою і народом в нашій країні. Відкритість і гласність органів як виконавчої, так і законодавчої влади продовжують залишатися принциповим питанням демократизації сучасної України.

Інформатизація породила нові можливості комунікації – впливу і взаємодії, які відкриваються перед органами публічного управління та інститутами громадянського суспільства, в першу чергу, завдяки ЗМІ та мережі «Інтернет». Концепція інформаційного суспільства стала основою теорії інформаційної демократії, заснованої на поширенні та контролі інформації. Інформація в сучасному світі стає ресурсом влади, і контроль над засобами комунікації означає контроль над суспільством.

Таким чином, електронна демократія має на увазі залученість громадськості в обговорення і прийняття колективно вироблених рішень, що стосуються суспільно-політичних питань, а також винесення проблем на обговорення самими громадянами, пропозиція ними ініціатив і самоорганізацію за допомогою електронно-мережових засобів.

Отже, в рамках взаємодії органів публічного управління з громадськістю ми виділяємо державні та громадянські інтернет-ініціативи.

Слід диференціювати інституціолізовані та не інституціолізовані форми електронної демократії: до перших віднесемо всі офіційно регламентовані форми участі; до других – стихійні онлайн-спільноти та мережеву активність неформального характеру.

Таким чином, у взаємодії органів публічного управління з громадськістю в мережі «Інтернет» має місце бути комунікація «зверху» (проекти, ініційовані владою для громадян), «знизу» (проекти, ініційовані громадянами), і горизонтальна (обмін політичною інформацією між користувачами) комунікація.

До громадянських ініціатив можна віднести всі проекти, організовані як окремими користувачами, так і структурами громадянського суспільства незалежно від державних органів.

Висновки. Узагальнено форми взаємодії органів публічного управління з громадськістю, такі як: контакти представників органів публічного управління з

лідерами громадських об'єднань і організацій, асоціацій, суспільно-політичних рухів, конфесійних спільнот і т. д.; опитування громадської думки; зустрічі з громадськістю, публічні слухання, управлінське консультування, громадську експертизу, переговори і посередництво, з'їзди громадських і суспільно-політичних об'єднань, асоціацій, професійних спілок. Також потрібно відзначити форми взаємодії органів публічного управління та громадськості, які ініційовані громадськістю: громадська участь; ініціативи громадян – індивідуальні або групові; звернення громадян.

Сьогодні роль громадськості у державному управлінні поступово змінюється. Нагальне завдання науки державного управління «формування» знань і методів розвитку постійної співпраці між органами публічного управління та громадянським суспільством.

Таким чином, для ефективної взаємодії органів публічного управління з громадськістю, включаючи вдосконалення її форм і механізмів, потрібні фундаментальні інституційні передумови, включаючи високий рівень демократичних прав і свобод, підкріплені послідовною державною політикою, що гарантує самоорганізацію громадян для відстоювання спільних інтересів і цілей.

Література:

1. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики: наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. Київ: НАДУ, 2013. 44 с.
2. Гасва Н. П. Форми взаємодії органів державної влади і об'єднань громадян. Органи державної влади України: монографія / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 483-505.
3. Дніпров О.С. Діалог органів державної виконавчої влади та громадянського суспільства. Вісник національного університету "Львівська політехніка". 2015. № 825. С. 26–30.
4. Коврига О.С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського: Серія "Державне управління" 2020. Том 31 (70). № 2. С.109-114.
5. Козаков В.М., Рашковська О.В., Ребкало В. А., Романенко Є. О., Чаплай І. В. Державно-громадянська комунікація: шлях від кризи до взаємодії: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 288 с.
6. Колосовська І. Формування ефективної моделі партнерства інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Ефективність державного управління. Зб. наук. праць. 2015. Вип. 45 С.161-166.
7. Кресіна І.О., Скрипнюк О.В., Коваленко А.А. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / ПАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Логос, 2007. 314 с.
8. Манжола П.Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень. Стратегічні пріоритети. 2007. № 4. С. 13–14.

References:

1. Teleshun, S.O., Reiterovych, I.V., Sytnyk, S.V. (2013). Vzaiemodiia derzhavy i suspilstva v protsesakh publichnoi polityky [Interaction of the state and society in the processes of public policy]. Kyiv: NADU, [in Ukrainian].

2. Haieva, N. P. (2002). Formy vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady i obiednan hromadian. Orhany derzhavnoi vlady Ukrainy. [Forms of interaction between state authorities and associations of citizens. bodies of state power of Ukraine]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, [in Ukrainian].

3. Dniprov, O.S. (2015). Dialoh orhaniv derzhavnoi vykonavchoi vlady ta hromadianskoho suspilstva. [Dialogue of state executive authorities and civil society]. Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Vol. 825. 26–30. [in Ukrainian].

4. Kovryha, O.S. (2020). Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoi vlady z hromadskistiu v systemi derzhavnogo upravlinnia Ukrainy. [Interaction of state authorities with the public in the system of Public Administration of Ukraine]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho: Seriiia "Derzhavne upravlinnia" – Academic notes of the V. I. Vernadsky Tauride National University: Series "Public Administration". 31 (70). 109-114. [in Ukrainian].

5. Kozakov, V.M., Rashkovska, O.V., Rebkalo, V. A., Romanenko, Ye. O., Chaplai, I. V. (2017). Derzhavno-hromadianska komunikatsiia: shliakh vid kryzy do vzaiemodii. [Public-civil communication: the path from crisis to interaction]. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal». [in Ukrainian].

6. Kolosovka, I. (2015). Formuvannia efektyvnoi modeli partnerstva instytutiv publichnoi vlady ta hromadskoho suspilstva. [Formation of an effective model of partnership between public authorities and civil society institutions]. Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia. Zb. nauk. prats. – Efficiency of Public Administration. Sat. scientific works. 45. 161-166. [in Ukrainian].

7. Kresina, I.O., Skrypniuk, O.V., Kovalenko, A.A. (2007). Derzhava i hromadianske suspilstvo v Ukraini: problemy vzaiemodii. [State and civil society in Ukraine: problems of interaction]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

8. Manzhola, P.H. (2007). Formy uchasti hromadskosti u diialnosti orhaniv vlady ta pryiniatti politychnykh rishen. [Forms of public participation in the activities of government bodies and political decision-making]. Stratehichni priorityety. – Strategic priorities. 4. 13–14. [in Ukrainian].

УДК 351.74: 075

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-43-54](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-43-54)

Верещак Олександр Олександрович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (ДСЗУ), вул. Нововокзальна, 17, м. Київ, 03038, тел.: (063) 665-71-84, <https://orcid.org/0000-0002-7262-5400>

ЗАХІДНА НАУКОВА ДУМКА ПРО СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. У статті досліджено західна наукова думка про сутність та зміст цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Зроблено аналіз наукових досліджень останніх років за обраною темою статті. Показано, що західні дослідники при вивченні публічного управління у сфері цивільного контролю за сектором безпеки та оборони

Специфікою західного дискурсу з тематики є те, що на початку 2000-х років в західній науковій думці актуалізується проблематика значущості та переваг інтеграції гендерних аспектів при здійсненні громадянським суспільством контролю над сектором безпеки. Автори цього підходу вважають, що існують різні способи участі громадянського суспільства в системі контролю за сектором безпеки, у тому числі в рамках формальних та неформальних механізмів. Забезпечивши облік гендерної специфіки, а також повноцінну участь жінок та жіночих організацій, можна підвищити роль суспільства та ступінь універсальності таких механізмів. Механізми контролю над сектором безпеки з боку громадянського суспільства, що передбачають облік гендерної специфіки, гарантують більш високий ступінь врахування потреб та інтересів як чоловіків, так і жінок і тим самим підвищують відповідальність сектору безпеки за захист усіх членів суспільства.

Робиться висновок, що західна концепція цивільного контролю демонструє необхідність застосування комплексу засобів із стримання військових від узурпації влади та порушення балансу прав і свобод громадян держави, в тому числі, під час безпосереднього виконання військовими безпекових функцій. Натомість, західні експерти доволі часто відділяють цивільний та громадський контроль над сектором безпеки й оборони, та не достатньо чітко визначають механізм реалізації цивільного контролю, встановлюючи лише певну систему критеріїв та меж його допустимого застосування.

Наголошується, що західний дискурс щодо цивільного контролю над сектором безпеки і оборони наголошує, що прозорий, підзвітний та ефективно

керований сектор безпеки – це стрижень демократичного процесу. Контроль із боку громадянського суспільства – важливий механізм, що сприяє реалізації демократичних цінностей. Він дає можливість формулювати потреби та інтереси населення, доводити їх до осіб, відповідальних за формування політики, а також надавати експертну допомогу службам державної безпеки та здійснювати моніторинг їх діяльності. Слабо контрольовані або невідомі сили безпеки можуть спричинити зниження рівня безпеки країни, нераціональне використання ресурсів та зниження ефективності заходів щодо забезпечення належного державного управління. До того ж за відсутності демократичного управління сектор безпеки може легко бути використаний на користь будь-якої політичної сили або призвести до порушення монополії держави на застосування сили. Контроль за політикою, структурами, програмами, діяльністю та процесами реформування сектору безпеки є одним із заходів, що дозволяють забезпечити дотримання силовими структурами стандартів прав людини та принципу верховенства закону.

Ключові слова: державне управління, демократичний контроль, цивільний контроль, сектор безпеки та оборони, національна безпека, громадянське суспільство, гендерна специфіка.

Vereschak Oleksandr Oleksandrovich Graduate student of the Department of Public Management and Administration, Institute of Training of Personnel of the State Employment Service of Ukraine, Novovoksalna St., 17, Kyiv, 03038, tel.: (063) 665-71-84, <https://orcid.org/0000-0002-7262-5400>

WESTERN SCIENTIFIC OPINION ON THE ESSENCE AND CONTENT OF CIVILIAN CONTROL OVER THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

Abstract. The article examines Western scientific opinion about the essence and content of civilian control over the security and defense sector. An analysis of scientific research in recent years was made on the selected topic of the article. It is shown that Western researchers in the study of public administration in the field of civilian control over the security and defense sector

The specificity of the Western discourse on the subject is that in the early 2000s, the issue of the importance and advantages of the integration of gender aspects in the implementation of control over the security sector by civil society in the security sector was actualized in Western scientific opinion. The authors of this approach believe that there are different ways of participation of civil society in the control system by the security sector, including within the framework of formal and informal mechanisms. By ensuring the accounting of gender specificity, as well as the full participation of women and women's organizations, it is possible to increase the role of society and the degree of universality of such mechanisms.

Gender-sensitive civil society oversight mechanisms for the security sector ensure a greater degree of consideration of the needs and interests of both men and women, thereby increasing the security sector's responsibility to protect all members of society.

It is concluded that the western concept of civil control demonstrates the need to use a complex of means to prevent the military from usurping power and violating the balance of rights and freedoms of citizens of the state, including during the direct performance of security functions by the military. On the other hand, Western experts quite often separate civilian and public control over the security and defense sector, and do not sufficiently clearly define the mechanism of implementation of civilian control, establishing only a certain system of criteria and limits of its permissible application.

It is emphasized that the western discourse on civilian control of the security and defense sector emphasizes that a transparent, accountable and effectively managed security sector is the backbone of the democratic process. Control by civil society is an important mechanism that contributes to the realization of democratic values. It provides an opportunity to formulate the needs and interests of the population, bring them to the people responsible for policy formation, as well as provide expert assistance to state security services and monitor their activities. Weakly controlled or unaccountable security forces can cause a decrease in the country's security level, an irrational use of resources, and a decrease in the effectiveness of measures to ensure good governance. Moreover, in the absence of democratic governance, the security sector can easily be used to the advantage of any political force or lead to the violation of the state's monopoly on the use of force. Control over policies, structures, programs, activities and processes of reforming the security sector is one of the measures to ensure compliance by law enforcement agencies with human rights standards and the principle of the rule of law.

Keywords: public administration, democratic control, civilian control, security and defense sector, national security, civil society, gender specificity.

Постановка проблеми. Відносини між суспільством та створеними для його захисту силовими структурами – найважливіший критерій сучасності держави. Базовим елементом цих відносин є рівень контролю суспільства над силовою компонентою держави. Питання національної безпеки та громадського порядку є ключовими в системі координат сучасної демократичної держави та принциповим для громадянського суспільства. Загальна теорія суспільного договору передбачає, що безпекові зобов'язання, які бере на себе держава перед громадянами, складають центральне місце в проблемі визначення балансу інтересів суспільства та держави. Тому безпековий сектор та повноваження держави щодо реалізації завдань національної безпеки завжди створюють ризики обмеження прав та свобод громадян з причин, які отримали правове формулювання в конструкції «з міркувань суспільної необхідності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та розвитку сектору безпеки та оборони знайшла своє відображення у західному дискурсі, в працях таких дослідників як С.Хантингтон, П. Шилдз, П. Фівера, М. Деш, Р. Шифт, Г. Лінн, Дж. Магоні, К. Бьонг Чол, Д. Кюн, Г. Трінкунас, Я. Леві та інших;

Аналізу теоретичних та прикладних проблем здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони присвячено праці широкого кола як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема І. Коул, Д. Нелсон, П. Фівер, Ю.С. Вичалківська, В.Г. Пилипчук, О.І. Пошедін, М.В. Сіцінська та ін. В. Флурі, В. Бадрак, Л. Поляков в своїх роботах розкривають сутність іноземного досвіду розбудови цивільного контролю.

Американський політолог С. Хантінгтон у праці «Солдат і Держава. Теорія і політика цивільно-військових відносин» досліджує проблеми цивільно-військових відносин. В основі концепції «об'єктивного цивільного контролю» американського дослідника стратегічних проблем професора С. Хантінгтона, лежить ідея про військовий «професіоналізм»[6] Її суть у тому, що об'єктивного контролю можна досягти шляхом скорочення владних повноважень військових структур, а професіоналізація армії призведе її до повної політичної нейтралізації. Військові при цьому одержують мінімум політичній владі порівняно з іншими групами суспільства, а високопрофесійний офіцерський корпус готовий здійснити побажання будь-якої громадської групи, яка має легітимні повноваження на владу у державі

Мета статті. Автор статті ставить за мету дослідити західну наукову думку про сутність та зміст публічного управління у сфері забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Суспільна необхідність або суспільна значущість, як категорії доктрини правової науки на разі не мають ні чітких критеріїв визначення, ні рамкових меж, які б характеризували ступінь доцільності застосування державою тих чи інших обмежень з таких міркувань. Саме тому постала необхідність для громадянського суспільства отримати відповідні механізми та інструменти контролю або нагляду за діяльністю держави в безпековому секторі, за причинами застосування заходів державного примусу по відношенню до громадян у випадку наявності загроз безпековому середовищу в середині країни. Вся ця проблематика знайшла своє оформлення в концепції цивільного контролю над сферою безпеки та оборони.

Такий концепт отримав своє остаточне оформлення ще в 1990-х роках на тлі зростання присутності військових армій США та НАТО в країнах Перської затоки, Близького Сходу та Африки. Американське суспільство одне з перших сформулювало запит до влади щодо необхідності запровадження цивільного нагляду за військовою сферою. Про це свідчать роботи деяких провідних фахівців в сфері державного управління. Зокрема П. Шилдз піднімає питання

здійснення цивільного нагляду за діяльністю військових поліцейських місій США за кордоном, стверджуючи, що такий нагляд є обов'язком демократичного суспільства по відношенню до країн, що розвиваються [15]. Р. Кон заявляє в своїх дослідженнях про необхідність здійснення «демократичного контролю над військовими», при чому дослідник розширює даний контроль і на власну країну. Мова йде про здійснення постійного контролю з боку цивільних державних інституцій за військовими інституціями: армією, військовою поліцією та навіть розвідувальними службами [8].

Більш цілісний підхід до публічного управління у сфері цивільного контролю над сектором безпеки сформовано Дж. Бурк, який пропонує розглядати його як основний зміст побудови архітекτονіки цивільно-військових відносин всередині держави. Дослідник формує нову теорію та концепт демократичних цивільно-військових відносин, як способу впливу з боку громадянського суспільства та державних інституцій на діяльність безпекових інститутів держави. Такий вплив втілюється не лише в звітуванні та парламентському контролі, але і в необхідності перетворення вищих посадових осіб військової сфери в державних адміністраторів із наданням їм цивільного статусу [2]. На думку П. Фівера «фокус цивільного контролю в сфері безпеки та оборони переміщується на питання: впливу військових на прийняття державницьких рішень; громадської підтримки або протидії оголошеної військовими цивільної політики; відповідність інтересам держави діяльності військових; військовій підтримці і захисту демократичних цінностей» [4]. Власне останнє питання – підтримка військовими демократичних цінностей – на думку М. Деша стає ключовим питанням у всій системі взаємовідносин між цивільним та військовим секторами правління державою. Армія розглядається як засіб просування та захисту демократичної, а згодом і ліберально демократичної ідеології за кордоном. І саме в такому ракурсі, армія та вся безпекова сфера потребує контролю з боку громадськості та тих органів публічної влади, які власне і формують відповідний запит на військову підтримку [17]. Спираючись на теорії державотворення, ефективність цивільного контролю залежить від якості реалізації двох аспектів відносин між військовими інститутами та органами публічного управління в державі: коли держава надає своїм громадянам права в обмін на їх обов'язок нести військову службу; коли військові підпорядковуються інтересам держави та політичних еліт в обмін на ті ресурси, якими володіє держава.

Власне в цьому розкривається зворотній зв'язок або зворотне ставлення військових до цивільних інститутів держави: мотивація військових прийняти цивільну владу. Розширення можливостей держави неминуче тягне за собою створення залежності збройних сил від державних цивільних інститутів. Потужні цивільні інституції держави можуть фінансувати війська, набирати персонал і легітимізувати його дії, що суттєво і навіть визначально впливає на корпоративний статус військових. З цього випливає, що цивільний контроль

над збройними силами можна концептуалізувати через предмет відносин між військовими та цивільними інституціями держави.

В своїй фундаментальній роботі Р. Шифт стверджує, що держава має абсолютне та природне «право контролювати збройні сили через свої представницькі установи» [13, С.234-235]. Однак на думку дослідниці це пов'язано із тим, що саме держава утримує та фінансує армію. А от на думку П. Фівера такий цивільний контроль за сектором безпеки та оборони є наслідком делегування військовим завдань із захисту ідеології держави, її цінностей та цивілізаційного вибору. Власне в такий спосіб дослідник обґрунтовує дії армії США та НАТО в країнах Перської затоки в 1990-2000 рр. А тому цивільний контроль на думку вченого – це комплекс заходів, спрямованих на корегування стратегії та лінії поведінки сил безпеки з просування та захисту цінностей, які є основою цивільно-військових відносин [5]. Власне такі підходи в подальшому лягли в основу діяльності цивільно-військових адміністрацій, які спрямовують основний свій управлінський вплив на дотриманні балансу між застосуванням військової сили та досягненням цивільних місій військових. При цьому встановлення миру є цивільною місією, а спосіб його встановлення – військовим завданням.

На думку Дж. Магоні цивільний контроль над сектором безпеки – це один із напрямків забезпечення державою гарантій безпеки для населення, один із елементів в системі державно-управлінських відносин [12, С. 20-37]. Тобто дослідник не виділяє цей напрям державного управління в окремий концепт. І така позиція домінує в роботах і інших дослідників, але наслідками такого домінування є існування іншого – громадського контролю над сферою безпеки. Але подібна точка зору ставиться під сумнів нами за допомогою комплексного дослідження Г. Трінкунаса. В ньому автор, на прикладі Венесуели продемонстрував еволюцію становлення спочатку цивільного, а потім громадського контролю над військовими, а в подальшому узурпацію влади військовими. Така узурпація стала можливою через низьку здатність застосовувати адміністративний примус в межах громадського контролю, на відміну від значно ширших повноважень цивільних органів державної влади [16, с. 156-205]. Для нас ця позиція є принциповою оскільки ми розмежуємо громадський та цивільний контроль за сферою безпеки, але питання щодо їх співвідношення буде нами вирішуватися далі.

Разом з тим ми наголошуємо на тому, що інститути громадянського суспільства є цивільними інститутами, а отже в межах концепту цивільного контролю можуть здійснювати подвійну функцію: контроль за сектором безпеки та оборони і нагляд за діяльністю цивільних інститутів держави з такого контролю.

Така складна структура та місце цивільного контролю в системі державно-суспільних відносин на думку Д. Кюна дає змогу детермінувати його як сукупність дій, інструментів, способів та процедур спрямованих цивільною

адміністрацією на досягнення цілей діяльності військової адміністрації та недопущення виходу останньою за межі своїх завдань [9]. Л. Філіп додав до цього визначення ще й такий аспект як «формування політики військової адміністрації» [8]. Власне ми погоджуємося із обома підходами, особливо в контексті недопущення виходу військових за межі своїх функціональних завдань в безпековому секторі та недопущення втручання них в діяльність цивільної адміністрації. За умови недотримання останнього створюються ризики узурпації влади та військового перевороту.

Саме тому на думку Г. Лінн цивільний контроль це спосіб забезпечити громадськість від обмеження їх прав і свобод, що є неминучим наслідком узурпації влади військовими. Цивільний контроль це форма участі цивільної адміністрації в процесі стримання військового сектору в межах їх основних завдань: захисту суверенітету держави [11]. Тобто дослідником зазначається, що цивільний контроль це своєрідна запобіжна функція держави, яка має бути реалізована цивільною адміністрацією.

Одним із класичних авторів концепції цивільного контролю над безпековим сектором є Я. Леві, який порівнюючи в своїх дослідженнях відповідні моделі США та Ізраїлю приходить до висновку про те, що цивільні адміністрації мають вибудовувати певний баланс відносин з військовими адміністраціями, оскільки другі виконують функцію із захисту перших, а також – поширюють їх інтереси за межами держави. На думку дослідника ключовим питанням є не політична перевага цивільної адміністрації над військовими, але баланс відносин, за яких цивільні посадові особи поважають безпекові прогнози та поради військового командування, забезпечуючи їх потреби. Власне тому найвищою посадовою особою сектору безпеки та оборони є цивільна особа, яка в мирний час виконує функції адміністрування, а у військовий – функції забезпечення [10]. При цьому дослідник вказує на те, що громадський контроль або контроль громадськості є важливим елементом системи цивільного контролю над сферою безпеки та оборони. Така логіка на думку Я. Леві пов'язана із тим, що саме народ є джерелом влади та носієм суверенітету, тобто того атрибуту держави, який покликаний захищати військові.

Ми погоджуємося із таким підходом. Більше того, вважаємо і будемо доводити тезу про те, що громадський контроль одночасно відбувається і над самим сектором безпеки та оборони, і над цивільною адміністрацією в частині здійснення нею контрольних-наглядних функцій над військовими. При цьому ми повинні враховувати існування певних меж, за які такий контроль не може виходити, особливо під час безпосередньо воєнного стану чи використанні відповідних сил оборони для захисту держави. В даному випадку такий контроль може лише стати на заваді ефективному виконанню поставлених перед військовими завдань.

К. Бьонг Чол стверджує, що встановлення цивільного контролю є практичним проявом верховенства закону, принципу конституційних

стримувань і противаг та правової держави. Але при цьому дослідник не відкидає і той фактор, що армія також має певний політичний вплив на цивільний сектор та суспільство в державі. А тому військові повинні мати відповідні конституційні привілеї, які дають їм можливість ефективно реалізуючі безпекові цілі відчувати необхідний рівень соціального та іншого захисту[3]. Ми повинні сконцентрувати увагу на такому підході до розуміння цивільного контролю, оскільки він забезпечує необхідний моніторинг задоволення потреб військових.

Дійсно військові приносять певну «жертву» державним інтересам свідомо обмежуючи рівень своєї свободи та доступ до отримання суспільних благ під час проходження служби. Натомість, вони прагнуть отримати належний рівень компенсації у вигляді матеріального та соціального забезпечення. І дотримання цього балансу є по-перше запорукою стабільності в системі державно-управлінських відносин; по-друге – створює необхідний рівень мотивації військових, що є фактором підсилення національної безпеки.

Тобто успішне встановлення цивільного контролю є нелегким завданням: цивільній адміністрації необхідно постійно витратити політичний капітал на боротьбу з існуючими прерогативами військових і створення необхідних інституцій, щоб суттєво впливати на оборону та військову політику. Разом з тим, цивільні адміністрації повинні брати до уваги, що військові можуть активно протистояти посиленню цивільного контролю та намагатися протистояти принципам цивільного управління. Це піднімає вирішальне питання про те, як і за яких обставин можна встановити цивільний контроль у нових демократизованих країнах, і в тому числі в Україні.

На такій проблемі молодих демократій акцентують увагу К. Йонг Чол, В. Ліддл та ін. На їх думку монополія військових на засоби примусу та навіть насильства, ставлять питання про те, яким чином цивільні особи можуть гарантувати, що військові залишатимуться підпорядкованими інтересам держави. Відповідь на це питання і розкриває сутність «цивільного контролю». Це ієрархічні відносини, в яких цивільні особи приймають рішення, які є обов'язковими для суспільства в цілому, та військових зокрема, з урахування думки та безпекових прогнозів останніх, які є також відповідальними за консультування та виконання тих завдань із забезпечення національної та громадської безпеки, які були делеговані їм цивільними державними інституціями [18]. Отже, зміст цивільного контролю залежить від межі, до якої посадові особи цивільної адміністрації мають повноваження приймати суспільно-обов'язкові рішення, в тому числі і для військових, якими [рішеннями] їм делегують повноваження із забезпечення національної безпеки.

Відповідно, цивільний контроль можна розуміти як певний розподіл повноважень з наглядом, за якого цивільні особи можуть самостійно вирішувати всі відповідні питання прийняття політичних рішень, делегувати та скасувати делегування прийняття на виконання політичних рішень військовим, а також

наглядати та керувати процесом корегування таких рішень і делегованих військовим повноважень.

На початку 2000-х років в західній науковій думці актуалізується проблематика значущості та переваг інтеграції гендерних аспектів при здійсненні громадянським суспільством контролю над сектором безпеки. Автори цього підходу вважають, що існують різні способи участі громадянського суспільства в системі контролю за сектором безпеки, у тому числі в рамках формальних та неформальних механізмів. Забезпечивши облік гендерної специфіки, а також повноцінну участь жінок та жіночих організацій, можна підвищити роль суспільства та ступінь універсальності таких механізмів. Механізми контролю над сектором безпеки з боку громадянського суспільства, що передбачають облік гендерної специфіки, гарантують більш високий ступінь врахування потреб та інтересів як чоловіків, так і жінок і тим самим підвищують відповідальність сектору безпеки за захист усіх членів суспільства[7].

Дж. Шерман з цього приводу зазначає, що «цивільний контроль в безпековій сфері це емпірична структура «інституційних режимів», які забезпечують цивільний нагляд за процесом прийняття рішень військових з питань, які їм делеговані політичним керівництвом країни та народом, як джерелом влади. Цивільний контроль не обмежує військову автономність, але забезпечує недопущення військовими перевищення допустимих меж застосування примусу» [14]. Тобто цивільний контроль проявляється через інституціональну систему, яка втілюється у відповідному органі державної влади, переважно у Міністерстві оборони та законодавчих комітетах з фактичними повноваженнями приймати рішення особами, які забезпечують виконання військовими безпеквоих функцій без неправомірного впливу на сам зміст та характер дій військових.

Л. Андерсон в цьому контексті стверджує, що цивільний контроль є формою кооперації та координації всіх гілок влади за участі громадянського суспільства в питанні забезпечення національної безпеки силами оборони, а також протидії перевищенню військовими допустимих або необхідних меж застосування насильства під час реалізації безпекових завдань [1, С.129-130]. В даному визначенні, на наш погляд, не конкретизується ступінь та міра впливу цивільної адміністрації над військовими, оскільки сентенції «кооперації та координація» не відображають відносини імперативного впливу та залежності, а дають розуміння диспозитивного співробітництва.

Висновки. Таким чином, класичний підхід західних фахівців в сфері цивільно-військових відносин демонструє, що цивільний контроль на сфері безпеки та оборони має наступні ключові аспекти:

– по-перше, реалізується цивільними органами публічної влади над військовими інституціями держави в контексті утримання та формування

останніх з метою підтримання правопорядку, забезпечення національної безпеки та захисту інтересів держави за кордоном;

– по-друге, має на меті досягнення балансу між застосуванням військовими засобів примусу та діяльністю цивільної адміністрації із забезпечення відповідної діяльності військових;

– по-третє, спрямований на недопущення узурпації військовими влади та виходу ними за межі виконуваних завдань й делегованих цивільною адміністрацією повноважень.

Західна концепція цивільного контролю демонструє необхідність застосування комплексу засобів із стримання військових від узурпації влади та порушення балансу прав і свобод громадян держави, в тому числі, під час безпосереднього виконання військовими безпекових функцій. Натомість, західні експерти доволі часто відділяють цивільний та громадський контроль над сектором безпеки й оборони, та не достатньо чітко визначають механізм реалізації цивільного контролю, встановлюючи лише певну систему критеріїв та меж його допустимого застосування.

В цілому, західний дискурс щодо цивільного контролю над сектором безпеки і оборони наголошує, що прозорий, підзвітний та ефективно керований сектор безпеки – це стрижень демократичного процесу. Контроль із боку громадянського суспільства – важливий механізм, що сприяє реалізації демократичних цінностей. Він дає можливість формулювати потреби та інтереси населення, доводити їх до осіб, відповідальних за формування політики, а також надавати експертну допомогу службам державної безпеки та здійснювати моніторинг їх діяльності. Слабо контрольовані або непідзвітні сили безпеки можуть спричинити зниження рівня безпеки країни, нераціональне використання ресурсів та зниження ефективності заходів щодо забезпечення належного державного управління. До того ж за відсутності демократичного управління сектор безпеки може легко бути використаний на користь будь-якої політичної сили або призвести до порушення монополії держави на застосування сили. Контроль за політикою, структурами, програмами, діяльністю та процесами реформування сектору безпеки є одним із заходів, що дозволяють забезпечити дотримання силовими структурами стандартів прав людини та принципу верховенства закону.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі автор бачить у дослідженні особливостей здійснення цивільного контролю над сектором безпеки та оборони України у умовах російсько-української війни 2014-2022 рр.

Література:

1. Anderson L. Democratization by Institutions: Argentina's Transition Years in Comparative Perspective. – Chicago: University of Michigan Press. 2016. 320 p.
2. Burk J. The Citizen Soldier and Democratic Societies: A Comparative Analysis of America's Revolutionary and Civil Wars. Theories of Democratic Civil-Military Relations. Citizenship Studies. 2000. № 4 (2). P. 149-165

3. Byung Chul Koh. The Foreign and Unification Policies of the Republic of Korea. In: Understanding Korean Politics: An Introduction. – New York: State University of New York Press. 2001. P. 231-268
4. Feaver P. Review of Civilian Control of the Military: [The Changing Security Environment, by M. C. Desch]. The American Political Science Review. 2000. № 94 (2). P. 506-507
5. Feaver P. The Right to Be Right: Civil-Military Relations and the Iraq Surge Decision. International Security. 2011. № 35 (4). P. 87-125
6. Feaver P. The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control. Armed Forces & Society Vol. 23, No. 2 (Winter 1996), pp. 149-178.
7. Karen Barnes and Peter Albrecht Civil society oversight of the security sector and gender URL: <https://searchlibrary.ohchr.org/record/9034?ln=en>
8. Kohn R. How Democracies Control the Military. Journal of Democracy. 1997. № 8 (4). P. 132-148
9. Kuehn D., Philip L. Explaining Civil-Military Relations in New Democracies: Structure, Agency and Theory Development. Asian Journal of Political Science. 2011. № 13 (5). P. 231-249.
10. Levy Y. A Revised Model of Civilian Control of the Military. Armed Forces & Society. 2012. № 38 (4). P. 529-556
11. Lynn G. Advances Major Reforms To Boost Civilian Control Of The Military. Inside the Pentagon. 2010. Vol. 26. № 10. P. 14-15
12. Mahoney J., Thelen K. A Theory of Gradual Institutional Change. In: Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency and Power. – Cambridge: Cambridge University Press. 2010. 214 p.
13. Schiff R. The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations. – New York: Routledge, 2009. 342 p
14. Sherman J. Front-end assessment. Inside Missile Defense. 2010. Vol. 16. № 5. P. 11-13
15. Shields P. M. A New Paradigm for Military Policy: Socioeconomics. Armed Forces & Society. 1993. № 19 (4). P. 511-531
16. Trinkunas H. Crafting Civilian Control of the Military in Venezuela: A Comparative Perspective. – University of North Carolina Press. 2005. 312 p.
17. Who's Holding the Guns? Is There a Grand Theory of Civil-Military Relations: [A Structuralist Takes a Stab Reviewed Work: Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment by Desch M. Review by: Quentin E. Hodgson]. SAIS Review. 2000. № 1. Vol. 20. P. 237-240
18. Yong Cheol K., Liddle R., Said S. Political Leadership and Civilian Supremacy in Third Wave Democracies: Comparing South Korea and Indonesia. Pacific Affair. 2006. № 79. P. 247-268

References:

1. Anderson, L. (2016). *Democratization by Institutions: Argentina's Transition Years in Comparative Perspective*. Chicago: University of Michigan Press [in English].
2. Burk, J. (2000). The Citizen Soldier and Democratic Societies: A Comparative Analysis of America's Revolutionary and Civil Wars. *Theories of Democratic Civil-Military Relations. Citizenship Studies*, 4 (2), 149-165 [in English].
3. Byung, Chul Koh (2001). The Foreign and Unification Policies of the Republic of Korea. In: Understanding Korean Politics: An Introduction. New York: State University of New York Press [in English].
4. Feaver, P. (2000). Review of Civilian Control of the Military [The Changing Security Environment, by M. C. Desch]. *The American Political Science Review*, 94 (2), 506-507 [in English].
5. Feaver, P. (2011). The Right to Be Right: Civil-Military Relations and the Iraq Surge Decision. *International Security*, 35 (4), 87-125 [in English].
6. Feaver, P. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control. *Armed Forces & Society*, 23, 2 (Winter 1996), 149-178. [in English].

7. Karen, Barnes and Peter, Albrecht Civil society oversight of the security sector and gender. Retrieved from <https://searchlibrary.ohchr.org/record/9034?ln=en> [in English].
8. Kohn, R. (1997). How Democracies Control the Military. *Journal of Democracy*, 8 (4), 132-148 [in English].
9. Kuehn, D., Philip, L. (2011). Explaining Civil-Military Relations in New Democracies: Structure, Agency and Theory Development. *Asian Journal of Political Science*, 13 (5), 231-249. [in English].
10. Levy, Y. A. (2012). Revised Model of Civilian Control of the Military. *Armed Forces & Society*, 38 (4), 529-556 [in English].
11. Lynn, G. (2010). Advances Major Reforms To Boost Civilian Control Of The Military. *Inside the Pentagon*, 26, 14-15 [in English].
12. Mahoney, J., Thelen, K. A. (2010). *Theory of Gradual Institutional Change. In: Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency and Power*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
13. Schiff, R. (2009). The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations. New York: Routledge [in English].
14. Sherman, J. (2010). Front-end assessment. *Inside Missile Defense*, 16, 5, 11-13 [in English].
15. Shields, P. M. (1993). A New Paradigm for Military Policy: Socioeconomics. *Armed Forces & Society*, 19 (4), 511-531[in English].
16. Trinkunas, H. (2005). *Crafting Civilian Control of the Military in Venezuela: A Comparative Perspective*. University of North Carolina Press [in English].
17. Who's Holding the Guns? Is There a Grand Theory of Civil-Military Relations: [A Structuralist Takes a Stab Reviewed Work: Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment by Desch M. Review by: Quentin E. Hodgson]. *SAIS Review*, 1, 20, 237-240 [in English].
18. Yong Cheol, K., Liddle, R., Said, S. (2006). Political Leadership and Civilian Supremacy in Third Wave Democracies: Comparing South Korea and Indonesia. *Pacific Affair*, 79, 247-268 [in English].

УДК: 347:351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-55-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-55-65)

Довженко Валентина Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Ст. Бульвар, 7, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0001-7441-3535>

Іванюк Ольга Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Ст. Бульвар, 7, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0003-2089-0867>

Яліков Олександр Олегович студент спеціальності 081 «Право», Поліський національний університет, Ст. Бульвар, 7, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0002-9997-7123>

ФОРМУВАННЯ ІР-КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Анотація. В статті визначено, що особливу роль в системі інтелектуальної безпеки відіграє формування ІР-культури, як інструменту утвердження моральних, духовних та культурних цінностей у суспільстві. Цей процес потребує відповідних рішень у сфері публічного управління щодо врегулювання відносин під час створення, реалізації та користування результатами творчої діяльності громадян.

Вивчено ставлення населення до системи правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності та бажання людей набути відповідних знань щодо високоморальної правової поведінки при створенні та використанні об'єктів права інтелектуальної власності. Також розкрито загальні напрями та сфери формування ІР-культури в системі публічного управління інтелектуальною безпекою.

Встановлено, що 50,6 % населення дуже добре знають про право інтелектуальної власності та порушення цих прав. Взагалі не знають про інтелектуальну власність 12,8% опитаних респондентів. Для розвитку системи інтелектуальної безпеки та ІР-культури в суспільстві необхідно проводити просвітницькі заходи, формувати знання щодо інтелектуальної власності населенню. Близько 80% опитаних респондентів мають бажання отримувати інформацію та знання про сферу інтелектуальної власності. Найбільш прийнятними джерелами отримання інформації щодо інтелектуальної власності, на думку опитаних, є соціальні мережі, сайти навчальних закладів та

засоби масової інформації. Близько третини респондентів готові отримувати таку інформацію з сайтів органів державної влади.

Отже, формування ІР-культури передбачає такі напрями: удосконалення та усунення існуючих недоліків у правовому полі; впровадження більш жорсткої відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності; просвітницька діяльність щодо добросовісного користування об'єктами інтелектуальної власності; організація і проведення освітніх та інформаційних кампаній для школярів, студентів з питань правової охорони, захисту та використання продуктів інтелектуальної діяльності. Водночас ІР-культура має інтегруватись у всі сфери життєдіяльності – у виробництво, навчання, науково-дослідну діяльність, управління тощо. Формування ІР-культури повинно привернути увагу до культури поведінки і свідомого та відповідального використання об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: правова культура, інтелектуальна власність, інтелектуальна безпека, ІР-культура, публічне управління, органи публічної влади.

Dovzhenko Valentyna Anatoliivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, St. Boulevard, 7, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0001-7441-3535>

Ivaniuk Olha Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, St. Boulevard, 7, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0003-2089-0867>

Yalikov Oleksandr Olegovich Master in specialty 081 «Law», Polissia National University, St. Boulevard, 7, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 22-04-17, <https://orcid.org/0000-0002-9997-7123>

FORMATION OF IP-CULTURE IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF INTELLECTUAL SECURITY

Abstract. The article determines that the formation of IP culture plays a special role in the intellectual security system as a tool for establishing moral, spiritual, and cultural values in society. This process requires appropriate decisions in the field of public administration regarding the regulation of relations during the creation, implementation, and use of the results of citizens' creative activities.

The attitude of the population to the system of the legal protection of objects of intellectual property rights and the desire of people to acquire relevant knowledge about highly moral legal behavior in the creation and use of objects of intellectual

property rights have been studied. The general directions and spheres of the formation of IP culture in the system of public management of intellectual security are also disclosed.

It was established that 50.6% of the population are well-aware of intellectual property rights and violations of these rights. In general, 12.8% of respondents do not know about intellectual property. To develop the system of intellectual security and IP culture in society, it is necessary to carry out educational activities, to form knowledge about intellectual property for the population. About 80% of the surveyed respondents have the desire to receive information and knowledge about the field of intellectual property. According to the interviewees, the most acceptable sources of obtaining information on intellectual property are social networks, websites of educational institutions, and mass media. About a third part of the respondents are ready to receive such information from the websites of state authorities.

Therefore, the formation of IP culture involves the following directions: improvement and elimination of existing shortcomings in the legal field; introduction of stricter liability for infringement of intellectual property rights; educational activities regarding the fair use of intellectual property objects; organization and implementation of educational and informational campaigns for schoolchildren and students on issues of legal protection, protection and use of products of intellectual activity. At the same time, IP culture should be integrated into all spheres of life - in production, education, scientific research, management, etc. The formation of IP culture should draw attention to the culture of behavior and the conscious and responsible use of intellectual property objects.

Key words: legal culture, intellectual property, intellectual security, IP-culture, public administration, public authorities.

Постановка проблеми. В загальній теорії права дуже важливе місце посідає «правова культура». Серед її складових: рівень правосвідомості посадових осіб і громадян, означає те, що людина повинна знати цінність права, мати повагу до нього, знати правові процедури вирішення різних конфліктів та необхідність дотримуватись правових нормативів. Що стосується правосвідомості суспільної, то вона характеризується рівнем правового виховання, масовістю правомірної поведінки, якістю та масштабом юридичної освіти [1]. Рівень свідомості громадян та правової культури в сфері права інтелектуальної власності та забезпечення її безпеки є досить актуальним для сучасного та майбутнього розвитку України.

Інтелектуальна власність є правом особи на результати своєї інтелектуальної діяльності, проте правова система інтелектуальної власності створює певну монополію творців щодо способів користування результатами своєї творчої діяльності. Тому в сучасному інформаційному суспільстві виникає потреба, яка стосується необхідності створення сучасної системи інтелектуальної безпеки. Вона, насамперед, має врахувати недоліки нинішньої

системи правової охорони та захисту інтелектуальної власності, а також в процесі її реалізації та формування слід погоджувати інтереси всіх суб'єктів права інтелектуальної власності [2]. Особливу роль в системі інтелектуальної безпеки відіграє формування ІР-культури, як інструменту утвердження моральних, духовних та культурних цінностей у суспільстві. Цей процес потребує відповідних рішень у сфері публічного управління щодо врегулювання відносин під час створення, реалізації та користування результатами творчої діяльності громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування ІР-культури та розвитку системи інтелектуальної безпеки на різних рівнях управління висвітлюються такими вітчизняними дослідниками як Г. Андрощук, Ю. Атаманова, О. Драган, І. Коваленко, Г. Лозова, О. Орлюк, М. Ортинська, С. Третьак, Б. Шорубалко та ін. Однак інструменти публічного управління в системі інтелектуальної безпеки щодо формування правової культури населення в процесі використання результатів творчої діяльності інших осіб та форм і способів набуття в цій сфері відповідних знань розроблені не в повному обсязі.

Метою статті є обґрунтування основних напрямів формування ІР-культури в Україні та визначення особливих інструментів публічного управління інтелектуальною безпекою в реаліях розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства інтелектуальна безпека є складовою національної безпеки та передбачає захист інтересів окремих осіб, держави та суспільства в цілому. Проте інтелектуальна безпека потребує формування ІР-культури населення та застосування відповідних інструментів з боку системи органів публічної влади.

Процес дослідження основних напрямів формування ІР-культури включає, насамперед, вивчення ставлення населення до системи правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності та бажання людей набути відповідних знань щодо високоморальної правової поведінки при створенні та використанні об'єктів права інтелектуальної власності. А також розкриття загальних принципів та інструментів для органів публічної влади в процесі реалізації національних цілей та пріоритетів інтелектуальної безпеки.

Перш ніж розробляти пропозиції щодо заходів формування ІР-культури в українському суспільстві, ми вирішили поцікавитись чи буде сприйматися ця інформація та чи вважають українці її важливою для організації свого життєвого простору. Для цього було опитано 200 осіб різного віку та соціального статусу. Опитування проводилось експрес-методом за допомогою поширення анкети через Google-форму. Опитування проводилось за формалізованою анкетною, тобто для кожного питання були запропоновані варіанти відповідей на вибір респонденту.

Досить інформативним є те, що жоден із опитаних не вважає знання, які стосуються права інтелектуальної власності зайвими для себе (рис. 1). На рис. 1. ми бачимо розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи знаєте Ви про право інтелектуальної власності та порушення цих прав?». Згідно результатів опитування дуже добре знають про право інтелектуальної власності та порушення цих прав 50,6 %. Водночас, близько половини опитаних або мають лише уявлення про інтелектуальну власність, або не знають про неї та мають бажання дізнатись. Взагалі не знають про інтелектуальну власність 12,8% опитаних респондентів, що є відносно незначним відсотком.

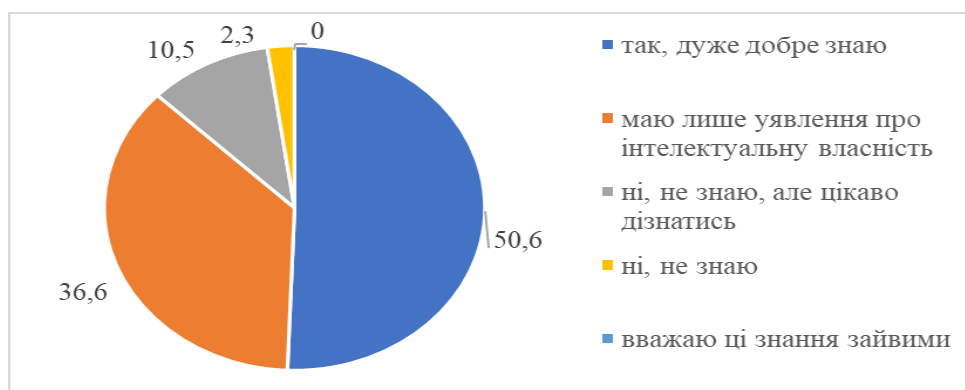

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи знаєте Ви про право інтелектуальної власності та порушення цих прав?», %

Джерело: власні дослідження.

Для сучасного та майбутнього розвитку системи інтелектуальної безпеки та її ІР-культури в суспільстві очевидним є те, що необхідно проводити просвітницькі заходи, надавати знання щодо інтелектуальної власності населенню. Але для реалізації цього заходу необхідним є бажання самих людей. Результати опитування, що продемонстровано на рис. 2, показують, що таке бажання мають близько 80% опитаних респондентів. Тому необхідно впроваджувати просвітницькі та освітні заходи. Однак, слід враховувати, що результат від цих заходів можна отримати лише, якщо подавати інформацію в зручному для суспільства форматі.

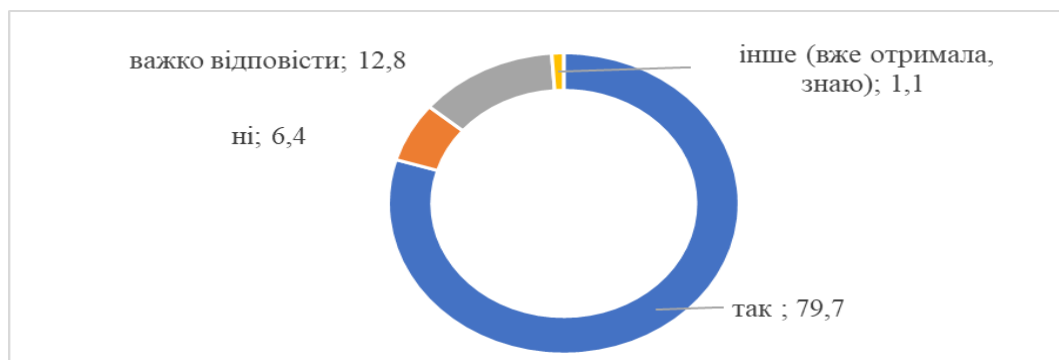

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи готові Ви отримати знання / інформацію про інтелектуальну власність?», %

Джерело: власні дослідження.

Для вивчення запитів населення на джерела отримання інформації та знань про інтелектуальну власність було поставлено відповідне запитання. Ми намагались з'ясувати з яких саме ресурсів краще отримувати інформацію про освітні заходи та просвітницькі матеріали у сфері інтелектуальної власності у сучасному світі (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання: «З яких ресурсів краще отримувати інформацію про освітні заходи / просвітницькі матеріали у сфері інтелектуальної власності?», %

Джерело: власні дослідження.

Оскільки, кількість людей, які користуються соціальними мережами постійно зростає, найбільш вдалим буде проводити просвітницькі, цікаві рекламні кампанії та публікації саме в соцмережах. Проведене нами опитування відображає ці настрої серед респондентів – вони готові отримувати нову інформацію щодо інтелектуальної власності в соціальних мережах. Серед тих, хто приймав участь в опитуванні була чимала кількість студентів та учнів, тому багатьом буде звично та зручно отримувати інформацію про освітні заходи на сайтах навчальних закладів.

У нас в країні, є багато ЗМІ, які також можуть поширювати інформацію про інтелектуальну власність. Наразі, в засобах масової інформації просвітницькі матеріали щодо охорони і захисту результатів інтелектуальної діяльності майже не зустрічаються. Такий контент не вважають популярним. Проте, з даних опитування бачимо, що більше третини респондентів готові отримувати інформацію про інтелектуальну власність саме через засоби масової інформації.

Дещо менш популярним джерелом отримання інформації є сайти органів державної влади, що пояснюється специфікою цього джерела. Адже, звертаються до сайтів органів державної влади переважно для вирішення конкретних питань. Проте є активні громадяни, що слідкують за розвитком своєї громади, чи загалом країни і на таких ресурсах, тому ці «майданчики»

можуть стати певним поштовхом до поширення нових знань в сфері інтелектуальної власності. А для розвитку ІР-культури органи публічної влади на різних рівнях повинні підтримувати просвітницькі заходи та залучати експертів з даного питання через цікаві промо-ролики, лекції для студентів, учнів та всіх охочих.

На сьогодні в Україні є організації, що проводять навчальні програми та просвітницькі заходи щодо інтелектуальної власності, наприклад, мережа Центрів підтримки технологій та інновацій (TISCs) та Національний навчальний центр інтелектуальної власності (IP Academy).

Мережа Центрів підтримки технологій та інновацій (TISCs) – міжнародний проект Всесвітньої організації інтелектуальної власності, який реалізується в Україні з 2018 р. на підставі відповідного Меморандуму. Проект TISC від ВОІВ реалізується з 2009 р. в більш ніж 80 країнах світу [3]. Метою TISC є підтримка в сфері права інтелектуальної власності в Україні та за кордоном; надання заявникам якісних, вичерпних консультацій; підвищення рівня знань про використання, набуття і захист інтелектуальної власності серед винахідників, стартаперів, представників бізнесу. Також діяльність TISC направлена на просвітницьку роботу з населенням, поглиблення спілкування із стейкхолдерами креативного та інноваційного середовища України. Ця робота стосується збільшення рівня знань із способами захисту ІВ, виховання культури споживання об'єктів прав інтелектуальної власності [3].

Національний навчальний центр інтелектуальної власності (IP Academy) – міжнародний проект Всесвітньої організації інтелектуальної власності, який реалізується в Україні з 2019 р. [4]. Проект здійснюється Відділом навчальних програм та просвітницьких заходів Відділення розвитку відносин у сфері інтелектуальної власності, на базі Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент). Його метою є сприяння зміцненню кадрового потенціалу України та його розвитку у сфері інтелектуальної власності, а також формування та популяризація знань в даній сфері.

IP Academy проводить просвітницькі та навчальні заходи для таких учасників: юридичної сфери та фахівців у сфері ІВ; стартапів та креативних індустрій; професійних спільнот, зацікавлених у сфері ІВ; державного сектору; науково-педагогічного складу закладів освіти; студентів та дітей шкільного віку. IP Academy безпосередньо забезпечує розробку та поширює навчальні матеріали, публікації з сучасних, трендових питань у сфері ІВ та займається ініціюванням проведення засідань для експертів, об'єднань науковців з питань розвитку ІВ в Україні.

Всередині IP Academy створена концепція «ІР освіта впродовж життя», яка складається з п'яти пунктів:

1) «IP for Creative Industries & Startup» – курс щодо покращення рівня знань представників креативних індустрій, що стосується правової охорони результатів творчої діяльності;

2) «IP Basic & Next Level» – покращення компетентностей, набуття та поглиблення знань в сфері ІВ, експертна підготовка кандидатів в представники у справах ІВ;

3) «IP for children» – стосується розвитку творчого потенціалу особистості, ознайомлення із загальними питаннями віднесеними до інтелектуальної власності та дає поштовх до інноваційного мислення, і що не менш важливо формує культуру правильного, поважного відношення до творців та їхніх прав.

4) «IP for teenager» – дає виховання щодо культури і поваги до ІВ, набуття основних знань, які стосуються первинних концепцій інтелектуальної власності, обов'язків та прав творців;

5) «IP for students» – це безпосередня підготовка майбутніх професіоналів, експертів у сфері ІВ [4].

Проте за результатами опитування можна побачити, що протягом останніх трьох років участь у просвітницьких і освітніх заходах з питань інтелектуальної власності взяли участь лише 19,2% респондентів (рис. 4).

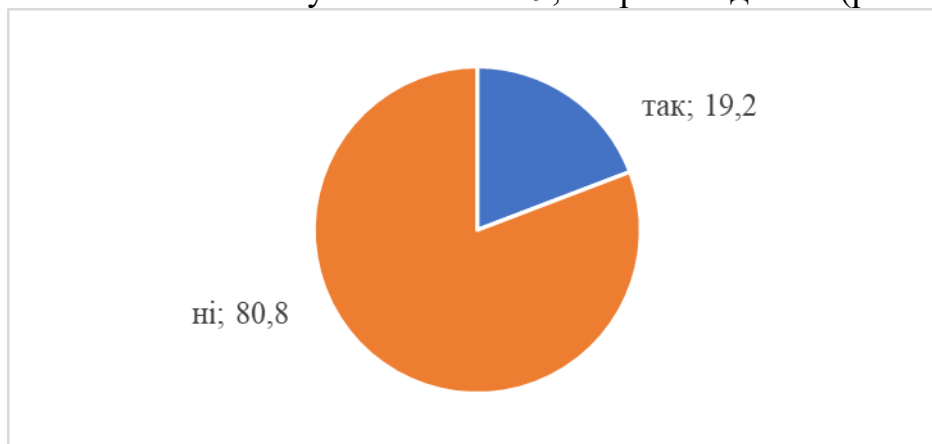

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи брали Ви участь у просвітницьких / освітніх заходах з питань інтелектуальної власності протягом останніх 3-х років?», %

Джерело: власні дослідження.

Слід зазначити, що отримувати знання в сфері інтелектуальної власності потрібно якщо не постійно, то досить часто, адже ми живемо в інформаційному суспільстві, де завжди з'являється щось нове в науці, соціумі, загалом в світі.

Великою проблемою для нашої країни є порушення права інтелектуальної власності в мережі Інтернет. В Україні існує система джерел правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням і охороною об'єктів інтелектуальної власності, проте законодавство в сфері інтелектуальної власності потребує подальшого розвитку. Стосовно мережі Інтернет потрібно створити єдиний спеціалізований закон, адже наразі в Україні відсутнє належне законодавче регулювання відносин, що складаються із застосуванням засобів цифрового та електронного зв'язку, на національному рівні [5]. Тоді б автори

інтелектуальної власності не переймалися через такі негативні явища, як піратство, плагіат, а електронні бібліотеки в свою чергу, мали б змогу працювати правильним чином, не наражаючи на загрозу чийсь права [6].

Окремі положення Закону «Про авторське право і суміжні права», який побудований на міжнародних нормах використання творів, враховують сучасні аспекти правового регулювання нових і традиційних об'єктів авторського права, серед яких – комп'ютерні програми та бази даних. Охорона суміжних же прав, передбачена вперше. Це стосується охорони тих прав, хто реалізовує створене авторами публіці, а саме: організації телерадіомовлення, виконавці, розробники відеограм та фонограм. Проте цього недостатньо для унормування всіх положень правової охорони об'єктів інтелектуальної власності в сучасних умовах інформаційної епохи. Розробка та прийняття окремого закону про захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет, на нашу думку, посприє значному розвитку ІР-культури в суспільстві.

Розвиток інтелектуальної власності в Україні перебуває на стадії активізації цього ринку. Більшість підприємців усвідомили цінність інтелектуальної власності, проте ще не мають достатньо досвіду щодо використання продуктів інтелектуальної діяльності. Водночас, споживачі зневажливо ставляться до прав інтелектуальної власності третіх осіб, що особливо помітно в комп'ютерній та розважальній галузях, а також підтверджується попитом на контрафактну продукцію. Все це потребує формування ІР-культури, що можна представити у вигляді схеми (рис. 5.).

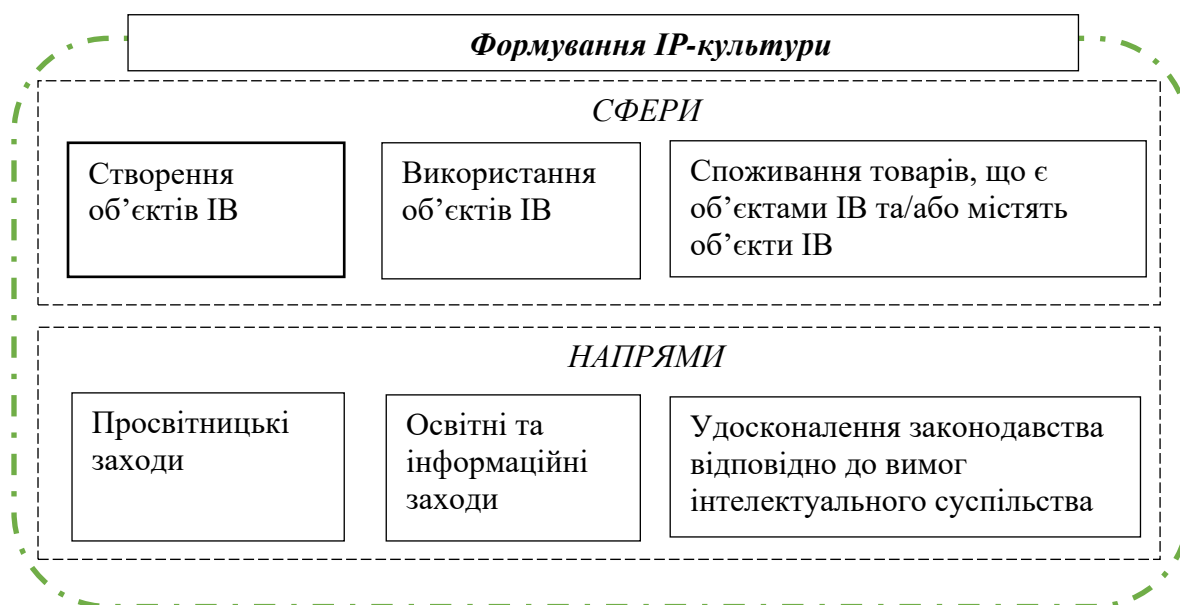

Рис. 5. Блок-схема формування ІР-культури в українському суспільстві
Джерело: власні дослідження.

Звичні умови життя та усталені правила і обов'язки в нинішньому суспільстві втрачають сенс, а більш цінними характеристиками є гнучкість,

мобільність, компетентність у багатьох сферах. Зростає попит на осіб, які сприймають новинки, інновації, зміни середовища та трансформуються разом з ним. Тому процес формування культури правової поведінки по відношенню до інтелектуальної власності варто поширювати на всі етапи життєвого циклу цих об'єктів: від створення до споживання. Варто пам'ятати про різні підходи до формування IP-культури в різних сферах.

Формування IP-культури потрібно розпочати з усунення існуючих недоліків у правовому полі, удосконалення окремих законів та створення нових. Потребує уваги також процес дотримання законів, тому потрібно щоб відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності була жорсткою. Важливими є просвітницька діяльність, організація і проведення освітніх та інформаційних кампаній для людей різних соціальних статусів питань правової охорони, захисту та використання продуктів інтелектуальної діяльності. Водночас IP-культура має інтегруватись у всі сфери життєдіяльності – у виробництво, навчання, науково-дослідну діяльність, управління тощо.

Висновки. Формування IP-культури передбачає такі напрями: удосконалення та усунення існуючих недоліків у правовому полі; впровадження більш жорсткої відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності; просвітницька діяльність щодо добросовісного користування об'єктами інтелектуальної власності; організація і проведення освітніх та інформаційних кампаній для школярів, студентів з питань правової охорони, захисту та використання продуктів інтелектуальної діяльності. Водночас IP-культура має інтегруватись у всі сфери життєдіяльності – у виробництво, навчання, науково-дослідну діяльність, управління тощо. Формування IP-культури повинно привернути увагу до культури поведінки і свідомого та відповідального використання об'єктів інтелектуальної власності.

Література:

1. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства. *Право України*. 2005. №4. С.65–66.
2. Довженко В. А. Інституційні аспекти інтелектуальної безпеки в умовах інформаційного суспільства. *Інтелектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 2016 р.). Житомир: ЖНАЕУ. 2016. С. 196-202.
3. Центри підтримки технологій та інновацій (TISCs). URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/tisc>
4. Національний навчальний центр інтелектуальної власності (IP Academy). URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-academy>
5. Атаманова Ю. Є. Захист прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет: світовий досвід та вітчизняні перспективи. *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 7–14 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_3_3
6. Коваленко І. А. Актуальні проблеми захисту й охорони прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет в умовах глобалізації суспільства та сучасних технологій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 29(68). 2018. №3. С. 52–55. http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/11.pdf

7. Довженко В. А., Лазаренко В. В. Управління інтелектуальним потенціалом національної економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 78–83.

References:

1. Tretiak S. (2005) Pravove zabezpechennia pravovoi kultury naseleennia yak umova stvorennia osnov hromadianskoho suspilstva [Legal support of the legal culture of the population as a condition for creating the foundations of a civil society] *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4, 65–66 [in Ukrainian].
2. Dovzhenko V. A. (2016) Instytutsiini aspekty intelektualnoi bezpeky v umovakh informatsiinoho suspilstva. *Intelektualna ekonomika: hlobalni tendentsii ta natsionalni perspektyvy* [Institutional aspects of intellectual security in the conditions of the information society. *Intellectual economy: global trends and national perspectives*]: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Zhytomyr, 2016 r.). Zhytomyr: ZhNAEU, 196-202. [in Ukrainian].
3. *Tsentry pidtrymky tekhnolohii ta innovatsii (TISCs)* [Centers supporting technology and innovation (TISCs)]. URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/tisc> [in Ukrainian].
4. *Natsionalnyi navchalnyi tsentr intelektualnoi vlasnosti* [National Educational Center of Intellectual Property]. URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-academy> [in Ukrainian].
5. Atamanova Yu. Ye. (2014) Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti u merezhi Internet: svitovyi dosvid ta vitchyzniani perspektyvy [Protection of intellectual property rights on the Internet: global experience and domestic perspectives]. *Pravo ta innovatsii - Law and innovation*, 3, 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_3_3 [in Ukrainian].
6. Kovalenko I. A. (2018) Aktualni problemy zakhystu y okhorony prav intelektualnoi vlasnosti v merezhi Internet v umovakh hlobalizatsii suspilstva ta suchasnykh tekhnolohii. [Actual problems of protection and protection of intellectual property rights on the Internet in the conditions of globalization of society and modern technologies] *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky – Scholarly notes of TNU named after VI Vernadskyi. Series: legal sciences*. Tom 29(68), 3, 52–55. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/11.pdf [in Ukrainian].
7. Dovzhenko V. A., Lazarenko V. V. (2021) Upravlinnia intelektualnym potentsialom natsionalnoi ekonomiky. [Management of the intellectual potential of the national economy] *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 2, С. 78–83 [in Ukrainian].

УДК 338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-66-73](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-66-73)

Крамаренко Сергій Борисович докторант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Інститут післядипломної освіти та довузівської підготовки, кафедра управління та бізнес-адміністрування, <https://orcid.org/0000-0002-7394-9175>

ДОСВІД ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ НА РІВНІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглядаються окремі аспекти впливу процесів суспільного розвитку на економічні системи. Проведено ретроспективний аналіз процесів суспільного розвитку шляхом використання періодизації індустріального, постіндустріального та інформаційного суспільства. Аналіз кожного етапі розвитку суспільства передбачав пошук причинно-наслідкових зав'язків технологічних змін, що сприяли трансформаціям у суспільно-політичному та соціально-економічному житті, зокрема визначається вплив факторів на розвиток та якісні перетворення промислової сфери. Розвиток промисловості здійснював опосередкований вплив на суспільні процеси та процеси державотворення, що розглянуто у статті у якості гіпотези та підтверджено факторами впливу. Формування передумов розвитку сфери послуг визначається як автоматизація виробничих процесів та вивільнення частини робочої сили для переведення її у інші нішу. При цьому аналогічна тенденція спостерігалася і на початку паросилової революції, коли частини працездатного населення вивільнялася у систему промислового розвитку. Таким чином, було визначено провідну роль технологій у розвитку промисловості та суспільно-економічних трансформаціях. У результат проведеного аналізу визначено передумови та наслідки суспільних змін, їх вплив на формування тенденцій промислової політики за окремими державами. Аналіз провідного досвіду розвитку промислових систем дозволив акумулювати фактори впливу на виробничі процеси. На основі групування факторів впливу було визначено місце держави у системі регулювання промисловості як елементу економічної системи. Надано рекомендації щодо підвищення ефективності системи публічного управління промисловістю з метою забезпечення нових викликів та запитів суспільства, зокрема в умовах інформаційного простору, діджиталізації та нових умов забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств.

Ключові слова: публічне управління, промисловість, промислова політика, розвиток промисловості

Kramarenko Serhiy Borysovych Doctoral student of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University, Institute of Postgraduate Education and Pre-University Training, Department of Management and Business Administration, <https://orcid.org/0000-0002-7394-9175>

EXPERIENCE OF LEADING EUROPEAN COUNTRIES IN PROVIDING INDUSTRY DEVELOPMENT AT THE LEVEL OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article considers certain aspects of the influence of social development processes on economic systems. A retrospective analysis of the processes of social development was carried out by using the periodization of the industrial, post-industrial and information society. The analysis of each stage of the development of society involved the search for cause-and-effect relationships of technological changes that contributed to transformations in socio-political and socio-economic life the influence of factors on the development and qualitative transformations of the industrial sphere was determined. The development of industry exerted an indirect influence on social and state-building processes, which was considered in the article as a hypothesis and confirmed by influencing factors. The formation of prerequisites for the development of the service sector is defined as the automation of production processes and the release of part of the labor force to transfer it to other niches. At the same time, a similar trend was observed at the beginning of the steam revolution, when part of the working population was released into the system of industrial development. Thus, the leading role of technologies in the development of industry and socio-economic transformations was determined. As a result of the analysis, the prerequisites and consequences of social changes, their impact on the formation of industrial policy trends in individual states were determined. The analysis of the leading experience in the development of industrial systems made it possible to accumulate influencing factors on production processes. Based on the grouping of influencing factors, the place of the state in the system of industry regulation as an element of the economic system was determined. Recommendations are provided for increasing the efficiency of the public management system of industry to meet new challenges and demands of society, in terms of information space, digitalization and new conditions for industrial enterprises competitiveness.

Keywords: public administration, industry, industrial policy, industrial development

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального та інформаційного суспільства органи публічної влади отримали нові запити щодо формування нових типів економічних систем. Розвинені економіки вже орієнтуються не тільки на кількість виробленого товару, його якісні характеристики, економіка

сьогодні є елементом забезпечення необмежених потреб людства у споживанні тих чи інших товарів та послуг. Промисловість, як елемент економічної системи, розвивається в умовах інноваційних пріоритетних завдань, сформованих саме суспільними запитами. Отже, доцільним є визначення актуальних запитів економічних систем до розвитку промисловості з метою формування сталих пріоритетів її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання дослідження зумовлює високу увагу авторів до розробки цієї проблематики. Зокрема, Баліцька В.В., Машталер О.В. у своїх дослідженнях визначали промислову політику як основу інституційного забезпечення економічних систем [1]. У роботах Видобора В. В. висвітлюються теоретико-методичні засади та концептуальні парадигми розвитку промисловості у різні історичні періоди та в умовах сучасних викликів [2-3]. Мельник Т.М., Кудирко Л.П. розглядали нові парадигми розвитку промислового виробництва шляхом імплементації концепцій імпортозаміщення, зокрема, шляхом аналізу проблеми впровадження нових технологій промислового виробництва [4]. У роботах Мельника В.В. та Ю.Л. Нікітіна розглядаються окремі аспекти запровадження інновацій на національних ринках промислового виробництва шляхом імплементації кращого міжнародного та європейського досвіду [5].

Незважаючи на увагу авторів до проблематики дослідження, залишаються невирішеними шляхи побудови ефективної системи публічного управління промисловим розвитком в умовах зовнішньоекономічної нестабільності та нових глобальних суспільно-політичних викликів.

Постановка завдання. Розвиток суспільства вимагає нові пріоритети розвитку економіки, що, відповідно впливає на формування трендів розвитку промисловості. Промисловість є базовим елементом економіки, який забезпечує її стабільність та розвиток. Розвинені країни світу на сьогодні, в першу чергу формують свій ВВП за рахунок промисловості високих технологій, в той час як найбільш розвинені країни мають ресурсноорієнтовану економіку та сільське господарство із ручною працею та низькою ефективністю [1]. Багатоаспектність розвитку промисловості визначає увагу до пошуку ефективних механізмів управління промисловим розвитком, зокрема, через створення умов на рівні публічного управління щодо забезпечення процесів розвитку економічних систем, зокрема акумулювання та впровадження провідного досвіду європейських країн у системі забезпечення результативності та високої конкурентоспроможності промисловості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нових суспільних запитів у системі забезпечення потреб населення через розвиток промисловості, як було визначено вище, має важливе значення для розвитку економіки. Доцільно проаналізувати ретроспективу формування та реалізації таких запитів для проєкції результатів аналізу на сучасну економічну систему. Початок аналізу формування системи суспільних запитів доцільно розпочати із промислової

революції, яка відбулася в Англії, потім у дещо іншій інтерпретації повторилася у Франції, а із невеликим проміжком часом спіткала Австро-Угорську та Російську імперії. Ті країни, які першими сприйняли та запровадили окремі елементи революційних процесів у економічному розвитку, н сьогодні мають найбільш потужні економічні системи. Промислова революція в Англії була спричинена низкою факторів суспільно-політичного та соціально-економічного характеру. В основі революційних подій знаходилася думка про рівність прав та можливостей населення, що в першу чергу стосувалися навіть не стільки громадських свобод, скільки важливості сприйняття у суспільстві системи права приватної власності, її недоторканості та доступу до неї усіх категорій громадян – рівності та свободи. Англійська промислова революція стала результатом розвитку інноваційних технологій, які прискорили назріваючі у суспільстві громадянські процеси [2-3]. Розвиток технологій передбачав свободу думки та творчості, можливість отримувати економічні вигоди за власні винаходи, систему справедливого розподілу коштів, прибутків від певних видів діяльності. Зрозуміло, що найбільші прибутки в умовах розвитку науки і техніки почали отримувати вже не ті люди, які володіли ресурсами, а ті, які володіли технологіями. Таким чином, розвиток технологій підштовхнув суспільство до руху супротиву, спрямованого на формування свободи ведення бізнес-процесів та запровадження технологій [4]. В умовах монархічних систем будь-які інновації сприймаються як пряма загроза монархічній системі, отже гальмуються. Завдяки наявності у Англії плюралістичного та доволі ліберального суспільства, широкого доступу населення до влади, громадських свобод та можливості впливати на важливі державні рішення, промислова революція в країні відбувалася пришвидшеними темпами. Варто також зазначити, що вплив на формування суспільних передумов для промислової революції в Англії здійснили також її колонії. Бідніші на ресурси території Північної Америки, які були колонізовані англійцями формували більш ліберальні державницькі системи, адже нестача ресурсів передбачала необхідність взаємної праці як корінних народів, так і колонізаторів, що було умовою виживання в сурових кліматичних умовах, отже формувало певну систему рівності та основи демократії у її сучасному розуміння [5]. Інші європейські країни доволі довгий період не переймали досвід англійців, що було пов'язано із централізацією влади в руках одного монарха, що відчувалося як на рівні самих територій, так і на рівні колоній. Такими країнами можна назвати Іспанію та Португалію, які збагачувалися шляхом вивезення ресурсів із колоній та використанням рабської праці, не беручи до уваги можливості технологічного розвитку. Технології є основою формування сучасної економіки. Західні демократії в умовах плюралістичних державницьких систем змогли досягти більших результатів, адже саме ці системи створювали умов для впровадження технологій в виробництво. Централізація влади в країнах Центральної та Східної Європи значно загальмували процеси впровадження

інновацій, про що, наприклад, свідчило суттєві відставання у промисловому розвитку Австро-Угорської імперії на період початку Першої світової війни [6].

Промисловий розвиток передбачав перехід від ремісництва до конвеєрного виробництва, отже тяжіння населення із сільської місцевості до міста, формування великих міст на основі центрів промислового розвитку. Паралельно із цим формувалися нові суспільні процеси – урбанізацію та розвиток громадської активності. Періоди Першої та Другої світових воєн зупинили реалізацію громадських процесів, адже виробничі процеси були переведені на потреби військового виробництва. Період післявоєнної відбудови характеризувалися впровадження інновацій у виробництво та підвищення продуктивності виробничих процесів шляхом розробки інноваційних теорій мотивації [7].

Із переходом від індустріального до постіндустріального суспільства частина робочої сили була переорієнтована у сферу надання послуг. Відповідно у країнах, де ці тенденції розвивалися, паралельно підвищувався рівень життя населення, рівень комфорту. Такі країни ставали центрами тяжіння населення. Переорієнтація робочої сили стала можливою шляхом її вивільнення із процесів виробництва через їх автоматизацію. Тобто, новий технологічний перехід до постіндустріального суспільства відбувся знову ж таки під впливом технологій [8].

Сьогоднішнє суспільство розвивається в умовах використання інформаційних технологій та характеризується переходом до е-економіки, е-комерції та діджиталізації бізнес-процесів. Відповідно, можна говорити про третій етап розвитку промисловості – впровадження інформаційних технологій.

В умовах переходів від одним історичних періодів розвитку суспільства до інших ключовим фактором трансформацій виступають нові технології. Країни, які застосовують нові технології у економіці, в першу чергу у виробничих процесах, забезпечують свій соціально-економічний розвиток та конкурентоздатність. Країни, які залишаються на певному етапі, не впроваджуючи технології, не можуть конкурувати на сучасних глобальних ринках, мають низький рівень розвитку економіку та бідність населення. Отже, можна згрупувати ретроспективний аналіз та представити його у вигляді таблиці 1

Таблиця 1

Ретроспективний аналіз процесів розвитку промисловості

Період	Фактори впливу	Наслідки	Економічні характеристики	Провідні країни
Індустріальний	Інноваційні виробничі технології, виведення частини робочої сили із сфери сільського господарства у промисловість	Промислова революція, перехід до конвеєрного виробництва, урбанізація	Формування засад економічного розвитку через використання інтенсивних методів виробництва	Англія, Франція, країни західної Європи, США

Постіндустріальний	Скорочення кількості робочої сили у промисловості через зменшення ручної праці та автоматизації процесів виробництва	Розвиток неvirобничої сфери, зростання кінцевої витрати населення	Формування засад необмеженого попиту, маркетингової підтримки виробничих процесів, автоматизованого виробництва	США, Західна Європа, Канада, Австралія
Інформаційний	Застосування інформаційних технологій як основи інноваційного розвитку бізнесу	Діджиталізація процесів виробництва, створення віртуальної реальності та забезпечення виробничих процесів робототехнікою	Поглиблення розриву між бідними та розвиненими країнами через відсутність у перших технологій, що можуть забезпечити високу додану вартість, ресурсна орієнтація їх економіки	США, країни Азійські Тигри, Японія, західна Європа, південна Корея

Таким чином, у ході промислової революції, розвитку сфери послуг та інформаційного розвитку суспільства сформувалися наступні типи країн із відповідними системами публічного управління:

- Ресурсорієнтовані економіки найбідніших країн із низьким рівнем застосування технологій, низькооплачуваною, низько кваліфікованою робочою силою, що мають низькі конкурентні переваги на міжнародних ринках. Характеризуються низьким рівнем ефективності систем публічного управління та нерозвиненими формами державотворення.

- Економіки сфери послуг, що характеризуються низьким рівнем розвитку промисловості, із перекосом на розвиток сфери послуг, зокрема через відсутність необхідної кількості ресурсів. Характеризуються ефективними системами публічного управління, проте середнім рівнем конкурентоздатності на глобальних економічних ринках.

- Економіки з високою технологічною складовою. Ця економіка передбачає застосування високих технологій, які застосовуються не тільки для виробництва товарів продовольчого призначення, але і найвищого рівня технологічного розвитку – технологій, які використовуються для технологічного оснащення промисловості. Такі технології, в першу чергу, інформаційні використовуються економіками інших країн. Ті країни, які не мають доступу до таких технологій є технологічно залежними від провідних

економік світу. Публічні системи країн, що є експортерами технологій, мають найвищий рівень ефективності та максимальну лібералізацію.

Отже, провівши ретроспективний аналіз промислового розвитку на глобальному рівні, можна дати наступні рекомендації до систем публічного управління щодо забезпечення якісних трансформацій промисловості:

- формування умов на рівні системи державного управління для технологічного розвитку економіки,
- формування умов для розвитку власних технологій та їх експорту до інших країн,
- лібералізація процесів розвитку економіки шляхом створення умов для мотивування бізнесу до впровадження високих технологій,
- перехід на експортування високих технологій для розвитку промисловості,
- автоматизація та роботизація процесів промислового виробництва,
- створення системи публічного управління, спрямованої на підтримку промислового розвитку шляхом інноваційного забезпечення виробничих процесів.

Висновки. У результат проведеного ретроспективного дослідження причинно-наслідкових зв'язків суспільних трансформацій та розвитку промислового виробництва, його впливу на забезпечення соціально-економічного розвитку, визначено роль технологій у формуванні передумов забезпечення конкурентоздатності промисловості на світових ринках в умовах глобальних викликів. Роль системи державного управління полягає у створенні умов для забезпечення інноваційними технологіями промислове виробництва як основу розвитку національної економічної системи.

Література:

1. Баліцька В.В., Машталер О.В. Промислова політика - інституційна основа підвищення конкурентоспроможності національної економіки : Ефективна економіка. 2020. № 12. DOI: 10.32702/230721052020.12.14
2. Видобора, В. В. Еволюція теорій і парадигм промислової політики : Економічний простір, (165), 7-12. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165->
3. Видобора В.В. Науково-теоретичні засади промислової політики : Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2020. Випуск 45. С. 35–39.
4. Мельник Т.М., Кудирко Л.П. Ренесанс парадигми протекціонізму в стратегіях імпортозаміщення. Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у ХХІ ст. : перспективи нової парадигми : матеріали Все укр. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 трав. 2019 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 66 –70.
5. Melnik V.V., Nikitin Yu.O. Possibilities of Creation and Implementation of Open Innovations at R&D Organization of the NAS of Ukraine : Science & Innovation. 2021. Vol. 17. № 3 (99). P. 96-103. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.03.096>
6. Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л. В. ; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2019. URL: <http://ief.org.ua>.

7. Official web-cite EU Industrial Policy. European Commission. 2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/brochure_industrial_policy
8. Головатюк В.М. Стратегія наукоємного розвитку України : національні особливості в контексті світового тренду. Наука та наукознавство. 2020. № 3 (109). С. 16-33. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2020.03.016>

References:

1. Balitska V.V. & Mashtaler O.V. (2020) *Promyslova polityka - instytutsiina osnova pidvyshchennia konkurentospro mozhnosti natsionalnoi ekonomiky* [Industrial policy is the institutional basis for increasing the competitiveness of the national economy] : Efektyvna ekonomika. № 12. DOI: 10.32702/230721052020.12.14 [in Ukrainian]
2. Vydobora, V. V. (2019) *Evolutsiia teorii i paradyhm promyslovoi polityky* [Evolution of theories and paradigms of industrial policy] : Ekonomichni prostir, (165), 7-12. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-> [in Ukrainian]
3. Vydobora V.V. (2020) *Naukovo-teoretychni zasady promyslovoi polityky* [Scientific and theoretical foundations of industrial policy] : Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment. 2020. Vypusk 45. S. 35–39 [in Ukrainian]
4. Melnyk T.M. & Kudyrko L.P. (2019) *Renesans paradyhmy proteksionizmu v stratehiiakh importozamishchennia. Teoretyko-metodolohichni transformatsii ekonomichnoi nauky u KhKhI st.* [Renaissance of the protectionism paradigm in import substitution strategies. Theoretical and methodological transformations of economic science in the 21st century] : perspektyvy novoi paradyhmy : materialy Vse ukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 28–29 trav. 2019 r.). Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2019. S. 66 –70 [in Ukrainian]
5. Melnik V.V. & Nikitin Yu.O. (2021) *Possibilities of Creation and Implementation of Open Innovations at R&D Organization of the NAS of Ukraine* : Science & Innovation. Vol. 17. № 3 (99). P. 96-103. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.03.096> [in English]
6. Deineko L. V. (2019) *Promyslova polityka yak kliuchovyi instrument stratehii rozvytku: naukovooanalitichna dopovid* [Industrial policy as a key tool of development strategy] / za red. d-ra ekon. nauk Deineko L. V. ; DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». K., 2019. URL: <http://ief.org.ua> [in Ukrainian]
7. Official web-cite EU Industrial Policy. European Commission (2019) URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/brochure_industrial_policy [in English]
8. Holovatiuk V.M. (2020) *Stratehiia naukoiemnoho rozvytku Ukrainy* [Science-intensive development strategy of Ukraine] : natsionalni osoblyvosti v konteksti svitovoho trendu. Nauka ta naukoznnavstvo. № 3 (109). S. 16-33. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2020.03.016> [in Ukrainian]

УДК 338.43.02:332.144(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-74-84](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-74-84)

Несененко Павло Петрович кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК КЛЮЧОВОГО НАПРЯМКУ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. Сьогодні аграрна політика є пріоритетною складовою економічної політики держави. Науковість аграрної політики досягається за допомогою систематичного аналізу сучасного стану аграрного сектору та основних тенденцій розвитку сільського господарства та сільських територій. Аграрні господарства регіонів України на сучасному етапі, в умовах загроз національної безпеці, пристосовуються до економіки та саме вони вносять вагомий внесок до продовольчої безпеки та експортного потенціалу країни.

Проведений аналіз сучасного стану управління розвитком сільських територій та сільського господарства України показав, що сьогодні українські селяни стали вільними господарями на своїй землі: майже 7 млн. українців отримали у власність землю та кожен власник сам вирішує, які культури йому вирощувати, в якій кількості, куди і за якою ціною продавати урожай.

Загалом впродовж 2000-2021 рр. в аграрному секторі економіки України відбулися кардинальні зміни, пов'язані з реформуванням системи земельних відносин, становленням ринкових відносин та різних форм господарювання. Аналіз сільськогосподарських культур рослинництва в Україні за 2000-2021 рр. виявив позитивні тенденції та суттєве зростання виробництва і урожайності за зерновими та зернобобовими культурами, соняшником, плодовими та ягідними культурами. Висока конкурентоспроможність української аграрної продукції дозволила збільшувати її експорт. 2021 рік увійде в історію українського аграрного розвитку України, як один із найсприятливіших і найпродуктивніших періодів: середня урожайність зернових та зернобобових культур у Київській, Черкаській, Чернігівській і Вінницькій областях наблизилася до рівня країн провідних світових лідерів за продуктивністю вирощування. В аграрній галузі України широко впроваджуються ІТ-технології, задіяні останні інноваційні розробки селекційних компаній, компаній виробників техніки, засобів захисту рослин. Визначені важливі досягнення та негативні зміни в сільському господарстві України та обґрунтовані перспективні напрямки розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільські території, управління розвитком сільських територій, економічна політика, аграрна політика, захист рослин, родючість ґрунтів, ІТ-технології.

Nesenenko Pavlo Petrovich PhD in Economics, Associate Professor, General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF RURAL DEVELOPMENT MANAGEMENT AS A KEY DIRECTION AGRARIAN POLICY OF UKRAINE

Abstract. Today, agrarian policy is a priority component of the state's economic policy. Scientific agrarian policy is achieved through a systematic analysis of the current state of the agricultural sector and the main trends in the development of agriculture and rural areas. Agrarian farms in the regions of Ukraine at the current stage, in the conditions of threats to national security, are adapting to the economy, and it is they who make a significant contribution to the country's food security and export potential.

The analysis of the current state of management of the development of rural areas and agriculture in Ukraine showed that today Ukrainian peasants have become free owners of their land: almost 7 million Ukrainians have acquired land and each owner decides for himself which crops to grow, in what quantity, where and what price to sell the crop.

In general, during 2000-2021, cardinal changes took place in the agrarian sector of the economy of Ukraine, connected with the reform of the system of land relations, the formation of market relations and various forms of management. The analysis of crop production crops in Ukraine for 2000-2021 revealed positive trends and a significant increase in production and productivity of grain and leguminous crops, sunflower, fruit and berry crops. The high competitiveness of Ukrainian agricultural products made it possible to increase their exports. The year 2021 will go down in the history of Ukrainian agricultural development as one of the most favorable and productive periods: the average yield of grain and leguminous crops in the Kyiv, Cherkasy, Chernihiv and Vinnytsia regions approached the level of the countries of the world leaders by cultivation productivity. In the agricultural sector of Ukraine, IT technologies are widely implemented, the latest innovative developments of breeding companies, manufacturers of machinery and plant protection products are used. Important achievements and negative changes in the agricultural economy of Ukraine have been determined, and promising directions for the development of rural areas have been substantiated.

Keywords: rural areas, management of the development of rural areas, economic policy, agrarian policy, plant protection, soil fertility, IT technologies.

Постановка проблеми. Проблема розвитку сільських територій знаходиться у центрі уваги вітчизняних політиків, науковців, громадських діячів, експертів, а також багатьох пересічних громадян особливо тих, що мешкають на сільських територіях.

В Україні серед законодавчих актів, які безпосередньо стосуються сфери розвитку сільських територій та сільського господарства, необхідно виділити Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [1], яким вперше було проголошено політику на відродження селянства як «господаря землі, носія моралі та національної культури» та який наголошує на необхідності закріплення за аграрної галуззю пріоритетного правового статусу першочергової фінансової підтримки ефективного вирішення проблем села та комплексного регулювання розвитку сільського господарства.

Сьогодні стратегічним завданням аграрної політики держави є нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій, надання цьому процесу стійкості, що закріплено Законом «Про державну підтримку сільського господарства України» [2]. Тому дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку сільських територій України є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем та важливі аспекти управління розвитком сільських територій висвітлені в наукових працях багатьма українськими науковцями, такими як І. Гончаренко, В. Дієсперов, І. Залуцький, А. Лісовий, О. Павлов, Н. Рідей, П. Саблук, К. Якуба.

Проте залишається недостатньо досліджений сучасний стан управління розвитком сільських територій в Україні в контексті виділення важливих тенденцій змін в сільському господарстві та перспективних напрямків розвитку сільських територій.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних тенденцій та перспективних напрямків розвитку сільських територій України на основі проведення аналізу сучасного стану управління розвитком сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні «економічна політика є одним із найважливіших напрямків діяльності всіх гілок влади від якої багато у чому залежить стан економіки держави» [3]. Аграрна політика України спрямована на сталий та ефективний розвиток не тільки сільських територій та сільського господарства, але й на забезпечення на цій основі зростання життєвого рівня сільського населення. Сільська територія є багатокомпонентною системою економічного, організаційного, соціального, правового й політичного забезпечення державою сприятливого середовища для розвитку сільського господарства з метою задоволення потреб населення країни в продуктах харчування та товарах народного споживання.

Сьогодні в країнах ЄС «аграрний сектор визнаний пріоритетним сектором економіки, який користується першочерговою фінансовою підтримкою для захисту від зовнішньої та внутрішньої конкуренції» [4, с. 100]. Стратегічною метою аграрної політики України є виведення розвитку сільських територій, умов праці та проживання сільського населення до рівня розвинених аграрних країн світу.

Аграрний сектор України відіграє важливу роль у забезпеченні добробуту майже 13 млн. українців, які мешкають на селі. Також аграрії є великими постачальниками продовольчої продукції як на внутрішній, так і на зовнішні ринки. До повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. питома вага сільського господарства у ВВП країни складала 11%. В аграрному секторі задіяні майже 20% працівників, а його внесок до надходжень від експорту становив майже 40% [5].

Проаналізуємо сучасний стан розвитку сільського господарства України.

Україна у світі займає п'яте місце серед найбільших експортерів пшениці, четверте – кукурудзи, третє – серед найбільших експортерів ріпаку. Україна четвертий рік поспіль, тобто на протязі 2018-2021 рр., оновила історичний рекорд аграрного експорту. Останніми роками українські аграрії підвищували врожайність, що дозволяло збільшувати експортну виручку від продажу аграрної продукції за кордон. Відповідно, потужний та стабільний аграрний сектор України сьогодні є вкрай важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки у всьому світі. За даними звіту продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, вже за перший місяць війни, розв'язаної росією в Україні, світові ціни на продовольство зросли на 12,6%, що свідчить про статус України як однієї з головних житниць світу.

2021 рік увійде в історію вітчизняного аграрного розвитку України, як один із найпродуктивніших і кліматично найсприятливіших періодів. Висока конкурентоспроможність української аграрної продукції дозволяє збільшувати її експорт. Якщо у середині 90-х років минулого століття, коли Україна тільки виходила на зовнішні ринки, експорт аграрної продукції становив трохи більше \$3 млрд, то у 2020 р. майже \$22,4 млрд, а у 2021 р. вже досяг \$27,9 млрд, тобто майже на 25 % перевищивши рекордний показник 2020 р. у \$22,4 млрд.

Загалом впродовж 2000-2021 рр. в аграрному секторі економіки України відбулися кардинальні зміни, пов'язані з реформуванням системи земельних відносин і становленням ринкових відносин та різних форм господарювання. Такі позитивні процеси зумовлено результатами діяльності нових організаційно-правових структур ринкового типу внаслідок реалізації:

- наукових засад аграрного реформування сільського господарства;
- значним капітальним інвестиціям;
- впровадженню сучасних новітніх технологій.

Однак не можна лишати поза увагою і кліматичний чинник впливу на розвиток аграрного сектору економіки. За оцінками експертів економічних

досліджень є припущення, згідно з яким загалом через кожні три роки після сприятливого за агрокліматичними умовами періоду року спостерігається його повторення, що підтверджується статистичними даними динамічного ряду валового виробництва зернових та зернобобових культур [6].

Сьогодні найголовнішим є те, що українські селяни стали вільними господарями на своїй землі. Близько 7 млн українців отримали у власність землю і можуть вільно розпоряджатися нею. Кожен власник сам вирішує, які культури йому вирощувати, в якій кількості, куди і за якою ціною продавати урожай. Кожен селянин вправі сам вільно розпоряджатися своєю землею: розпочати на ній фермерство, здати її в оренду або продати [7]. В Україні створено господарства ринкового типу – фермерські, приватні підприємства, господарські товариства. Вони оснащуються сучасними технічними засобами та оволодівають передовими технологіями ведення сільського господарства. Це дає змогу отримувати рекордні врожаї.

Якщо розглядати тенденції розвитку сільськогосподарських культур в Україні за 2000-2021 рр., то необхідне відмітити значне зростання виробництва та урожайності за зерновими та зернобобовими культурами, соняшником, а також за плодовими та ягідними культурами.

Динаміка виробництва й урожайність за зерновими та зернобобовими культурами у 2000-2021 рр. в Україні показує зростання обсягів виробництва й урожайності за зерновими та зернобобовими культурами (рис.1).

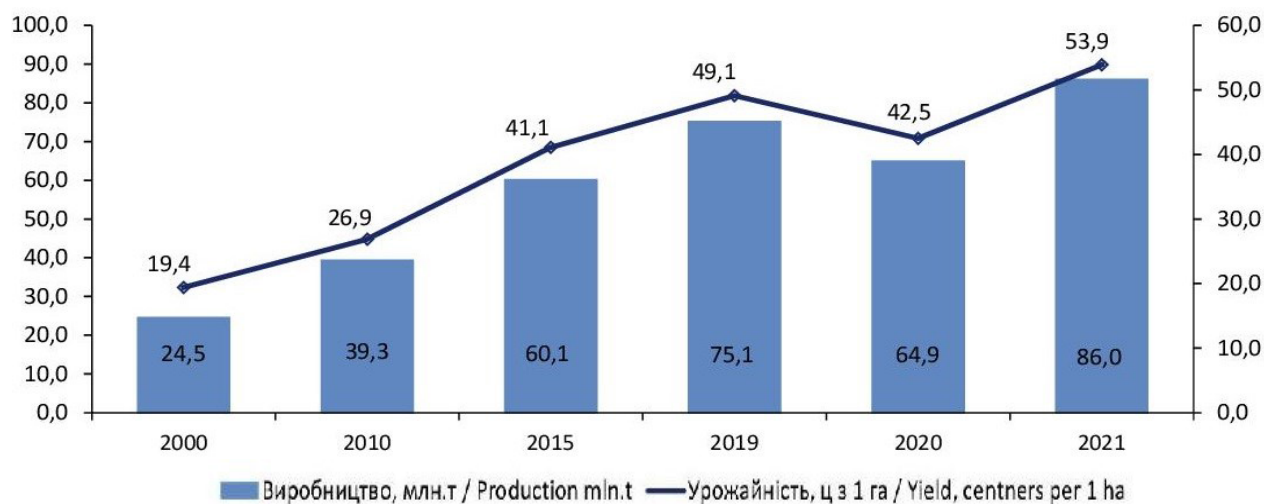

Рис.1. Динаміка виробництва й урожайності за зерновими та зернобобовими культурами в Україні у 2000-2021 рр. [8]

Як свідчать показники діаграми (рис.1), обсяги виробництва зернових та зернобобових культур зросли із 24,5 млн. т у 2000 р. до 86 млн. т у 2021 р., тобто у 3,5 рази (на 61,5 млн. т), а їх урожайність зросла із 19,4 ц/г у 2000 р. до 53,9 ц/г у 2021 р., що перевищує у 2,8 разів обсяги 2000 р.

Аналогічні позитивна тенденція, наприклад, спостерігалася за соняшником: зростання виробництва із 3,5 млн. т у 2000 р. до 16,4 млн. т у 2021 р., тобто на 61,5 млн. т або у 4,7 разів, а також зростання урожайності із 12,2 ц/г у 2000 р. до 24,6 ц/г у 2021 р., що вдвічі більші, ніж у 2000 р. [8].

Стрімке підвищення урожайності серед сільськогосподарських культур в Україні за 2000-2021 рр. демонструють плодови та ягідні культури.

Діаграма на рис. 2 наочно показує значне зростання урожайності: із 38,4 ц/г у 2000 р. до 117,3 ц/г у 2021 р., тобто у 5,1 разів або на 78,9 ц/г, що є рекордною врожайністю плодових та ягідних культур за 2000-2021 рр.

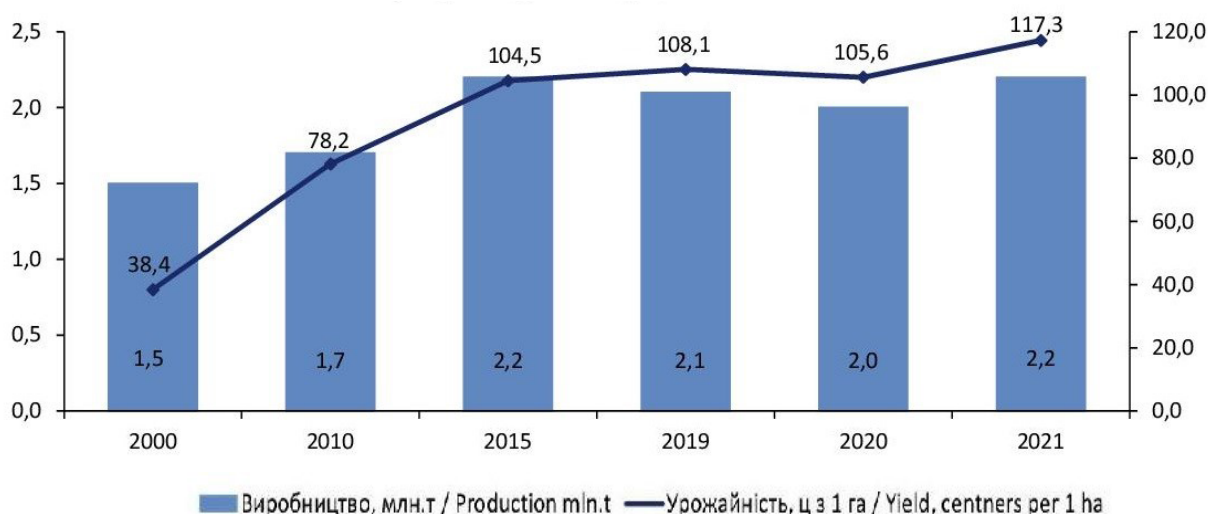

Рис. 2. Динаміка показників виробництва й урожайності за плодовими та ягідними культурами в Україні у 2000-2021 рр. [8]

Отже, за основними сільськогосподарськими культурами рослинництва за 2000-2021 рр. спостерігається позитивна тенденція зростання урожайності та суттєве зростання виробництва, але посівні площі в Україні збільшилися лише для зернових та зернобобових культур та соняшника (більш ніж у 4 рази).

Слід зауважити, що сьогодні в Україні досить успішно розвивається виробництво плодів та ягід. Починаючи із 2012 р. в усіх категоріях господарств виробництво цих культур стабільно перевищувало 2 млн тонн. Плодово-ягідне виробництво є найбільш пріоритетним напрямком розвитку малого та середнього агробізнесу, оскільки завжди користується попитом серед споживачів та забезпечує досить високу дохідність із 1 га.

У 2021 р. в окремих регіонах України середня урожайність зернових та зернобобових культур наблизилася до рівня країн провідних світових лідерів із продуктивності їх вирощування. Зокрема, в 4 регіонах (Київській, Черкаській, Чернігівській та Вінницькій областях) цей показник перевищив 7 т/га, а в Хмельницькій – 8 т/га [6]. Однією із вагомих причин такого високого врожаю у 2021 р., як зазначає міністр агрополітики Роман Лещенко є «масштабні

інвестиції аграріїв у насіння, добрива, засоби захисту рослин та впровадження інноваційних технологій» [9].

За останні десять років в Україні широко впроваджуються ІТ-технології в сільському господарстві. На сьогоднішній день в аграрній галузі задіяні останні інноваційні розробки селекційних компаній, компаній виробників техніки, засобів захисту рослин. Згідно даних ННЦ (Національного наукового центру) «Інституту аграрної економіки», капітальні інвестиції в агропродовольчі сектори України за січень-вересень 2021 р. склали 48,8 млрд грн, із них у сільському господарстві вони становили 33,3 млрд грн, що на 13% більше порівняно із 2020 р. Темпи зростання капітальних інвестицій в аграрних секторах економіки за 9 місяців 2021 р. в 2,2 рази перевищили темпи зростання капіталовкладень в економіку в цілому, що є позитивною тенденцією [10].

Що стосується галузі тваринництва за 2000-2021 рр. в Україні, то спостерігається тенденція зниження:

– загальної кількості: ВРХ (великої рогатої худоби) на 22102,8 тис. голів (87,7%); корів на 6739,1 тис. голів (79%); свиней на 14219,3 тис. голів (71,3%); овець та кіз на 7798,6 тис. голів (86,6%); птахів на 34,6 тис. голів;

– виробництва основних видів продукції тваринництва, а саме: м'яса на 1880,3 тис. т, молока на 15245 тис. т, яєць на 119,5 млн. шт., вовни на 28231 т.

У 2021 р. кількість тварин досягла рекордного мінімуму (ВРХ: 3092 тис. голів; корів: 1788,5 тис. голів; овець та кіз: 1204,5 тис. голів; свиней: 5727,4 тис. голів; птахів: 123,3 тис. голів). Загалом за 2000-2021 рр. в Україні відбулося суттєво зниження кількості сільськогосподарських тварин та основних видів її продукції, що свідчить про негативні тенденції розвитку тваринництва, а саме: зменшення поголів'я, значне зниження продуктивності тваринництва та якості виробленої продукції. Але позитивною тенденцією для покращення ситуації в галузі тваринництва є прийнята Урядом Постанова «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції» [11], яка вдосконалює процедуру надання державної підтримки в тваринництві та формує механізм повернення коштів аграріям.

Найбільш важливими досягненнями в сільському господарстві України за 2000-2021 рр., як вважають експерти з агротехнологічних питань, є такі [7]:

– в галузі насінництва: отримання аграріями доступу до найкращої сучасної генетики світових виробників сортів та гібридів різних сільськогосподарських культур, а найбільше: кукурудзи, соняшнику, озимої пшениці, цукрових буряків, сої, гороху, озимого жита, озимого ріпаку. Завдяки цьому вдалося на 20-30% збільшити урожайність цих важливих культур та збудувати новітні насінневі заводи в різних регіонах України, які доробляють насіння до найвищих світових стандартів;

– в системі обробки ґрунту: стала більш доступною новітня сучасна ефективна техніка найкращих світових виробників, яка дала можливість якісно

обробляти ґрунт за різними технологіями – від нульового і strip-till до сучасної оранки, глибокого рихлення і вертикального обробітку. Сьогодні аграрії мають доступ до новітніх технологій щодо обробці ґрунту завдяки розробкам вітчизняних наукових установ та спеціалістів з найбільш відомих університетів світу – США, Канади, Австралії, країн Європейського Союзу;

– в тематиці мінерального живлення: стрімко зросли площі із внесенням рідких та газоподібних азотних добрив сучасною високоточною технікою. Також зростає тренд щодо внесення рідких комплексних добрив, у тому числі з локальним внесенням у зону розміщення насіння (технологія Pop Up або In row), що дозволило збільшити урожайність основних сільськогосподарських культур від 0,3 до 0,7 т/га й більше;

– у сфері захисту рослин: аграрії дедалі переходять на інтегровану схему захисту посівів, включаючи й біологічні продукти, попит на які зростає. На аграрний ринок країни вийшли новітні засоби захисту рослин з новими антирезистентними програмами;

– машинно-тракторний парк: випробування самохідних безпілотних посівних комплексів в Україні. В аграрному секторі працює найкраща світова техніка – від тракторів 360-600 к.с. до сучасних зернозбиральних комбайнів, які здатні збирати якісно без втрат до 100 га за добу. Новітні сівалки точного висіву дають можливість заощадити величезні кошти на посівному матеріалі, рівномірно розміщувати насіння майже всіх сільськогосподарських культур, навіть і озимої пшениці. Впровадження систем точної сівби дало можливість підвищити урожайність кукурудзи від 0,5 до 1 т/га.

Попри всі позитивні зміни в сільському господарстві України за 2000-2021 рр. експертами з агротехнологічних питань виділені й негативні зміни:

– низький рівень фінансування наукових установ, які пов'язані з аграрним сектором, що призвело до втрати кадрового потенціалу, зменшення наукових розробок, скорочення селекційних програм;

– зростання площ, які заселені небезпечними шкідниками, хворобами, вірусами і бактеріозами – діабротикою, амброзією полинелистою, вовчком, ґрунтовим вірусом мозаїки пшениці;

– відсутність агрохімічних обстежень ґрунтів на державному рівні у різних регіонах України на предмет їх кислотності, вмісту гумусу, макро- і мікроелементів;

– різке падіння родючості ґрунтів у зв'язку з суттєвим зменшенням внесення органічних добрив, меліорантів;

– відтік кваліфікованих кадрів з агрономічною спеціальністю із сільської місцевості у зв'язку із низьким рівнем оплати праці [7].

Україну традиційно і цілком справедливо вважають житницею Європи. Навіть сьогодні в умовах воєнного стану, ресурси аграрного сектору України дозволяють їй зберігати високу динаміку врожайності зернових культур.

За повідомленням прес-служби Інституту аграрної економіки, Україна за перші 4 місяці 2022 року експортувала аграрної продукції на суму \$7,42 млрд, перевищивши на 3% торішні показники за січень-квітень. Водночас великий розрив є у показниках довоєнного та воєнного періодів. Якщо у січні-лютому 2022 року, за даними Державної служби статистики України, вартість вітчизняного аграрного експорту становила \$5,67 млрд, то у березні-квітні – після вторгнення росії – поставки України на зовнішні ринки принесли виручку в розмірі лише \$1,74 млрд, скоротившись за час війни більш ніж утричі [12].

Висновки. Сьогодні аграрний сектор України пройшов через кілька значних трансформацій, що суттєво змінили не лише структуру власності та спеціалізацію, а й саму парадигму його розвитку.

Найбільш важливими досягнення розвитку аграрного сектору та сільських територій в Україні є: агробіокліматичний потенціал нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, висока її якість і безпечність, що підтверджується міжнародним визнанням; інвестиції аграріїв у насіння, добрива, засоби захисту рослин та впровадження ІТ-технологій; застосування інноваційних розробок відомих селекційних компаній; використання новітньої сучасної техніки від найкращих світових виробників, що дає можливість якісно обробляти ґрунт за сучасними технологіями; у господарствах працює найкраща світова техніка – від тракторів до сучасних зернозбиральних комбайнів. Водночас основними недоліками розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні є: різке падіння родючості ґрунтів у зв'язку з суттєвим зменшенням внесення органічних добрив, меліорантів; зростання площ, які заселені небезпечними шкідниками, хворобами, вірусами і бактеріозами; відсутність агрохімічних обстежень ґрунтів на державному рівні у різних регіонах країни; низький рівень фінансування наукових установ, які пов'язані з аграрним сектором, що призвело до втрат кадрів.

Вважаємо, що перспективними напрямками розвитку сільських територій в Україні є: децентралізація публічної влади, що спрямована на удосконалення регіональної політики та органів місцевого самоврядування; підвищення ефективності управління соціально-економічними процесами в сільській місцевості; активізації місцевого населення та громадських організацій в пошуку залучення позабюджетних коштів для фінансового забезпечення розвитку сільських територій.

Література:

1. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Документ 400-ХІІ, чинний, редакція від 04.11.2018, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>
2. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Документ 1877-IV, редакція від 07.05.2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
3. Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Теоретичні основи економічної політики: навчальний посібник. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2019. 306 с.

4. Несененко П. П., Тоня К. П. Аналіз єдиної аграрної політики Європейського Союзу. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць. Одеса: ONEU. 2021. № 9-10 (286-287). С. 99-105.
5. Аграрний сектор. Мовою фактів. USAID/UKRAINE. Травень 2022. URL: <https://www.usaid.gov/node/453071>
6. Кернасюк Ю. Агросектор 1991-2021 – у цифрах і фактах. 24.01.2022. Економічний гектар. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/24134-ahrosektor-1991-2021-u-tsyfrakh-i-faktakh.html>
7. Аграрний сектор України: 30 незалежних років – погляд фахівців. 24.08.2021 URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznih-rokiv--poglyad-fahivtsiv>
8. Рослинництво України 2021: статистичний збірник. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf
9. Економіка-2021: чим порадував, здивував і налякав українців рік, що минає. 29.12.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ekonomyka-2021-pidsumky-kryza-vvp-zrostantnya-tsiny/31630289.html>
10. Що заважає активному інвестуванню в український агросектор? PROMOTED. Сільське господарство може стати рятівним колом для української економіки. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/12/681316/>
11. Постанова «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції» Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107. редакція від 12.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text>
12. За два місяці війни Україна експортувала агропродукції на \$1,74 млрд. URL: <https://finclub.net/ua/news/za-dva-misiatsi-viiny-ukraina-eksportovala-ahroproduksii-na-usd1-74-mlrd.html>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro priorytetnist' sotsial'noho rozvytku sela ta ahropromyslovoho kompleksu v narodnomu hospodarstvi». (2018). [Law of Ukraine "On the priority of social development of the village and agro-industrial complex in the national economy"] Dokument 400-KhII, chynnyj, redaktsiia vid 04.11.2018, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/400-12#Tekht> [In Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrainy». (2022). [Law of Ukraine "On State Support of Agriculture of Ukraine"]. Dokument 1877-IV, redaktsiia vid 07.05.2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [In Ukrainian].
3. Nesenenko P. P., Artemenko O. A., Patlatoj O. Ye. (2019). Teoretychni osnovy ekonomichnoi polityky: navchal'nyj posibnyk. [Theoretical foundations of economic policy: a study guide]. Kyiv, FOP Huliaieva V. M. [In Ukrainian].
4. Nesenenko P. P., Tonia K. P. (2021). Analiz iedynoi ahrarnoi polityky Yevropejs'koho Soiuzu. [Analysis of the single agrarian policy of the European Union]. *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu: zb. nauk. prats'*. Odessa: ONEU. 9-10 (286-287). 99-105. [In Ukrainian].
5. Ahrarnyj sektor. Movoju faktiv. [Agricultural sector. The language of facts]. (2022). USAID/UKRAINE. Traven' 2022. URL: <https://www.usaid.gov/node/453071> [In Ukrainian].
6. Kernasiuk Yu. (2022) Ahrosektor 1991-2021 – u tsyfrakh i faktakh. [Agricultural sector 1991-2021 - in figures and facts]. 24.01.2022. Ekonomichnyj hektar. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/24134-ahrosektor-1991-2021-u-tsyfrakh-i-faktakh.html> [In Ukrainian].
7. Ahrarnyj sektor Ukrainy: 30 nezaleznykh rokiv – pohliad fahivtsiv. [The agricultural sector of Ukraine: 30 years of independence - the view of experts]. 24.08.2021 URL: <https://superagronom.com/articles/536-agrarniy-sektor-ukrayini-30-nezaleznih-rokiv--poglyad-fahivtsiv> [In Ukrainian].

8. Roslynnystvo Ukrainy 2021: statystychnyj zbirnyk. [Vegetation of Ukraine 2021: statistical collection] (2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf [In Ukrainian].

9. Ekonomika-2021: chym poraduvav, zdyvuvav i naliakav ukraintsiv rik, scho mynaie. [Economy-2021: what pleased, surprised and frightened Ukrainians in the passing year]. 29.12.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ekonomyka-2021-pidsumky-kryza-vvp-zrostannya-tsiny/31630289.html> [In Ukrainian].

10. Scho zavazhaie aktyvnomu investuvanniu v ukrains'kyj ahrosektor? PROMOTED. Sil's'ke hospodarstvo mozhe staty riativnym kolom dlia ukrains'koi ekonomiky. [What prevents active investment in the Ukrainian agricultural sector? PROMOTED. Agriculture can become a lifeline for the Ukrainian economy]. Ekonomichna pravda. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/01/12/681316/> [In Ukrainian].

11. Postanova «Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia derzhavnoi pidtrymky rozvytku tvarynnytstva ta pererobky sil's'kohospodars'koi produktsii» Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 liutoho 2018 r. № 107. redaktsiia vid 12.02.2022. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 7, 2018 No. 107, version dated February 12, 2022, "On approval of the Procedure for the use of funds provided in the state budget for state support for the development of animal husbandry and processing of agricultural products"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

12. Za dva misiatsi vijny Ukraina eksportovala ahroproduksii na \$1,74 mlrd. [During the two months of the war, Ukraine exported agricultural products worth \$1.74 billion]. URL: <https://finclub.net/ua/news/za-dva-misiatsi-viiny-ukraina-eksportovala-ahroproduksii-na-usd1-74-mlrd.html> [In Ukrainian].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-85-94](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-85-94)

Статівка Наталія Валеріївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління персоналом та підприємництва, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, 61099, тел.: (050) 043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Орел Юрій Леонідович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління персоналом та підприємництва, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, 61099, тел.: (050) 043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-1419-9842>

Покотило Тетяна Василівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри управління персоналом та підприємництва, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, 61099, тел.: (050) 043-3-850, <https://orcid.org/0000-0002-2706-6371>

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація: У статті досліджено публічну політику як фактор формування молодіжних цінностей. Визначено, що вплив публічної політики на свідомість і ціннісні структури молодіжної свідомості носить як безпосередній характер шляхом здійснення предметних акцій та інтеракцій, спрямованих на суспільство і дану соціально-демографічну групу, а також і опосередкований характер, який відображає вплив організації державної влади і правлячого режиму на межі і можливості реалізації інтересів суспільства в цілому і молодіжної аудиторії зокрема.

Публічну політику розглянуто як сукупність фронтірних зон, кожна з яких має власне призначення в діалозі цих сторін, що виступають в якості власне політичних акторів. Так, перший фронтір відображає область суперництва різних суспільних сил за прерогативи вищої державної влади; другий – розкриває значення публічних зв'язків у процесі прийняття державних рішень, що впливають на розподіл і перерозподіл суспільних цінностей, благ і ресурсів, а третій – атестує дискурсивну область цих взаємин, концентруючи увагу на змісті та характері обміну ідейно-символічними конструкціями, що використовуються політичними акторами у публічній сфері.

З'ясовано, що ступінь засвоєння молоддю тих або інших ціннісних орієнтирів залежить від результатів троякого впливу: впливу середовищних (макро, мезо і мікро) умов молодіжної життєдіяльності, заданих соціальних місцем розташування; цілеспрямованих дій з боку різних політичних акторів (держави, партій, неприбуткових організацій, неформальних асоціацій та ін.), які реалізують свої проекти, а також відтворення молоддю власних поглядів та ідеалів, які відображають характер інтерпретації нею благо набутого досвіду.

Доведено, що провідна роль в організації цілеспрямованого впливу на молодіжну аудиторію належить державі, яка за рахунок своїх переваг забезпечує собі першість порівняно з конкуруючими з нею акторами.

Ключові слова: публічне управління, публічна політика, політичні процеси, молодь, молодіжна політика, суспільство, взаємодія, ціннісні орієнтації.

Stativka Nataliia Valeriivna Doctor of Public Administration, Professor, Head of Department of Labor Economics and Entrepreneurship of Education and Research Institute of Public Administration of V. N. Karazin Kharkiv National University, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Orel Yurii Leonidovych, PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department, Economics and Entrepreneurship of Education and Research Institute of Public Administration of V. N. Karazin Kharkiv National University, <https://orcid.org/0000-0003-1419-9842>

Pokotylo Tetiana Vasylivna, PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department, Economics and Entrepreneurship of Education and Research Institute of Public Administration of V. N. Karazin Kharkiv National University, <https://orcid.org/0000-0002-4006-2295>

PUBLIC POLICY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF YOUTH VALUES

Abstract. The article examines public policy as a factor in the formation of youth values. It is determined that the influence of public policy on the consciousness and value structures of youth consciousness is both direct in nature through the implementation of subject actions and interactions aimed at society and this socio-demographic group, as well as indirect in nature, which reflects the influence of the organization of state power and the ruling regime on the border and the possibility of realizing the interests of society as a whole and the youth audience in particular.

Public policy is considered as a set of frontier zones, each of which has its own purpose in the dialogue of these parties acting as political actors proper. Thus, the first frontier reflects the area of rivalry between various social forces for the

prerogatives of the highest state power; the second-reveals the importance of public relations in the process of making state decisions that affect the distribution and redistribution of public values, goods and resources, and the third – certifies the discursive area of these relations, focusing on the content and nature of the exchange of ideological and symbolic constructions used by political actors in the public sphere.

It was found out that the degree of assimilation of certain value orientations by young people depends on the results of three influences: the influence of environmental (macro, meso and micro) conditions of youth life, set by social location; purposeful actions on the part of various political actors (state, parties, non-profit organizations, informal associations, etc.), who implement their projects, as well as the reproduction by young people of their own views and ideals, which reflect the nature of their interpretation of the benefits of the acquired experience.

It is proved that the leading role in organizing targeted influence on the youth audience belongs to the state, which, due to its advantages, ensures primacy in comparison with competing actors.

Keywords: Public Administration, Public Policy, political processes, youth, youth policy, society, interaction, value orientations.

Постановка проблеми. Молодь традиційно є однією з найскладніших соціальних аудиторій у сучасному суспільстві. Труднощі соціальної та громадянської ідентифікації молодих поколінь, що впливають на характер їх вбудовування в сформовану тканину суспільних відносин, створюють чималі проблеми для держави і суспільства, які прагнуть вплинути на свідомість, стандарти громадянської активності молодих людей, їх світоглядні принципи і ціннісні уявлення. По суті, молодь є центром тяжіння самих різних соціальних і політичних сил, які прагнуть сформувавши у неї власні стандарти в розумінні прав і свобод, можливостей і перспектив національного та індивідуального розвитку. Не випадково під цим тиском, що поєднується з дефіцитом соціального досвіду, молодь демонструє вельми суперечливу гаму суспільно-політичних уявлень, часом, створюють ризики і для держави, і для суспільства в частині збереження наступності позитивних традицій вітчизняного розвитку, зміцнення громадянської відповідальності молодих поколінь, перетворення їх активності у надійне джерело розвитку і прогресу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти публічної політики, політичних процесів, а також державної молодіжної політики розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених таких як Габермас Ю. [1], Домбровська С.М. [2], Кастельс М. [3], Куразаєва А., [4], Кньопфель П., [5], Лібанова Е.М. [6], Парсонс В. [7], Шарий В. [8], Чальцева О.М. [9] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань у сфері формування ціннісних орієнтацій молоді. Динамічна конфігурація публічної політики, що

відображає динаміку взаємин влади з різними сегментами цього соціального шару, демонструють нові умови та результати ціннісної орієнтації молодого населення країни, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті

Метою даної статті є дослідження публічної політики як фактору формування молодіжних цінностей та надання пропозицій з удосконалення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. З часу введення в науковий обіг концепту публічної політики його теоретичний розвиток містив різні акценти, втім, залишаючи без зміни ядрне значення взаємовідносин держави і суспільства. Так, наприклад, А. Хайденхаймер, Х. Хекло та К. Адамс, виділяли значення результатів, яких досягають «різні уряди» і до яких приводять їх «особливі курси дій або бездіяльності», підкреслювали роль державних акторів [10]; на думку О. Чальцевої, лідируючу роль виконують неурядові некомерційні організації, які організують діалогічні комунікації держави і суспільства [9, с. 36].

У вітчизняному сегменті наукового знання (в тому числі і з причини різних лінгво-семантичних версій, обумовлених особливостями перекладу цього терміну з англійської мови) публічну політику розуміли і розуміють досить різноманітно. Зокрема, її трактують то як «соціальну», то як «суспільну» або «відкриту» політику, доповнюючи ці родові дефініції супутніми смисловими відтінками [5, с. 65]. Так що, і сьогодні поняття «публічної політики» зберігає відому «неясність і невизначеність». Причому, цифровізація тільки посилює внутрішню невизначеність даного концепту, оскільки в умовах, коли реальність повідомлення може бути імітована за допомогою відповідних технологій, виникає питання політичної суб'єктності. Показово, що сьогодні такі запитання, по суті, відображають логіку розвитку подій, при якій програмні комплекси самі претендують на роль політичного актора, здатного здійснювати самостійну комунікацію), що ще більше ускладнює теоретичну ідентифікацію публічної політики.

Як би там не було, але публічна політика відображає природу відкритих, явлених форм соціально-політичних відносин, що демонструють ті прояви інтересів і думок елітарних і неелітарних верств, які знаходять відповідний формат і масштаб поширення [8, с. 36].

Стосовно до нашого дослідження сказане дозволяє побачити, що гострота внутрішніх і геополітичних конфліктів останнього десятиліття, відображених у публічній політиці, неминуче опосередковує ставлення молоді не тільки до держави і урядового курсу, а й до власних перспектив розвитку, відбиваючись при цьому на всьому спектрі її життєдіяльності [2, с. 25]. Під впливом суспільних конфліктів і подій у сфері публічної політики інтенсивно стираються межі між приватними і суспільними аспектами молодіжної життєдіяльності, трансформуються причини і приводи використання молодими людьми віртуального простору, що є сьогодні чи не основним джерелом набуття нею суспільного досвіду. В останні роки особливими драйверами

концентрації уваги української молоді на публічній політиці став цілий ряд знакових для неї політичних подій.

Особливі форми підвищеної уваги молоді до публічної політики проявляються також і у зв'язку з цифровізацією соціально-політичного простору. Через спілкування у блогосфері і месенджерах молоді люди не тільки виробляють у своїх «віртуальних всесвітах» оцінки того, що відбувається в суспільному житті, а й формують різні спільноти, визначають громадянські і соціальні позиції, висувають вимоги до влади та іншим політичним акторам і т. д. відзначимо в цьому зв'язку, що далеко не випадково основоположник концепту «публічної політики» Ю. Габермас підкреслював саме дискурсивну природу даного явища як області соціального життя, де можуть обговорюватися справи, що становлять спільний інтерес, а так само – висуваються актуальні «аргументи», а не усталені «догми і звичаї» [1, с. 36].

Значення публічної політики відображає той факт, що ціннісні орієнтири молоді (будучи глибинними структурами людської свідомості) формуються не стільки в контексті рутинізованих комунікацій, скільки при усвідомленні молодими людьми найбільш значущих для себе проблем і конфліктів, що впливають на їх ставлення до влади (з точки зору визнання нею прав індивіда), суспільству (демонструє ступінь їх згуртованості з іншими), справедливості, перспективам розвитку в даному соціумі і їх співвідношенню з можливостями в інших умовах і т. д.

У цьому контексті публічні процеси (де «на перший план виходять проблеми, що відображають «чутливість і відповідальність уряду», «політичну стабільність і відсутність насильства», «верховенство закону і боротьбу з корупцією»), характеризуючи актуальні зв'язку влади і населення, є об'єктом критичного освоєння молоддю пропонованих державою можливостей презентації та реалізації нею своїх інтересів, правил і обмежень масового дискурсу, а також інших проблем, що підкреслюють реакцію верхів на неідентичні погляди і позиції людей, врахування ними думок своїх опонентів. У цьому сенсі публічна політика в рівній мірі дозволяє молоді зрозуміти своє місце в політичних відносинах держави та суспільства, актуалізувати в своїй свідомості результати дискурсу з найважливіших для неї суспільних проблем (що, в свою чергу, формує механізми трансцензусу приватного в публічне і назад, стираючи внутрішні межі цих сфер її життєдіяльності). В результаті – нехай і рухливі, але, тим не менш – глибинні стани і форми молодіжної свідомості зазнають певних зрушень і змін в результаті реакції на найбільш суттєві, владно значущі процеси і події в публічній сфері.

В цілому, вплив публічної політики на свідомість і ціннісні структури молодіжної свідомості носить як безпосередній (шляхом здійснення предметних акцій та інтеракцій, спрямованих на суспільство і дану соціально-демографічну групу), так і опосередкований (що відображає вплив організації державної влади і правлячого режиму на межі і можливості реалізації інтересів

суспільства в цілому і молодіжної аудиторії зокрема) характер.

Враховуючи різноманітне коло завдань, які вирішуються у рамках публічної політики (де в силу цього утворюються різні функціональні комплекси, що сполучають державу і суспільство), слід солідаризуватися з авторами, що пропонують розглядати публічну політику як сукупність якихось фронтірних (позбавлених строго обмеженого обсягу таких комунікацій) зон, кожна з яких має власне призначення в діалозі цих сторін, що виступають в якості власне політичних акторів. Так, перший фронтір відображає область суперництва різних (у тому числі і іллегальних) суспільних сил за прерогативи вищої державної влади; другий – розкриває значення публічних зв'язків у процесі прийняття державних рішень, що впливають на розподіл і перерозподіл суспільних цінностей, благ і ресурсів), а третій – атестує дискурсивну область цих взаємин, концентруючи увагу на змісті та характері обміну ідейно-символічними конструкціями, що використовуються політичними акторами в публічній сфері.

У контексті нашого дослідження продуктивність такого підходу дозволяє зрозуміти різний характер впливу тих чи інших граней публічної політики на ціннісні уподобання молоді. Зокрема, особливості першого фронтіру публічної політики, показуючи співвідношення політичних пріоритетів правлячої меншини з опонуючими йому нормами і поглядами опозиції, створюють загальну рамку відносин держави і суспільства, в межі якої неминуче потрапляє і молодь, що володіє певними інтересами і правами як для презентації своїх вимог, так і впливу (через певні канали і механізми) на центри влади з точки зору оскарження їх панівних позицій.

У цьому сенсі корпус ціннісних уявлень молоді буде, з одного боку, відчувати вплив «сили держави», її здібності панувати, домагатися поступливої поведінки від індивідів на певній території (тим самим демонструючи ті параметри правління, які одночасно характеризують його здатність до законного правління і відношенню до «змагальної» і «конфліктної» політики, що передбачають переплетення конкуренції, колективної дії і участі), а з іншого, вплив опозиційних поглядів, так чи інакше оспорожують позиції носіїв влади і організацію політичного порядку. Одночасно перший фронтір показує і значення для молодіжної свідомості проблеми визнання або невизнання владою її громадянського активізму, ролі в організації державної влади.

Зрозуміло, що з огляду на завдання держави у збереженні законності, справедливості та плюралізму, молодь вироблятиме свої уявлення залежно від розуміння того, чи забезпечують владі з її точки зору основні політичні параметри [4, с. 41]. У цьому ж розрізі молодіжні цінності будуть формуватися і під впливом рішення владою дилеми громадянства і підданства. Відповідним чином укорінення тих чи інших громадянських і політичних пріоритетів молодих поколінь відбуватиметься в атмосфері заохочення або створення владою перешкод для колективних дій і формування молодіжних альянсів,

комбінування інституційних і неінституційних, конвенціональних і неконвенційних способів просування її інтересів, Визнання протестів і боротьби за розвиток демократії.

У свою чергу, другий фронтір публічної політики демонструє вплив на ціннісні уявлення молоді реальних практик розподілу суспільних благ, що закладає підстави соціально-економічної стратифікації та демонструє норми соціальної справедливості. Але хоча, на думку М. Кастельса, будь-яке здійснення влади пов'язане з поширенням культурних кодів та інформації, проте, тут акцент робиться на інших істотних аспектах. А саме – на формуванні та трансформації політичної волі тих чи інших суб'єктів, які безпосередньо впливають на розподіл і перерозподіл суспільних ресурсів [3, с. 36].

Тобто в рамках цього фронтиру публічна політика надає на молодь та її ціннісні орієнтири вплив шляхом розробки та реалізації різних проектів (у вигляді партійних і урядових програм, стратегій, експертних рекомендацій і т. д.), які пов'язані з розподілом і перерозподілом суспільних ресурсів і благ. При цьому цілі таких проектів можуть розроблятися автономно без участі населення і бути звернені як на все суспільство в цілому (зачіпаючи при цьому інтереси молоді як складової частини населення), так і на різні верстви населення. Оскільки за своїм змістом такі проекти можуть мати найрізноманітнішу – соціально-економічну, суспільно-політичну, демографічну, ідеологічну та ін. – природу, то їх вплив на молодь буде залежати як від визнання цими гравцями (в першу чергу державою) її значення і ролі, так і ступеня залученості молодих людей в розробку таких цілей. Що в підсумку буде так чи інакше конвертовано в одержувані молоддю блага і ресурси.

У цьому сенсі даний модус публічної сфери показує наслідки світоглядної відповіді молоді на зведення державою адміністративних бар'єрів («скляних стін»), що перешкоджають участі населення і молоді в розробці і прийнятті державних рішень (або ж перекладають на громадян витрати управлінської ієрархії ризику корупції і рент-орієнтованої поведінки чиновників), а також на реальні механізми отримання суспільних благ і ресурсів [6, с. 62]. По суті, в рамках цього фронтиру у молодих людей складається компліментарне або протилежне ставлення до характеру розподілу в суспільстві благ і цінностей, до реалізованим принципам соціальної справедливості, виконання державою своїх соціальних зобов'язань. Оскільки ця арена публічної політики розкриває характер реального цілепокладання (демонструючи і використання державою «договірних» цілей, які передбачають поєднання позицій ключових акторів, часто виключають компроміс між вимогами економічної ефективності і соціальної справедливості), то, як наслідок, саме тут формується той чи інший рівень довіри молодих поколінь до державних інституцій та представників правлячого класу.

Третій фронтір розкриває залежність ціннісних уявлень молодих людей від використовуваних в масовому дискурсі соціальних і громадянських смислів

основних суспільних норм, ідеалів, етичних цінностей. З одного боку, цей фронтір являє собою арену конкуренції інформаційно-символічних продуктів, зміст яких підпорядковано досягненню універсальної мети – переконання населення і молоді в правомірності (справедливості, своєчасності, обґрунтованості) висунутих акторами політичних чи інших цілей, і чий установки і цінності потребують підтримки і громадської популяризації. З іншого боку, цей публічний майданчик демонструє залежність ціннісних уявлень молоді від сумарного впливу конкуруючих один з одним політичних інфопотоків, використовуваних політичними силами інструментів організації дискурсу (переконливої комунікації, маніпулювання, блогінгу, використання нейромереж, голографії, засобах створення аудіо та відеоконтенту, а також інших інструментах офлайн і онлайн комунікації), а також від здібностей самої молоді до адекватного сприйняття масової інформації. Враховуючи ж здатність ЗМІ до поширення відомостей, що значно перевищують життєвий досвід молодих поколінь і їх здатність до критичного погляду на речі (ефект «медіатизації досвіду»), молодь нерідко стає заручником поширення зловмисної ціннісно значущої інформації.

Внаслідок сумарних результатів багатолітніх дискурсів у державі трансформуються процедури формування політичного порядку, змінюються політичні норми та різні грані публічної організації влади. При цьому в будь-якому випадку – з урахуванням широкого спектру інструментів підтримки дискурсу – можна говорити про те, що технології прямої комунікації з користувачами вже не є прерогативою однієї лише держави або політичних еліт, як було раніше.

Це важливо мати на увазі, оскільки беручи участь в дискурсивних комунікаціях, молоді люди, як і все населення в цілому, частіше звертають увагу на те, що обговорюється на різних політичних форумах і на те, як це подається у використовуваних ними ЗМІ, а не на те, що робиться урядом. Іншими словами, в першу чергу, молодь реагує на те, як уряди та її опоненти інформаційно «організують» публічну політику у ставленні до суспільства (контролюють і цензурують інфопотік і споживачів цих відомостей) і як журналісти «думають» і пишуть про політику. Природним вимірником такого інформаційного включення в публічний дискурс з боку молоді також є вимір публічно обговорюваної тематики з точки зору можливостей і планів держави втручатися в її індивідуальне життя. Враховуючи ж, що не за горами і формування індивідуальних «віртуальних усесвітів», здатних спровокувати ризики автономізації виключно індивідуального світосприйняття (заснованого на застосуванні закритого алгоритму, що формує персонально підібрані інтерпретації суспільного і актуального досвіду) і зміни картини світу, такі процеси набувають особливого значення.

Як би там не було, але саме ця арена публічної політики (що використовує особливості візуалізації аргументів і доводів) чи ні у вирішальній

мірі формує у молоді її здатність до оціночно-сміслової діяльності, самостійної інтерпретації подій і вироблення автономних значень і смислів. Тобто, дозволяє молоді перетворити споживання інформації в самостійну форму громадянської і політичної активності.

Висновки. Раціоналізуючи сказане, можна стверджувати, що ступінь засвоєння молоддю тих або інших ціннісних орієнтирів залежить від результатів троякого впливу: впливу середовищних (макро, мезо і мікро) умов молодіжної життєдіяльності, заданих соціальних місцем розташування; цілеспрямованих дій з боку різних політичних акторів (держави, партій, неприбуткових організацій, неформальних асоціацій та ін.), які реалізують свої проекти, а також відтворення молоддю власних поглядів та ідеалів, які відображають характер інтерпретації нею благо набутого досвіду.

Центральним значенням в цьому питанні мають цілеспрямовані зусилля ключових політичних акторів, які не тільки володіють певними (матеріальними, інформаційними та іншими) ресурсами цілеспрямованого впливу, а й здатні створювати (самостійно або за допомогою різних медіаторів) інформаційно-символічні образи і картини світу, що перетворюються в структурний компонент зовнішнього середовища, що володіє строго спрямованим інтерпретаційним фреймом. Зрозуміло, що всі три джерела ціннісної ініціації інтелектуальної активності молоді знаходяться в певному протиріччі один з одним, множачи тим самим труднощі і ризики вкорінення певних (заданих інтересами влади або їх опонентів) орієнтацій і громадянських пріоритетів.

Проте, зрозуміло, що в повсякденному режимі провідна роль в організації цілеспрямованого впливу на молодіжну аудиторію належить державі, яка за рахунок своїх переваг (контролю за національними мас медіа, прерогативами у встановленні порядку денного та ін.) забезпечує собі – нехай і нестабільну – першість порівняно з конкуруючими з нею акторами.

Література:

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Пер. з нім. Онишко А. Львів: Літопис, 2000. 319 с.
2. Домбровська С.М., Баглик В.С., Россохатський П.М., Карпеко Н.М. Реалізації державної молодіжної політики в Україні: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2018. 198 с.
3. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства. Київ : "Вид-во "Ваклер", 2007. С. 129.
4. Куразаєва А., Ніколаєвська А. Моральні орієнтації українського студентства в умовах нестабільного суспільства: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. С. 332–357.
5. Кньопфель П., Ларю К., Варон Ф., Малишева Н. Аналіз і пілотаж публічної політики. Київ: Алерта, 2010. 424 с.
6. Лібанова Е.М. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
7. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 550 с.

8. Формування та реалізація публічної політики в умовах глобалізації: монографія / авт. кол.: В. І. Шарий [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2018. 192 с.
9. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця : ФОРМ Барановська Т. П., 2017. 336 с.
10. Heidenheimer A., Hecllo H., Adams C. Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan. New York: St. Martin Press, 1990.

References:

1. Habermas, Yu. (2000), Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo. [Structural transformations in the sphere of openness: research of the civil society category]. Lviv: Litopys, 2000. [in Ukrainian].
2. Dombrovska, S.M., Bahlyk, V.S., Rossokhatskyi, P.M., Karpeko, N.M. (2018), Realizatsii derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini. [Implementation of the state youth policy in Ukraine]. Kharkiv: NUTsZU, 2018. [in Ukrainian].
3. Kastels, M. (2007), Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo internetu, biznesu i suspilstva. [Internet Galaxy. Considerations about the internet, business, and society]. Kyiv : “Vydvo “Vakler“, 2007. [in Ukrainian].
4. Kurazaieva, A., Nikolaievskaa, A. (2012), Moralni oriientsatsii ukrainskoho studentstva v umovakh nestabilnoho suspilstva. [Moral orientations of Ukrainian students in an unstable society]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. [in Ukrainian].
5. Knopfel, P., Lariu, K., Varon, F., Malysheva, N. (2010), Analiz i pilotazh publichnoi polityky. [Analysis and aerobatics of Public Policy]. Kyiv: Alerta, 2010. [in Ukrainian].
6. Libanova, E.M. (2010), Molod ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsialno-demohrafichni aspekty. [Youth and youth policy in Ukraine: socio-demographic aspects.]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2010. [in Ukrainian].
7. Parsons, V. (2006), Publichna polityka: vstup do teorii y praktyky analizu polityky. [Public policy: an introduction to the theory and practice of policy analysis]. Kyiv: Vydavnychy Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 2006. [in Ukrainian].
8. Sharyi, V. I. (2018), Formuvannia ta realizatsiia publichnoi polityky v umovakh hlobalizatsii. [Formation and implementation of public policy in the context of globalization]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 2018. [in Ukrainian].
9. Chaltseva, O.M. (2017), Publichna polityka: teoretychnyi vymir i suchasna praktyka. [Public policy: theoretical dimension and modern practice]. Vinnytsia: FOP Baranovska T. P., 2017. [in Ukrainian].
10. Heidenheimer, A., Hecllo, H., Adams, C. (1990), Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan. New York: St. Martin Press, 1990. [in English].

УДК 338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-95-103](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-95-103)

Фітковський Василь Васильович аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Інститут післядипломної освіти та довузівської підготовки, кафедра управління та бізнес-адміністрування, <https://orcid.org/0000-0002-2980-3996>

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРІЯ ТА ПРАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття міграції та міграційної політики. Ці поняття є комплексними та включають у себе структуровану систему чинників. Було проаналізовано види міграції. Зокрема, визначено, що основою міграцією на сьогодні в світі є трудова міграція. Процеси трудової міграції визначені низкою внутрішніх та зовнішніх для країни чинників. У статті проаналізовані тенденції та причинно-наслідкові зв'язки процесів міграції. Зокрема, визначено, що безпосередньою причиною трудової міграції є безробіття, але глибинними причинами трудової міграції є низький рівень життя, соціально-економічного розвитку, низький рівень освіти, що сприяє формування екстенсивного типу розвитку економіки із низькою доданою вартістю. Відповідна економічна нерозвиненість визначає низьку конкурентну спроможність країни на міжнародних ринках, в тому числі на ринку робочої сили. Було проаналізовано глобальні причини міграційних процесів: військові конфлікти, розвиток тероризму, гуманітарні виклики, низький рівень соціально-економічного забезпечення та рівень оплати праці населення. Окремо, було виділено проблему міграції, спричинену військовою агресією російської федерації в Україні. Ця хвиля міграції стала найбільшим викликом для Європейського континенту з часів Другої світової війни. Визначено три типи країн та проблеми, з якими стикаються ці країни у процесі міграції, окрема країни-донори, які знижують свій економічний потенціал через виїзд працездатного населення, транзитні країни, які стикаються з проблемами тимчасового перебування мігрантів та проблемами національної безпеки та приймаючі країни, що мають низку проблем через значну кількість біженців, потоки яких лише нарощуються через глобальні кризи та негативні суспільно-політичні явища. Визначено провідну роль системи публічного управління у забезпеченні ефективної міграційної політики з метою формування передумов соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: міграційна політика, публічне управління, міграція, вимушено переміщені особи

Fitkovsky Vasyl Vasylovych Graduate student of Vasyl Stefanyk Pre-Carpathian National University, Institute of Postgraduate Education and Pre-University Training, Department of Management and Business Administration, <https://orcid.org/0000-0002-2980-3996>

MIGRATION POLICY: THEORY AND PRACTICE OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS

Abstract. The article analyzes theoretical approaches to defining the concept of migration and migration policy. These concepts are complex and include a structured system of factors. Types of migration were analyzed. It was determined that the main migration in the world today is labor migration. Labor migration processes are determined by several internal and external factors for the country. The article analyzes trends and cause-and-effect relationships of migration processes. It was determined that the immediate cause of labor migration is unemployment, but the underlying causes of labor migration are a low standard of living, socio-economic development, and a low level of education, which contributes to the formation of an extensive type of economic development with low added value. The corresponding economic underdevelopment determines the country's low competitiveness on international markets, including the labor market. The global causes of migration processes were analyzed: military conflicts, the development of terrorism, humanitarian challenges, a low level of social and economic security and the level of wages of the population. Separately, the problem of migration caused by the military aggression of the Russian Federation in Ukraine was highlighted. This wave of migration has become the biggest challenge for the European continent since the Second World War. Three types of countries and the problems faced by these countries in the process of migration are defined, separate donor countries that reduce their economic potential due to the departure of the working population, transit countries that face problems of temporary stay of migrants and problems of national security, and host countries that have a number of problems due to a significant number of refugees, whose flows are only increasing due to global crises and negative socio-political phenomena. The leading role of the public administration system in ensuring an effective migration policy with the aim of forming the prerequisites for the socio-economic development of the state is defined.

Keywords: migration policy, public administration, migration, forcibly displaced persons

Постановка проблеми. Із початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України з 24 лютого 2022 року Європейський континент стикнувся із наймасштабнішою кризою міграції з початку Другої світової війни. За статичними даними, що були акумульованні Організацією Об'єднаних Націй кількість біженців в Україні становить понад 9 мільйонів

осіб. Станом на 11 липня 2022 року на материковій Європі перебувало 5 740 419 українських біженців, понад 91 тисяча біженців прибули до Великобританії. Ще 1,6 мільйонів осіб були примусово депортовані у російську федерацію [1-2]. Сьогодні, із початком повномасштабного військово вторгнення, питання причинно-наслідкових зав'язків аналізу міграційних потоків в Україні значно змінилися, відповідно, змінилися і підходи до реалізації ефективної державної міграційної політики. Отже, актуально проаналізувати теоретико-методичні підходи та нові виклики до системи публічного управління міграцією як елементом соціально-економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми дослідження визначає високу увагу авторів до даної проблематики, зокрема низка науково-практичних робіт та публікацій присвячена питанням міграційної політики: О. Малишевська [3], О. Шепель [4], Sobre La Migración [5], О. Швагер [6], G. Iparraquirre [7], V. King [8] та інші автори.

Проте, в умовах нових викликів виявляються нові запити до системи публічного управління процесами міграції.

Постановка завдання. Міграційні процеси здійснюють суттєвий внесок у формування передумов соціально-економічного розвитку. Працездатне населення формує умови для розвитку виробництва та забезпечення сфери послуг. Діти та тіні люди створюють навантаження на соціальну систему. Інтелектуальний потенціал держави визначає умов конкурентоспроможності її економіки. Отже, процеси розвитку міграційних потоків та вплив держави на забезпечення ефективної міграційної політики має вирішальне соціально-економічне значення.

Новим викликом для України стали процеси міграції, викликані повномасштабним військовим вторгненням. У 2022 році збитки виробництва склали 114,5 млрд. доларів США, але процеси відновлення економіки неможливі без повернення робочої сили в країну. Процеси вимішеної міграції змусили понад 9 мільйонів осіб виїхати з України, а ще 6,9 мільйонів осіб стали вимушено переміщеними по території України [8]. Отже, процеси відбудови країни та її подальшого економічного розвитку пов'язані із поверненням населення до України, створенням умов для трудової міграції та заповнення тих вакансій, що будуть утворюватися внаслідок переміщення людей, викликаних військовими діями.

Враховуючи актуальність поставленої проблеми, у статті розглядаються підходи до формування теоретико-методичних та практичних рекомендацій розробки механізмів реалізації державної міграційної політики на рівні систему публічного управління для забезпечення соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теоретичного підґрунтя формування державної міграційної політики дозволяє з'ясувати концептуальні особливості реалізації практичних механізмів управління.

Відповідно до проєкту Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» визначено, що «державна міграційна політика України - цілеспрямована діяльність державних органів в сфері міграції, оснований на національних інтересах України, що полягають у забезпечення належного соціально-економічного, демографічного та політико-правового розвитку країни, прав і свобод людини і громадянина, національної безпеки та територіальної цілісності України» [9]. Окремо у законодавстві виділено поняття міграції, що описується як «пересування особи з метою зміни місця проживання/перебування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України (внутрішня міграція)» [9].

Відповідно до проєкту Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» окремо виділяються такі види міграції [9]:

- трудова;
- транзитна;
- незаконна;
- імміграція;
- еміграція;
- рееміграція;
- надання притулку;
- тимчасовий гуманітарний захист.

Крім того, окремо виділяють зовнішню та внутрішню міграцію.

Основним видом міграції у сучасному світі є саме трудова міграція. Цей вид міграції пов'язаний із нерівномірним розвитком економіки, відсутністю ефективних ринків праці у деяких країнах, безробіттям та іншими соціально-економічними чинниками. Аналізуючи передумови трудової міграції доцільно заглибитися у ці процеси, та говорити не лише про безробіття, як наслідок неефективної державної політики, але і перелічити корінні причини високого рівня безробіття як системі внутрішнього публічного управління, так і аналізуючи глобальні світові тенденції. Як і будь-яка інша суспільна система, ринок праці формується та розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх умов. До внутрішніх умов розвитку ринку праці відносяться природно-кліматичні, ресурсні умови, в яких знаходиться держава географічно. Крім того, важливим фактором впливу на ринок праці є кількість населення. В державах, де щільність населення є вищою, за умови відсутності підходів до реалізації інтенсивних методів розвитку виробництва та сільського господарства, доцільно говорити про вищий рівень безробіття. Хоча, якщо говорити про екстенсивні методи розвитку виробництва та сільського господарства. То доцільно визначити високий рівень потреби у робочій силі, проте така робоча сила буде низько оплачуваною та продукція буде мало конкурентною та з низьким рівнем доданої вартості. Застосування інтенсивних методів розвитку, хоча і зменшує кількість ручної праці, але передбачає підвищення техніко-технологічного рівня виробництва, підвищення конкурентоспроможності бізнесу, формування вищої доданої вартості товарів

та послуг, як наслідок, перехід робочої сили у більш конкурентні сфери виробництва – із високим ступенем інноваційної, технологічного забезпечення та високою доданою вартістю. Відповідно інноваційні виробництва передбачують вищу оплату праці, а території, де економіка має вищу інноваційну складову є більш привабливим для життя та працевлаштування населення. Люди готові переплачувати за технологічність та комфорт [3]. Отже, такі країни, де економіка розвивається за рахунок інтенсивних методів, привертають високу увагу для потенційної трудової міграції. При цьому, варто зазначити, що важливою складовою міграції є формування інтелектуального капіталу. «Відтік мізків» є елементом трудової міграції, який пов'язаний із переміщенням населення із високим інтелектуальним потенціалом, навиками та кваліфікаціями, можливостями працювати в інноваційному виробництві [3]. Країни, які здатні формувати кращі умови для життєдіяльності населення, привертають особливу увагу висококваліфікованих фахівців, які готові переїхати та продовжити роботу високотехнологічних галузях економіки, формуючи центри технологічного та інноваційного розвитку [4]. На сьогодні, провідними рушійними галузями інноваційного розвитку економіки є ІТ-сфера, яка спрямована на підтримку ефективності роботи, автоматизацію та підвищення результативності всіх галузей економіки. Центрами ІТ-розвитку у світі сьогодні є провідні лідери світового ринку інформаційних технологій, а розвинені країни характеризуються, в першу чергу, спроможністю виробництва технологій, які можуть бути застосованими у виробничі процеси. Саме такі країни є лідерами міграційних інтересів трудових мігрантів. При цьому, розвинені країни проводять суттєві обмеження у допуску мігрантів на територію країни з метою формування дійсно потужного інтелектуального потенціалу [5]. Отже, процеси трудової міграції, що називаються «відтоком мізків» пов'язані із високотехнологічними галузями народного господарства та переміщенням населення із високим рівнем кваліфікації. Забезпечення такого рівня кваліфікації можливе лише в умовах розвитку системи освіти. Найбідніші країни світу не можуть дозволити собі забезпечити якісну освіту для свого населення, відповідно їх рівень економічного розвитку залишається низьким, а потоки трудових мігрантів намагаються перетнути кордони та направитися у багатші країни. Країни, що мають високий рівень розвитку освіти, але мають нижчий рівень доходів населення є центрами відтоку інтелектуальних мігрантів [6]. Хоча, варто зазначити, що нижча собівартість робочої сили привертає до таких країн потенційних інвесторів, які інвестують у створення бізнесу в тій країні, де можна економити на витратах на робочу силу, відповідно знижуючи собівартість виконання робіт. Для країн, які є донорами висококваліфікованих працівників такий відтік суттєво впливає на інноваційність розвитку економіки, хоча попередити зниження рівня інноваційного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності можна шляхом залучення інвестицій у виробництво з високою доданою вартістю шляхом створення сприятливих умов для ведення бізнесу, м'якого інвестиційного клімату, що забезпечить результат в умовах нижчої вартості робочої сили, ніж у найбагатших країнах світу.

Проблема переміщення некваліфікованої робочої сили має великі масштаби. Перенаселеність, низький рівень життя та доходів населення, безробіття в країнах Азії, латинської Америки та Африки призводять до нарощування потоків міграції у країни Європи, Азійських тигрів, США. З одного боку, в умовах високого рівня кваліфікації та освіти корінних громадян, необхідно забезпечити баланс наповненості вакансій ринку праці, зокрема, що стосується некваліфікованого та низькооплачуваного персоналу. Проте, нарощування потоків трудових мігрантів із бідних країн призводить до високої конкуренції на ринку некваліфікованої праці, а подекуди взагалі відсутності бажання у трудових мігрантів працювати у разі наявності соціальних виплат. Така ситуація спричинила кризу міграції в країнах Європи. За умови неспроможності країн ЄС та Великобританії приймати до себе таку кількість трудових мігрантів, почала розвиватися нелегальна міграція, спрямована на переправлення до країн ЄС людей із бідних країн на комерційній основі [7]. Відповідно міграційна політика Європи була переорієнтована на делібералізацію позицій країн щодо прийняття потоків мігрантів, які вже не забезпечували економіку шляхом заповнення вакансій для некваліфікованих працівників, а загрожували національним інтересам та національній безпеці країн, що їх приймали. В умовах дестабілізації ситуації на Близькому Сході, початком військового конфлікту у Сирії, Ємені та інших країнах, активізацією терористичних рухів як у цьому регіоні, так і загалом у низці країн Азії та Африки проблема міграції зростає. Нераціональна міграційна політика країн Європи та політичні дестабілізація ситуації в азійському та африканському регіонах призвели до гуманітарної та соціально-економічної кризи.

Шляхом поділу проблем міграційної політики було визначено три типи країн за певною проблематикою. Кризу у міграційній політиці можна визначити на рівні трьох окремих підходів – рис. 1

Країни-донори	Транзитні країни	Приймаючі країни
<ul style="list-style-type: none">• зниження кількості працездатного населення• втрати ВВП країни• соціально-економічна нестабільність• дестабілізація суспільно-політичної обстановки• демографічний дисбаланс	<ul style="list-style-type: none">• необхідність вирішення проблем безпеки• укріплення кордонів• проблеми переміщення нелегальних мігрантів до країн постійного перебування• гуманітарні проблеми• проблеми поширення інфекційних захворювань• проблеми транзиту зброї та наркотиків	<ul style="list-style-type: none">• зростання рівня злочинності та суспільної напруги• соціально-економічне навантаження• забезпечення безпеки кордонів• поширення інфекційних захворювань• проблеми транзиту зброї та наркотиків• проблеми релігійного фундаменталізму та поширення тероризму

Рис. 1 Поділ країн за міграційною проблематикою

Аналізуючи проблеми країн за міграційною проблематикою, можна їх групувати на три блоки:

- виїзд населення за кордон, що спричинений соціально-економічними факторами, який підсилює негативні тенденції цих факторів,
- транзитні країни відчують на собі проблеми міграції, потребують забезпечення безпеки кордонів,
- країни, що приймають мігрантів, опинилися в умовах перенаселення території мігрантами, що часто мають низький рівень кваліфікації та не сприяють інтенсивному розвитку економіки, спричиняють соціальне навантаження та створюють загрозу національній та особистій безпеці населення.

Окремо доцільно визначити проблему міграції в Європі з початком повномасштабного військово вторгнення російської федерації в Україну. При цьому варто виділити три групи країн. Україна є країною-донором, адже українці покидають територію країни через війну, прямуючи, в першу чергу, до країн Європейського Союзу та Великобританії. Ця тенденція має значні негативні впливи на розвиток економіки країни у післявоєнний період, що пов'язано із виїздом працездатного населення, також варто зазначити негативну демографічну тенденцію, що пов'язана із виїздом за кордон, в першу чергу, жінок із неповнолітніми дітьми. Отже. Найбільш гостро проблема буде відчутною у період, коли працездатне населення, наявне на ринку праці на сьогодні потрібно буде замінювати працездатним населенням, яке у дитячому віці переїхало та осіло за кордоном. Сусідні країни стали транзитерами потоків біженців, оскільки частина з цих країн не могла надати гуманітарної та фінансової допомоги в повному обсязі, наприклад, Молдова, Румунія, Болгарія. Хоча ці країни прийняли певну частину біженців, проте більшість не зупинилася там, не ставши трудовими мігрантами та не приносячи економічні вигоди країні, що їх прийняла. Найбільша кількість біженців опинилися у країнах, які готові були їх прийняти за фінансовими, гуманітарними та нормативними питаннями. Це Польща, Німеччина, Великобританія та інші країни. Ці країни на сьогодні отримали великий додатковий трудовий потенціал для розвитку економіки, оскільки українці є висококваліфікованими, освідчений людьми із розвиненим професійними навиками та софт скілами. Відповідно, використавши цей потенціал, країн можуть суттєво розвинути власні економічні системи, зокрема залучаючи молодь в умовах, коли доля молоді в структур населення європейських країн є низькою. Новим викликом для української системи публічного управління у післявоєнний період стане повернення громадян до країни, проведення рееміграції для відновлення власного трудового та інтелектуального потенціалу.

Отже, застосування механізмів публічного управління в сфері міграційної політики є елементом побудови ефективної системи соціально-економічного

розвитку та формування передумов сталості суспільно-політичного забезпечення держави.

Висновки. У ході проведеного дослідження було визначено основні теоретико-методичні підходи до формування державної міграційної політики. Визначені тенденції розвитку процесів міграції дозволяють підтвердити актуальність розробки механізмів публічного управління міграційними процесами для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Література:

1. Офіційний сайт ЮНІСЕФ-Україна. ЮНІСЕФ – українцям: програма грошової допомоги Спільно. Електронний ресурс. – URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers>
2. Офіційний сайт УВКБ ООН. УВКБ ООН оновлює дані про біженців з України, які відображають останні переміщення. Електронний ресурс. – URL: https://www.unhcr.org/ua/46047-unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements_ua.html
3. Малиновська О. (2022). Міграційна політика у великих містах : доцільність розроблення, зміст та пріоритети. Політичні дослідження / Political Studies : Український науковий журнал, (1 (3)), 56–71. вилучено із <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/262023>
4. Шепель О. (2022). Особливості та сфери регулювання сучасної міграційної політики в приймаючих країнах : Цифрова економіка та економічна безпека, (1(01)), 9-16. <https://doi.org/10.32782/dees.1-2>
5. Políticas migratorias y gobernanza de la migración. Portal De Datos Mundiales Sobre La Migración. 2021. Available at: <https://www.migrationdataportal.org/es/themes/politicas-migratorias-y-gobernanza-de-la-migracion#tendencias-clave>
6. Швагер О. А. Деякі аспекти міграційної політики Європейського Союзу щодо осіб, які потребують тимчасового захисту // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 29 квітня 2022 р. / редкол. : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 301-305
7. Iparraquirre, G. (2022), Imaginaries, Rhythmics and Development: Cultural Rhythmics, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 19-37. <https://doi.org/10.1108/978-1-80382-823-720221004>
8. King, V.E. (2022), Latin American refugee youth in the United States: migration-related trauma exposure and implications for policy and practice", International Journal of Migration, Health and Social Care, Vol. 18 No. 3, pp. 222-242. <https://doi.org/10.1108/IJMHS-07-2021-0065>
9. Офіційний сайт Верховної Ради України. Проект Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України». Електронний ресурс. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1898-15#Text>

References:

1. Ofitsiyni sait YuNISEF-Ukraina. *YuNISEF – ukrainsiam: prohrama hroshovoi dopomohy Spilno* [UNICEF - for Ukrainians: a program of monetary assistance Spilno] Elektronnyi resurs. – URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> [in Ukrainian]
2. Ofitsiyni sait UVKB OON. *UVKB OON onovliuie dani pro bizhentsiv z Ukrainy, yaki vidobrazhaiut ostanni peremishchennia* [UNHCR updates data on refugees from Ukraine to reflect recent movements] Elektronnyi resurs. – URL: https://www.unhcr.org/ua/46047-unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements_ua.html [in Ukrainian]
3. Malynovska O. (2022). *Mihratsiina polityka u velykykh mistakh* [Migration policy in big cities] : dotsilnist rozroblennia, zmist ta priorytety. Politychni doslidzhennia / Political Studies : Ukrainskyi naukovyi zhurnal, (1 (3)), 56–71. vylucheno iz <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/262023> [in Ukrainian]

4. Shepel, O. (2022). *Osoblyvosti ta sfery rehuliuвання suchasnoi mihratsiinoi polityky v pryimaiuchykh krainakh* [Peculiarities and spheres of regulation of modern migration policy in host countries] : Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka, (1(01)), 9-16. <https://doi.org/10.32782/dees.1-2> [in Ukrainian]
5. Portal De Datos (2021) *Políticas migratorias y gobernanza de la migración* [Migration policies and migration governance] Portal De Datos Mundiales Sobre La Migración. Available at: <https://www.migrationdataportal.org/es/themes/politicas-migratorias-y-gobernanza-de-la-migracion#tendencias-clave> [in Spanish]
6. Shvaher O. A. (2022) *Deiaki aspekty mihratsiinoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu shchodo osib, yaki potrebut tymchasovoho zakhystu* [Some aspects of the migration policy of the European Union regarding persons in need of temporary protection] : Suspilno-politychni protsesy v Ukraini ta sviti: istoriia, problemy, perspektyvy : materialy IX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Sumy, 29 kvitnia 2022 r. / redkol. : V. M. Vlasenko, A. V. Honcharenko, S. I. Dehtiarov ta in. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 2022. S. 301-305 [in Ukrainian]
7. Iparraquirre, G. (2022), *Imaginaires, Rhythmics and Development* : Cultural Rhythmics, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 19-37. <https://doi.org/10.1108/978-1-80382-823-720221004> [in English]
8. King, V.E. (2022), *Latin American refugee youth in the United States: migration-related trauma exposure and implications for policy and practice*, International Journal of Migration, Health and Social Care, Vol. 18 No. 3, pp. 222-242. <https://doi.org/10.1108/IJMHS-07-2021-0065> [in English]
9. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. *Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy»*. Elektronnyi resurs. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1898-15#Text> [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.951

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-104-110](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-104-110)

Бєлікова Марина Іванівна кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, <https://orcid.org/0000-0003-3967-1250>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРОВАДЖЕННЯХ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Цифровізація публічного управління за останні роки в Україні вийшла на якісно новий рівень. Значний вплив діджиталізації відобразився не лише на сервісній діяльності державних органів, а у на відправленні правосуддя, притягненню осіб до юридичної відповідальності. Розвиток електронного урядування та електронного судочинства стали пріоритетними завданнями держави, а впровадження інформаційно-комунікаційних технологій – майже цілком номер один. Цифровізація не оминула й сферу адміністративної відповідальності. Попри початки цифровізації провадження у справах про адміністративні правопорушення все ж таки можна констатувати, що наразі ці намагання носять фрагментальний характер.

У роботі автор приділяє увагу вищенаведеним проблемам та робить аналіз перспективного законодавства щодо можливості запровадження участі осіб, що беруть участь у справах про адміністративні правопорушення в провадженні за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у режимі відео конференції.

Змістовне опрацювання перспективного законодавства, дозволило автору виокремити його недоліки. Наголошено, що термінологія перспективного акту не відповідає загальнозживаній в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Крім того, проект Закону передбачає можливість надання активній ролі суду щодо самостійної ініціативи залучення учасника справи про адміністративні правопорушення до розгляду справи в режимі відео конференції, тим самим запроваджуючи неприйнятний адміністративно-деліктному законодавству принцип офіційності.

Також автором зазначено, що попри відсутність наразі положень чинного законодавства про можливість участі осіб, які беруть участь у

провадженнях у справах про адміністративні правопорушення в провадженні, зокрема в розгляді справи, фактично така можливість надається деякими судами, однак судова практика з цього питання не є однорідною.

Автором зроблено свої власні висновки щодо необхідності цифрової участі учасникам справи про адміністративні правопорушення в провадженні.

Ключові слова: цифровізація, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення.

Bielikova Maryna Ivanivna PhD, department of administrative law of Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, <https://orcid.org/0000-0003-3967-1250>

CERTAIN ASPECTS OF DIGITALIZATION IN ADMINISTRATIVE OFFENSES PROCEEDINGS

Abstract. Digitalization of public administration in Ukraine has reached a qualitatively new level in recent years. The significant impact of digitization was reflected not only in the service activities of state bodies, but also in the administration of justice and the bringing of persons to legal responsibility. The development of e-governance and e-judiciary have become priority tasks of the state, and the introduction of information and communication technologies is almost the number one. Digitalization has not bypassed the sphere of administrative responsibility. Despite the beginning of digitization of proceedings in cases of administrative offenses, it can still be stated that these efforts are currently of a fragmented nature.

In the article, the author pays attention to the above-mentioned problems and makes an analysis of prospective legislation regarding the possibility of introducing the participation of persons involved in cases of administrative offenses in proceedings with the help of information and communication technologies in the video conference mode.

A comprehensive study of promising legislation allowed the author to highlight its shortcomings. It is emphasized that the terminology of the prospective act does not correspond to the generally used one in the Code of Ukraine on Administrative Offenses. In addition, the draft Law envisages the possibility of granting an active role to the court regarding the independent initiative of involving a participant in a case of administrative offenses to the consideration of the case in video conference modes, thereby introducing the principle of officiality, which is not inherent in administrative tort law.

The author also stated that despite the current lack of provisions of the current legislation on the possibility of participation of persons who participate in proceedings in cases of administrative offenses in the proceedings, in particular in the

consideration of the case, in fact such an opportunity is provided by some courts, but the judicial practice on this issue is not uniform .

The author made his own conclusions regarding the need for digital participation of the participants in the case of administrative offenses in the proceedings.

Keywords: digitalization, administrative responsibility, administrative offense.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій в усьому світі, та в Україні стимулює впровадження інформаційно-комунікаційних технологій не лише в приватноправову сферу, а й в площину публічних правовідносин. В Україні стрімко розвивається електронне урядування, останнім часом свій розвиток почало й електронне судочинство. Цифровізація ж у сфері адміністративної відповідальності при цьому чомусь не зазнає такого розвитку. Звісно, використання автоматичної фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, можливість отримання доказів по справі про адміністративні правопорушення з електронних носіїв є тими поодинокими прикладами використання інформаційно-комунікаційних технологій в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення. Однак, такий стан справ навряд чи можна назвати задовільним. Саме це й зумовлює як наукові розвідки у цій сфері, так і законодавчі ініціативи, зокрема щодо можливості участі осіб в провадженні у справах про адміністративні правопорушення в режимі відеоконференції, тобто онлайн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням становлення та розвитку електронного урядування, електронної демократії та судочинства займалися чимало науковців, серед них можна виокремити найбільш значимих, на наш погляд, таких як Д.В. Лученко, О.М. Соловйова, І.Є. Погребняк, В.М. Дрешпак, О.Б. Червякову, В.І. Мищишина, Г. Г. Почепцова, С. А. Чукут, О. Б.Шевчук та ін. Однак, наукових пошуків, котрі б були присвячені онлайн участі в провадженні осіб, які беруть участь у справі про адміністративні правопорушення замало.

Мета статті – дослідження перспективного адміністративно-деліктного щодо можливості запровадження участі осіб, що беруть участь у справах про адміністративні правопорушення в провадженні за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у режимі відео конференції задля виокремлення можливих недоліків та подальшого їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Одним із векторів розвитку цифровізації у сфері адміністративної відповідальності є надання можливості особам, які беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення брати участь у судовому засіданні в режимі відео конференції.

Така форма участі усуне можливі зловживання своїми процесуальними правами особою, яка притягається до адміністративної відповідальності задля уникнення адміністративної відповідальності у зв'язку із закінченням строків

на притягнення до такої відповідальності за статтею 38 КУпАП. Оскільки досить часто такі особи «затягують» розгляд справи про адміністративні правопорушення шляхом подання клопотання про відкладення, перенесення розгляду справи, а сам КУпАП передбачає випадки, коли розгляд справи без участі ймовірного правопорушника неможливий (частина 2 стаття 268 КУпАП).

Відзначимо, що механізм участі учасників справи у судовому засіданні в режимі відео конференції вже існує в процесуальних кодифікованих актах, таких як Кодекс адміністративного судочинства, Господарський процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс. Законодавець, враховуючи вже існуючі положення процесуальних актів, розглядає необхідність унормувати питання участі в судовому засіданні осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративні правопорушення шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, через ухвалення проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо надання можливості учасникам судового процесу брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції» (реєстр.№ 5025 від 26.07.2021) (доопрацьований). Попри гостру необхідність в умовах пандемії коронавірусу, а тепер в умовах воєнного стану, все ж вбачаємо за необхідне висловити й критичні зауваження щодо положень перспективного акту.

Так, слід звернути увагу, що Кодекс України про адміністративні правопорушення не оперує поняттям «учасники справи». У Главі 21 КУпАП йдеться про осіб, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративні правопорушення, до них віднесено: особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілий, законні представники та представники, захисник, свідок, експерт, перекладач. У проекті Закону України реєстр.№ 5025 у перспективній статті 279⁹ згадується саме про «учасників справи». Зауважимо, що поняття «учасники справи» характерне для адміністративного судочинства та закріплене у положеннях Кодексу адміністративного судочинства України. Залишення без змін перспективної редакції статті 279⁹, на наше переконання, буде свідчити про неможливість достеменно встановити на яких саме осіб поширюється дія означеної статті, які їх права та обов'язки у контексті існуючої редакції Глави 21 КУпАП. Це в свою чергу може говорити про порушення принципу юридичної визначеності, який є складовою верховенства права. Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними. Закон має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку [1].

Окрім наведеного, частина 13 перспективної статті 279⁹ КУпАП передбачає, що «суд у порядку, передбаченому цією статтею, за власною ініціативою або за заявою учасника судового процесу, який тримається в

установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань, може постановити ухвалу про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні такої установи. При цьому дії, передбачені частиною дев'ятою цієї статті, здійснюються службовою особою такої установи». З наведеного можна зробити висновок, що суд може за своєю власною постановити ухвалу про участь у судовому засіданні особи в режимі відеоконференції, разом з тим інших випадків такої активної ролі суду КУпАПом не передбачено. Така активна роль суду окреслюється принципом об'єктивного з'ясування всіх обставин у справі, який передбачений в межах відправлення правосуддя адміністративним судом, а не судом як юрисдикційним органом у розумінні КУпАП.

На останок, частина 5 перспективної статті 279⁹ КУпАП передбачає, що «ризик технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву» [2]. Які саме наслідки буде мати учасник справи в разі переривання зв'язку чи інших технічних несправностей під час розгляду судової справи у режимі відео конференції? Розгляд цієї справи буде продовжуватися, незважаючи на те, що учасник справи не зможе доєднатися, чи суд вирішить питання про перенесення судового засідання на інший час? Тобто, знову ж таки, неможливість встановлення зі змісту правової норми можливих наслідків певних юридично значимих дій чи подій не відповідає принципу юридичної визначеності, про який вже йшлося вище. Необхідно належним чином унормувати це питання для забезпечення вимог якості закону.

Таким чином, складається стійке враження, що положення перспективного акту більш застосовні при розгляді адміністративних справ, а не справ про адміністративні правопорушення. Проект Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо надання можливості учасникам судового процесу брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції» (реєстр.№ 5025 від 26.07.2021) має бути доопрацьований, станом на тепер законопроект наданий на ознайомлення Комітету Верховної Ради України.

Наголосимо на тому, що попри відсутність законодавчо визначеного можливості брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції особам, які беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, суди при розгляді таких справ, все ж таки надають таку можливість наведеним особам. До прикладу, у справі № 423/1723/21 про адміністративне правопорушення за частиною 2 статті 172-15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Попаснянський районний суд Луганської області враховуючи клопотання захисника. про те, що він не може прийти до суду з урахуванням того факту, що він приймає участь до 15-00 години в інших процесуальних діях, та знаходиться на великій відстані від його місця знаходження, що перешкоджає приймати безпосередню його участь у судовому

засіданні, суд прийшов до висновку, що доцільно провести судове засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою онлайн сервісу відеозв'язку ДП «Центр судових сервісів» EASYCON [3]. Такого ж висновку дійшов й Миргородський міськрайонний суд Полтавської області, обґрунтовуючи, своє рішення тим, що нормами КУпАП не передбачено проведення дистанційного провадження в режимі відеоконференції, виходячи з положень ч. 1 ст. 2 даного Кодексу для забезпечення об'єктивного та оперативного розгляду справи, необхідно застосувати аналогію закону з процесуальними нормами КПК України, а саме: ст. 336 КПК України, якою врегульоване вказане питання та здійснити дистанційне судове провадження при розгляді матеріалу про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА-1 в режимі відеоконференції шляхом проведення відеозв'язку із Кіровським районним судом м. Дніпро (49101 м. Дніпро, проспект Пушкіна, б.29). У зв'язку з таким обґрунтуванням суд постановив клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 про проведення судового засідання в режимі відеоконференції задовольнити та здійснювати дистанційне судове провадження при проведенні судових засідань Миргородським міськрайонним судом по адміністративному провадженню про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення, у режимі відеоконференції з приміщення Кіровського районного суду м. Дніпро. Доручити Кіровському районному суду м. Дніпро, що розташований за адресою: м. Дніпро, проспект Пушкіна, б.29, забезпечити проведення судових засідань в режимі відеоконференції [4].

Висновки. Таким чином, на сьогодні питання участі осіб, що беруть участь у справах про адміністративні правопорушення в режимі відео конференції залишається відкритим та невирішеним. Хоча, така можливість участі є надзвичайно важливою в умовах воєнного стану. Подальші намагання нормо творця мають відбуватися за умови усунення вищенаведених нами недоліків, оскільки існування в судовій практиці такої участі це звичайно позитивно, однак така практика рідше є поодинокими випадками, аніж системними можливостями.

Література:

1. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) «Про верховенство права» від 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
2. Проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо надання можливості учасникам судового процесу брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції» (реєстр.№ 5025 від 26.07.2021). URL: Офіційний портал Верховної Ради України (rada.gov.ua)
3. Постанова Попаснянського районного суду від 23.07.2021 № 423/1723/21 . URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98532321>

4. Постанова Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 12.02.2020 по справі № 541/6/20 URL:: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87565200>

References:

1. Dopovid Yevropeiskoi komisii «Za demokratiuu cherez pravo» (Venetsiiskoi komisii) «Pro verkhovenstvo prava» vid 25–26 bereznia 2011 r. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
2. Proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo nadannia mozhlyvosti uchasnykam sudovoho protsesu braty uchast u sudovomu zasidanni v rezhymi videokonferentsii» (reiestr.№ 5025 vid 26.07.2021). URL: Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy (rada.gov.ua)
3. Postanova Popasnianskoho raionnoho sudu vid 23.07.2021 № 423/1723/21 . URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98532321>
4. Postanova Myrhorodskoho miskraionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 12.02.2020 po spravi № 541/6/20 URL:: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87565200>

УДК 342.951: 69

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-111-122](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-111-122)

Гаран Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

НАРАТИВ ЩОДО ОКРЕМИХ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. В статті досліджено питання щодо окремих актуальних питань трансформації інституту адміністративної відповідальності у сфері містобудівної діяльності. Зазначено, що категорія « адміністративна відповідальність » – це інструмент забезпечення виконання вимог, встановлених законодавством, будівельними нормами, державними стандартами і правилами. Акцентована увага, що правова регламентація притягнення до адміністративної відповідальності в зазначеній сфері має складний характер і постійно змінюється під впливом великої кількості нормативних актів.

На окремих прикладах проілюстровано, що одним із напрямків трансформації інституту адміністративної відповідальності в умовах економічної кризи (воєнного стану) є посилення адміністративної відповідальності завдяки комплексному поєднанню заходів закріплених законодавчо, зокрема: (а) формування сучасної системи адміністративних проступків у сфері містобудівної діяльності із урахуванням європейських тенденцій; (б) «осучаснення» правових механізмів розгляду та вирішення справ про адміністративні проступки і будівельного контролю; (в) розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено адміністративне стягнення; (г) збільшення розмірів штрафів за порушення встановлених вимог, стандартів, будівельних норм; (д) збільшення використання потенціалу та можливостей сучасних технологій в механізмах притягнення до адміністративної відповідальності та контролю за містобудівною діяльністю. Окреслено коло основних проблем, які потребують наукового втручання, а саме: (а) потреба у глибокому науковому осмисленні правових позицій щодо реалізації механізму притягнення до адміністративної відповідальності в сучасних умовах; (б) надання обґрунтованих наукових рекомендацій по вирішенню виявлених проблем; (в) формування чітких позицій стосовно застосування адміністративних стягнень у сфері містобудівної діяльності у контексті розвитку відповідних теоретичних положень і реалізації їх у практичній

діяльності; (г) визначення шляхів трансформації адміністративно-деліктного законодавств через призму діджиталізація.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, містобудівна діяльність, адміністративне законодавство, трансформація, діджиталізація

Haran Olha Volodymyrivna Doctor of Sciences of Law, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

NARRATIVE REGARDING CERTAIN CURRENT ISSUES OF THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING ACTIVITIES

Abstract. The article examines the issues related to certain topical issues of the transformation of the institution of administrative responsibility in the field of urban planning. It is noted that the category "administrative responsibility" is a tool for ensuring the fulfillment of requirements established by legislation, building regulations, state standards and rules. Emphasized attention is paid to the fact that the legal regulation of bringing to administrative responsibility in the specified area is complex and constantly changing under the influence of a large number of regulatory acts. It is illustrated by individual examples that one of the directions of the transformation of the institution of administrative responsibility in the conditions of economic crisis (martial law) is the strengthening of administrative responsibility thanks to a complex combination of measures enshrined in law, in particular: (a) formation of a modern system of administrative offenses in the field of urban planning activities, taking into account European trends; (b) "modernization" of legal mechanisms for consideration and resolution of cases of administrative offenses and construction control; (c) expansion of the range of entities that may be subject to an administrative penalty; (d) increasing the amount of fines for violation of established requirements, standards, building regulations; (e) increasing the use of the potential and capabilities of modern technologies in the mechanisms of bringing to administrative responsibility and control (supervision) of urban planning activities.

The main problems that require scientific intervention are outlined, namely: (a) the need for a deep scientific understanding of legal positions regarding the implementation of the mechanism of bringing to administrative responsibility; (b) provision of substantiated scientific recommendations for solving identified problems; (c) formation of clear positions regarding the application of administrative fines in the field of urban development in the context of the development of relevant theoretical provisions and their implementation in practical activities;

(d) determination of ways of transformation of administrative-delict legislation through the prism of digitalization.

Keywords: administrative responsibility, urban planning activity, administrative legislation, transformation, digitalization/

Постановка проблеми. В наслідок повномасштабної агресії, за даними Київської школи економіки, близько 860 тис. родин втратили житло від початку повномасштабного вторгнення. Знищено або пошкоджено понад 40 млн м² житлового фонду, також постраждали десятки медустанов і навчально-виховних закладів, торгових центрів і нафтобаз, тисячі метрів автомобільних доріг і залізничного полотна[1].

В той же час, за оцінками експертів проєкту «росія заплатить» загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України, перевищує 114 мільярдів доларів. За попередніми підрахунками <...> в довгостроковій перспективі відновлення України коштуватиме щонайменше 600 мільярдів доларів [2].

І таких в умовах суттєвих руйнувань, які зазнали усі території України, сфера будівельної та містобудівної діяльності виступають ключовими інструментами у відновленні потенціалу держави. Тому викликами сьогодення є проведення реформування зазначених сфери із урахуванням вимог сьогодення та сучасних стандартів. Ціллю таких перетворень є формування та втілення концептуально нової моделі публічного управління у сфері містобудівної діяльності, яка буде максимально орієнтованою й спрямованою на гарантування створення безпечного навколишнього середовища, на формування комфортного життєвого простору із урахуванням сучасних європейських стандартів безпеки.

Після перемоги – Україна перетвориться на великий будівельний майданчик. З огляду на це, на сьогодні містобудівна діяльність виступає одним із важливих засобів забезпечення виходу із соціально-економічної кризи в Україні. Тому інститут адміністративної відповідальності є важливим інструментом, засобом забезпечення умов для належного функціонування та розвитку сфери містобудування, інструментом забезпечення виконання вимог, встановлених законодавством, будівельними нормами, державними стандартами і правилами.

Це обумовлено, тим, що саме конструкція адміністративної відповідальності виявилася найбільш зручною при створенні інструментів, за допомогою яких здійснюється реальний і, що найголовніше, оперативний вплив з боку органів державної влади на осіб [3, с. 52].

Дійсно, адміністративна відповідальність – це важливий та потужний інструмент, який є засобом охорони встановленого правопорядку завдяки застосуванню специфічної сукупності інструментів та оперативних механізмів охорони й захисту суспільних інтересів. Застосування адміністративної відповідальності це не панацея в нинішніх умовах відбудови,

а лише один із можливих дієвих, ефективних механізмів зменшення кількості порушень у сфері містобудування.

У зв'язку з вище зазначеним, інститут адміністративної відповідальності виступає додатковим правовим механізмом захисту прав, свобод і інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин.

Тому, визначення та наукове осмислення основних новацій та тенденцій трансформації інституту адміністративної відповідальності в сфері містобудування в Україні є вкрай актуальним та необхідним. Завдяки цьому, можливо чітко визначити оптимальний вектори праксеологічних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми щодо реформування інституту адміністративної відповідальності у сфері містобудування в Україні набули особливої актуальності під впливом викликів сьогодення. Свідченням цього є чисельні наукові дослідження та дискусії, що віддзеркалюють концептуальні підходи до сучасного розуміння інституту адміністративної відповідальності в Україні та дозволяють створити сучасну праксеологічну модель регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері містобудівної діяльності.

В той же час, аналіз наукових напрацювань у межах заявленої тематики дослідження дозволяє зробити висновок, що більшість досліджень не в повній мірі віддзеркалюють реалії стану адміністративної відповідальності із урахуванням викликів сьогодення та потреб майбутнього.

Науковим підґрунтям для розуміння та визначення сутності адміністративно-деліктних відносин є напрацювання багатьох науковців, зокрема: В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, А.Х. Бербекова, М.І. Брагінського, В.П. Бугорського, О.М. Вінника, М.І. Вітрянського, Н.О. Доценко-Белоус, М.С. Долинської, О.Є. Єршова, О.О. Квасніцької, П.М. Кулікова, Н.С. Кузнецової, Т.В. Морозовської, А.В. Сітнікова, О.В. Стукаленко (Гаран), Г.М. Тропініної та інших вчених. Але переважна більшість із них досліджували лише вузько специфічні питання та без урахування останніх новел у містобудівному законодавстві.

Метою статті є дослідження окремих актуальних питань інституту адміністративної відповідальності у сфері містобудування із урахуванням викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Нинішня ситуація вимагає від України вирішення масштабних та актуальних завдань: забезпечення та відновлення безпечного життєвого простору для населення; застосування прогресивних технологій відновлення пошкодженої інфраструктури; застосування сучасної парадигми щодо здійснення містобудівної діяльності, а відновлення міст, сіл, селищ та їхніх громад має відбуватися з урахуванням правових, екологічних, економічних, соціальних чинників.

Наприклад, трансформація законодавства у сфері містобудівної діяльності впливає на зміну правової природи адміністративних деліктів. Потрібно звернути увагу, що правовий простір, який забезпечує реалізацію правових механізмів притягнення до адміністративної відповідальності у сфері містобудівної діяльності, сформовано великою кількістю нормативно-правових актів (загальних та спеціальних), але і він, найближчим часом, буде докорінно змінено, враховуючи законопроекти: № 5656[4] та № 5877 [5], № 5071[6], № 7198[7]. І хоча, зазначені законопроекти це не прийняті, але аналіз їх положень дозволяє визначити напрямки оновлення інститут адміністративної відповідальності у сфері містобудування.

Одним із потужних напрямків реформування є посилення адміністративної відповідальності у сфері містобудування.

Посилення адміністративної відповідальності є наслідком поєднання декількох заходів, а саме: (а) розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено адміністративне стягнення; (б) збільшення розмірів штрафів; (в) «осучаснення» переліку адміністративних проступків у сфері містобудування, особливо будівельної діяльності; (г) забезпечення виконання приписів контролюючих органів у сфері містобудування (наприклад, відносно об'єктів самочинного будівництва шляхом тимчасового арешту об'єктів незаконного (самочинного) будівництва); (д) використання новітніх технологій під час реалізації механізмів розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення [5].

Одним із напрямком реформування адміністративно-деліктних відносин є розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено адміністративне стягнення. Архітектура системи суб'єктів адміністративної відповідальності включає дві основні складові, а саме: (а) « професійних гравців» : архітектори; забудовники; експертні, атестовані і сертифіковані особи; виконавці будівельних робіт проектні організації; особи відповідальні за проведення авторського та технічного нагляду; виробники будівельних матеріалів, виробів, конструкцій та інші); (б) «не професійні гравці». Аналіз правових доробок дає можливість визначити напрямок розширення кола суб'єктів відповідальності, і це фізичні особи – підприємці, і як наслідок, ускладнення, і так занадто ускладненої системи таких осіб. Ситуація загострюється і тим фактором, що введення «нових суб'єктів адміністративної відповідальності» сприяє підвищенню рівня правової невизначеності щодо застосування правових норм, які регламентують правовий механізм притягнення до адміністративної відповідальності.

Це обумовлено тим, що існує дуже велика кількість нормативно-правових актів, які передбачають застосування адміністративних санкцій. Містобудівна діяльність – це комплексна діяльність, яка регламентується дуже великою кількістю норм і вимог. Прикладом складності правового регулювання може бути правове регулювання нормування питань проектування міських та

сільських територій України. Наприклад, правове підґрунтя для притягнення до адміністративної відповідальності в зазначеній сфері сформовано як мінімум трьома рівнями норм.

Перший рівень – це норми чинного законодавства Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 14.10.1994 № 208/94-В або Кодексу про адміністративні правопорушення із урахуванням великої кількості Законів України, а саме: «Про основи містобудування» від 16.11.1992 № 2780-ХІІ; «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 № 687-ХІV; «Про Генеральну схему планування території України» від 07.02.2002 № 3059-ІІІ; «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-ІV; «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» від 22.12.2006 № 525-V; «Про будівельні норми» від 05.11.2009 № 1704-VІ; «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VІ; «Про енергетичну ефективність будівель» від 22.06.2017 № 2118-VІІІ та інших.

Другий рівень – це основні 22 ДБН, які регулюють зазначене питання, зокрема: ДБН Б.1.1-14:2012 Склад та зміст детального плану території; ДБН Б.1.1-15:2012 Склад і зміст генерального плану населеного пункту; ДБН Б.1.1-16:2013. Склад та зміст містобудівного кадастру та інші.

Третій рівень – це будівельних стандартів та правила і т.п. Тому, вимогами сьогодення є потреба узгодити усю цю велику купу норм у межах одного нормативного акту для зручності застосування.

Дана вимога віддзеркалюється у нормах п. 8 Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності № 244, відповідно до яких, провадження у справі про правопорушення у сфері містобудівної діяльності не може бути розпочате, а розпочате провадження підлягає закриттю в разі: 1) відсутності події і складу правопорушення у сфері містобудівної діяльності [8]. Розпорошеність норм створює додаткові умови для правопорушень. Вирішити зазначену проблему можна шляхом спрощення цієї системи та уніфікації цих норм у певному кодифікованому акті.

Правовий формат притягнення до адміністративної відповідальності постійно змінюється під впливом великої кількості нормативних актів. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, здійснення експертизи та застосування проектів повторного використання у будівництві та внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 560 і від 23 травня 2011 р. № 554» від 14 жовтня 2022 р. № 1160 трохи розмиває можливості притягнення до відповідальності осіб, які будуть використовувати проект повторного використання у будівництві. Проектна документація на будівництво, розроблена із застосуванням проектів повторного використання, затверджується замовником на підставі позитивного звіту за результатами

експертизи, яка проводиться у випадках, передбачених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності».

Тобто, під впливом законодавства змінюється і правові механізми притягнення до адміністративної відповідальності.

Важливою складовою цього механізму є закріплена законодавством система органів контролю (нагляду) у сфері містобудування.

Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1340 «Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду» [10] переформатує систему органів контролю(нагляду) у сфері містобудування на Державні інспекції містобудування та Державній сервісній службі містобудування, і замість Державної архітектурно-будівельної інспекції України, було утворено новий орган – Державну інспекцію архітектури та містобудування України [10].

Основними завданнями Державної інспекції архітектури та містобудування України є: надання (отримання, реєстрація), документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів; відмова у видачі таких документів, або анулювання (скасування) документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів [10].

Наступним напрямком трансформації інституту адміністративної відповідальності є збільшення штрафних санкцій - це обумовлено тим, що існуючі розміри штрафів не враховують розмір можливої шкоди внаслідок вчинення протиправних дій у сфері містобудування. Прослідковується збільшення розмірів штрафів для: для фізичних осіб – головних архітекторів проекту, головних інженерів проекту, інженерів-технічного нагляду, відповідальних виконавців проектувальників, підрядників, осіб, що здійснюють авторський та технічний нагляд, замовників; для юридичних осіб та ФОП.

Наприклад, передбачається такі розміри штрафних санкцій:

- *штраф за передачу замовнику проектної документації, розробленої з порушенням вимог законодавства (щодо СС1) – 2 837 500 грн.;*
- *штраф за експлуатацію об'єктів, не прийнятих в експлуатацію, а також наведення недостовірних даних в акті готовності об'єкта до експлуатації, вчинені щодо об'єктів з незначними наслідками (СС1), в тому числі, об'єктів, будівництво яких здійснювалося на підставі будівельного паспорта, – 68000 - 85 000 гривень;*
- *штраф за порушення строків надання замовникові містобудівних умов та обмежень, будівельного паспорта забудови земельної ділянки, вимагання у замовника документів, не передбачених законодавством, надання таких документів з порушенням законодавства, установленого порядку, містобудівної документації на місцевому рівні, будівельних норм і правил, – 170 000 - 340 000 грн.*

- *штраф за порушення вимог закону та строків реєстрації повідомлення про початок виконання будівельних робіт на об'єктах із незначними наслідками (СС1), в тому числі будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорту, реєстрації акта готовності об'єкта до експлуатації, вимагання під час реєстрації таких актів, документів, не передбачених законодавством, або реєстрація цих документів із порушенням законодавства, – 170 000 - 340 000 грн.*

- *за невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного будівельного контролю та державного містобудівного нагляду – 102 000 - 119 000 грн.*

- *за недопущення посадових осіб органів державного будівельного контролю на об'єкти будівництва під час здійснення ними державного будівельного контролю – 102 000 - 119 000 грн. [5]*

В той же час, для посилення дії адміністративної відповідальності у сфері містобудування потрібно внести зміни до статей 96, 961, 188⁴² Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачають зміну складів правопорушень, збільшення штрафних санкцій за правопорушення у сфері містобудівної діяльності [5].

Але існує точка зору, що збільшення штрафів і тимчасовий арешт не вирішать проблем з незаконними будівництвами, а лише несуттєво зменшать кількість самочинних будівництв, і то майже, за рахунок об'єктів СС1.

Виклики сьогодення істотно впливають на доктринальні підходи до адміністративної відповідальності у сфері містобудування, зрозуміло, що це впливає на «осучаснення» складів правопорушень у зазначеній сфері.

За правопорушення у сфері містобудівної діяльності відповідальність настає відповідно до Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» або КУАП.

Наприклад, законопроектом пропонуються внести зміни до статей 96, 961, 188⁴² Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачають зміну складів правопорушень, збільшення штрафних санкцій за правопорушення у сфері містобудівної діяльності та посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки і самочинне будівництво, що, зокрема стосується і захоплення земель історико-культурного призначення, будівництва з порушенням цільового призначення ділянки тощо [8].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» № 2254-ІХ створює механізм для ефективного розв'язання питань, які виникли внаслідок численних руйнувань та потребують оперативних дій. Він також сприяє комплексній відбудові та підтримці життєдіяльності громад. Зокрема, пропонує стратегічні підходи до відновлення зруйнованих населених пунктів, а саме: визначає шляхи відбудови зруйнованих населених пунктів; визначає

процедури розміщення тимчасових споруд, призначених для тимчасового проживання та обслуговування громадян, які втратили житло; спрощує процедури та механізми капітального будівництва об'єктів для тимчасового проживання осіб, які втратили житло; врегульовує процедури, пов'язані з розміщенням виробничих потужностей переміщених (евакуйованих) підприємств [11]. Але нажаль, цей прогресивний закон не забезпечено на належному рівні «адекватними» та «реальними» складами адміністративних проступків.

Навіть в проекті Закону України № 5877, який прийнято за основу, «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності у сфері містобудівної діяльності» не передбачено внесення в КУАП нових складів адміністративних проступків із урахуванням вимог Закону України № 2254-IX.

Також, механізми розгляду та вирішення справ про адміністративні проступки поступово змінюються і під впливом діджиталізація. Наприклад, Мінрегіон продовжує процес цифровізації містобудівної галузі. Спочатку Уряд затвердив формат електронних документів містобудівної документації, а потім міністерство розпочинає роботу з оцифрування близько 170 чинних державних будівельних норм та змін до них. Це дозволить забезпечити доступність текстів ДБН та створить зручні умови роботи для фахівців будівельної сфери» [12].

Наприклад, після ухвалення проекту № 5655 відбудеться низка важливих змін, зокрема завдяки розширенню можливостей Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва *буде зведено до мінімуму паперовий документообіг, спроститься реєстрація прав на виконання підготовчих і будівельних робіт, буде переглянута система містобудівного контролю*[13]. Зазначений формат здійснення містобудівної діяльності буде сприяти переведенню механізмів притягнення до адміністративної відповідальності на сучасний, прогресивний рівень, і буде забезпечувати прозорість й оперативність реагування на адміністративні проступки в зазначеній сфері.

Висновки. Не зважаючи на те, що війна продовжується і руйнування не припиняються, вже зараз гостро назріла необхідність планувати відбудовування України. І хоча, різні регіони мають різні потреби щодо відбудови, проте, на загальнодержавному рівні основні засади повоєнного життя мають бути однаковими для усіх та враховувати сучасні, ефективні європейські стандарти містобудування та усталену практику.

Містобудівна діяльність виступає потужною силою для відбудови національної економіки та держави. Завдяки паритету між дерегуляційними заходами у межах передбачених законодавством, та запровадженням сучасних, дієвих правових механізмів притягнення до адміністративної відповідальності за проступки у сфері містобудування, створюються умови функціонування безпечного навколишнього середовища, комфортного життєвого простору із урахуванням сучасних стандартів та безпеки.

Важливим кроком в трансформації адміністративно-деліктних відносин є розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо контролю над процесом будівництва, що призведе до зміни правового механізму розгляду справ про адміністративні проступки в сфері містобудування.

Одним із напрямків трансформації інституту адміністративної відповідальності в умовах економічної кризи (воєнного стану) є посилення адміністративної відповідальності завдяки комплексному поєднанню заходів закріплених законодавчо, зокрема: (а) формування сучасної системи адміністративних проступків у сфері містобудівної діяльності із урахуванням сучасних тенденцій; (б) «осучаснення» правових механізмів розгляду та вирішення справ про адміністративні проступки і будівельного контролю; (в) розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено адміністративне стягнення; (г) збільшення розмірів штрафів за порушення встановлених вимог, стандартів, будівельних норм; (д) збільшення використання потенціалу та можливостей сучасних технологій в механізмах притягнення до адміністративної відповідальності та контролю (нагляду) за містобудівною діяльністю.

Література:

1. Повоєнне відновлення України. Стати кращими, ніж були. URL : <https://ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrainy/> (дата звернення: 29.10. 2022).
2. Матвейчук М. Мій будинок зруйнувала війна: як українці відбудовують свої помешкання і коли допоможе держава? URL : hos.kiev.ua/2022/10/04/mij-budynok-zrujnuvala-vijna-yak-ukrayinczi-vidbudovuyut-svoyi-pomeshkannya/ (дата звернення: 30.10. 2022).
3. Лук'янець Д.М. Адміністративно-правові відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : Монографія. Суми: ВТД «Університетська книга, 2006. 367 с.
4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування деяких адміністративних зборів за державну реєстрацію у сфері містобудування: проект Закону України № 5656. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1335256> (дата звернення: 03.11. 2022).
5. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності у сфері містобудівної діяльності від 01.09.2021 № 5877. URL : <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-ta-kriminalnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-posilennya-vidpovidalnosti-u-sferi-mistobudivnoi-di/> (дата звернення: 03.11. 2022).
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності та реформування державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71100 (дата звернення: 03.11. 2022).
7. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації від 24.03.2022 № 7198. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> (дата звернення: 03.11. 2022).
8. Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1995 №244. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-95-p> (дата звернення: 04.11. 2022).

9. Про затвердження Порядку розроблення, здійснення експертизи та застосування проектів повторного використання у будівництві та внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 560 і від 23 травня 2011 р. № 554: Постанова Кабінету Міністрів України «» від 14 жовтня 2022 р. № 1160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-2022-п#Text> (дата звернення: 03.11. 2022).

10. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-п#Text> (дата звернення: 02.11. 2022).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України від 12.05.2022 № 2254-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text> (дата звернення: 03.11. 2022).

12. Мінрегіон розпочинає оцифрування близько 170 державних будівельних норм. URL : <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-rozpochynaye-ocyfruvannya-blyzko-170-derzhavnyh-budivelnyh-norm/>(дата звернення: 03.11. 2022).

13. Повна діджиталізація всіх процесів у будівництві. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/povna-didzhytalizatsiya-vsikh-protsesiv-u-budivnytstvi/> (дата звернення: 03.11. 2022).

References:

1. Povoienne vidnovlennia Ukrainy. Staty krashchymy, nizh buly [Post-war reconstruction of Ukraine. Become better than you were]. Retrieved from <https://ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrainy/>[in Ukrainian].

2. Matveichuk, M. (2022). Mii budynok zruinuvala viina: yak ukraintsi vidbudovuiut svoi pomeshkannia i koly dopomozhe derzhava? [My house was destroyed by the war: how do Ukrainians rebuild their homes and when will the state help?]. Retrieved from hos.kiev.ua/2022/10/04/mij-budynok-zruinuvala-vijna-yak-ukrayinczi-vidbudovuyut-svoji-pomeshkannya/ [in Ukrainian].

3. Lukianets, D.M.(2006) Administratyvno-pravovi vidnosyny v Ukraini: teoriia ta praktyka pravovoho rehuliuвання : Monohrafiia. Sumy: VTD «Universytetska knyha[Administrative-legal relations in Ukraine: theory and practice of legal regulation: Monograph]. [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy shchodo zarakhuvannia okremykh administratyvnykh zboriv za derzhavnu reiestratsiiu u sferi mistobudivnoi diialnosti : Proekt Zakonu Ukrainy № 5656 [On Amendments to the Budget Code of Ukraine Concerning the Enrollment of Certain Administrative Fees for State Registration in the Sphere of Urban Development]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1335256> [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti u sferi mistobudivnoi diialnosti : Proekt zakonu Ukrainy vid 01.09.2021 № 5877 [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Responsibility in the Sphere of Urban Development]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-ta-kryminalnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-posilennya-vidpovidalnosti-u-sferi-mistobudivnoi-di/>[in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia mistobudivnoi diialnosti ta reformuvannia derzhavnoho arkhitekturno-budivelnoho kontroliu ta nahliadu : Proekt Zakonu № 5071 [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Urban Development Activities and the Reform of State Architectural and Construction Control and Supervision]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71100 [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu Pro kompensatsiiu za poskodzhennia ta znyshchennia okremykh katehoriï ob'ektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh diï, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoiu ahresiïeu Rosiiskoi Federatsii [On compensation for damage and

destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> [in Ukrainian].

8. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності №244. [On the approval of the Procedure for imposing fines for offenses in the field of urban planning]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-95-п> [in Ukrainian].

9. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку розроблення, здійснення експертизи та застосування проєктів повторного використання у будівництві та внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 р. № 560 і від 23 травня 2011 р. № 554 [On the approval of the Procedure for the development, examination and application of projects of reuse in construction and amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 11, 2011 No. 560 and dated May 23, 2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-2022-п#Text> [in Ukrainian].

10. Постанова Кабінету Міністрів України Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду [Some issues of the functioning of architectural and construction control and supervision bodies]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-п#Text> [in Ukrainian].

11. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності [On the introduction of changes to some laws of Ukraine regarding the priority measures of reforming the sphere of urban planning activities]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text> [in Ukrainian].

12. Міністерство регіонів розпочинає оцифрування близько 170 державних будівельних норм [The Ministry of Regions is starting to digitize about 170 state construction regulations]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-rozpochynaye-oczyfruvannya-blyzko-170-derzhavnyh-budivelnih-norm/> [in Ukrainian].

13. Повна діджиталізація всіх процесів у будівництві. [Full digitization of all processes in construction]. Retrieved from <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/povna-didzhytalizatsiya-vsikh-protsesiv-u-budivnytstvi/> [in Ukrainian].

УДК 341.322.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-123-136](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136)

Ємельяненко Володимир Віталійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правової політики, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-90-51, <https://orcid.org/0000-0002-8999-3672>

Оробець Костянтин Миколайович кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правової політики, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-90-51, <https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ВІЙСЬКОВИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню поняття й особливостей воєнних злочинів за кримінальним правом України. З'ясовано, що порівняно з більшістю інших видів кримінальних правопорушень воєнним злочинам притаманний підвищений ступінь суспільної небезпечності. Родовим об'єктом воєнних злочинів запропоновано визнавати суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною). Порядок застосування збройної сили охоплює закони і звичаї війни (зокрема, правила поведіння з певними категоріями осіб), прийоми, методи, засоби ведення воєнних дій, використання символіки тощо. Воєнні злочини є поліоб'єктними, оскільки вони поряд з основним безпосереднім об'єктом посягають на додаткові об'єкти, які можуть бути досить різноманітними. Бланкетний вид диспозиції обумовлює необхідність для розкриття змісту певних ознак об'єктивної сторони воєнних злочинів звертатися до міжнародних актів, які становлять нормативну базу застосування збройної сили. Обґрунтовано, що воєнні злочини вчиняються переважно з прямим умислом, рідше – з непрямим умислом і лише як виняток – з необережності. Суб'єкт воєнних злочинів може бути як загальним, так і спеціальним. Воєнні злочини за кримінальним правом України визначені як передбачені Кримінальним кодексом України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені відповідним суб'єктом, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом. Зроблено висновок щодо доцільності формування

концепції воєнних злочинів як самостійного виду кримінальних правопорушень у доктрині кримінального права України, а в перспективі – і у Кримінальному кодексі.

Ключові слова: воєнні злочини, військові кримінальні правопорушення, війна, збройні конфлікти, закони і звичаї війни, збройна сила.

Yemelianenko Volodymyr Vitaliiovich Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Criminal and Legal Policy, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-90-51, <https://orcid.org/0000-0002-8999-3672>

Orobets Kostiantyn Mykolaiovych Candidate of Legal Sciences, Assistant at the Department of Criminal and Legal Policy, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-90-51, <https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>

WAR CRIMES: CONCEPT, CHARACTERISTICS AND RELATIONSHIP WITH MILITARY CRIMINAL OFFENSES ACCORDING TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to highlighting the concept and features of war crimes under the criminal law of Ukraine. It was found that, compared to most other types of criminal offenses, war crimes are characterized by a higher degree of public danger. It is proposed to recognize social relations that ensure the established procedure for the use of armed force in connection with a military conflict (international or non-international armed conflict, war) as the generic object of war crimes. The procedure for the use of armed force covers the laws and customs of war (in particular, the rules for dealing with certain categories of persons), techniques, methods, means of conducting military operations, the use of symbols, etc. War crimes are multi-objective, as they encroach on additional objects, which can be quite diverse, in addition to the main immediate object. The blanket type of disposition makes it necessary to refer to international acts that constitute the normative basis for the use of armed force in order to reveal the content of certain signs of the objective side of war crimes. It is substantiated that war crimes are committed mainly with direct intent, less often with indirect intent and only as an exception - with carelessness. The subject of war crimes can be both general and special. According to the criminal law of Ukraine, war crimes are defined as socially dangerous criminal acts committed by the relevant entity that encroach on social relations, which ensure the established procedure for the use of armed force in connection with a military conflict, provided for by the Criminal Code of Ukraine. A conclusion was made regarding the expediency of forming the concept of war crimes as an independent

type of criminal offense in the doctrine of criminal law of Ukraine, and in the future - in the Criminal Code.

Keywords: war crimes, military criminal offenses, war, armed conflicts, laws and customs of war, armed force.

Постановка проблеми. Відкрите тотальне вторгнення російських військ в Україну починаючи з 24 лютого 2022 р. супроводжується вчиненням окупантами на території нашої держави воєнних злочинів у небачених з часів Другої світової війни масштабах. Так, на Варшавському безпековому форумі (4-5 жовтня 2022 р.) Генеральний прокурор України А. Костін заявив, що вже зареєстровано близько 37000 випадків воєнних злочинів [1]. Незалежна міжнародна слідча комісія у справах України в розгорнутому письмовому звіті Генеральній Асамблеї ООН від 18 жовтня 2022 р., ґрунтуючись на розслідуванні подій на Київщині, Чернігівщині, Харківщині та Сумщині, зазначила, що в Україні з 24 лютого 2022 р. було вчинено низку воєнних злочинів, порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, внаслідок яких втрачено тисячі життів та зруйновано величезну кількість об'єктів інфраструктури [2, с. 17].

У Кримінальному кодексі (в подальшому – КК) України термін «воєнний злочин» (або «воєнне кримінальне правопорушення») взагалі не вживається, а відповідне поняття належить переважно до міжнародно-правових. З огляду на надзвичайну актуальність для України поняття воєнного злочину воно, на наш погляд, повинно затвердитися у правовій доктрині України як усталене, а в перспективі набути і законодавчого статусу, що обумовлює необхідність нагальної активізації досліджень цієї проблематики, завдяки яким має бути створена сучасна наукова база, яка враховувала би положення міжнародного і національного кримінального права та накопичений емпіричний досвід, відповідає новітнім потребам боротьби з воєнними злочинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається певне зростання кількості наукових досліджень проблем воєнних злочинів в Україні і світі. Серед вітчизняних учених, праці яких присвячені цій проблематиці, виокремимо таких дослідників, як В.П. Базов, М.К. Зубанський, С.П. Кучевська, В.М. Лисик, С.М. Мохончук, М.В. Піддубна, В.М. Репецький, Т.С. Садова та ін. Незважаючи на існуючі публікації, проблеми боротьби з воєнними злочинами не можна вважати розв'язаними, починаючи з потреби у виробленні єдиних підходів у розумінні поняття та ознак воєнного злочину і завершуючи необхідністю вдосконалення закону України про кримінальну відповідальність з урахуванням міжнародно-правових норм.

Метою цієї статті є формулювання визначення поняття воєнних злочинів, окреслення їх особливостей та системи за КК України, спільних і відмінних рис з військовими кримінальними правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на спроби унормувати поведінку представників сторін збройних конфліктів, які мали місце ще в стародавні часи, історична необхідність появи терміну «воєнні злочини» постала після подій Другої світової війни. Саме Статут Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі у 1945 р. вперше закріпив цей термін на офіційному рівні, однак ознаки воєнного злочину розкриті не були, натомість був наведений перелік діянь, які слід відносити до цієї групи злочинів. Згодом цей перелік було розширено, зокрема, у Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах до них, Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1978 р., Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. тощо. Незважаючи на розвиток міжнародно-правових норм про відповідальність за воєнні злочини, загальне визначення останніх так і не було сформульоване, не виокремлені також їх специфічні ознаки.

Вчинення воєнного злочину може тягти кримінальну відповідальність на одному з двох рівнів – міжнародно-правовому або внутрішньодержавному. Відповідальність за воєнні (як й інші міжнародні) злочини згідно з міжнародним кримінальним правом може наставати незалежно від того, чи караються вони відповідно до кримінального права окремих держав. У цьому проявляється специфіка застосування принципу *nullum crimen sine lege* («немає злочину без вказівки на те в законі») щодо норм міжнародного кримінального права [3, с. 271]. Таким чином, можна виділити три «площини» досліджень воєнних злочинів: з точки зору міжнародного кримінального права, з точки зору національного кримінального права та порівняльно-правовий підхід. Уявлення про ці злочини за міжнародним та національним кримінальним правом не можуть збігатися в повному обсязі хоча б тому, що різним є загальне розуміння складу злочину (кримінального правопорушення) як підстави кримінальної відповідальності, його окремих елементів і ознак. Відповідно, наявність поняття воєнних злочинів як складової понятійно-категоріального апарату міжнародного кримінального права не тільки не суперечить, а й певною мірою обумовлює можливість і доцільність його наукової розробки, з'ясування змісту й обсягу в межах кримінального права України. У той же час існують і фундаментальні ознаки воєнних злочинів, щодо яких існує згода, незважаючи на відмінності у різних юрисдикціях і джерелах. До таких ознак, що виступають як «мінімальні стандарти» воєнного злочину для будь-якого суду, відносять (1) порушення міжнародного гуманітарного права, яке є (2) «серйозним» [4, р. 82].

У зв'язку з тим, що на сьогодні поки не створений міжнародний кримінальний трибунал *ad hoc* для притягнення російських посадових осіб до міжнародної кримінальної відповідальності, а Римський статут Міжнародного кримінального суду не ратифікований, для України переважним правовим

заходом боротьби зі злочинами представників країни-агресора наразі є кримінальна відповідальність за КК.

Перш ніж сформулювати визначення воєнних злочинів, потрібно визначитися з особливостями, що відрізняють їх від інших кримінальних правопорушень. Зазначені особливості можна розділити на дві групи: ті, що визначають суспільну небезпечність воєнних злочинів (соціальна характеристика), та ті, що стосуються елементів і ознак їх складів (правова характеристика). Базою для визначення поняття військових злочинів має бути загальна дефініція кримінального правопорушення, закріплена у ч. 1 ст. 11 КК України.

Воєнним злочинам, безумовно, притаманний *підвищений ступінь суспільної небезпечності*, який обумовлений кількома чинниками. Насамперед, тим, що обстановкою, у якій вчиняються ці діяння, є особливі (екстремальні) умови воєнного конфлікту (що де-юре закріплюється як воєнний стан у державі), за яких відбувається життєдіяльність цілого суспільства, що зумовлюють вразливість цивільного населення, здатні полегшувати вчинення кримінальних правопорушень та породжувати у злочинців оманливе відчуття безкарності [5, с. 1241]. Потерпілі – цивільне населення, військовополонені – та правопорушники, якими насамперед є комбатанти, тобто безпосередні учасники збройного конфлікту, перебувають у явно нерівнозначному становищі. Перші, як правило, позбавлені можливості чинити повноцінний опір озброєним особам для захисту своїх прав, особливо перебуваючи на тимчасово окупованих територіях. Тож посягання на життя і здоров'я, честь і гідність, власність таких потерпілих за інших рівних умов становить більшу небезпеку, ніж аналогічні посягання, вчинені щодо осіб, які не перебувають в обумовленому воєнним конфліктом уразливному стані. Політичні та військові керівники сторін конфлікту, комбатанти наділені особливими повноваженнями щодо застосування збройної сили, яке має свої межі, що визначаються розривом між соціально допустимою та не виправданою, надлишковою шкодою від воєнних дій.

Показники суспільної небезпечності воєнних злочинів значною мірою пов'язані з характером самого конфлікту: зі зростанням його масштабів та (або) тривалості воєнні злочини можуть ставати все масовішими. Водночас спостерігається і зворотний зв'язок: деякі з воєнних злочинів можуть сприяти не виправданому зростанню масштабів воєнного конфлікту (наприклад, коли об'єктом нападів або обстрілів стають замість військових цивільні об'єкти, до воєнних дій сторін конфлікту залучаються багаточисленні найманці з інших країн), розширенню і поглибленню його негативних наслідків (при застосуванні заборонених засобів ведення війни чи зброї масового знищення тощо). Хоча, як відзначає М. Фруллі, на відміну від злочинів проти людяності, воєнні злочини не обов'язково полягають у широкомасштабному або систематичному нападі на цивільне населення; набуття ними зазначених ознак має розглядатися не як

конститутивна, а як обтяжуюча обставина [6, р. 334-335]. З останнім твердженням не можна погодитися, тому ознаки повторності (або систематичності) та вчинення кримінального правопорушення групою осіб доцільно закріпити у КК як кваліфікуючі у складах воєнних злочинів. У міжнародно-правових актах на позначення оцінки небезпечності воєнних злочинів уживаються терміни «грубі», «серйозні» порушення тощо. Окрім іншого, «серйозність» цих злочинів пов'язана із тим, що вони вчиняються в рамках плану або політики держави [7, с. 224].

Питання щодо *об'єкта* воєнних злочинів є дискусійним, оскільки у структурі Особливої частини КК вони не об'єднані в єдиний розділ, а закріплені в окремих статтях розділу ХІХ «Злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини)» та розділу ХХ «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». В.П. Базов родовим об'єктом воєнних злочинів визнає певну групу охоронюваних кримінальним законом тотожних та однорідних суспільних відносин, що забезпечують мир та дотримання загально визнаних правил ведення війни й інших збройних конфліктів [8, с. 10]. М.В. Піддубна визначає родовий об'єкт воєнних злочинів як групу охоронюваних кримінальним законом тотожних та однорідних відносин, що виникають з приводу встановленого міжнародним правом порядку ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру [9, с. 114]. На думку В.В. Гальцової, зміст родового об'єкта воєнних злочинів становлять суспільні відносини, що забезпечують відсутність загрози війн і збройних конфліктів або їх розпалювання в Україні та інших країнах і які забезпечують дотримання законів і звичаїв війни [10, с. 24].

Необхідною умовою визнання злочину воєнним з точки зору сучасних міжнародно-правових договорів та доктрини міжнародного кримінального права є зв'язок зі збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру. У Законі України «Про національну безпеку України» вживається така термінологія: на позначення родового поняття використовується термін «воєнний конфлікт», який, у свою чергу, поділяється на війну та збройний конфлікт (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону). У КК України в різних статтях уживаються терміни «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «воєнний стан», «війна» тощо, однак між ними не проводиться чіткого розмежування.

Як зазначають В.М. Репецький та В.М. Лисик, дії, які кваліфікуються як воєнні злочини, повинні вчинятися як «акт війни», в іншому випадку вони будуть являти собою загальнокримінальні злочини [11, с. 123]. Так, наявність зв'язку з воєнним конфліктом дозволяє розмежовувати воєнні злочини як посягання на встановлений порядок застосування збройної сили від кримінальних правопорушень проти миру, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують відсутність самої загрози воєнних конфліктів. Тому до воєнних злочинів не відносимо, наприклад, пропаганду війни, злочин агресії, незаконний обіг зброї масового знищення (за винятком її

безпосереднього застосування), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала за відсутності умов воєнного конфлікту тощо.

Ураховуючи зазначені положення, родовим об'єктом воєнних злочинів пропонуємо визнавати *суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною)*. У пропонованому визначенні *порядок застосування збройної сили* охоплює закони і звичаї війни (зокрема, правила поведінки з певними категоріями осіб), прийоми, методи, засоби ведення воєнних дій, використання символіки тощо та визначається насамперед міжнародно-правовими нормами, проте не виключається передбачення відповідних правил й у нормах, що закріплюються в національному законодавстві (особливо враховуючи те, що згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України).

Воєнні злочини є *полюб'єктними*: поряд з основним безпосереднім об'єктом, вони посягають на додаткові об'єкти, які можуть бути досить різноманітними (зокрема, це суспільні відносини, що забезпечують життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і особисту безпеку, трудові, виборчі та інші права і свободи потерпілих, власність, громадську безпеку, збереження культурної спадщини, довкілля тощо).

Ознаками деяких складів воєнних злочинів виступають також *особливі предмети кримінального правопорушення* (такі, як зброя масового знищення) та *потерпілі* (особи, які підлягають захисту у зв'язку з воєнним конфліктом, – цивільні особи, військовополонені та ін.).

За конструкцією *об'єктивної сторони* воєнні злочини характеризуються переважно формальним складом: суспільно небезпечні наслідки виносяться за межі простого (основного) складу. Це обумовлено, на наш погляд, тим, що вже саме вчинене діяння містить у собі достатню суспільну небезпечність, що сягає (та перевищує) мінімальний рівень, типово притаманний будь-якому кримінальному правопорушенню, тобто принаймні створює реальну загрозу заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Є також воєнні злочини з матеріальним (наприклад, мародерство – ст. 432 КК України) та усіченим складом (розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій, – ч. 2 ст. 433 КК).

Бланкетний вид диспозиції обумовлює необхідність для розкриття змісту певних ознак об'єктивної сторони воєнних злочинів звертатися до міжнародних актів, які становлять нормативну базу застосування збройної сили. При цьому слід ураховувати ту обставину, що склади відповідних воєнних злочинів за міжнародними договорами та КК за своїм змістом не збігаються: за висновками С.П. Кучевської, подібність у викладі об'єктивної сторони складів злочинів ще

не є достатнім аргументом для висновку про узгодженість КК та Статуту Міжнародного кримінального суду [12, с. 145]. При вчиненні воєнних злочинів можуть бути порушені норми міжнародного гуманітарного права, а також основні принципи міжнародного права (принципи *jus cogens*) [13, с. 99]. Незважаючи на те, що існує тенденція до поступового зменшення відмінностей у міжнародно-правовому регулюванні збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, все ж такі відмінності зберігаються. Крім того, важливим є відмежування збройного конфлікту від випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру (п. 2(f) ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду). Наприклад, Р. Бартельс підкреслює, що різні судові палати Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії уточнили поняття неміжнародного збройного конфлікту, виділяючи дві вимоги: 1) існування (принаймні) двох сторін конфлікту, що мають організований характер, які 2) воюють одна з одною з певним рівнем інтенсивності; при цьому неміжнародний збройний конфлікт може стати міжнародним, якщо інша держава втручається через свої війська, або якщо деякі зі сторін конфлікту діють від імені цієї держави [14, р. 602-603].

А.О. Драгоненко, виходячи з практики міжнародних органів кримінального правосуддя, відзначає, що хоча встановлення взаємозв'язку між збройним конфліктом і діянням, що може бути визнано воєнним злочином, є необхідним, для притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання у зв'язку із вчиненим діянням, не потрібно, щоб воно було вчинено в ході активних бойових дій або на території, безпосередньо охопленій цими бойовими діями; значна частина воєнних злочинів можуть мати характер триваючих або продовжуваних і визнаватися закінченими вже після припинення збройного конфлікту (наприклад, воєнні злочини проти військовополонених, які утримуються стороною супротивника після завершення збройного конфлікту) [15, с. 154].

У Статуті Міжнародного кримінального суду є вказівка на «матеріальні елементи» злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду (ст. 30). У роботах з міжнародного кримінального права до них відносять діяння, наслідок та обставини, однак питання щодо можливості існування й інших матеріальних елементів залишається спірним [16, р. 354]. А виходячи з положень кримінального права України, можна відзначити, що хоча такі ознаки, як час, місце, обстановка, спосіб та засоби вчинення воєнного злочину мають особливе значення, оскільки вони безпосередньо пов'язані з характеристикою діяння як порушення міжнародно-правових норм у контексті правил ведення бойових дій [17, с. 52-53], у диспозиціях відповідних статей Особливої частини чинного КК України вони, як правило, прямо не зазначаються як ознаки конкретного складу воєнного злочину. Коли вони все ж виступають як обов'язкові, на зв'язок кримінального правопорушення з воєнним конфліктом може вказувати,

наприклад, обстановка – «в умовах воєнного стану», місце – «на полі бою», «в районі воєнних дій» тощо.

Суб'єктивна сторона абсолютної більшості воєнних злочинів характеризується наявністю вини у формі прямого умислу. У злочинах з матеріальним складом у деяких випадках допускається і непрямий умисел. Питання про можливість необережного ставлення у воєнних злочинах вирішується неоднозначно. Так, за ст. 30 Статуту Міжнародного кримінального суду ментальний (психічний) елемент злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, якщо не передбачено інше, полягає в тому, що матеріальні елементи вчиняються особою «з наміром і свідомо» («*with intent and knowledge*»). Це можна пояснити тим, що Суд розглядає справи лише щодо «найгіршого виду воєнних злочинців» [18, р. 447]. На нашу думку, вчинення воєнних злочинів як виняток можливе і з необережності. Зокрема, ст. 434 КК України закріплює кримінальну відповідальність за *недбале* виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них.

Суб'єкт воєнних злочинів може бути як загальним, так і спеціальним. Грунтуючись на положення чинного КК України, М. Піддубна виокремлює 4 категорії осіб різного статусу, що перебувають на військовій службі чи мають статус службової особи, які можуть бути спеціальними суб'єктами цієї категорії злочинів: 1) військовослужбовці; 2) військовослужбовці, на яких покладено обов'язки з лікування хворих і поранених військовополонених і піклування про них; 3) військовослужбовці, які не мають права на носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала; 4) службова особа, що вправі віддавати наказ [19, с. 125].

Висвітлені вище особливості суспільної небезпечності та ознак складів воєнних злочинів дають підстави сформулювати таке визначення цього поняття:

воєнні злочини за кримінальним правом України – це передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені відповідним суб'єктом, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною).

До **системи воєнних злочинів** за чинним КК України відносимо такі: мародерство (ст. 432 КК); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК). Найманство (ст. 447 КК України) також може прирівнюватися до воєнних злочинів, якщо спеціальною метою є використання найманців саме у воєнних конфліктах, що сприяє розширенню їх масштабів. Ми підтримуємо пропозицію низки вітчизняних дослідників щодо доцільності закріплення воєнних злочинів

як самостійного виду кримінальних правопорушень у КК України. Такий досвід є у багатьох інших держав, які є членами або претендують на членство в Європейському Союзі, прикладами можуть бути Німецький Міжнародний кримінальний кодекс, КК країн Балтії, Грузії та Молдови [20, с. 226-228]. У разі виокремлення в КК України розділу, що може отримати назву, приміром, «Злочини проти встановленого порядку застосування збройної сили у воєнних конфліктах (воєнні злочини)», низка чинних законодавчих положень потребуватимуть змін і доповнень, наприклад, доцільно диференціювати деякі форми порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України чинної редакції); незаконне використання спеціальної символіки та зловживання нею мають бути визнані злочином, що вчиняється за умов воєнного конфлікту (зараз це частково відповідає ч. 2 ст. 435 КК, де йдеться про умови воєнного стану), тощо. З метою узгодження положень нового розділу слід буде виключити з диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України діяння «жорстоке поводження із військовополоненими або цивільним населенням» [21, с. 12].

При з'ясуванні співвідношення між воєнними злочинами та військовими правопорушеннями за КК України слід враховувати, що, незважаючи на позірну схожість, зазначені поняття не збігаються, а перетинаються. Зокрема, частина воєнних злочинів віднесені законодавцем до військових кримінальних правопорушень, з іншого боку, частина військових правопорушень є воєнними злочинами. У мовознавчому аспекті прикметник «воєнний» означає той, що «стосується до війни, пов'язаний з нею» [22, с. 199], а «військовий» – «прийнятий, установлений у війську, в армії», «властивий військовослужбовцеві» [22, с. 187]. У кримінально-правовому розумінні відмінності між воєнними злочинами та військовими кримінальними правопорушеннями можна простежити за тими самими особливостями, які вже були наведені у статті:

- за суспільною небезпечністю: порівняно з більшістю інших видів кримінальних правопорушень, воєнним злочинам притаманний підвищений ступінь суспільної небезпечності, за яким вони можуть бути певною мірою прирівняні до військових кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах воєнного стану;

- якщо родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок несення (проходження) військової служби, то об'єктом воєнних злочинів – ті, які забезпечують порядок застосування збройної сили лише у зв'язку з воєнним конфліктом;

- зміст окремих ознак військових кримінальних правопорушень розкривається насамперед у правилах несення (проходження) військової служби, що містяться у спеціальних нормативно-правових актах України, воєнні злочини не лише є кримінально протиправними з позицій кримінального права України, а і являють собою порушення норм міжнародного

гуманітарного права, основних принципів міжнародного права (принципів *jus cogens*). Вчинення воєнних злочинів завжди пов'язано з воєнним конфліктом;

- абсолютна більшість воєнних злочинів вчиняються з прямим умислом, серед військових кримінальних правопорушень достатньо поширені як умисні, так і необережні діяння;

- суб'єкт воєнних злочинів може бути як загальним, так і спеціальним, військовим кримінальним правопорушенням притаманний спеціальний суб'єкт (ст. 401 КК України).

Незважаючи на ці розбіжності, частина воєнних злочинів віднесені законодавцем до військових кримінальних правопорушень. Варто погодитися з думкою С.М. Мохончука про те, що розміщення статей, які передбачають кримінальну відповідальність за воєнні злочини, у розділі XIX Особливої частини КК України «Злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини)» «не лише порушує принцип об'єднання в одному розділі норм, які встановлюють протиправність і караність діяння, за спільним родовим об'єктом, але й не враховує ступеня їх суспільної небезпечності, особливостей їх суб'єкта, суворості відповідальності за їх вчинення» [23, с. 33].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що воєнні злочини відрізняються за своєю соціальною та юридичною характеристикою від інших категорій кримінальних правопорушень, зокрема, від військових, проти миру тощо. Унаслідок цього та враховуючи наявний досвід повномасштабного російського вторгнення, доцільним є формування сучасної концепції воєнних злочинів як самостійного виду кримінальних правопорушень у доктрині кримінального права України, а в перспективі – і у КК. Останній напрямок передбачає не суто формальне виокремлення кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до воєнних злочинів, та подальше перенесення до нового розділу Особливої частини КК України, а їх ґрунтовне переосмислення та вдосконалення на рівні як законотворчої, так і правозастосовної діяльності.

Література:

1. Генпрокурор: На даний момент маємо близько 37 тисяч зареєстрованих воєнних злочинів. *Укрінформ*. 05.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3586679-genprokuror-na-danij-moment-maemo-blizko-37-tisac-zareestrovanih-voennih-zlociniv.html> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Advance Unedited Version. 18 October 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-3737%20-ADVANCE-UNEDITED-VERSION.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).
3. Логвиненко Є.С. Відповідальність за воєнні злочини в міжнародному кримінальному праві. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 270-272.
4. Hathaway O.A., Strauch P.K., Walton B.A., Weinberg Z.A.Y. What is a War Crime? *Yale Journal of International Law*. 2019. Vol. 44, No. 1. P. 53-113. URL: <https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/6731/Hathaway.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

5. Оробець К.М. Кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану: суспільна небезпечність та законодавче закріплення. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : scientific monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 1240-1246. DOI: 10.30525/978-9934-26-223-4-155. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6374/13410-1> (дата звернення: 20.10.2022).

6. Frulli M. Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes? *European Journal of International Law*. 2001. Vol. 12, No. 2. P. 329-350. DOI: 10.1093/ejil/12.2.329. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/12/2/1520.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

7. Садова Т.С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220-228. DOI: 10.18524/2411–2054.2021.42.232433. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/232433/235699> (дата звернення: 20.10.2022).

8. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.

9. Піддубна М.В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 110-122.

10. Гальцова В.В. Злочини проти миру і міжнародного правопорядку : лекції / за ред. М.І. Панова. Харків : Юрайт, 2019. 96 с.

11. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120-125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

12. Кучевська С.П. Воєнні злочини у Статуті Міжнародного кримінального суду і злочини проти встановленого порядку несення військової служби у Кримінальному кодексі України: питання відповідності. *Форум права*. 2007. № 3. С. 142-146.

13. Піддубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 98-101.

14. Bartels R. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International Criminal Law Review*. 2020. Vol. 20. Iss. 4. P. 595-668. DOI: 10.1163/15718123-02004006. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/54140435/The_Classification_of_Armed_Conflicts_by_International_Criminal_Courts_and_Tribunals.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

15. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки ЦУДПУ ім. В. Винниченка*. Серія: Право. 2022. Вип. 12. С. 151-157. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-151-157. URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/131/115> (дата звернення: 20.10.2022).

16. Dörmann K. War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crimes. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2003. Vol. 7. P. 341-407. URL: https://www.mpil.de/files/pdf3/mpunyb_doermann_7.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

17. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2022. № 58. С. 47-56. DOI: 10.15330/apiclu.58.47-56. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6049/6302> (дата звернення: 20.10.2022).

18. Ramírez García de León X.J. Requirement of Mens Rea for War Crimes in the Light of the Development of Autonomous Weapons Systems. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*. 2021. Vol. XXI. P. 441-465. DOI: 10.22201/ijj.24487872e.2021.21.15599. URL: <https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/derecho-internacional/article/view/15599/16550> (дата звернення: 20.10.2022).

19. Піддубна М. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 124-128. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

20. Сірант М.М. Досвід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн ЄС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 225–230. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5867/vnulpurn201684537.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

21. Піддубна М.В. Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 17 с.

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

23. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08; 12.00.11. Харків, 2014. 42 с.

References:

1. Генпрокурор: На даний момент маємо близько 37 тис. зареєстрованих воєнних злочинів [Prosecutor General: At the moment, we have about 37,000 registered war crimes]. (2022, October 5). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3586679-genprokuror-na-daniy-moment-maemo-blizko-37-tisac-zareestrovanih-voennih-zlochiv.html> [in Ukrainian].

2. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Advance Unedited Version. (2022, October 18). Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-3737%20-ADVANCE-UNEDITED-VERSION.pdf>.

3. Lohvynenko, Ye.S. (2019). Vidpovidalnist za voєnni zlochyny v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi [Responsibility for war crimes in international criminal law]. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav: 25 rokiv dosvidu ta pohliad u maibutnie (1994-2019 rr.) – Kharkiv National University of Internal Affairs: 25 years of experience and a look into the future (1994-2019): Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, (pp. 270-272). Kharkiv: KhNUA [in Ukrainian].

4. Hathaway, O.A., Strauch, P.K., Walton, B.A., & Weinberg, Z.A.Y. (2019). What is a War Crime? *Yale Journal of International Law*, 44(1), 53-113. Retrieved from <https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/6731/Hathaway.pdf>.

5. Orobets, K.M. (2022). Kryminalni pravoporushennia, vchyneni v umovakh voєnnoho stanu: suspilna nebezpechnist ta zakonodavche zakriplennia [Criminal offenses committed under martial law: social danger and legal consolidation]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*, (pp. 1240-1246). Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-155>. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6374/13410-1> [in Ukrainian].

6. Frulli, M. (2001). Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes? *European Journal of International Law*, 12(2), 329-350. <https://doi.org/10.1093/ejil/12.2.329>. Retrieved from <http://www.ejil.org/pdfs/12/2/1520.pdf>.

7. Sadova, T.S. (2021). Do pyttannia pro spivvidnoshennia voєnnikh ta viiskovykh zlochyniv u mizhnarodnomu ta natsionalnomu pravi [On the question of the relationship of war and military crimes in international and national law]. *Pravova derzhava – Legal State*, 42, 220-228. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232433>. Retrieved from <http://pd.onu.edu.ua/article/view/232433/235699> [in Ukrainian].

8. Bazov, V.P. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny (analiz skladu zlochynu) [Criminal liability for violation of the laws and customs of war (analysis of the corpus delicti)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Pidubna, M.V. (2017). Obiekt voєnnikh zlochyniv u kryminalnomu pravi Ukrainy [Object of war crimes in the criminal law of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky – University Scientific Notes*, 62, 110-122 [in Ukrainian].

10. Haltsova, V.V. (2019). *Zlochyny proty myru i mizhnarodnoho pravoporiadku [Crimes against peace and international legal order]*. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
11. Repetskyi, V.M., & Lysyk, V.M. (2009). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochiniv [Concept and signs of war crimes]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of International Law*, 1, 120-125. Retrieved from https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf [in Ukrainian].
12. Kuchevska, S.P. (2007). Voienni zlochyny u Statuti Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu i zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy: pytannia vidpovidnosti [War crimes in the Statute of the International Criminal Court and crimes against the established order of military service in the Criminal Code of Ukraine: the issue of compliance]. *Forum prava – Forum of Law*, 3, 142-146 [in Ukrainian].
13. Piddubna, M.V. (2016). Voienni zlochyny v kryminalnomu pravi Ukrainy [War crimes in the criminal law of Ukraine]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 40(2), 98-101 [in Ukrainian].
14. Bartels, R. (2020). The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International Criminal Law Review*, 20(4), 595-668. <https://doi.org/10.1163/15718123-02004006>. Retrieved from https://pure.uva.nl/ws/files/54140435/The_Classification_of_Armed_Conflicts_by_International_Criminal_Courts_and_Tribunals.pdf.
15. Drahonenko, A.O. (2022). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochiniv u mizhnarodnomu kryminalnomu pravi [Concept and signs of war crimes in international criminal law]. *Naukovi zapysky TsUDPU im. V. Vynnychenka. Serii: Pravo – Scientific notes of Volodymyr Vynnychenko CUSPU. Series: Law*, 12, 151-157. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-151-157>. Retrieved from <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/131/115> [in Ukrainian].
16. Dörmann, K. (2003). War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crimes. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 7, 341-407. Retrieved from https://www.mpil.de/files/pdf3/mpunyb_doermann_7.pdf.
17. Zubanskyi, M.K. (2022). Poniattia ta sklad voiennoho zlochinu v konteksti polozhen mizhnarodnoho kryminalnoho prava [The concept and composition of war crimes in the context of international criminal law]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual problems of improving of current legislation of Ukraine*, 58, 47-56. <https://doi.org/10.15330/apiclu.58.47-56>. Retrieved from <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6049/6302> [in Ukrainian].
18. Ramírez García de León, X.J. (2021). Requirement of Mens Rea for War Crimes in the Light of the Development of Autonomous Weapons Systems. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*, XXI, 441-465. <https://doi.org/10.22201/ijj.24487872e.2021.21.15599>. Retrieved from <https://revistas.juridicas.unam.mx/index.php/derecho-internacional/article/view/15599/16550>.
19. Piddubna, M. (2017). Subiektyvni oznaky voiennykh zlochiniv u kryminalnomu pravi Ukrainy [Subjective signs of war crimes in the criminal law of Ukraine]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 6(2), 124-128. Retrieved from http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf [in Ukrainian].
20. Sirant, M.M. (2016). Dosvid implementatsii norm pro voienni zlochyny v kryminalnomu zakonodavstvi krain YeS [Experience implementing rules of war crimes in the criminal law EU countries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 845, 225-230. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5867/vnulpurn201684537.pdf> [in Ukrainian].
21. Piddubna, M.V. (2020). Implementatsiia norm mizhnarodnoho kryminalnoho prava pro voienni zlochyny u Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Implementation of International Criminal Law Norms on War Crimes into the Criminal Code of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
22. Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
23. Mokhonchuk, S.M. (2014). Kryminalno-pravova okhorona myru ta bezpeky liudstva [The Criminal and Legal Protection of Peace and Security of Mankind]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 347.122

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-137-153](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-137-153)

Ус Марина Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-92-93, <https://orcid.org/0000-0003-0550-9757>

ДОГОВІРНА ТА ДЕЛІКТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗНАЧЕННЯ ТА КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці співвідношення режимів договірної та деліктної відповідальності. Її актуальність обумовлена тим, що диференціація цивільно-правової відповідальності на сьогодні викликає певні складнощі, коли шкода завдається при паралельній наявності договірних зв'язків між сторонами спору.

Під час дослідження встановлюється значення правильної кваліфікації відносин відповідальності; критерії розмежування двох її видів.

Автор виходить з того, що потреба в чіткому розмежуванні договірної та деліктної відповідальності, безперечно, існує, адже можуть різнитися правила регулювання тих чи інших правовідносин, і особа долатиме за допомогою одного позову законодавчі обмеження, встановлені для іншого виду відповідальності. Така поведінка видається неприпустимою, адже законодавець встановив певні особливості не просто так, а задля досягнення певної правової мети. Зокрема, можуть різнитися строки позовної давності, розмір відшкодування, питання вини, правила відшкодування при завданні шкоди кількома особами, підстави звільнення від відповідальності.

Робиться висновок про те, що контрагент має притягатися саме до договірної відповідальності у випадку порушення прав (як конститутивних, так і допоміжних), що становлять зміст договору. Тобто повинен бути наявним необхідний причинний зв'язок між порушенням договору і шкодою, що настала. В протилежному випадку така особа несе деліктну відповідальність, не дивлячись на існування договірних зв'язків між потерпілим і заподіювачем шкоди.

Наведене, в свою чергу, вимагає правильного тлумачення договору з метою встановлення того, про що дійсно домовилися його сторони.

Дослідження має прикладне значення, адже автором наводяться як гіпотетичні приклади, так і приклади із судової практики, де поставала потреба правильної кваліфікації відносин відповідальності.

Ключові слова: договірна відповідальність; деліктна відповідальність; кваліфікація; критерії розмежування; порушення договору; зміст договору.

Us Maryna Volodymyrivna Candidate of Law, associate professor, associate professor of the Department of Civil Law, National University of Law named after Yaroslav the Wise, St. Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-92-93, <https://orcid.org/0000-0003-0550-9757>

CONTRACTUAL AND DELICTUAL LIABILITY: MEANING AND STRUCTURING CRITERIA

Abstract. The article is concerned with the problem of the relationship between contractual and delictual liability. Its relevance is due to the fact that the differentiation of civil liability today causes some difficulties if the damage is caused at the parallel contractual relations between the parties of the dispute.

The study establishes the importance of the correct qualification of liability relations; the criteria for distinguishing its two types.

The author proceeds from the fact that the need for a clear delineation of Contractual and delictual liability, undoubtedly, exists, as the rules for certain legal relationships may differ, and a person will use one claim to overcome the legislative restrictions established for another type of liability. This behavior seems unacceptable, as the legislator has established certain features for a reason, to achieve a certain legal purpose. In particular, the limitation period, the compensation amount, the issue of guilt, the rules of compensation for harm to several persons, and the grounds for exemption from liability may differ.

It is concluded that the counterparty should be brought to contractual liability in the event of a violation of rights (both constitutive and auxiliary), being the contract tenor. That is the contract breach and the resulting damage must have a causal connection. Otherwise, such a person is delictually liable, despite the contractual relations between the victim and the harm-doer.

The above, in turn, requires the proper interpretation of the contract to establish the real subject of the parties' agreement.

The study has applied relevance as the author provides both hypothetical examples and examples from the case law, showing the need for the right qualification of liability relationships.

Keywords: contractual liability; delictual liability; qualification; the criteria for distinguishing; contract breach; contract tenor.

Постановка проблеми. Нерідко невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань одночасно супроводжується порушенням абсолютних прав (права власності, особистих немайнових прав). У зв'язку із цим набуває актуальності питання правильної кваліфікації тих спірних правовідносин, що склалися і, як наслідок – питання про притягнення порушника до деліктної або

договірної відповідальності¹. Його вирішення перебуває у площині тлумачення правових норм, адже законодавець не завжди дає на нього пряму відповідь.

Зрозуміло, що поставлена проблема заслуговує монографічного вивчення. Тут ми можемо окреслити лише контури такого дослідження.

Встановлюючи режим договірної або деліктної відповідальності, законодавець керується тим, що норми однієї з них будуть ефективно впливати на учасників цивільного обороту. Разом з тим, диференціація цивільно-правової відповідальності на сьогодні викликає певні складнощі, коли шкода завдається при паралельній наявності договірних зв'язків між сторонами спору.

В актуальній судовій практиці проблема вибору між деліктною та договірною відповідальністю найчастіше постає у випадку наявності договору і його невиконанням (неналежним виконанням), що одночасно являє собою об'єктивну сторону складу злочину щодо життя чи здоров'я [1]; при пошкодженні майна під час виконання договору [2]; при відшкодуванні моральної шкоди, завданої невиконанням (неналежним) виконанням договору [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення режимів договірної та деліктної відповідальності не отримало належної уваги серед українських науковців. В науковій літературі радянського і пострадянського періоду анонсованої проблематики частково торкалися у своїх дослідженнях такі вчені: Г. В. Єрьоменко [4], В. І. Зоїдзе [5], С. Є. Сіротенко [6], М. М. Тоболовська [7], К. А. Флейшиц [8], Р. О. Халфіна [9].

Мета статті. Метою статті є з'ясування питання про те, яке значення має правильна кваліфікація відповідальності (обрання між договірною та деліктною вимогами); які критерії розмежування двох видів цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Питання правильної кваліфікації правовідносин виникає тоді, коли маємо справу із загальною формою відповідальності, а саме: відшкодування майнової шкоди (збитків), компенсація моральної шкоди, адже спеціальні форми відповідальності (сплата неустойки, втрата завдатку) можуть встановлюватися лише щодо порушення договору, а, отже, можуть мати лише договірний характер.

Якщо подивитися на проблему в історичній ретроспективі, то слід констатувати, що для древнього права була характерна єдність договірної і деліктної відповідальності, де невиконання договору було однорідно делікту і потерпіла особа завжди мала вимогу про відшкодування шкоди. У зв'язку із цим історію римського права іноді називають перетворенням деліктних позовів у контрактні, зауважуючи при цьому, що «договір і делікт – це два полюси: невиконання договору не протиставлено вчиненню делікта, а це юридичні

¹ Одрозумімо, що термін «деліктна відповідальність» вужчий від «позадоговірної відповідальності», оскільки останній включає в тому числі випадки відшкодування недогвірної шкоди, які не охоплюються поняттям «деліктна відповідальність», приміром, відшкодування шкоди за ч. 2 ст. 1184 ЦК.

факти, що характеризуються однорідними наслідками і стоять на одній лінії» [10; с. 73, 105, 225].

В радянський період переважало негативне ставлення до можливості вибору між деліктною і договірною відповідальністю. В Постанові пленуму Верховного Суду СРСР від 10 червня 1943 р. «Про судову практику за позовами із завдання шкоди» було закріплено: якщо фактичний склад справи дає підстави для договірної відповідальності, то вимога за правилами про позадоговірну відповідальність не може бути пред'явлена. Іншими словами, якщо сторони перебувають у договірних відносинах, то вони мають у своєму розпорядженні лише договірні способи захисту, а позов про завдання шкоди як позадоговірний можливий лише у випадках відсутності попереднього договірного зв'язку [11; с. 104].

На сьогодні кожний правопорядок пропонує свій варіант вирішення окресленої проблеми, починаючи від повного заперечення можливості вибору між договірними і деліктними вимогами (практика Франції) і завершуючи безумовним його визнанням (практика Великобританії).

Звернення до сучасної правозастосовчої практики України надає підстави стверджувати, що вона виходить із необхідності розмежування двох режимів відповідальності.

Для того, щоб розгляд анонсованої проблематики побудувати на прикладній основі, доцільно насамперед визначитися із тим, яке практичне значення відповідного розмежування.

По-перше, можуть різнитися строки давності притягнення до договірної та деліктної відповідальності.

Зокрема, у ст. 258 ЦК встановлена спеціальна позовна давність за вимогами з договору купівлі-продажу (у зв'язку з недоліками проданого товару) і договору перевезення вантажу (пошти). Так, суд у справі про стягнення збитків за пошкодження через пожежу вантажу, прийнятого до перевезення автомобільним транспортом, коли відповідач просив застосувати наслідки спливу однорічного строку позовної давності, а відповідач наполягав на трирічному строку давності заявленої деліктної вимоги, зазначив: з огляду на те, що відносини між позивачем та відповідачем засновані на договорі, це виключає можливість застосування ст. 1187, 1192 ЦК [2]. Розглядаючи іншу справу про стягнення збитків, спричинених неналежним виконанням договору перевезення вантажу, суд акцентував увагу на тому, що «помилковими є рішення окремих господарських судів, які при вирішенні спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань, посилаються на ст. 1166 ЦК» [12].

Безумовно, встановлення скорочених строків позовної давності за вимогами у зв'язку з перевезенням вантажу (пошти) здійснено законодавцем заради певної мети, приміром, задля підтримання транспортних організацій, що виконують суспільно корисні функції з перевезення, тобто є наслідком

відповідної правової політики. Тому дозволяти усувати такі «свідомі» законодавчі обмеження шляхом пред'явлення деліктних вимог з посиланням на порушення права власності неправильно.

З іншого боку, договором може бути збільшена позовна давність, встановлена договором.

Також для потерпілого у деяких деліктних зобов'язаннях встановлюються пільгові правила щодо застосування строків позовної давності: на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію, позовна давність не поширюється (п. 3 ч. 1 ст. 268 ЦК). При цьому не має значення – чи перебували заподіювач і потерпілий у договірних правовідносинах, адже згідно ст. 1196 ЦК відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю під час виконання договірних зобов'язань відшкодовується за правилами про недоговірну шкоду.

По-друге, в деліктній і договірній відповідальності можуть неоднаково вирішуватися питання *розміру відшкодування*. Зокрема, перевізник несе обмежену відповідальність за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти (ч. 2 і ч. 3 ст. 924 ЦК) у розмірі фактичної шкоди. Так само зберігач несе відповідальність за збитки, завдані покладавцеві втратою (нестачею) або пошкодженням речі у розмірі її вартості або суми, на яку знизилася її вартість (ч. 1 ст. 951 ЦК). За загальним же правилом, згідно ст. 22 ЦК в рамках договірної відповідальності відшкодовуються і прямі збитки, і упущена вигода.

Що стосується розміру відшкодування в деліктних зобов'язаннях, то нечітке розмежування та непослідовність законодавця у використанні таких юридичних термінів як «збитки» і «шкода» створювало проблеми у правозастосовчій практиці при відповіді на питання – чи підлягають недоотримані доходи (упущена вигода) відшкодування у випадку делікту? Спірність питання обумовила також позиція Президії Вищого арбітражного суду України, яка ще 01.04.1994 р. була висловлена у роз'ясненні № 02-5/215 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» (згодом змінене та доповнене), в п. 1 якого зазначено: «Слід розрізняти обов'язок боржника відшкодувати збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, що впливає з договору (ст. 623 ЦК України) від позадоговірної шкоди, тобто від зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди (глава 82 ЦК України)».

Той факт, що категорія «збитки» здебільшого вживається законодавцем в гл. 51 ЦК («Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання»), тоді як в гл. 82 ЦК «Відшкодування шкоди» мова йде про деліктні відносини та відшкодування шкоди, а не збитків, підштовхує

до висновку про розмежування вказаних понять за підставою виникнення: договір чи делікт.

Тим не менш ст. 22 ЦК не встановлює виключного правового зв'язку поняття «збитки» із зобов'язаннями, підставою виникнення яких є договір. І такий підхід до обсягу деліктної відповідальності правопорушника, безумовно, є справедливим та виправданим, адже можлива ситуація, що фактично майно власника зменшене або знищене не було, проте й очікуваного доходу через протиправні дії третьої особи також не принесло. Вказаний підхід поділяється і сучасною судовою практикою [13].

Тобто як в межах деліктної, так і договірної відповідальності розмір відшкодування за загальним правилом є повним і складається із фактичної шкоди і упущеної вигоди. Поряд із цим за шкоду в рамках окремих договірних конструкцій законодавець встановлює обмежену відповідальність.

Також необхідно звернути увагу на те, що при визначенні суми відшкодування у договірних зобов'язаннях не береться до уваги майновий стан боржника порівняно із майновим станом кредитора як підстава для зменшення обсягу відшкодування, тоді як за правилами про деліктну відповідальність суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину (ч. 4 ст. 1193 ЦК).

По-третє, по-різному вирішується питання вини в договірній і деліктній відповідальності. Вина у цивільному праві – це невжиття особою всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання або для запобігання заподіяння шкоди.

«Невжиття всіх залежних заходів» найчастіше розуміється в тому числі у зіставленні із поведінкою розумної людини, іншими словами – слід оцінювати, до яких заходів вдалася б за відповідних умов розумна людина. І хоча поняття вини – єдине для всього цивільного права, зміст критерію розумного очікування в деліктному й договірному праві різниться. І це цілком закономірно, адже розумність у різних ситуаціях вимагає різного. І від того, хто зобов'язався вчинити певну дію на нашу користь, ми вправі очікувати більшого, аніж від того, хто нічого нам не обіцяв [14; с. 280-281].

У деліктних зобов'язаннях заподіяння шкоди завжди є раптовим, що створює можливість вимагати від потерпілого прийняття максимальних заходів обачності і обережності для запобігання заподіяння шкоди. Водночас у договірних зобов'язаннях сторони мають можливість передбачення випадків невиконання зобов'язання і наслідків такого невиконання. Тому при вирішенні питання про відшкодування шкоди значення надається навіть легкій необережності кредитора [4; с. 146].

По-четверте, важливість правильної кваліфікації відповідальності, яку несе порушник, обумовлено й тим, що законодавчі правила про відповідальність можуть *корегуватися умовами договору*. Безумовно, це

можливо із врахуванням меж договірної свободи [15]. Отже, при притягненні до відповідальності порушника необхідно визначитися: а чи застосовуються до відповідних правовідносин положення укладеного договору.

По-н'яте, за загальним правилом, відповідальність за шкоду, завдану невиконанням договору кількома боржниками, має *характер часткової* (ст. 540 ЦК), у свою чергу, відповідальність осіб, які спільно вчинили делікт, є *солідарною* (ст. 1190 ЦК). Звичайно, позивачеві вигідніше звернутися до одного із солідарних боржників з вимогою про повне відшкодування (за всіх боржників), тобто скористатися деліктним, а не договірним позовом, який вимагає пред'явлення позову до кожного боржника окремо пропорційно розміру його відповідальності.

Викладене вище, демонструючи значущість розмежування деліктної і договірної відповідальності, вимагає відповіді на питання про те, а який критерій лежить в основі кваліфікації відносин відповідальності.

Насамперед потрібно виходити з того, що суб'єктивні права і обов'язки складають зміст правовідношення, яке в залежності від суб'єктного складу (або від ступеня визначеності зобов'язаних осіб, структури міжсуб'єктних зв'язків, характеру взаємозв'язку управомоченої і зобов'язаної особи) є або абсолютним, або відносним (зокрема, договірним). При цьому статично учасники цивільного обороту пов'язані абсолютними правовідносинами, в яких управомоченій особі протистоїть невизначене коло пасивно зобов'язаних суб'єктів. Внаслідок укладення договору з конкретною особою цей зв'язок витісняється відносним. При цьому з іншими (третіми) особами власник як і раніше залишається в абсолютних правовідносинах. Отже, якщо між суб'єктами цивільного обороту виникло з приводу певного блага договірне правовідношення, одночасна наявність між ними абсолютного правовідношення, об'єктом якого є те ж саме благо, виключається. Тому шкода, яка завдана матеріальному об'єкту договору та іншим благам, переданим на його виконання (наприклад, замовник передає обладнання підрядникові за договором підряду, необхідне для проведення робіт) має відшкодуватися за правилами, передбаченими договором та відповідними законодавчими положеннями. Звідси слідує, що при вирішенні спору між сторонами договору норми, що стосуються відшкодування позадоговірної шкоди, застосуванню не підлягають, якщо інше не передбачено у законі. Більше того, якщо позивач все ж таки заявляє деліктну вимогу, то в судовому процесі все одне виникнуть питання зобов'язального права, і судовий розгляд фактично буде вестися навколо договірної правовідносини.

Деліктні зобов'язання мають недоговірний характер, тобто охороняють права потерпілого у всіх випадках, коли шкоду завдано поза зв'язком з конкретним правовідношенням загалом, договорами чи іншими зобов'язаннями, коли шкода є наслідком порушення однією зі сторін не конкретного свого обов'язку в цьому правовідношенні, а абсолютного права

іншої сторони та загальної заборони посягати на права й інтереси інших осіб. Тож протиправна поведінка у випадку недоговорної відповідальності полягає у порушенні загальнообов'язкової для кожної особи заборони завдавати шкоди іншій особі. За таких умов не виконується юридичний обов'язок, встановлений законом або іншим актом цивільного законодавства, та який має абсолютний характер.

Договірна ж відповідальність має місце при невиконанні (неналежному виконанні) цивільного обов'язку, що випливає з укладеного сторонами договору. В результаті цього виникає додатковий обов'язок (обов'язок з відшкодування шкоди), котрий приєднується до невиконаного (неналежно виконаного) обов'язку.

Розглянемо такий приклад. Укладено договір зберігання: поклажодавцеві належить вимога про надання послуг зберігання і про видачу речі; зберігач зобов'язаний відповідну послугу надати, а річ, на вимогу поклажодавця, повернути. У процесі зберігання річ зіпсувалася. У поклажодавця існує право вимоги відшкодування збитків у сумі, на яку знизилася вартість речі. З якого фактичного складу ця вимога виникає? Вочевидь, в цей склад входить укладення договору і, головне, факт зіпсуття речі, викликаний діями (бездіяльністю) зберігача. Без останнього і до його настання у поклажодавця відповідного права вимоги не існує. Тож має місце право вимоги і обов'язок (разом утворюючи правовідносини), відмінні від існуючих до настання відповідного юридичного факту (за змістом і підставою виникнення) [16; с. 930-931].

Розмежування договірної і деліктної відповідальності в наведеній ситуації не викликає складнощів. Більше проблем при кваліфікації відносин відповідальності постає тоді, коли шкода майну контрагента заподіюється не напряму у зв'язку із невиконанням (неналежним) виконанням конститутивних (основних) договірних обов'язків.

В науковій літературі при характеристиці подібних ситуацій можна зустріти такі формулювання: спричинено шкоду, яка лише віддалено пов'язана з прийнятими на себе сторонами зобов'язаннями [7; с. 22]; шкода настала в результаті дії або бездіяльності, зовнішньої відносно щодо договору [9; с. 13]. При цьому слід додати, що дослідники, як правило, ухиляються від аналізу подібних ситуацій, обмежуючись лише загальними висловлюваннями.

Проаналізуємо такі випадки на прикладі договору підряду. Припустимо, фізична особа уклала договір підряду, предмет якого становить виконання робіт з ремонту двигуна автомобіля. Однак при цьому було пошкоджено шкіряний салон транспортного засобу – випадково розлита хімічна суміш. Який характер відповідальності підрядника?

В наведеному прикладі предметом договору є ремонт двигуна – тобто складової частини складної речі. Щоб здійснити такий ремонт передачі потребує вся складна річ, тобто при завданні шкоди у титульному договірному володінні підрядника перебуває вся річ – автомобіль.

І якщо предметом договору є ремонт складової частини складної речі і вся складна річ була для цього передана контрагентові, то це не означає, що за договором підряду у підрядника згідно ст. 841 ЦК не виникло обов'язку із забезпечення схоронності всього того, що було передано (речі в цілому, всіх її складових частин) за договором, якщо виключення не передбачені самим договором чи законом.

При розв'язанні відповідного спору слід виходити з того, що у сторін договірною зобов'язання наявні як конститутивні (основні) права і обов'язки, що визначають сутність зобов'язання, так і другорядні (додаткові), спрямовані на забезпечення здійснення і виконання перших. Отже, логічно, що у підрядника під час виконання робіт або у виконавця під час надання послуг виникає допоміжний юридичний обов'язок із забезпечення схоронності відповідного блага. До того ж у ст. 841 ЦК, приміром, прямо зазначено, що підрядник зобов'язаний вживати всіх заходів щодо збереження майна, переданого йому замовником, та відповідає за втрату або пошкодження цього майна; у ч. 1 ст. 1021 ЦК вказується, що комісіонер відповідає перед комітентом за втрату, недостачу або пошкодження майна комітента, тощо. І цей обов'язок підрядника (виконавця) має виконуватися за правилами гл. 66 ЦК «Зберігання». Тобто справедливо і розумно, щоб замовник робіт чи послуг, укладаючи відповідний договір, міг розраховувати на такий рівень забезпечення її схоронності під час виконання робіт (надання послуг), який би мав місце за умов укладення договору зберігання.

Отже, виконавець робіт в наведеному прикладі має нести договірну відповідальність за пошкодження салону автомобіля.

Продовжуючи дослідження проблеми, звернемося до іншого прикладу. Особа уклала договір мийки автомобіля. При укладенні договору сторони домовилися про те, що через годину власник забере транспортний засіб; в протилежному випадку працівники мийки відгонять автомобіль на майданчик біля мийки, де він буде чекати на власника. Замовник повернувся за автомобілем через дві години, а його колеса після розміщення на майданчику виявилися проколотими третіми особами.

Для відповіді на питання про правовий режим відповідальності контрагента (підрядника) так само необхідно визначитися із тим, а чи був у підрядника обов'язок зберігати авто після завершення підрядних робіт.

Видається, що за таких умов має спрацьовувати протилежне правило, а саме: після завершення робіт або після припинення вчинення дій щодо надання послуг обов'язок із забезпечення схоронності речі припиняється, якщо сторони не погодили інше або якщо інше не передбачено законом. Тобто шляхом тлумачення укладеного договору ми встановлюємо те, чи домовлялися сторони про зберігання речі після завершення виконання робіт чи надання послуг. Якщо ні, то обов'язку зі зберігання у підрядника не виникає. Тому за дії третіх осіб у наведеному прикладі підрядник не має нести відповідальності.

Якщо ж договір буде протлумачений таким чином, що обов'язок зберігати існував протягом всього часу, поки власник не забере автомобіль, а він був пошкоджений третіми особи, то в такому випадку, власник може звернутися як з деліктним позовом до безпосереднього заподіювача шкоди, так і з договірним позовом до підрядника. У разі отримання відшкодування у підрядника, такий підрядник набуває право зворотньої вимоги (регресу) до безпосереднього заподіювача шкоди.

Приклади подібних ситуацій можна виявити і в судовій практиці. Так, ВСС з розгляду цивільних та кримінальних справ у 2013 р. розглядав справу, в якій внаслідок сильного вітра на автомобіль позивача, переданий для виконання робіт із заміни шин, на території шиномонтажу впало дерево, що мало наслідком пошкодження транспортного засобу. ВСС скасував рішення суду апеляційної інстанції, який виходив із того, що позивач не передавав автомобіль на збереження підряднику відповідно до ст. 841 ЦК України, тому на нього покладено обов'язок лише не пошкодити автомобіль під час виконання ремонтних робіт.

Тим не менш, скасовуючи рішення апеляції, суд касаційної інстанції зазначив, що застосувавши до спірних правовідносин ст. 841 ЦК України, апеляційний суд залишив поза увагою те, що ця стаття регулює договірні відносини, а між сторонами виникли деліктні правовідносини [17]. Однак, не зважаючи на таку кваліфікацію судом спірних правовідносин, уявляється, що вказана шкода має відшкодовуватися за правилами не деліктної, а саме договірної відповідальності згідно ст. 841 ЦК, оскільки шкода виникла у зв'язку з невиконанням підрядником його договірних обов'язків [6; с. 22].

Отже, контрагент несе договірну відповідальність у випадку порушення прав (як конститутивних, так і допоміжних), що становлять зміст договору. І тут не має значення, чи були відповідні дії контрагента необхідними для виконання договору. Приміром, можна відремонтувати двигун, а пошкодити при цьому салон автомобіля. Дії із забезпечення схоронності салону автомобіля, безперечно, не є необхідними для ремонту двигуна. Тим не менш, допоміжний обов'язок із забезпечення схоронності всієї речі слідує із договору. І тут важливо правильно протлумачити умови договору, щоб з'ясувати те, про що дійсно домовилися сторони, зокрема, визначити часові рамки існування тих чи інших обов'язків. В протилежному випадку така особа повинна притягатися до деліктної відповідальності, не дивлячись на наявність договірних зв'язків між потерпілим і заподіювачем шкоди.

Тому на підтримку заслуговує висловлювання М. М. Агаркова про те, що складнощі полягають в тому, що саме є змістом зобов'язання, щодо якого виникло питання. Якщо діяльність, якою заподіяно шкоду, порушує зобов'язання, якщо діяльність суперечить поведінці, до якої зобов'язаний боржник, то відповідальність настає за правилами про договірну відповідальність [18; с. 71].

В наведеному контексті також доцільно згадати позицію ВП ВС про характер відповідальності банку в тому випадку, коли працівник банку прийняв від позивача грошові кошти для зарахування на його депозитний рахунок, про що зробив відмітки в ощадній книжці, але відповідні грошові кошти на рахунок не вніс (договір депозиту був укладений раніше, позивачка вносила додаткові кошти на депозитний рахунок). В результаті розгляду вказаної справи ВП ВС зробила висновок, що у разі пред'явлення позову про стягнення коштів за договорами банківського вкладу, у тому числі відсотків та інфляційних втрат, які не були повернені вкладнику внаслідок злочину (кримінального правопорушення), вчиненого службовими особами банку, застосуванню до спірних правовідносин між вкладником і банком підлягають норми цивільного законодавства, які регулюють договірні, а не деліктні зобов'язання. Вчинення працівниками банку злочину (кримінального правопорушення) із заволодіння внесеними на депозит коштами не впливає на договірні правовідносини вкладника і банку, не спростовує їх існування та не припиняє їх [1].

Такий підхід видається правильним, адже той факт, що протиправна поведінка заподіювача шкоди одночасно містить ознаки складу злочину не має впливати на кваліфікацію цивільно-правових відносин щодо відшкодування шкоди. Тому слід погодитися з позицією К. А. Флейшиц, яка у свій час вказувала: якщо не всяка неправомірна дія, яка спричинила шкоду, являє собою кримінально каране діяння, то таке діяння одночасно означає і цивільний делікт; договірна відповідальність за шкоду, заподіяну таким діянням, виключається [19; с. 134].

Критерій про порушення прав і невиконання обов'язків, які слідує саме із договору, важливий і для такої категорії справ, коли особа, перебуваючи у договірних правовідносинах, завдає шкоду майну іншої особи і воно не являє собою благо, що передається на виконання договору, тобто, знову ж таки виходить, що права, які порушуються, не становлять зміст договору.

В цьому контексті доцільно згадати спори про споживання електроенергії поза приладами обліку: в судовій практиці неодноразово поставало питання про те, яка відповідальність настає внаслідок самовільного підключення до мережі електропостачання поза приладами обліку (договірна чи деліктна). Потреба його вирішення була обумовлена необхідністю встановлення можливості застосування положення ч. 4 ст. 1193 ЦК про зменшення розміру відшкодування. Так, у справі № 6-5985св10 ВСУ скасував рішення суду апеляційної інстанції, який кваліфікував споживання електроенергії шляхом підключення розетки прихованою електропроводкою поза електролічильником як позадоговірну відповідальність. Апеляційний суд виходив із того, що спірні правовідносини виникли поза межами дії договору сторін про користування електричною енергією, а шкода, щодо якої заявлено позов, виникла в результаті неправомірних дій відповідача. Отже, враховуючи матеріальне та сімейне становище відповідача, котрий має низький заробіток, наявність на його

утриманні двох неповнолітніх дітей, необхідно зменшити розмір відшкодування з 8417 грн. 8 коп. до 2000 грн. В свою чергу, ВСУ вказав на договірний характер шкоди і задовольнив позов в повному обсязі [20].

В іншій справі ВСУ, навпаки, зазначив, що в разі укладення між споживачем і енергопостачальником відповідного договору про користування електричною енергією, розкрадання такої енергії є самовільними, протиправними діями, що не пов'язані з договором. Спірні правовідносини виникли поза межами дії договору сторін про користування електричною енергією [21].

Вирішуючи окреслене питання, необхідно виходити з того, що можливість споживання електроенергії поза приладами обліку може виникати як при наявності договору, так і за його відсутності. Помилково стверджувати, що лише наявність договору створює для споживача можливість споживати електроенергію поза приладами обліку.

Тобто для договірної відповідальності має бути наявним необхідний причинний зв'язок між порушенням договору і шкодою, що настала. Якщо ж шкода настає в результаті зовнішньої дії або бездіяльності по відношенню до договору, і якщо мало місце порушення обов'язку, що виник не з договору, а з інших підстав – відповідальність повинна бути лише деліктною.

Як було зазначено вище, винятки з правила про договірну відповідальність через порушення договірних обов'язків можуть передбачатися на рівні закону. З огляду на положення сучасного законодавства України можна зробити висновок, що питання вибору між договірною та деліктною відповідальністю при заподіянні шкоди здоров'ю (життю) під час виконання договірних зобов'язань вирішується на користь деліктної вимоги. Так, у ст. 1196 ЦК закріплено, що підстави відповідальності контрагента за договором за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань, мають визначатись відповідно до ст. 1166 ЦК, а у разі заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки – з урахуванням особливостей, встановлених ст. 1187 ЦК. Вказане правило діє незалежно від того, чи має потерпілий статус суб'єкта підприємницької діяльності. Це один з небагатьох прикладів виключень, встановлених на законодавчому рівні. І такий підхід уявляється правильним, оскільки тим самим законодавець намагається захистити найбільш слабого учасника правовідносин – потерпілого, котрий стає кредитором у зобов'язанні поза власною волею. Вищенаведені ж переваги пред'явлення деліктної вимоги свідчать про те, що в більшості випадків потерпілі контрагенти будуть всебічніше й ефективніше захищені, коли застосовуватимуться правила саме про деліктну відповідальність.

Таким чином, з огляду на особливу соціальну значущість життя і здоров'я осіб як об'єктів правової охорони, у разі заподіяння шкоди життю (здоров'ю) під час виконання договірних зобов'язань перевага має надаватися деліктній

вимозі за винятком випадків, коли договором встановлені більш сприятливі для потерпілого контрагента правила відшкодування завданої шкоди [22].

Винятком зі сфери договірної відповідальності також слугують випадки відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю, майну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) – параграф 3 гл. 82 ЦК та Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Особливості, зокрема, полягають в тому, що відшкодування такої шкоди не залежить від вини виготовлювача товару, що є нерухомим майном, виконавця робіт (послуг) і вони звільняються від відповідальності, якщо доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару, результатів робіт (послуг). Зазначаючи, що немає значення чи перебував потерпілий в договірних правовідносинах (абз. 2 ч. 1 ст. 1209 ЦК) законодавець вказує на те, що правила відшкодування такої шкоди є винятком із загального правила про договірну відповідальність.

Такий підхід законодавця знову ж таки обумовлений міркуваннями «публічного порядку» про охорону життя і здоров'я, а також боротьбою проти дефектної продукції, яка в тому числі може заподіяти шкоду і майну особи. Це стало наслідком поступової трансформації договірної відповідальності у деліктну за заподіяння шкоди у сфері споживання і користування недоброякісними товарами [4; с. 148-154].

Що стосується відшкодування моральної шкоди, завданої під час виконання договірних зобов'язань, то тут слід було б законодавцеві для уникнення протиріч піти шляхом закріплення положень, аналогічних нормам ст. 1196 ЦК. В чинній же редакції ст. 1196 ЦК (враховуючи її посилання на норми ст. ст. 1166 та 1187 ЦК) мова йде лише про відшкодування майнової шкоди, завданої фізичній особі під час виконання нею договірних зобов'язань. Зазначене в котрий раз підтверджує наявність потреби в удосконаленні положень ст. 1196 ЦК. Через таку правову невизначеність виникали значні проблеми під час правозастосування.

Актуальна відповідь в кінці кінців була надана на рівні ВС: відшкодування моральної шкоди є універсальним способом захисту, який застосовується завжди, коли шкода завдана, без значення – чи заподіяна вона у зв'язку із невиконанням договору окремого виду чи ні і чи передбачено таке відшкодування положеннями ЦК, що регламентують відповідний договір [3].

Не зупиняючись докладно на цій проблематиці із врахуванням того, що на сьогодні вона докладно висвітлена як в науковій літературі [6], так і на рівні судової практики, звернемо увагу, що висловивши відповідну позицію, ВС фактично усунув законодавчу прогалину, застосувавши тлумачення.

Висновки. Вищенаведене дає змогу зробити такі висновки.

По-перше, потреба в чіткому розмежуванні двох видів відповідальності: договірної та деліктної, безперечно, існує, адже можуть різнитися правила регулювання тих чи інших правовідносин, і особа може долати за допомогою

одного позову законодавчі обмеження, встановлені для іншого виду відповідальності. Така поведінка видається неприпустимою, адже законодавець встановив певні особливості не випадково, а задля досягнення певної правової мети.

По-друге, контрагент притягається саме до договірної відповідальності у випадку порушення прав (як конститутивних, так і допоміжних), що становлять зміст договору. Тобто повинен бути наявним необхідний причинний зв'язок між порушенням договору і шкодою, що настала. У зв'язку із цим постає потреба у правильному тлумаченні умов договору.

В протилежному випадку така особа несе деліктну відповідальність, не дивлячись на існування договірних зв'язків між потерпілим і заподіювачем шкоди.

Література:

1. Постанова ВП ВС від 08.06.2021 р. у справі № 662/397/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/97967336> (дата звернення: 04.09.2022).
2. Рішення ВГСУ від 28.10.2015 р. у справі № 912/4963/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53103360> (дата звернення: 04.09.2022).
3. Постанова ВП ВС від 16.05.2018 р. у справі № 761/25718/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74439810> (дата звернення: 04.09.2022).
4. Єршменко Г. В. Еволюція конкуренції норм договірної і деліктної відповідальності // Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики / Кол. монографія; За ред. Я. М. Шевченко. К.: Юридична думка, 2007. С. 144–168.
5. Зоидзе В. И. Соотношение договорной и внедоговорной (деликтной) ответственности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Тбилиси, 1980. 23 с.
6. Сиротенко С. Е. К вопросу о договором и недоговорном характере морального вреда // Актуальные проблемы гражданского права (личные неимущественные права): Сб. статей и иных материалов / Под ред. Р. А. Стефанчука. К.: Алерта, КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 521–534.
7. Тоболовская М. М. Вопросы договорной и внедоговорной ответственности в советском социалистическом гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. М. Тоболовская. Ленинград, 1950. 22 с.
8. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Е. А. Флейшиц. М.: Госюриздат, 1951. 239 с.
9. Халфина Р. О. Современный рынок: правила игры. М.: Ассоциация «Гуманитарное знание», 1993. 138 с.
10. Гусаков А. Деликты и договоры. Историко-юридическое исследование. М: Унив. тип., 1896. 246 с.
11. Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. 219 с.
12. Постанова ВГСУ від 20.08.2013 р. у справі № 3/80/5022-1078/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32855070> (дата звернення: 04.09.2022).
13. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області 22.04.2019 р. у справі № 361/5617/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81449773> (дата звернення: 04.09.2022).

14. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.11: Недоговірні зобов'язання / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». Х.: Право, 2014. 416 с.

15. Ус М. В. Межі договірної регулювання цивільно-правової відповідальності // Сучасні проблеми цивільного права та процесу: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, 19 грудня 2014 р. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 101–103.

16. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. М.: Юрайт-Издат, 2008. 993 с.

17. Ухвала ВССУ з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19.06.2013 р. у справі № 6-13757св13. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32253913> (дата звернення: 04.09.2022).

18. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. Т. 2. 452 с.

19. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда // Советское право в период Великой Отечественной войны. М.: Юрид. Изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. Ч. 1. 431 с.

20. Ухвала ВССУ з розгляду цивільних та кримінальних справ від 26.11.2008 р. у справі № 6-12165св08. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2590714> (дата звернення: 04.09.2022).

21. Ухвала ВССУ з розгляду цивільних та кримінальних справ від 10.10.2007 р. у справі № 6-14914св07. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1102891> (дата звернення: 04.09.2022).

22. Ус М. В. Конкуренція вимог при відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю (життю) фізичної особи під час виконання договірних зобов'язань // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. № 34. С. 114–119.

References:

1. Postanova VP VS vid 08.06.2021 r. u spravi № 662/397/15-c [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated June 8, 2021 in case No. 662/397/15-ts]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/97967336> [in Ukrainian].

2. Rishennja VGSU vid 28.10.2015 r. u spravi № 912/4963/14 [Decision of VGSU dated October 28, 2015 in case No. 912/4963/14]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53103360> [in Ukrainian].

3. Postanova VP VS vid 16.05.2018 r. u spravi № 761/25718/17 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated May 16, 2018 in case No. 761/25718/17]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74439810> [in Ukrainian].

4. Єр'оменко, Г. В. (2007). Evoljucija konkurencii norm dogovirnoi i deliktnoi vidpovidal'nosti [Evolution of competition of norms of contractual and tort liability]. *Evoljucija civil'nogo zakonodavstva Ukraini: problemi teorii i praktiki - Evolution of civil legislation of Ukraine: problems of theory and practice*, 144–168 [in Ukrainian].

5. Zoidze, V. I. (1980). Sootnoshenie dogovornoj i vnedogovornoj (deliktnoj) otvetstvennosti v sovetskom grazhdanskom prave [Correlation of contractual and non-contractual (delict) liability in Soviet civil law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tbilisi [in Russian].

6. Sirotenko, S. E. (2009). K voprosu o dogovorom i nedogovornom haraktere moral'nogo vreda [To the question of the contractual and non-contractual character of moral harm]. *Aktual'nye problemy grazhdanskogo prava (lichnye neimushhestvennye prava) - Actual problems of civil law (personal non-property rights)*, 521–534 [in Russian].

7. Tobolovskaja, M. M. (1950). *Voprosy dogovornoj i vnedogovornoj otvetstvennosti v sovetskom socialisticheskom grazhdanskom prave* [Questions of contractual and non-contractual responsibility in Soviet socialist civil law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tobolovskaja. Leningrad [in Russian].
8. Flejshic, E. A. (1951). *Objazatel'stva iz prichinenija vreda i iz neosnovatel'nogo obogashhenija* [Obligations from causing harm and from unjust enrichment]. M.: Gosjurizdat [in Russian].
9. Halfina, R. O. (1993). *Sovremennyj rynek: pravila igry* [Modern market: rules of the game]. M.: Asociacija «Gumanitarnoe znanie» [in Russian].
10. Gusakov, A. (1896). *Delikty i dogovory. Istoriko-juridicheskoe issledovanie* [Torts and contracts. Historical and legal research]. M: Univ. Tip. [in Russian].
11. Tolstoj, Ju. K. (1955). *Soderzhanie i grazhdansko-pravovaja zashhita prava sobstvennosti v SSSR* [Content and civil law protection of property rights in the USSR]. L.: Izd-vo Leningr. un-ta [in Russian].
12. Postanova VGSU vid 20.08.2013 r. u spravi № 3/80/5022-1078/2012 [Decree of the VGSU dated 20.08.2013. at reference No. 3/80/5022-1078/2012]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32855070> [in Ukrainian].
13. Rishennja Brovars'kogo mis'krajonnogo sudu Kiivs'koï oblasti 22.04.2019 r. u spravi № 361/5617/16-c [Decision of the Brovary regional court of the Kyiv region 22.04.2019 at the right No. 361/5617/16-c]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81449773> 32855070 [in Ukrainian].
14. Spasibo-Fateeva, I.V. (2014). *Civil'nij kodeks Ukraïni: naukovopraktichnij komentar (pojasnennja, tлумachennja, rekomendacii z vikoristannjam pozicij vishhij sudovih instancij, Ministerstva justicii, naukovciv, fahivciv)* *The Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary (explanations, confusion, recommendations for different positions of the higher courts, the Ministry of Justice, sciences, fakhivtsiv)*. (vol. 1-11). H.: Pravo 32855070 [in Ukrainian].
15. Us, M. V. (2014). *Mezhi dogovirnogo reguljuvannja civil'no-pravovoï vidpovidal'nosti* [Inter-contractual regulation of civil-legal validity]. *Proceedings from: «Kruglij stil», prisvjach. pam'jati prof. Ch. N. Azimova «Cuchasni problemi civil'nogo prava ta procesu» – The “round table”, conferred. in memory of prof. Ch. N. Azimova «Common problems of civil law and the process»*. (pp. 101-103). H.: Nac. jurid. un-t im. Jaroslava Mudrogo [in Ukrainian].
16. Belov, V. A. (2008). *Grazhdanskoe pravo: aktual'nye problemy teorii i praktiki* [Civil law: actual problems of theory and practice]. M.: Jurajt-Izdat [in Russian].
17. Uhvala VSSU z rozgljadu civil'nih ta kriminal'nih sprav vid 19.06.2013 r. u spravi № 6-13757sv13 [Praised by the Supreme Court of Ukraine for the consideration of civil and criminal rights as of June 19, 2013. at the right No. 6-13757sv13]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32253913> [in Ukrainian].
18. Agarkov, M. M. (2002). *Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu* [Selected works on civil law]. (vol. 1-2). M.: AO "Centr JurInfoR" [in Russian].
19. Flejshic, E. A. (1948). *Objazatel'stva iz prichinenija vreda // Sovetskoe pravo v period Velikoj Otechestvennoj vojny* [Obligations from causing harm // Soviet law during the Great Patriotic War]. M.: Jurid. Izd-vo Ministerstva justicii SSSR [in Russian].
20. Uhvala VSSU z rozgljadu civil'nih ta kriminal'nih sprav vid 26.11.2008 r. u spravi № 6-12165sv08 [Praised by the Supreme Court of Ukraine for the consideration of civil and criminal rights as of November 26, 2008. at the right No. 6-12165sv08]. www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2590714> [in Ukrainian].

21. Uhvala VSSU z rozgljadu civil'nih ta kriminal'nih sprav vid 10.10.2007 r. u spravi № 6-14914sv07 [Praised by the Supreme Court of Ukraine for the consideration of civil and criminal rights as of 10.10.2007. at the right No. 6-14914sv07].www.reyestr.court.gov.ua Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1102891> [in Ukrainian].

22. Us, M. V. (2015). Konkurencija vimog pri vidshkoduvanni shkodi, zavdanoï zdorov'ju (zhittju) fizichnoï osobi pid chas vikonannja dogovirnih zobov'jazan' [Competition was not possible with the birth of a child, the head of a healthy (life) physical individual, and the hour of reaching a contracted goiter]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija «Pravo» - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series "Law"*, 34, 114–119 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК 502(477.81)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-154-163](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-154-163)

Герман Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри екології, географії і туризму, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел.: (067) 129-73-28, <https://orcid.org/0000-0002-1732-2124>

ПРИРОДНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ ПОЛІССЯ РІВНЕНЩИНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз основних складових природного феномену та етнокультурних ресурсів Полісся Рівненщини, що актуалізується нагальною потребою підвищення ефективності збереження та популяризації цього регіону.

З'ясовано, що його провідним природним ресурсом є ліс, а показник лісистості – один із найвищих в Україні. У лісах Полісся Рівненщини переважають хвойні лісові масиви, а сосна звичайна є доміантною породою дерев. Акцентовано, що внаслідок малодоступності для людини та її діяльності, частина лісів регіону зберегла свій первісний вигляд, а тому є винятковою. Свідченням цього є набуття ними у 2020 р. статусу пралісів, квазіпралісів і природних лісів. Наголошено, що надзвичайно вагоме значення мають місцеві болота. Вказано, що неповторними природними об'єктами Полісся Рівненщини є екосистеми заплави річки Прип'ять, що були сформовані впродовж тривалої еволюції: нині вони є домівкою для рідкісних і вразливих видів тварин, рослин, птахів і комах.

Виділено, що ландшафти Полісся Рівненщини містять видатні культурні пам'ятки, а також численні елементи нематеріальної культурної спадщини. Зазначено, що одним із виявів культурного різноманіття Полісся Рівненщини є обряд «Водіння Куста», що походить з дохристиянських часів. Окреслено набутки поліської автентичної гастрономічної культури, яку нині популяризує низка місцевих кулінарних фестивалів. Наголошено, що на теренах Полісся Рівненщини продовжують існувати й прадавні традиційні ремесла, зокрема бортництво, яке посідає одне з провідних місць у загальноєвропейській культурній спадщині.

Підсумовано, що саме тісна взаємодія природи та історії формують самобутність Полісся Рівненщини, а автентика природи і культури складає органічну єдність його неповторного ландшафту.

Ключові слова: Полісся Рівненщини, ландшафт, феноменальні об'єкти природи, праліс, нематеріальна культурна спадщина, обряд, автентична кухня, архаїчне ремесло.

Herman Natalia Volodymyrivna Candidate of pedagogical sciences, docent, professor of the department of ecology, geography and tourism, Rivne State University for the Humanities, S. Bandery St., 12, Rivne, 33028, tel.: (067) 129-73-28, <https://orcid.org/0000-0002-1732-2124>

NATURAL AND CULTURAL LANDSCAPE OF POLISSIA OF THE RIVNE REGION

Abstract. The article analyzes the main components of natural phenomenon and ethno-cultural resources of Polissia of the Rivne region, that is actualized by the urgent need to increase the efficiency of preservation and popularization of this region. It was found out, that its leading natural resource is forest, and the forest cover indicator is one of the highest in Ukraine. In the forests of Polissia of the Rivne region, coniferous forests prevail, and pinus sylvestris is the dominant species of trees. It is emphasized, that owing to low accessibility for a person and his activity, the part of the region's forests has kept their original appearance and therefore is exceptional. The evidence of this is that they got the status of old growth forests and natural forests. It is emphasized, that local marshes are extremely important. It is indicated, that ecosystems of floodplain of the Pripjat River are the unique natural objects of the Polissia of the Rivne region, which were formed during long evolution: today they are home to rare and vulnerable species of animals, plants, birds and insects.

It was highlighted, that the landscapes of Polissia of the Rivne region contain outstanding cultural sights, as well as numerous elements of immaterial cultural heritage. It is noted that one of the manifestations of the cultural variety of Polissia in the Rivne region, is a ritual called "Lead a bush", dating back to pre-Christian times. The achievements of authentic gastronomic culture of Polissia are highlighted, which now is popularized by a number of local culinary festivals. It is emphasized, that ancient traditional crafts continue to exist on the territory of Polissia of the Rivne region, in particular honey hunting, which occupies one of the leading places in European cultural heritage.

Summarized, that the tight interaction of nature and history form the originality of Polissia of the Rivne region, and the authenticity of nature and culture makes the organic unity of its unique landscape.

Keywords: Polissia of the Rivne region, landscape, phenomenal objects of nature, old growth forest, immaterial cultural heritage, ritual, authentic cuisine, archaic craft.

Постановка проблеми. Загроза глобальної екологічної кризи підштовхнула людство до усвідомлення вагомості пізнання та збереження антропогенних (культурних) ландшафтів, що відповідають високим екологічним стандартам. Зокрема, нині існує чимало загроз для Полісся, пов'язаних із негативними наслідками діяльності людини – масштабні вирубки, часті пожежі, зневоднення територій та осушення боліт, незбалансоване полювання, неекологічний збір ягід, недбале ставлення до довкілля та ін. Все це руйнує універсальну екосистему Полісся. Відтак саме в осягненні цінності, ідентичності Полісся Рівненщини, а також необхідності його збереження та популяризації полягає актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка ґрунтовних студій вітчизняних дослідників засвідчує посилений науковий інтерес до питання унікальності природного ландшафту та культурної спадщини Полісся Рівненщини. Так, з'ясуванню і окресленню значення лісових насаджень як одного з атрибутів природної винятковості Полісся Рівненщини присвячені статті В. Чабанчук і М. Мельнійчук [14], а також М. Максименкової і М. Богомаз [5]. Докладну інформацію про давні, а отже, знакові поліські дерева викладено в праці Є. Цимбалюк і О. Юркової [13]. Аналітичне дослідження біорізноманіття регіону як основи для перспектив туристичної галузі Полісся Рівненщини проведено К. Бриль [2] і В. Олійник [8]. Розгляд питання культурної цінності автентичної кухні Полісся Рівненщини та її потенціалу для регіонального туризму міститься в публікації І. Нестерчук [7]. Архаїчна традиція поліського бортництва – давнього ремесла, відомого ще з дохристиянських часів, фахово інтерпретована в публікаціях В. Литовченко [4] і Л. Ступчук [10].

Незважаючи на низку докладних наукових розвідок, присвячених окремим аспектам винятковості природи і культури Полісся Рівненщини, відсутність комплексного дослідження їх органічної єдності спонукала авторку до більш докладного студіювання вказаної теми.

Мета статті – комплексний аналіз основних складових природного феномену та етнокультурних ресурсів Полісся Рівненщини, що актуалізується нагальною потребою підвищення ефективності збереження та популяризації цього регіону.

Виклад основного матеріалу. Полісся Рівненщини – унікальний природний регіон Європи, провідним ресурсом якого є ліс. За оцінкою фахівців, лісистість Полісся Рівненщини – одна з найвищих в Україні: вона складає 46,7%, що є в 3 рази більшим від середнього показника по країні. До найбільш заліснених належать Рокитнівський, Березнівський, Сарненський і

Володимирецький райони Рівненської області [14, с. 148]. У лісових ландшафтах регіону переважають хвойні лісові масиви, а сосна звичайна (*Pinus sylvestris L.*), яка займає 69,7% вкритих лісовими насадженнями лісових ділянок Полісся Рівненщини, є домінантною породою дерев. Наголосимо, що це визначає їхню важливу рекреаційну, зокрема лікувально-оздоровчу функцію. Так, висока фітонцидність, тобто здатність вбивати чи пригнічувати ріст і розвиток бактерій, мікроскопічних грибів та інших форм мікроорганізмів, притаманна саме для соснових борів, де в 2 рази менше бактерій, ніж у мішаних зелених насадженнях. У контексті довготривалого рекреаційного використання лісів Полісся Рівненщини саме це є визначальним для створення місцевих санаторіїв, пансіонатів, готелів, будинків відпочинку та дитячих таборів [14, с. 149].

Свідченням природної винятковості регіону є наявність на його території пралісів – найстаріших в Україні лісових насаджень, що ніколи не відчували на собі людського впливу й не мали жодного людського втручання. 2020 р. на Поліссі Рівненщини, а саме у Висоцькому, Володимирецькому, Дубровицькому, Зарічненському, Рафалівському, Рокитнівському та Остківському лісництвах фахівцям вдалося виявити 1 556 га унікальних лісів, що збереглися завдяки природним бар'єрам та важкій доступності. Вони росли без втручання людини, зберегли свою природну структуру і видовий склад. Отже, саме природний шлях розвитку цих лісових масивів забезпечив їхню стійкість. Ці ліси – еталонні з точки зору історичного фітоценогенезу (процесу формування та розвитку) заболочених лісів. Місце їхнього зростання є теренами, де концентруються червонокнижні тварини, рослини і гриби. Водночас вони як витривалі, сильні та стабільні екосистеми ефективно регулюють водний баланс та запобігають зсувам ґрунту [5]. Відтак, лісові масиви Полісся Рівненщини отримали статус пралісів, квазіпралісів та природних лісів, й перебувають нині під охороною дії Закону України № 2063 – VIII від 23 травня 2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» [1].

Поряд зі старовіковими лісовими угрупованнями природний ландшафт Полісся Рівненщини характеризується й численними цінними екземплярами деревних рослин. Одним із них є найстаріше дерево Полісся – 1300-річний дуб (*Quercus robur L.*), що росте на Рокитнівщині; він знаходиться в місцевому урочищі «Юзефинська дача» і є дивовижною ботанічною пам'яткою природи. Згідно переказу, дерево уже зростало, коли київський князь Ігор збирав на Поліссі данину (945 р.), а тому цього дуба-старожила іноді ще називають «деревом князя Ігоря». В XX ст. науковці підтвердили цю легенду, визначивши за фітограмою вік Юзефинського дуба. Могутній стовбур найдавнішого дуба в Україні має понад 8 метрів; його ледве обхоплюють п'ятеро людей. У висоту це дерево сягає 20 метрів. Саме тому воно потрапило в Книгу рекордів

України [15]. Крім того, винятковим з точки зору тривалості зростання є 1000-літній дуб «дід-прадід» з села Вітковичі на Березнівщині, його висота – понад 20 м, а діаметр крони – близько 19 м [11].

Вагому не лише природнику та екологічну, але й історичну і культурну цінність мають дерева, історія яких пов'язана з особливо важливими подіями чи відомими людьми. Для прикладу, таким є 550-річний дуб з Дублянського лісництва на Млинівщині – за легендою, під ним гетьман України Богдан Хмельницький, прямуючи на Берестецьке поле, проводив нараду з козацькими полковниками [13]. А в Рівному, як з'ясували дослідники, проростають 400-літній дуб князів Любомирських та 240-річний ясен видатного архітектора Речі Посполитої Яна Якуба Бургіньйона [12].

Водночас на території Рівненщини знаходяться й найбільш цінні масиви боліт, окремі з яких мають рідкісний для України хід розвитку. Так, у Рівненському природному заповіднику представлені болота всіх типів, що є на Українському Поліссі. Болотний масив «Переброди» має рідкісний для України хід розвитку – периферійно-оліготрофний, тобто, розвиток болота, наростання шару торфу і збіднення живлення тут відбуваються з периферії до центру. Поліські болота є надзвичайно важливими з точки зору підтримання водного балансу в регіоні, а також забезпечення життєдіяльності його флори і фауни. Крім того, неповторними природними об'єктами Полісся Рівненщини є екосистеми заплави річки Прип'ять, що були сформовані впродовж тривалої еволюції: нині вони є домівкою для рідкісних і вразливих видів тварин, рослин, птахів і комах. Вони складаються з боліт, луків, лісів та інших екосистем з широкомасштабними гідрологічними та екологічними процесами та характерною сезонною динамікою, і це є одним із феноменів регіону [3, с. 180].

Відтак, природний ландшафт Полісся Рівненщини, якому певною мірою притаманний первісний вигляд – це масштабні ліси, частина яких має статус пралісів, тобто найстаріших насаджень в Україні, цінні масиви боліт з рідкісним для України ходом розвитку, неповторні екосистеми заплави річки Прип'ять, а також унікальні екземпляри деревних рослин. З огляду на це, фахівці стверджують, що Полісся має величезний потенціал для розвитку стійкого природоохоронного туризму [9], оскільки його природно-рекреаційні умови є одним із головних чинників творення туристичних можливостей регіону [2, с. 202].

Ландшафти Полісся Рівненщини містять не лише феноменальні природні об'єкти, але й багаті видатними культурними пам'ятками, а також елементами нематеріальної культурної спадщини: давніми звичаями і обрядами, самобутнім діалектом і фольклором, автентичною кулінарною спадщиною, традиційними промислами і ремеслами.

Унікальним набутком Полісся Рівненщини є його автентична історико-культурна спадщина. Дослідниками підраховано, що на його теренах знаходиться близько 3000 пам'яток історії, культури та архітектури. Зокрема,

для регіону характерна унікальна замкова культура, тут розміщено 8 замків – пам'яток архітектури національного значення (Дубенський та Острозький замки, Корецький замок, Губківський і Новомалинський замки, Межиріцький монастир-фортеця та ін.). Показово, що 13 населених пунктів Рівненщини, а саме Рівне, Дубно, Корець, Острог, Дубровиця, Радивилів, Березне, Володимирець, Гоща, Клевань, Мізоч, Млинів і Степань належать до історичних місць України, багатих пам'ятками минулого [8, с. 18-19].

Одним із виявів культурного різноманіття і творчості автохтонного населення Полісся Рівненщини є його звичаї і обряди. Наприклад, обряд «Водіння Куста», що походить з дохристиянських часів, й дотепер проводять на Зелені Свята на Рівненському Поліссі, а саме в селах Зарічненського та Дубровицького районів Рівненської області. Щоправда, обряд, максимально наближений до його первісної форми, відтворюється лише в одному місці – селі Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області. Вже з назви цього обряду випливає, що головним учасником дійства є «Куст» – молода дівчина, пишно прикрашена зеленим кленовим, березовим, липовим гіллям, травою і квітами. Її голову прикрашає не менш пишній вінок з зеленого листя і квітів. Відтак, своїм зовнішнім виглядом вона нагадує справжній кущ. Її «водять» від хати до хати інші молоді дівчата та жінки, співаючи пісень. Вважається, що чим більше «Куста» «зайде» на подвір'я, тим кращий врожай буде у господарів. Наголосимо на тому, що нині цей обряд занесений до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України [6].

Одним із найконсервативніших елементів народної культури є їжа, тож саме відтворення технології приготування традиційних блюд є показовим прикладом збереження нематеріальної культурної спадщини. Заходами з їх популяризації є низка гастрономічних подій Полісся Рівненщини, а саме фольклорно-етнографічний фестиваль «Журавлина» (с. Бродниця Зарічненського району), гастрономічний фестиваль «День гарячого казана» (с.мт Соснове Корецького району), кулінарно-туристичний фестиваль-конкурс «Дубова ложка» (с. Лютинськ Дубровицького району), фестиваль-ярмарок «Золотіївські ряди – свято меду і трави» (м. Рівне), фестиваль Мацика і «Свято хліба» (м. Вараш), фестиваль традиційної національної культури «Український коровай – сузір'я» та «Смаковиця по-володимирськи» (м. Володимир-Волинський) та ін. На сучасному етапі фестивалі автентичної кухні Полісся Рівненщини володіють виразним ресурсним потенціалом для розвитку туристичної галузі регіону. На думку фахівців, рекреація та естетика природного ландшафту є «фокусом взаємодії людини та природи», а отже, гастрономічний туризм не лише передбачає ознайомлення з місцевими традиціями харчування на архаїчних землях, а й сприяє активному спогляданню їхніх пейзажів [7, с. 126].

Прикладом поліської автентичної гастрономічної культури є мацик – специфічна м'ясна страва, рецепт приготування якої налічує не одне століття.

Мацик – своєрідний спосіб зберігання м'яса у давнину, щоб воно не псувалося. Зазвичай його готують взимку, «на Коляди». Заздалегідь вичищений і вимочений свинячий шлунок щільно напихається дрібно порізаним й відповідно посоленим і приправленим м'ясом. Після цього він зашивається і вивішується на горищі, «бо там вітер ходить». Важливо, щоб «мацик... замерз, промерз і сам засушився». Споживають його влітку, через 6-8 місяців після виготовлення. Нині мацик – делікатес і найкращий гостинець з Рівненщини [6].

Наголосимо на тому, що на теренах Полісся Рівненщини продовжують існувати й прадавні традиційні ремесла. Так, у регіоні й до сьогодні практикується бортництво (від «борть» – дупло дерева), або лісове бджільництво, «вік» якого сягає близько 1500 років. У Київській Русі бортництво було вже цілком сформованим видом господарювання і однією зі статей зовнішньої торгівлі. Про нього згадується, зокрема, в таких важливих історичних джерелах, як «Руська правда» і «Повість минулих літ» [10].

Бортництво – старий спосіб провадження бджільництва, який прийшов на зміну давнього примітивного «видирання» меду диких бджіл із дупл дерев. Борть – це видовбана в стовбурі живого дерева камера, максимально подібна до природного дупла. Відтак, бортне ремесло – окрема й цільна пасічницька культура, що пройшла складний шлях розвитку від створення штучних дупел для диких бджіл у стовбурах дерев до виготовлення й розміщення на деревах переносних вуликів – колод [4]. Відомо, що нині на Рівненському і Житомирському Поліссі бортникує орієнтовно 100 сімей [10].

Унікальне поліське бортництво є вагомим чинником природного і культурного різноманіття Полісся Рівненщини; воно посідає одне з провідних місць у загальноєвропейській культурній спадщині. Водночас практикування архаїчного бджолярського ремесла й зростання давніх бортних дерев підвищує туристичну привабливість регіону та актуалізує питання збереження та захисту його виняткових ландшафтів.

Висновки. Основу природного ландшафту Полісся Рівненщини та його неповторності складають лісові масиви. Окремі з них, внаслідок малодоступності для людини, зберегли свій первісний вигляд, а тому є винятковими. Це підтверджується набуттям ними 2020 р. статусу пралісів, квазіпралісів і природних лісів. Однак природний ландшафт Полісся Рівненщини – це не лише недоторканні лісові насадження і краєвиди, але й різнотипні луки і болота. Цінним природним компонентом краю є старовікові дерева, які є як видатними об'єктами місцевої природи, так і унікальними пам'ятками історії та культури.

В культурному ландшафті Полісся Рівненщини закарбовані специфічні риси культурних практик його автохтонного населення, виявом яких є знакові історичні місця, видатні архітектурні об'єкти, а також місцеві етнокультурні ресурси – давні звичаї і обряди, яскравим прикладом яких є обряд «Водіння куста», відомий ще з язичницьких часів й практикований до сьогодні,

автентична кулінарна спадщина, що популяризується шляхом проведення великої кількості місцевих гастрономічних фестивалів і конкурсів, архаїчні ремесла, для прикладу – поліське бортництво, що посідає одне з провідних місць у загальноєвропейській культурній спадщині.

Відтак, саме тісна взаємодія природи та історії формують самобутність Полісся Рівненщини, а автентика природи і культури складає органічну єдність його неповторного ландшафту.

Література:

1. Болото на вагу золота: чому важливо зберегти Прип'ятське Полісся. URL: <https://manevychi.rayon.in.ua/topics/388225-hraniteli-polissia-iak-vprovadzhuitsia-novi-vidnosini-mizh-liudinoiu-i-prirodoiu>
2. Бриль К. Основні напрями розвитку туристичної галузі в Поліському регіоні. *Сіверянський літопис*. 2007. № 5. С. 201-205.
3. Герман Н.В. Природний феномен Полісся Рівненщини. *Екологічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 178-181.
4. Литовченко В.В. Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі. *Ukrainian Center for Cultural Research*. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/bortnytstvo-polissia-arkhaichna-tradytsiia-u-suchasnomu-vymiri/>
5. Максименкова М., Богомаз М. Недоторкані людиною та найстаріші в Україні. Що таке праліси і чому важливо їх зберегти – пояснює WWF. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pralishi-shcho-ce-take-chim-cinni-de-ye-v-ukrajini-i-yak-jih-zberegiti-eksperti-50101942.html>
6. Нематеріальна культурна спадщина Рівненщини як потужний ресурс для розвитку туризму: виготовлення мацика та «водіння Куста». *Rivne tourist region*. URL: <https://rivne.travel/inspiration/macik-ta-vodinna-kusta>
7. Нестерчук І. Туристична привабливість рельєфу Правобережного Полісся для розвитку гастрономічного туризму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. Вип. 1 (385). С. 122-131.
8. Олійник В.Д. Аналіз туристсько-рекреаційного потенціалу Рівненської області. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі: збірник наукових праць*. Одеса: КУПІРІЄНКО СВ, 2017. С. 18-22.
9. Потенціал Полісся для екотуризму – величезний. URL: <https://necu.org.ua/potenczial-polissya-dlya-ekoturyzmu-velicheznyj/>
10. Ступчук Л. Земля лісового бджільництва. *День*. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/zemlya-lisovogo-bdzhilnyctva>
11. Унікальному дубу на Березнівщині понад тисячу років (відео). URL: <https://sfera-tv.com.ua/archive/74826>
12. У Рівному вперше провели екскурсію віковими деревами. URL: <https://suspilne.media/139222-u-rivnomu-vperse-proveli-ekskursiu-vikovimi-derevami/>
13. Цимбалюк Є., Юркова О. 550-літній дуб Богдана Хмельницького. URL: <http://www.golos.com.ua/article/153761>
14. Чабанчук В., Мельничук М. Використання поліських лісових ландшафтів Рівненщини у рекреації та туризмі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2015. № 2. С. 147-152.
15. Юзефінський дуб – найстаріше дерево Полісся. URL: <http://museum.rv.gov.ua/news/2020/04/22/yuzefinskij-dub-najstarishe-derevo-polissya-do-miz/>

References:

1. Boloto na vahu zolota:chomu vazhlyvo zberehty Prypiatske Polissia [A swamp worth its weight in gold: why it is important to preserve Pripyat Polissia]. Retrieved from <https://manevychi.rayon.in.ua/topics/388225-hraniteli-polissia-iak-vprovadzhuitsia-novi-vidnosini-mizh-liudinoiu-i-prirodoiu> [in Ukrainian].
2. Bryl, K. (2007). Osnovni napriamy rozvytku turystychnoi haluzi v Poliskomu rehioni [The main directions of the development of the tourist industry in the Polissia region]. *Siverianskyi litopys [Severyan annals]*, 5, 201-205 [in Ukrainian].
3. Herman, N. (2021). Pryrodnyi fenomen Polissia Rivnenshchyny [The natural phenomenon of Polissia of the Rivne region]. *Ekolohichni nauky [Environmental sciences]*, 6 (39), 178-181[in Ukrainian].
4. Lytovchenko, V. (2022). Bortnytstvo Polissia: arkhaychna tradytsiia u suchasnomu vymiri [Polissia boating: an archaic tradition in a modern dimension]. *Ukrainian Center for Cultural Research* . Retrieved from <https://uccs.org.ua/novyny/bortnytstvo-polissia-arkhachna-tradytsiia-u-suchasnomu-vymiri/> [in Ukrainian].
5. Maksymenkova, M., Bohomaz ,M. (2021). Nedotorkani liudynoiu ta naistarishi v Ukraini. Shcho take pralisy i chomu vazhlyvo yikh zberehty – poiasniuie WWF [Untouched by man and oldest in Ukraine. WWF explains what primeval forests are and why it is important to preserve them]. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pralisy-shcho-ce-take-chim-cinni-de-ye-v-ukrajini-i-yak-jih-zberegti-eksperti-50101942.html> [in Ukrainian].
6. Nematerialna kulturna spadshchyna Rivnenshchyny yak potuzhnyi resurs dlia rozvytku turyzmu: vyhotovlennia matsyka ta «vodinnia Kusta» [The intangible cultural heritage of the Rivne region as a powerful resource for the development of tourism: making matsik and «Kusta driving»]. *Rivne tourist region*. Retrieved from <https://rivne.travel/inspiration/macik-ta-vodinna-kusta> [in Ukrainian].
7. Nesterchuk, I. (2019). Turystychna pryvablyvist reliefu Pravoberezhnoho Polissia dlia rozvytku hastronomichnoho turyzmu [The tourist attraction of the relief of the Right Bank Polissia for the development of gastronomic tourism]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky[Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University]*, vol. 1 (385), 122-131 [in Ukrainian].
8. Oliinyk, V. (2017). Analiz turystscko-rekreatsiinoho potentsialu Rivnenskoj oblasti [Analysis of the tourist and recreational potential of the Rivne region]. *Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku turystychnoi haluzi: zbirnyk naukovykh prats [Modern problems and prospects for the development of the tourist industry: a collection of scientific papers]*, 18-22 [in Ukrainian].
9. Potentsial Polissia dlia ekoturizmu – velycheznyi [The potential of Polissia for ecotourism is huge]. Retrieved from <https://necu.org.ua/potencial-polissya-dlya-ekoturizmu-velycheznyj/> [in Ukrainian].
10. Stupchuk, L. (2021). Zemlia lisovoho bdzhilnytstva [Land of forest beekeeping]. *Den [Day]*. Retrieved from <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/zemlya-lisovogo-bdzhilnytstva> [in Ukrainian].
11. Unikalnomu dubu na Bereznivshchyni ponad tysiachu rokiv (video) [A unique oak tree in Berezniv region is over a thousand years old (video)]. Retrieved from <https://sferatv.com.ua/archive/74826> [in Ukrainian].
12. U Rivnomu vpershe provely ekskursiiu vikovymy derevamy [In Rivne, for the first time, a tour of ancient trees was held]. Retrieved from <https://suspilne.media/139222-u-rivnomu-vperse-proveli-ekskursiu-vikovymi-derevami/> [in Ukrainian].
13. Tsymbaliuk, Y., Yurkova, O. (2009). 550-litnii dub Bohdana Khmelnytskoho [550-year-old oak of Bohdan Kmmelnitskyi]. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/153761> [in Ukrainian].

14. Chabanchuk, V., Melniichuk, M. (2015). Vykorystannia poliskykh lisovykh landshaftiv Rivnenshchyny u rekreatsii ta turyzmi [Use of polissia forest landscapes of the Rivne region in recreation and tourism]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Heohrafiia* [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Geography], 2, 147-152 [in Ukrainian].

15. Iuzefynskiy dub – najstaryshe derevo Polissia [Josefin`s oak is the oldest tree in Polissia]. Retrieved from <http://museum.rv.gov.ua/news/2020/04/22/yuzefinskij-dub-najstaryshe-derevo-polissya-do-miz/> [in Ukrainian].

УДК 631.153:330.341.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-164-172](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-164-172)

Кватернюк Анна Олександрівна аспірантка кафедри аграрного менеджменту та маркетингу факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21000, тел.: (093) 941-12-65, <https://orcid.org/0000-0002-9491-4107>

ПЕРСПЕКТИВИ ЕЛЕВАТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСЛИНИЦЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуто перспективи елеваторної діяльності сільськогосподарських підприємств рослинницької галузі України. Проаналізовано наявність виробничих елеваторних потужностей у регіональному розрізі. З'ясовано мету розвитку елеваторної діяльності України в контексті функціонування рослинницької галузі та визначено чинники, що впливають на їх застосування та прискорення розвитку зернопереробної промисловості. Визначено, що пропозиція послуг елеваторів зі зберігання в розрізі окремих видів сільськогосподарських культур у цілому відповідає структурі та обсягам їх виробництва. Визначено, що *елеватори бувають декількох типів: заготівельні, для тривалого зберігання, виробничі, перевалочні або портові.* Розглянуто алгоритм діяльності елеватора у технологічних процесів: прийом зерна, обробка і підготовка, зберігання, відвантаження зерна. З'ясовано, що підвищення конкурентоспроможності елеваторів є можливим і залежить від конкурентної ситуації на локальних ринках. Проаналізовано динаміку обсягу виробництва зернових та зернобобових культур, кількість елеваторів України та розподіл елеваторів за способом залучення сировини, а саме на власні та давальницькі. Розглянуто актуальні ціни на елеваторні послуги. З'ясовано ТОП-15 компаній України за елеваторними потужностями за 2021 рік. Визначено, що повномасштабне вторгнення росії на Україну призвело до зменшення кількості елеваторів. Незважаючи на прогресивний темп розвитку вітчизняної елеваторної інфраструктури за останні роки, регіональний розподіл їх потужностей є нерівномірним, саме це створює різну конкурентну ситуацію для підприємств сільськогосподарської сфери.

Ключові слова: елеватор, рослинницька галузь, послуги елеваторів, зберігання зерна.

Kvaterniuk Anna Oleksandrivna Postgraduate student of the Department of Agrarian Management and Marketing, Faculty of Management and Law, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St., 3, Vinnytsia, 21000, tel.: (093) 941-12-65, <https://orcid.org/0000-0002-9491-4107>

PROSPECTS OF THE ELEVATOR ACTIVITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE CROP INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract. The article examines the prospects of the elevator activity of agricultural enterprises in the crop industry of Ukraine. The presence of production elevator capacities in the regional section was analyzed. The goal of the development of elevator activity in Ukraine in the context of the functioning of the crop industry is clarified, and the factors affecting their application and the acceleration of the development of the grain processing industry are determined. It was determined that the offer of storage elevator services for certain types of agricultural crops as a whole corresponds to the structure and volumes of their production. It was determined that there are several types of elevators: procurement, long-term storage, production, transshipment or port. The algorithm of elevator operation in technological processes is considered: grain reception, processing and preparation, storage, shipment of grain. It was found that increasing the competitiveness of elevators is possible and depends on the competitive situation in local markets. The dynamics of the volume of production of grain and leguminous crops, the number of elevators in Ukraine and the distribution of elevators by the method of attracting raw materials, namely their own and those provided, were analyzed. Current prices for elevator services are considered. The TOP-15 companies of Ukraine by elevator capacities for 2021 have been revealed. It was determined that Russia's full-scale invasion of Ukraine led to a decrease in the number of elevators. Despite the progressive rate of development of domestic elevator infrastructure in recent years, the regional distribution of their capacities is uneven, which creates a different competitive situation for enterprises in the agricultural sector.

Keywords: elevator, crop industry, elevator services, grain storage.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку для вітчизняних виробників розвиток елеваторної інфраструктури є одним з найважливіших факторів забезпечення їх ринкового успіху. Останнім часом в Україні спостерігався підвищений обсяг виробництва зернових та зернобобових культур, що вплинуло на розбудову елеваторів в країні та зниження дефіциту елеваторних потужностей. Запровадження ринку землі та повномасштабна війна гальмують притік інвестицій в розвиток елеваторної інфраструктури. Географічне розташування елеваторів є негативним чинником, в одних областях має місце профіцит, в інших спостерігається дефіцит. В областях, де існує дефіцит, деякі підприємства користуються своєю геолокацією та підвищують ціни. В умовах війни значна кількість елеваторів постраждала та логістично відрізана від регіонів. В областях, де спостерігається профіцит, спостерігається конкурентна боротьба господарств за клієнта шляхом використання маркетингу. Тому проблема розвитку елеваторів стає дедалі актуальнішою

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та зарубіжними науковцями глибоко опрацьовані теоретичні та практичні засади розвитку елеваторної інфраструктури в Україні. Фундаментальні основи управління елеваторним господарством розкрито у працях О. Литвинової, В. Докучаєвої, Т. Дудар, Д. Куніної, М. Кісіль, М. Корецького, О. Шестоपाल, В. Юрчишина, О. Яновської та ін. Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання потребують подальших наукових досліджень та пошуку шляхів їх вирішення.

Мета статті полягає в аналізі елеваторної діяльності України в контексті розвитку рослинницької галузі та визначенні чинників, що впливають на їх застосування та прискорення розвитку зернопереробної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Елеватор (елеваторний комплекс) – різновид стаціонарного зерносховища, оснащеного спеціалізованим обладнанням і призначеного для зберігання/обробки зерна.

Елеватори вирішують проблеми, пов'язані з заготівлею, сушінням, зберіганням і транспортуванням зерна. Усі технологічні процеси елеватора автоматизовані, що виключає помилки обслуговуючого персоналу. Елеватори бувають декількох типів, кожен з яких, у свою чергу, ділиться на підтипи [1]

Основні типи елеваторів, що використовуються на Україні:

1. Заготівельні – зберігання там тимчасове, надалі зерно відвантажується у велике сховище.

2. Елеватори для тривалого зберігання – це ємності, в яких може поміститися від 150 і більше тис. тонн зерна. Зберігатися воно може досить довго.

3. Виробничі – відрізняються невеликими ємностями (10-15 тис. тонн), оскільки матеріал, що зберігається, дуже швидко буде відправлений у виробництво.

4. Перевалочні або портові – теж тимчасове зберігання, надалі зерно буде відвантажено у вагони, на судна та інші транспортні засоби. [2]

На сьогодні більшість малих та середніх сільськогосподарських підприємств зіткнулись з проблемою недостатньої кількості елеваторів. З початком повномасштабного вторгнення росії та обмеженням експорту потужностей для зберігання зерна для всіх сільськогосподарських підприємств не вистачає. У даних обставинах деякі фермери ймовірно готові залишити врожай на полях для перезимівлі. Тому досить актуальним на сьогодні є будівництво нових елеваторів, що є ризикованими, проте необхідним заходом.

Елеватором називається промислове зерносховище, в конструкції і облаштуванні якого враховуються усі технологічні процеси, що гарантують прийом, підготовку, зберігання та організацію відпустки зерна.

Принцип елеватора у сфері АПК – певний алгоритм технологічних процесів:

1. Прийом зерна. Може здійснюватися з транспорту будь-якого виду. У заготівельних елеваторах для господарств частенько створюється проект автомобільного пункту розвантаження в приймання і бункери. На перевалочних елеваторах можуть бути організовані причали і ж/д шляхи.

2. Обробка і підготовка. Завдяки конструкції елеватора можна займатися очищенням зернової купи, сушкою в зерносушарках, сортуванням по розмірах. Залежно від джерел вступу зерна можна використати комплекси ЗАВ і КЗС, шахтні зерносушарки, устаткування аспіраційного типу.

3. Зберігання. Головна функція – проект зерносховища створюється на основі силосів з металу з внутрішніми і зовнішніми системами забезпечення.

4. Відвантаження зерна. Елеватор є логістичним вузлом, оснащеним комплексом засобів для відпустки матеріалу у будь-яких об'ємах із застосуванням транспортерів, пневморукавов, бункерів. Склад пристрою визначається об'ємами зберігання зерна і транспортними можливостями відпустки.

Елеватори потрібні для вирішення комплексних завдань зі зберігання зерна, їх функціонал може відрізнятись з урахуванням особливостей логістики, розташування на місцевості і прив'язки до інших об'єктів [3].

В Україні станом на листопад 2022 року 972 підприємства надавали послуги із зберігання зерна (табл. 1). Незважаючи на прогресивний темп розвитку вітчизняної елеваторної інфраструктури за останні роки, регіональний розподіл їх потужностей є нерівномірним, саме це створює різну конкурентну ситуацію для підприємств сільськогосподарської сфери. В областях, де спостерігається профіцит спостерігається боротьба господарств за клієнта шляхом використання маркетингу. Тому проблема розвитку елеваторів стає дедалі актуальнішою.

З даних табл. 1 бачимо, що розподіл елеваторів за регіонами України нерівномірний. За їх кількістю лідирує Полтавська область – 74 од., а найменше у Закарпатській – 2 од. Отже, за даними табл. 1 можна зробити висновок про неоднорідну у регіональному розрізі ситуацію із наявністю елеваторних потужностей.

Основна частина елеваторів в Україні розподілена за способом залучення сировини, а саме за власним зерном – 137 од., за давальницьким зерном – 815 од. та власне давальницьким зерном – 20 од.

У деяких регіонах, де недостатній рівень забезпеченості об'єктами інфраструктури, створюються передумови для монополізації. Наприклад, Антимонопольний комітет України на засіданні 14 травня 2021 року схвалив звіт за результатами дослідження ринку послуг зі зберігання зерна на території Хмельницької області, де зазначається, що проблемним питанням функціонування ринків послуг зернових складів та зерна, на даний час є відсутність регламенту зберігання зерна та продуктів його переробки та будь-яких загальнодержавних методик, положень щодо формування цін на

послуги зернових складів. Провівши попередній аналіз укладених зерновими складами договорів складського зберігання встановлено, що суб'єкти господарювання не дотримуються типової форми зазначеного договору. Такі дії суб'єктів господарювання можуть містити ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції. У зв'язку з цим суб'єкти господарювання застосовують різні підходи до формування цін (ціни на одну і ту ж послугу можуть коливатися від 20 грн до 120 грн), що може призвести до порушень при формуванні цін, і як наслідок, до їх завищення [4].

Таблиця 1

Кількість елеваторів України та розподіл елеваторів за способом залучення сировини

Регіон	Всього, од.*	Власне зерно, од.*	Давальницьке зерно, од.*	Власне та давальницьке зерно, од.*
Україна	972	137	815	20
Вінницька	64	10	53	1
Волинська	22	5	16	1
Дніпропетровська	74	3	64	7
Донецька	26	3	23	-
Житомирська	29	3	26	-
Закарпатська	2	0	2	-
Запорізька	36	0	36	-
Івано-Франківська	7	2	4	1
Київська	47	7	39	1
Кіровоградська	64	12	52	-
Луганська	19	3	16	-
Львівська	27	6	21	-
Миколаївська	47	3	44	-
Одеська	58	1	57	-
Полтавська	74	13	57	4
Рівненська	19	8	11	-
Сумська	47	10	36	1
Тернопільська	39	7	32	-
Харківська	75	3	71	1
Херсонська	40	1	38	1
Хмельницька	53	22	31	-
Черкаська	38	2	35	1
Чернівецька	7	1	6	-
Чернігівська	58	12	45	1

*станом на листопад 2022 р. за даними [5]

Складено за даними Карти елеваторів [5].

Доступ до залізничних станцій в Україні мають 728 елеваторів, не мають – 230 одиниць.

Погіршує конкурентну ситуацію на ринку домінування окремих потужних гравців. У рейтингу 2021 року ТОП-15 компанії за елеваторними потужностями сукупно складають близько 36% ринку (табл. 2) [6].

Не зважаючи на масштабне елеваторне будівництво у 2021 році, істотних змін у рейтингу компаній за елеваторними потужностями не відбулось. Змінилася лише загальна сума елеваторних потужностей деяких компаній з першої шестірки.

Таблиця 2

ТОП-15 компаній України за елеваторними потужностями

№	Назва	Діюча потужність
1	ДПЗКУ	3,50 млн т
2	Кернел	3,00 млн т
3	UkrLandFarming	2,66 млн т
4	НІБУЛОН	2,03 млн т
5	Прометей	1,69 млн т
6	Епіцентр Агро	1,57 млн т
7	МХП	1,10 млн т
8	ОптімусАгро Трейд	839 тис. т
9	TESSLAGROUP	827 тис. т
10	Держрезерв	700 тис. т
11	Bunge Україна	570 тис. т
12	Астарт-Київ	565 тис. т
13	ІМК	554 тис. т
14	АГРОТРЕЙД	529,7 тис. т
15	Контінентал Фармерз Груп	506 тис. т

Складено за даними [6]

Так, «Кернел» залишається власником найбільшої кількості та місткості елеваторів, які знаходяться в приватній власності. За рахунок добудованих «Трансгрейнтермінала» і «Старокостянтинівського елеватора», розширення деяких діючих зернокомплексів, об'єм одночасного зберігання «Кернел» зріс до 3,0 млн т.

ГК «Прометей» та «Епіцент Агро» збільшили свої потужності шляхом придбання елеваторів інших підприємств («Прометей») та приватизації державного комбінату хлібопродуктів («Епіцентр»). Ці агрокомпанії, а також деякі інші, продовжують вже зараз нарощувати об'єми зберігання, не зупиняючись на досягнутому. Тому в наступному рейтингу ми побачимо чималі зміни.

І на останню сходинку рейтингу-2021 після покупки ще одного колишнього елеватора «Мрія Агрохолдинг» на Івано-Франківщині, потрапила компанія «Контінентал Фармерз Груп», потіснивши «Агропросперіс» з попереднього рейтингу-2020. В процесі оптимізації складських активів

«Агропросперіс» зменшив потужності зберігання у зв'язку з продажем одного елеватора. [6]

Обсяг виробництва зернових і зернобобових на 01 грудня 2021 року відображено у табл. 3. Найбільший обсяг виробництва у 2020 році спостерігається у Полтавській області – 50492,0 тис. т, у 2021 році у Вінницькій області – 65956,5 тис. т. Найнижчий обсяг виробництва у 2020 та 2021 роках році у Закарпатській області – 2896,4 тис. т та 3238,9 тис. т відповідно.

Таблиця 3

**Обсяг виробництва зернових і зернобобових станом
на 01 грудня 2021 року, тис. т**

Регіон	2020	2021	2021 у % до / % to 2020
Україна	633445,4	845703,6	133,5
Вінницька	40675,3	65956,5	162,2
Волинська	13347,1	15232,4	114,1
Дніпропетровська	35732,6	49130,4	137,5
Донецька	20143,5	22540,9	111,9
Житомирська	22864,9	34862,2	152,5
Закарпатська	2896,4	3238,9	111,8
Запорізька	29962,5	38469,1	128,4
Івано-Франківська	7955,5	9462,6	118,9
Київська	28980,3	45431,9	156,8
Кіровоградська	26712,8	48133,7	180,2
Луганська	13765,7	13098,6	95,2
Львівська	13939,5	17139,2	123,0
Миколаївська	23955,6	38701,0	161,6
Одеська	20207,1	52452,0	259,6
Полтавська	50492,0	56837,0	112,6
Рівненська	12646,4	16396,0	129,6
Сумська	48563,8	41064,7	84,6
Тернопільська	25555,3	31404,8	122,9
Харківська	48497,6	49768,4	102,6
Херсонська	27321,5	35995,4	131,7
Хмельницька	38146,9	47774,2	125,2
Черкаська	25339,8	48151,6	190,0
Чернівецька	5668,0	7128,0	125,8
Чернігівська	50075,3	57334,1	114,5

Складено за даними Державної служби статистики України [7]

Типовим набором послуг елеваторів є: приймання; сушіння; очищення; зберігання; переоформлення зерна з одного власника на іншого; виписка складських квитанцій; відвантаження; лабораторні аналізи.

Моніторинг цін на основні елеваторні послуги показав значну їх розбіжність як у розрізі окремих культур, так і між регіонами та всередині регіонів.

За результатами аналізу прайс-листа окремих елеваторів Alebor Group станом на 30.10.2022 р. отримано такі значення відхилень у цінах на послуги по кукурудзі та соняшнику (табл.4).

Варто відзначити, що розвиток елеваторної інфраструктури в Україні сприяв посиленню в окремих регіонах конкуренції між надавачами послуг і це позитивно відобразилося на рівні цін.

На 1 вересня 2022 р. основна частина урожаю зернових колосових культур зібрана. Виникають проблеми зберіганням, так як в Україні до 24 лютого 2022 р. обсяг елеваторних потужностей був розрахований на доробку та зберігання близько 57 млн т зерна. На 1 вересня 2022 р. потужності на контрольованій території складають 43-44 млн т.

Таблиця 4

Елеваторні послуги Alebor Group станом на 30.10.2022 р.

Найменування послуг	Од. виміру	Кукурудза, грн	Соняшник, \$
Приймання транспорт, грн, з ПДВ	за 1 тонну	30	1\$
Сушіння, грн, з ПДВ	за 1 тонну / %	180	5\$
Очистка, грн, з ПДВ	за 1 тонну / %	50	1.5\$
Зберігання, грн, з ПДВ	за 1 тонну	120	0.5\$
Відвантаження на транспорт, грн, з ПДВ	за 1 тонну	220	5\$

Складено за даними [8]

Елеваторна компанія «Лубнимаш» продовжує будувати елеватори попри війну в Україні. Станом на вересень 2022 р. ведуться монтажні роботи у Тернопільській та Полтавській областях [9].

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах елеваторна діяльність в контексті розвитку рослинницької галузі України має першочергове значення, та сприяє розвитку та конкурентоспроможності елеваторів, забезпечення потужностей для зберігання врожаю. Повномасштабне вторгнення росії на Україну призвело до зменшення кількості елеваторів, що знаходяться на окупованій території, або логістично відрізані від регіонів. Наразі регіональний розподіл елеваторних потужностей є нерівномірним, що створює різну конкурентну ситуацію для підприємств сільськогосподарської галузі.

Література:

1. Що таке елеватор. Якими бувають? Сайт журналу «Нове століття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nsplus.com.ua/stati-ua/shho-take-elevator-i-yakimi-buvayut>
2. Що таке елеватор? Сайт журналу «Вінниця.info» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vinnitsa.info/news/shcho-take-elevator.html>
3. Сайт журналу «Антилитприбор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://analit-pribor.com.ua/uk/developments/yak-praczuuye-elevator/>

4. Елеватори Хмельниччини підозрюють у завищенні цін на послуги – АМКУ Сайт журналу «Agravery» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/elevatori-hmelniccini-pidozruut-u-zavisenni-cin-na-poslugi-amku>
5. Карта елеваторів. Сайт «sho-tam» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sho-tam.com.ua/uk/fs/capacity-max-is-1000000/>
6. Топ-15 компаній за елеваторними потужностями у 2021 р. Сайт «elevatorist.com» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elevatorist.com/rating/top-15-kompaniy-za-elevatornimi-potujnostyami-u-2021-r>
7. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Елеваторні послуги. Сайт «alebor.com» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://alebor.com/prices/>
9. В Україні будують два нових елеватори. Сайт «landlord.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://landlord.ua/news/v-ukraini-buduiut-dva-novykh-elevatory/>

References:

1. Shcho take elevator. Yakymy buvaiut? Sait zhurnalu «Nove stolittia» [Site of journal «Nove stolittia»]. nsplus.com.ua. Retrieved from <https://nsplus.com.ua/stati-ua/shho-take-elevator-i-yakimi-buvayut> [in Ukrainian].
2. Shcho take elevator? Sait zhurnalu «Vinnytsia.info» [Site of journal «Vinnytsia.info»]. vinnitsa.info. Retrieved from <https://www.vinnitsa.info/news/shcho-take-elevator.html> [in Ukrainian].
3. Sait zhurnalu «Antylytprybor» [Site of journal «Antylytprybor»]. analit-pribor.com.ua. Retrieved from <https://analit-pribor.com.ua/uk/developments/yak-praczyuye-elevator/> [in Ukrainian].
4. Elevatory Khmelnychchyny pidozriuiut u zavyschenni tsin na posluhy AMKU. Sait zhurnalu «Agravery» [Site of journal «Agravery»]. agravery.com. Retrieved from <https://agravery.com/uk/posts/show/elevatori-hmelniccini-pidozruut-u-zavisenni-cin-na-poslugi-amku> [in Ukrainian].
5. Karta elevatoriv. Sait «sho-tam» [Site «sho-tam»]. sho-tam.com.ua. Retrieved from <https://sho-tam.com.ua/uk/fs/capacity-max-is-1000000/> [in Ukrainian].
6. Top-15 kompanii za elevatornymy potuzhnostiamy u 2021 r. Sait «elevatorist.com» [Site «elevatorist.com»]. elevatorist.com. Retrieved from <https://elevatorist.com/rating/top-15-kompaniy-za-elevatornimi-potujnostyami-u-2021-r> [in Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Elevatorni posluhy. Sait «alebor.com» [Site «alebor.com»]. alebor.com. Retrieved from <https://alebor.com/prices/> [in Ukrainian].
9. V Ukraini buduiut dva novykh elevatory. Sait «landlord.ua» [Site «landlord.ua»]. landlord.ua. Retrieved from <https://landlord.ua/news/v-ukraini-buduiut-dva-novykh-elevatory/> [in Ukrainian].

УДК 659.126:339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-173-182](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-173-182)

Лихолат Світлана Михайлівна доцентка, кандидат економічних наук, доцентка кафедри маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-25, <https://orcid.org/0000-0002-0517-6852>

Лакота Вікторія Іванівна студентка, спеціальність «Маркетинг», Інститут економіки і менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (096) 843-80-60, <https://orcid.org/0000-0001-9937-3154>

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БРЕНД-МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті зазначено, що в умовах конкурентної боротьби використання маркетингових комунікацій має особливе значення так як саме вона налагоджує зв'язок між продавцем та клієнтом з метою донесення достовірної інформації не лише про товар але й про бренд. Такий процес потребує застосування бренд-менеджменту як управлінського інструменту для формування каналів бренд-маркетингової комунікації, які пропонується розгляд як компоненти системного підходу до управління брендом і як елемент управлінської тріади. Встановлено, що цінова конкуренція поступилася перед позиціонуванням товаром. Актуальним став процес інтеграції бренд-маркетингових комунікацій як інструменту скорочення витрат на просування бренду та зростання його ефективності. Визначено, що змінилося розуміння брендингу як складового синтетичного елементу маркетингових комунікацій. Економічна стратегія просування та управління брендом під впливом конкурентної боротьби за споживача перемістилися на комунікаційну та інформаційну площини. Шукаючи механізми переконання цільової аудиторії щодо придбання товарів певного бренду рекомендується до використання матриця процесу переконання. Зазначено, що система маркетингових комунікацій може поєднувати зацікавлені у співпраці сторони завдяки створенню архітектури багатовекторних зв'язків. Окреслено вплив системи маркетингових комунікацій на споживачів та зазначено, що при обранні маркетингових інструментів потрібно визначитися з їх кількістю та співвідношенням, яка залежатиме від характеру бренду, застосовуваної маркетингової стратегії, цільової аудиторії, підходів до виконання бренд-маркетингових комунікаційних планів. Зазначено, що однією з найбільш популярних бренд-маркетингових комунікацій є реклама використання якої

виправдана у просуванні брендів за рахунок високого рівня рентабельності та завдяки якій доводиться до цільової аудиторії цінність та візія бренду.

Ключові слова: бренд, бренд-маркетингова комунікація, конкурентна боротьба, архітектури багатовекторних зв'язків, комунікаційна політика, цільова аудиторія, маркетингові інструменти, споживачі.

Lykholat Svitlana Mykhaylivna Associate Professor, PhD (Economical Sciences), Associate Professor of the Department of marketing and logistics, Lviv Polytechnic National University, S. Banderi St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 58-26-25, <https://orcid.org/0000-0002-0517-6852>

Lakota Viktoriia Ivanivna Student, specialties «Marketing», Institute of Economics and Management, Lviv Polytechnic National University, S. Banderi St., 12, Lviv, 79013, tel.: (096) 843-80-60, <https://orcid.org/0000-0001-9937-3154>

FORMATION OF THE SYSTEM OF BRAND MARKETING COMMUNICATIONS OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article states that in a competitive environment, the use of marketing communications is of particular importance since it is she who establishes communication between the seller and the client in order to convey reliable information not only about the product but also about the brand. Such a process requires the use of brand management as a management tool for the formation of brand marketing communication channels, which are proposed to be considered as components of a systematic approach to brand management and as an element of the management triad. It has been established that price competition has yielded before positioning the product. The process of integrating brand marketing communications as a tool to reduce the cost of promoting the brand and increasing its effectiveness has become relevant. It is determined that the understanding of branding as a component of a synthetic element of marketing communications has changed. The economic strategy of promoting and managing the brand under the influence of competition for the consumer has moved to the communication and information planes. When looking for mechanisms for persuading the target audience to purchase products of a particular brand, it is recommended to use the matrix of the persuasion process. It is noted that the system of marketing communications can combine stakeholders in cooperation through the creation of a multi-vector communication architecture. The impact of the marketing communications system on consumers is outlined and it is noted that when choosing marketing tools, it is necessary to determine their number and ratio, which will depend on the nature of the brand, the marketing strategy used, the target audience, approaches to the implementation of brand marketing communication plans. It is noted that one of the most popular brand marketing communications is advertising, the use of which is justified in promoting brands due

to a high level of profitability and thanks to which the value and vision of the brand is brought to the target audience.

Keywords: brand, brand marketing communication, competition, multi-vector communication architectures, communication policy, target audience, marketing tools, consumers.

Постановка проблеми. В умовах невизначеності та загострення конкурентної боротьби вагомим значення набуває підхід орієнтований на ефективне використання маркетингових комунікацій. Завдяки маркетинговим комунікаціям відбувається налагодження зв'язку між продавцем та клієнтом внаслідок чого робота системи маркетингових комунікацій повинна бути націлена на донесення до клієнта достовірної інформації не лише про товар але й його бренд. Тож на передній план виходить процес бренд-менеджменту який націлений на формування бренду через канали маркетингової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями налагодження системи бренд-маркетингових комунікацій займалися багато дослідників. Зокрема, питаннями створення теорії брендингу займалися, А. Бонтур [1], О. Власенко [2], І. Березін [3], Д. Аакер [4], Л. Шульгіна [5], П. Дойль [6], Є. Крикавський [7] та інші. Питаннями ефективності бренду займалися К. Келлер [8], Ж. Ламбен [9], Г. Гайєр [10], Н. Богомаз [11], С. Ілляшенко [12], В. Тамбер [13], С. Хамініч [14] та інші.

Однак, надалі залишається недостатньо розкритими питання дослідження проблем сутності бренд-маркетингових комунікацій та їх ефективності.

В сучасних умовах нестабільного середовища цінова конкуренція поступилася перед позиціонуванням товару. Вплив реклами також знизився. Тому виробники звернули увагу на інтеграцію бренд-маркетингових комунікацій як інструменту скорочення витрат на просування бренду та зростання ефективності цього процесу. Водночас, дещо змінилося розуміння брендингу як складового синтетичного елементу маркетингових комунікацій які переросли у головний орієнтир діяльності підприємства. Тобто, боротьба за споживача перемістилися на комунікаційну та інформаційну площини завдяки яким формується економічна стратегія просування та управління брендом.

Метою статті розкрити процес створення бренд-маркетингових комунікацій і їх подальша реалізація як управлінського інструменту в практичній діяльності вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Бренд-маркетингова комунікація стала особливим інструментом взаємодії виробника із зовнішнім середовищем. Цей процес передбачає зміни в мотивації працівників, які формують традиційний образ бренду як соціального об'єкта, та мотивації споживачів до здійснення покупки. Тобто, бренд-маркетингові комунікації необхідно розглядати як управлінський інструмент який налагоджує зв'язок між виробником та споживачем шляхом створення соціального контексту та має прояв

міжособистісних стосунків. Даний підхід покладено в основу теорії маркетинг-мікс 4P. Бренд-маркетингові комунікації можна розглядати як компоненти системного підходу до управління брендом і як елемент управлінської тріади (рис. 1) [4].

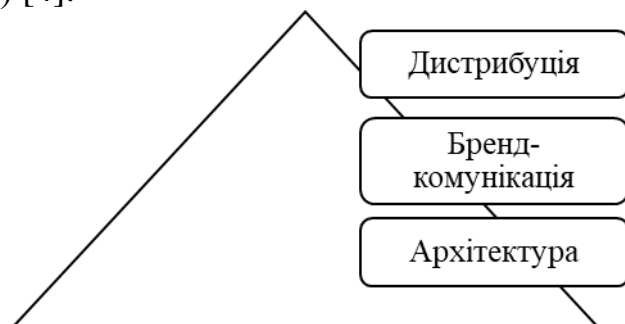

Рис. 1. Місце бренду в управлінській тріаді

Згідно рисунку 1 споживачі спілкуються з брендами віртуально завдяки каналам маркетингових комунікацій та одержують інформаційний зміст про бренд. Такий масив інформації націлений на те, щоб клієнт сприймав пропонований бренд як актуальний. Однак цей процес буде ефективним лише у випадку системного підходу до його управління. Тобто, в основі буде лежати поняття системи яка складається із взаємозалежних елементів (архітектури, маркетингових комунікацій, дистрибуції) які виконують покладені на них задачі.

Отже, головною задачею бренд-маркетингових комунікацій буде просування брендів від виробника до споживача з очікуваним результатом. Де бренд є інструментом який може розкрити невидимі або приховані особливості товару серед товарів-аналогів. Даний підхід забезпечить досягнення стратегічних цілей в комунікаційній політиці підприємства.

Ефективність бренду, як елементу комунікаційної політики, забезпечується багатьма факторами які потребують управлінського впливу з моменту створення товару і до моменту доведення до кінцевого споживача. Тобто управління репутацією бренду повинна відбуватися на всіх етапах. Для більш вираженого впливу бренду потрібно виділяти товари-флагмани які демонструватимуть основну цінність бренду та його ціль. Створення таких товарів буде альтернативним варіантом поєднання маркетингових комунікацій із поточним контролем щодо просування бренду і, як наслідок, посилення позитивного іміджу та отримання прибутку, який формує капітал бренду за рахунок продовження життєвого циклу товару. Такого результату можна досягти використовуючи матрицю переконання споживача (рис. 2) [1, 5, 8].

Бренд-маркетингова комунікація повинна будуватися в залежності від типу ринку на якому буде провадитися діяльність, обраної стратегії просування товару, результатів маркетингового дослідження цільової аудиторії, а також архітектури самого бренду. Система маркетингових комунікацій може

поєднувати зацікавлені у співпраці сторони завдяки створенню архітектури багатовекторних зв'язків. У свою чергу багатовекторний зв'язок може вплинути на зміну архітектури системи. Отже, архітектура бренду є внутрішньою складовою товару, а дистрибуція та комунікація є зовнішньою складовою які між собою взаємопов'язані. До прикладу, поява SEO та SMM вплинули на появу нових посад у відділі бренд-менеджменту. Саме ці посади передбачають виконання функціональних обов'язків пов'язаних із створенням реклами, проведенням PR-заходів, стимулюванням збуту та споживачів, створенням прямого маркетингу, налагодження спонсорства та інше.

При обранні маркетингових інструментів потрібно визначитися з їх кількістю та співвідношенням, яка залежатиме від характеру бренду, застосовуваної маркетингової стратегії, цільової аудиторії, підходів до виконання бренд-маркетингових комунікаційних планів. Вплив системи маркетингових комунікацій на споживачів представлено на рисунку 3.

Необхідно зазначити, що з розвитком НТП та бренд-технологій маркетингові інструменти можуть бути розширені та доповнені в залежності від використовуваної комунікативної стратегії та сформованих маркетингових завдань.

Рис. 2. Матриця процесу переконання цільової аудиторії (ЦА) у придбанні товару певного бренду

* Сформовано автором за [1, 5, 8]

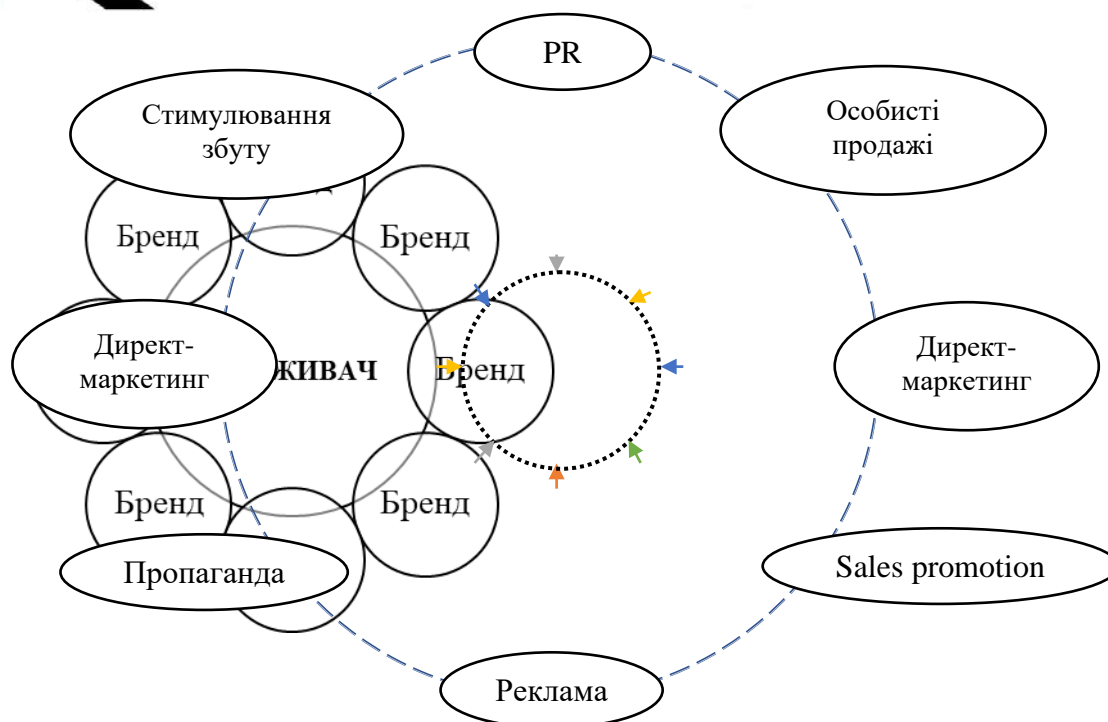

Рис. 3. Вплив бренд-маркетингових комунікацій на вибір споживача
* Сформовано автором за [4, 5, 7]

Однією з найбільш популярних бренд-маркетингових комунікацій є реклама використання якої виправдана у просуванні брендів, в т.ч. за рахунок високого рівня рентабельності. За допомогою неї формуються певні установки в цільовій аудиторії з метою доведення цінностей та візій бренду.

Водночас реклама реалізує ряд важливих функцій, зокрема, економічну. Завдяки цій функції у цільовій аудиторії з'являється потреба здійснити покупку за рахунок чого будується процес купівлі-продажу товару та пришвидшується оборотність капіталу. Комунікаційна (інформаційна) функція доводить до споживача певний масив інформації з метою закріплення уяви про бренд. Контролююча функція допомагає визначити слабкі місця в процесі формування асоціативних вражень споживача про бренд та сприяє їх коригуванню. Поширенню ідеології окремого бренду сприяє функція ідеологічна яка є найбільш популярна у політичній рекламі.

Структура реклами дає можливість здійснити вибір необхідного носія інформації про товар в залежності від приналежності до бренду, цільової аудиторії, наявних коштів для здійснення рекламних кампаній в залежності від вибраного виду реклами.

При просуванні емоційного бренду (наприклад, шоколад Bounty) ефективним буде проведення рекламних акцій на телебаченні так як саме там є можливість найбільше підкреслити емоційні переваги даного товару.

У ЗМІ досить великий вибір традиційної реклами, наприклад, модульна (використання частини смуги), текстова (статті про бренд), рубрична

(інформація у певній рубриці), аналітична (публікація думок експертів), рейтингова (визначення місце бренду за певним критерієм), вкладки в медіа носії (листівки, флаєра), а також інтерв'ю.

До нетрадиційних видів реклами можна віднести розміщення реклами на чеках, будівлях, брендмауерах тощо.

Досить популярною є реклама в Інтернеті яка має ряд переваг, серед яких: широка цільова аудиторія, невисокі ціни на розміщення реклами, швидкий прямий контакт зі споживачами. Саме така комунікація скорочує шлях до споживача та дає можливість оперативно реагувати на його запити із використанням таких маркетингових інструментів як SMM (Social media marketing), SEO (Search Engine Optimization).

Однак, без стимулювання збуту, а також активної роботи з дистриб'юторами та продавцями неможливо досягти високих результатів щодо формування бренд-маркетингових комунікацій. Таке стимулювання відбувається за напрямками [7]:

- стимулювання дистриб'юторів через цінові (кредити, знижки, відтермінування платежів) та нецінові (організація торговельної площі, одержання ексклюзивних прав) винагороди, які надаються за отримання певних результатів (за розширення ринку збуту, за кількість проданих одиниць, за проведення мотиваційних заходів);

- стимулювання обслуговуючого персоналу в торговельних точках щодо роботи над підвищенням власної кваліфікація та якості обслуговування споживачів та які залежать від особистих досягнень (наприклад, кількість проданих одиниць товару певного бренду у визначені терміни);

- Sales promotion (стимулювання споживачів) який використовується в залежності від стадії життєвого циклу бренду та вимагає заохочення нових клієнтів і утримання наявних. Найбільш ефективними заходами в даному напрямі є пропозиції покупки товару з подарунком, мерчандайзинг, роздача фірмових сувенірів, розіграші, конкурси, лотереї, дегустації, семплінг. Перелічені форми стимулювання будуть ефективними для підприємства за умов чіткості їх обліку та організації.

PR з точки зору впливу на споживачів є інструментом управління споживацькими асоціаціями пов'язаними з брендом. При їх використанні застосовуються такі інструменти як банери (текстові, графічні); робота з блогами, чатами та форумами; контекстна реклама; електронна розсилка (вірусна, адресна). Поєднання цих інструментів з бренд-маркетинговими комунікаціями сприяє поширенню бренду та зменшує витрати на його просування.

Робота з торговельним персоналом вимагає наявності особливих психологічних якостей працівника щодо роботи із запереченнями споживача та формуванням лояльності до бренду. Згідно досліджень, успіх такого працівника залежить від попередньої підготовки на 18% та на 82% від здатності

застосовувати прийоми спілкування у практичній діяльності. Такий підхід має виняткове значення для просування бренду так як будується на живому спілкуванні.

При просуванні бренду у соціальних мережах (SMM) доречно поєднувати Інтернет-рекламу з телевізійною рекламою. Такий підхід має враховувати вартість бренд-маркетингової комунікації, час трансляції, частоту виходів, тривалість рекламного ролика. Внаслідок таких дій створюються умови для розкриття додаткового прихованого потенціалу бренду завдяки синергії, яка виникне за результатом просування бренд-маркетингових комунікацій та сприятиме зростанню рівня обізнаності про бренд і його переваги.

Тобто, основа становитиме телебачення, а Інтернет виконуватиме підтримуючу функцію. Для бренду важливо здійснювати паралельне проектування особистого сайту (SEO) та контекстної реклами у поєднанні із підтримуючими інструментами такими як зустрічі з клієнтами, SMM, електронні повідомлення та інше.

Висновки. Отже, система маркетингових комунікацій є оптимальним співвідношенням окремо відібраних маркетингових інструментів які забезпечать ефективну комунікацію між споживачем та брендом, сприятимуть формуванню асоціативного сприйняття бренду у споживача. Внаслідок таких дій відбудеться збільшення частоти покупки товарів окремого бренду. Важливо зберігати системність здійснення не лише покупок споживачами але й системність їх мотивування. Такий підхід можна досягти за рахунок просування бренду в інформаційній (комунікаційній) площині у поєднанні з архітектурою бренду та каналами дистрибуції у товарній площині.

Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо в проведенні досліджень щодо визначення рівня ефективності використовуваних бренд-маркетингових комунікацій.

Література:

1. Бонтур Анн, Лейю Жан-Марк. Омоложение бренда / пер. с фран. – К.: Companion Group, 2008. – 320 с.
2. Власенко О.О. Новітні підходи до створення нового бренду та виведення його на ринок // Проблеми науки. – 2007. – № 2. – С. 39–42.
3. Березин И. 5 ступеней от названия к бренду // Практический маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 2–5.
4. Аакер Д. Маркетинговые исследования: [пер. с англ.]. - СПб., 2004. - 345 с.
5. Шульгіна Л.М. Брендинг: теорія та практика (на прикладі об'єктів комерційної нерухомості): монографія / Л.М. Шульгіна, М.В. Лео; Нац. техн. ун-т України «КПІ». – К.: Астон, 2011. – 266 с.
6. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. – СПб.: Питер, 2001. – 480 с.
7. Крикавський Є.В. Маркетингова політика розподілу. Навчальний посібник / Є. В. Крикавський, Н. С. Косар, А. Чубала. Друге видання, зі змінами. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. - 260 с.

8. Келлер К. Стратегический бренд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом / Пер. с англ. 2-е изд. - М., 2005. - 432 с.
9. Ламбен Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Стратегический операционный маркетинг. - СПб., 2007. - 407 с.
10. Гейер Г.В. Фінансова вартість брендів і методи її оцінки. URL: <http://univer.km.ua/visnyk/1194.pd>
11. Богомаз Н.В., Зозульов О.В. Метод інтегральної оцінки ставлення споживачів до торгової марки // Маркетинг в Україні. – 2002. – № 6.– С. 30–33.
12. Ілляшенко С.М. Інноваційний розвиток: маркетинг і менеджмент знань. - Харків : ТОВ «Діса плюс», 2016. - 192 с.
13. Тамберг В., Бадьин А. Бренд, боевая машина бизнеса. – СПб.: Питер, 2006. – 124 с.
14. Хамініч С., Буряк В. Особливості створення конкурентоспроможного бренду // Схід. – 2008. – № 5 (89). – С. 59 – 63.
15. Лихолат, С., Задоріжна, І. М. Вплив бренду на поведінку споживачів в умовах Covid-19. Економіка та суспільство, (26). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-8>

References:

1. Bontur Ann, Leiiu Zhan-Mark. Omolozhenye brenda [Brand rejuvenation] / per. s fran. – K.: Companion Group, 2008. – 320 s. [in Russian].
2. Vlasenko O.O. Novitni pidkhody do stvorennia novoho brenda ta vyvedennia yoho na rynek [New developments to the new brand and the introduction of yoga on the market] // Problemy nauky. – 2007. – № 2. – S. 39–42 [in Ukrainian].
3. Berezyn Y. 5 stupenej ot nazvaniya k brenda [5 steps from name to brand] // Prakticheskyi marketynh. – 2004. – № 3. – S. 2–5 [in Russian].
4. Aaker D. Marketingovyie issledovaniya [Marketing research]: [per. s anhl.]. - SPb., 2004. - 345 s. [in Russian].
5. Shulhina L.M. Brendynh: teoriia ta praktyka (na prykladi ob'ektiv komertsii noi nerukhomosti) [Branding: theory and practice (on the application of the commercial community)]: monohrafiia / L.M. Shulhina, M.V. Leo; Nats. tekhn. un-t Ukrainy «KPI». – K.: Aston, 2011. – 266 s. [in Ukrainian].
6. Doil P. Marketing, orientirovannyj na stoimost [Value-oriented marketing]. – SPb.: Pyter, 2001. – 480 s. [in Russian].
7. Krykavskiy Ye.V. Marketynhova polityka rozpodilu [Marketing policy of the rose]. Navchalnyi posibnyk / Ye. V. Krykavskiy, N. S. Kosar, A. Chubala. Druhe vydannia, zi zminamy. - Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2012. - 260 s. [in Ukrainian].
8. Keller K. Strategicheskij brend-menedzhment: sozдание, ocenka i upravlenie marochnym kapitalom [Strategic brand management: creation, evaluation and management of brand capital] / Per. s anhl. 2-e yzd. - M., 2005. - 432 s. [in Russian].
9. Lamben Zh. Menedzhment, orientirovannyj na rynek. Strategicheskij operacionnyj marketing [Market-oriented management. Strategic Operational Marketing]. - SPb., 2007. - 407 s. [in Russian].
10. Heiier H.V. Finansova vartist brendiv i metody yii otsinky [The financial value of brands and methods for assessing it]. URL: <http://univer.km.ua/visnyk/1194.pd> [in Ukrainian].
11. Bohomaz N.V., Zozulov O.V. Metod intehralnoi otsinky stavlennia spozhyvachiv do torhovoii marky [The method of integral assessment of consumer attitudes to the brand] // Marketynh v Ukraini. – 2002. – № 6.– S. 30–33 [in Ukrainian].
12. Illiashenko S.M. Innovatsiinyi rozvytok: marketynh i menedzhment znan [Innovative development: marketing and knowledge management]. - Kharkiv : TOV «Disa plius», 2016. - 192 s.
13. Tamberh V., Badyin A. Brend, boevaya mashina biznesa [Brand, business fighting machine]. – SPb.: Pyter, 2006. – 124 s. [in Ukrainian].

14. Khaminich S., Buriak V. Osoblyvosti stvorennia konkurentospromozhnoho brendu [Features of creating a competitive brand] // Skhid. – 2008. – № 5 (89). – S. 59 – 63 [in Ukrainian].
15. Lykholat, S., Zadorizhna, I. M. Vpliv brendu na povedinku spozhivachiv v umovah Covid-19 [The impact of the brand on consumer behavior in the face of Covid-19]. Ekonomika ta suspilstvo, (26). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-8>

УДК 338.486.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-183-192](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-183-192)

Мазуркевич Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, тел. (0432) 55-04-10, <https://orcid.org/0000-0001-6648-9994>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Анотація. Стаття аналізує концепції бізнес-регулювання в сфері індустрії гостинності. Окреслено механізми, що підлягають застосуванню в умовах «туристичної глобалізації». Досліджено понятійно-категоріальний апарат управління бізнес-процесами на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу та туризму - дефініційовано терміни «готельний бізнес», «туристична діяльність», «стратегія готельно-ресторанного розвитку».

Здійснено аналіз економічних механізмів управління розвитком сфери індустрії гостинності. Термінологізовано поняття «економіка туристичного бізнесу» та «економіко-фінансове регулювання туристичного бізнесу». Виокремлено специфіку синтезу, аналізу та моделювання як складових частин туристичної бізнес-стратегії.

Означено специфіку та роль менеджмент-регулювання як форматора туризм-курсу підприємств. Визначено вихові риси ISO 9000 (Quality management systems – Системи менеджменту якості) та ДСТУ ISO 9000:2015 (Україна) як юридично-стандартизаційної основи бізнес-туризму. Виокремлено деякі з моделей удосконалення діяльності підприємств туризм-сфери.

Надано профільний огляд бенчмаркінгу (benchmarking) як засобу профільного бізнес-контролю туристичної діяльності реорганізаційного формату. Алгоритмізовано специфіку встановлення цілей та завдань підприємства відповідно бажаного кінцевого туризм-результату.

Компаративно проаналізовано вплив вітчизняного законодавства – Закону України «Про туризм» № 324/95-ВР, Наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (нинішнє Міністерство економіки України) № 219 від 24.07.2002 р. (зі змінами, у редакції від 29.01.2021 р.) «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства», Закону України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ та Господарського кодексу України № 436-IV – щодо специфікації алгоритмів, способів та засобів здійснення бізнес-туристичної діяльності надавачами туризм-послуг.

Розроблено авторсько-теоретичний концепт покращення готельно-ресторанної туризм-індустрії України відповідно вітчизняних та міжнародних доктринальних підходів, а також – прикладного досвіду країн-членів ЄС та інших розвинених країн світу щодо імплементаційної ефективності туризм-бізнесу як складника економічної стабілізації та формування ВВП країни.

Ключові слова: індустрія гостинності, готельно-ресторанний бізнес, туризм-стратегія, економічне управління, менеджмент-структура, бізнес-процес.

Mazurkevych Iryna Alexandrovna Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor of the Department of tourism and hotel and restaurant business, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, tel.: (0432) 55-04-10, <https://orcid.org/0000-0001-6648-9994>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF BUSINESS PROCESS MANAGEMENT IN ENTERPRISES OF THE HOSPITALITY INDUSTRY

Abstract. The article analyzes the concepts of business regulation in the field of hotel and tourist accommodation. Mechanisms suitable for application in the conditions of "tourist globalization" are outlined. The conceptual-categorical apparatus of the business process management of tourism and hospitality was studied – the terms "hotel business", "tourist activity", "strategy of hotel and restaurant development" were defined.

An analysis of the economic mechanisms of tourism development management was carried out. The concepts of "economy of tourism business" and "economic and financial regulation of tourism business" have been terminologicalized. The specifics of synthesis, analysis and modeling as constituent parts of the tourism business strategy are singled out.

The specificity and role of management-regulation as a shaper of the tourism-course of enterprises is determined. The landmark features of ISO 9000 (Quality management systems) and DSTU ISO 9000:2015 (Ukraine) as the legal and standardization basis of business tourism are determined. Some of the models for improving the activities of tourism enterprises are singled out.

A profile review of benchmarking (benchmarking) as a means of profile business control of tourism activities of a reorganization format is provided. The specifics of setting the goals and objectives of the enterprise in accordance with the desired final tourism-result are algorithmized.

The impact of domestic legislation is comparatively analyzed – the Law of Ukraine "On Tourism" No. 324/95-VR, the Order of the Ministry of Economy and European Integration of Ukraine (now the Ministry of Economy of Ukraine) No. 219 of 24.07.2002 (as amended, in the edition of 29.01.2021) "On the approval of the

Rules for the operation of establishments (enterprises) of the restaurant industry", the Law of Ukraine "On the Protection of Consumer Rights" No. 1023-XII and the Economic Code of Ukraine No. 436-IV -- regarding the specification of algorithms, methods and means of conducting business - tourist activity by providers of tourism services.

An author-theoretical concept of improving the hotel and restaurant tourism industry of Ukraine has been developed, in accordance with domestic and international doctrinal approaches, as well as - applied experience of EU member states and other developed countries of the world regarding the implementation of tourism-business effectiveness as a component of economic stabilization and filling the country's GDP.

Keywords: tourism strategy, economic management, management structure, business process, tourism production.

Постановка проблеми. В умовах діджиталізації та глобалізації, геополітичних та глобальних безпекових викликів, інфраструктурне забезпечення індустрії гостинності (готелі, ресторани, бази відпочинку та відпочинкові комплекси) відповідною дорожньою картою набуває особливої актуальності. Управління бізнес-процесами на підприємствах індустрії гостинності передбачає застосування менеджмент-управлінських, бенчмаркінгових, економіко-фінансових та нормативно-законодавчих важелів стратегізації туризм-сектору. Доцільним вбачається аналіз кризового управління туризм-підприємництвом у період COVID-19 (приватно-менеджерська та нормативно-правова площини : ЄС, США, інші розвинені країни світу та Україна як країна-кандидат на членство у ЄС) та від дати повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24.02.2022 р. (туризм-індустрія України та її способи налагодження туризм-підприємницької комунікації; світовий туризм та згубні економічні наслідки військової агресії РФ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегічного бізнес-планування туризм-послуг з розміщення (готелі, бази відпочинку, рекреаційні комплекси) є об'єктами наукового інтересу вітчизняних та закордонних вчених. В Україні організаційно-бізнесові туризм-стратегії досліджували С. Цвілій, О. Сушенко, Н. Бакало, Л. Дядечко; аспекти застосування туризм-менеджменту опановували та концептуалізували В. Костинець, Н. Мешко, О. Пустовіт та ін. Іноземна наукова доктрина бізнес-туристичної стратегізації індустрії гостинності представлена напрацюваннями С. Дж. Пейджа, Д. Уівера, Л. Лоутон, К. Купера, Б. Бромелла та ін.

Мета статті – проаналізувати специфічні риси управління бізнес-процесами на підприємствах індустрії гостинності (зкладами розміщення та зкладами ресторанного господарства) крізь призму вітчизняного та зарубіжного теоретико-доктринального доробку.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобальних перетворень,

світових загроз та безпекових видозмін у світі саме туризм залишається однією із ключових галузей-генераторів національного ВВП та загальносвітового ВВП водночас. За «доковідними» даними Світового банку (2020 р.), щорічний фінансово-економічний внесок туризм-індустрії до «світового бюджету» становить від 4,5 до 5 трлн. доларів США.

Сучасна стратегізація туризм-ринків та індустрії гостинності, відтак, повинна задовольняти потреби надавача туризм-послуг (власника / бенефіціара готельно-ресторанного бізнесу) та споживача туризм-послуг (клієнта, туриста) відповідно.

Характеризуючи бізнес-процеси у туризм-гостинній сфері (готелі, рекреаційні зони, ресторани) як об'єкти наукового огляду, Н. Бакало до них масштабні дії малих та середніх підприємств (МСП) з інноваційного розвитку, гнучкої адаптації до економіко-безпекових новацій, інвестиційного розвитку та фахового (галузевого) туристичного ресурсозабезпечення [1].

Дещо інший доктринальний погляд висловлено С. Цвілим, що відніс до концептуалізатора туризм-гостинності безпосереднє менеджмент-управління, що застосовується як відповідь на кризові явища (наприклад, COVID-19). Результатом стратегічно-управлінської грамотності є впорядкований стан елементів туризм-бізнесу, логічний взаємозв'язок органів управління туризм-гостинністю та використання організаційних правил, що стабілізують туристичну спроможність підприємства [2].

Представник іноземної доктрини туризм-аналітики, С. Дж. Пейдж, у власному посібникові «Туристичний менеджмент» від 2011 р. цілями управління бізнес-процесами на туризм-підприємстві означив «задоволення очікувань відвідувача». При цьому має враховуватися географічна, торговельно-економічна, соціально-культурна сфера туризм-розвитку конкретного регіону [3].

У перевиданому посібнику від 2019 р. (також – «Туристичний менеджмент») С. Дж. Пейдж запропонував розглядати управління бізнес-процесами туризму крізь призму глобалізації, соціально-світової нерівності та кореляції «розвинених країн та країн, що розвиваються». Відтак, додаткової актуальності під час туризм-підприємницького планування набуває бенчмаркінг як «перевірка виробничої здатності» закладу туристичного (готельного розміщення) із виокремленням сильних (слабких) сторін туризм-компанії, а також – можливостей їх усунення (нівелювання) та подальшого проєкційного розвитку. На думку автора, попит та пропозиція відтепер формуються відповідно до технологій «туристичного ланцюга» (інновації, діджиталізація, просування туризм-продукту в Інтернет-мережі із використанням онлайн-ресурсів бронювання локацій рекреаційного розміщення, а також – авіаквитків для подорожей між країнами). Окрім того, кінцевий споживач (турист) отримує послугу, що найчастіше випереджає його попитові потреби або не задовольняє їх через узагальненість. Через це автор

пропонує ввести термін «деліберация туризм-бізнесу», яким окреслює залежність між деформалізованим (індивідуальним) підходом до туриста-споживача та квартальною / річною фінансовою успішністю туризм-підприємств (переважно, МСП) [4].

Прогресивно-динамічне управління туристичним бізнесом із розміщення клієнтів (подорожуючих) та надання їм ресторанних послуг комплексно дослідили Н. Мешко та А. Гвоздевої [5]. Автор вважають, що формування стратегії ринкового приваблення потрібно конкретизувати «від споживача» – визначивши його суб'єктом обігу формату «гроші–туристичний товар–гроші». Таким чином створюється прецедент впливу туризму на економічне зростання та стабілізацію туристичного та загальнодержавного ВВП країни (за умови використання відповідної методології — спостереження та оцінки туристського попиту, виведення попитово-конкурентної стратегії менеджменту туризм-ринків.

У світлі вищезазначених наративів менеджмент-регулювання туризм-розміщувальної та туризм-харчової сфер даного бізнесу, вбачається за доцільне згадати деякі концепти маркетингової комерціалізації ринкових відносин. Так, Й. Шумпетером [6] свого часу було розроблено т. зв. «теорію ринкового домінування компанії», що заснована на технологізації та послідовному впорядкуванню певної галузі ринкової економіки як організаційної структури. Аргументованим буде припустити, що застосування даної теорії у туризм-галузі допоможе знизити інформаційні ризики, пов'язані із переходом в цифрову епоху та трансформаційними ітераціям постіндустріального суспільства. Комп'ютеризація світової спільноти – чинник видозміни туристичної сфери, концептуалізації надання туризм-послуг та створення прецеденту відповідності туризм-політики реаліям, потребам та викликам сучасного інформаційного суспільства.

Схожу позицію щодо інформатизаційно-комп'ютеризаційних тенденцій бізнес-проекування було також висловлено М. Портером [7]. Його науковий наратив передбачає необхідність генерації «стратегічної думки» як відповіді на фінансові регреси, спровоковані світовою (геоглобальною) нестабільністю. Пристосовуючи дану концепцію до сфери індустрії гостинності (туризм, готельний, ресторанний бізнес), можна відмітити необхідність побудови алгоритму «спрямування туризм-процесів» на підприємствах відповідно їх ресурсного потенціалу (бюджет), стилістики (рекреаційно-відпочинковий комплекс, послуги розміщення, ресторанно-харчові послуги), матеріально-технічного забезпечення (інвентарна база, оборотні/необоротні активи підприємства, інноваційно-інфраструктурний потенціал : номерний фонд, обсяги потенційного клієнтообігу, кон'юнктурні співвідношення попиту і пропозиції, співвідношення на основі ціноутворення та співвідношення «ціна-якість»).

Розвиваючи тему «маркетингізації» туризм-індустрії, варто звернути увагу на методи (засоби, способи) внутрішньокорпоративного управління, застосовні до туризм-підприємництва. Американцем Дж. Гаррінгтоном [8] свого часу запропоновано теорії ABC (Activity Based Costing) та TBC (Time Based Competition), перша з яких заснована на ідеї контролю і нагляду за дохідно-витратною складовою підприємства та ефективному перерозподілі (реінжинірингові) «активних» фондів підприємства, а друга — на концепті виявлення опцій надання «потрібної продукції / послуги» на ринку відповідно тенденцій та вимог часу. Пристосування даних ідей до туризм-індустрії передбачає, по-перше, «розумні» витрати на розбудову туристичної інфраструктури та логістики, та по-друге — вміле реагування на глобальні економічні чинники на кшталт COVID-19 як інфекційного пандемічного явища або військової агресії РФ проти України як безпеково-економічного фактору (обидва з яких гальмують туризм-розвитку та туризм-менеджерську стратегізацію індустрії гостинності).

Вищенаведений теоретико-доктринальний фактаж дозволяє зробити висновок щодо залежності туризм-сфери, туризм-індустрії та туризм-підприємництва від факторів зовнішнього впливу. Дослідження Н. Вібісоно [9] щодо нівелювання наслідків COVID-19 відносить до стратегій відповіді туризму на глобальні безпеково-індуковані туризм-регресивні загрози «інформатизацію», що здатна привабити потенційних клієнтів прозорістю надання інформації, вільним вибором рекреаційних дестинацій та онлайн-комунікацією – котрі в сумі виступають гарантією «сталого туристичного відновлення». Пов'язану стратегію пропонує М. Беднарчик [10], вважаючи «центром» будь-якої прогресивно-туристичної ітерації «середньостатистичного туриста» як потенційного клієнта, що виступає джерелом наповнення загальнонаціональних та світових туристичних бюджетів (фондів), провокуючи та підтримуючи «глобальний туристично-економічний розвиток». Означені стратегічні наративи вказують на можливість реагування безпосередньо на наявну загрозу (COVID-19) та на фактичні тенденції розвитку туризм-індустрії (клієнтопривабливість, туризм-індукована економіко-фінансова стабілізація та ін.).

Відтак, силабус-критерії управління бізнес-процесами в туризмі видається логічним визначати як певний конструкт економічного зростання держави, опосередковано заснований на здобутках цифрової епохи. Даний висновок формується на основі аналітико-монографічних напрацювань С. Мельниченко та К. Шеєнкової [11], що вважають економіку «кінцевою точкою бізнес-прогресу», а туристичну економіку – «модельованим відображенням світової ринкової дійсності», що формується на основі ситуативних вподобань споживачів туристичних послуг як «лінивої касти». Ключові, на наш погляд, теоретичні кластери потенційної сучасної туризм-стратегізації (ринкові, маркетингові, цифрові) наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Теоретичні кластери потенційної сучасної туризм-стратегізації
(ринкові, маркетингові, цифрові)**

Концепція	Стратегічний підхід
«Теорія ринкового домінування» Й. Шумпетера	Передбачає технологізацію та послідовне впорядкування певної галузі ринкової економіки як організаційної структури. Застосування даної теорії у туризм-галузі — шлях до зниження інформаційних ризиків, пов'язаних із переходом в цифрову епоху та трансформаційними ітераціями постіндустріального суспільства. Похідним наслідком застосування даного концепту є комп'ютеризація світової спільноти — чинник видозміни туристичної сфери, концептуалізації надання туризм-послуг та створення прецеденту відповідності туризм-політики реаліям, потребам та викликам сучасного інформаційного суспільства.
«Маркетингізація туризм-індустрії» (за Дж. Гаррінгтоном)	Теорії ABC (Activity Based Costing) та TBC (Time Based Competition), як контрольно-наглядова формація перевірки дохідно-витратної складової підприємства та ефективності реінжинірингу «активних» фондів підприємства, а також — концептуалізатор надання ситуативно-тенденційної «ринково-туристичної продукції» відповідно актуальним вимогам. Актуалізація «розумних» витрат на розбудову туристичної інфраструктури та логістики, конкретно-логічне реагування на глобальні економічні чинники-ризиків на кшталт COVID-19 як інфекційного пандемічного явища або військової агресії РФ проти України як безпеково-економічного фактору.
Діджиталізація туризм-індустрії за Н. Вібісоно	Інформатизація (діджиталізація, глобалізація) як інструмент приваблення потенційних клієнтів прозорістю надання даних, вільним вибором рекреаційних дестинацій та онлайн-комунікацією (сумарно – гарантія «сталого туристичного відновлення» шляхом подолання туризм-регресивних загроз).

Окремої науково-дослідницької уваги заслуговує проблема законодавчої реалізації розвитку туристичних тенденцій в Україні.

Приміром, у ст. 5 Закону України «Про туризм» № 324/95-ВР [12] визначено правовий статус туристичних операторів та туристичних агентів як суб'єктів здійснення туристичної діяльності. До їх компетенції віднесено організаційно-забезпечувальну діяльність щодо реалізації туризм-продукції, реалізація (надання) туристичних послуг за грошову винагороду та надання послуг посередництва щодо туристичних та туризм-індукованих послуг.

В свою чергу, Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції № 219 від 24.07.2002 р. (ред. від 29.01.2021 р.) «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» [13] встановлюються алгоритми виробництва, продажу продукції та обслуговування споживача (клієнта). Виходячи із положень п. 2.1–2.7 Розділу 2 Наказу, здійснення бізнес-підприємництва у ресторанній сфері реалізується шляхом підтримання належної якості пропонованих послуг (страв, кондитерських

виробів, напоїв) із забезпеченням схоронності життя та здоров'я відвідувача (за умови недотримання даних обов'язків, суб'єкт ресторанної діяльності повинен прибрати «ризикову продукцію» із реалізаційних списків та / або відшкодувати споживачам (клієнтам) наявні внаслідок співробітництва (отримання клієнтських послуг) збитків. Відповідно до п. 3.5 – 3.7 Розділу Наказу, бізнес-стратегія закладів ресторанного господарства повинна включати діяльність в інтересах споживача згідно норм чинного законодавства України, а також — опцію усунення недоліків, надання компенсаційних пропозицій, заміни товару неналежної якості аналогічним апропріативним продуктом у випадку невідповідності надаваних ресторанних послуг окресленим стандартам.

Вищенаведені стандарти щодо надання послуг споживачеві (клієнтові) в умовах здійснення комерційно-прибуткової діяльності на території України регламентовані Законом України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ [14]. Виходячи зі ст. 1, ст. 4, ст. 8 Закону (визначення термінів, права та обов'язки споживачів, права споживача щодо невідповідності товару / послуги заявленим надавачем характеристикам), бізнес-проектування в галузі готельно-ресторанного господарства повинно мати клієнтоцентристський підхід, заснованому на реалізації інтересів споживача шляхом надання послуг відповідної якості, «розміру» та безпечності.

Загальні положення щодо здійснення комерційної діяльності відповідно нормативних приписів встановлені Господарським кодексом України № 436-IV [15]. Документом, зокрема, визначено стилістичні риси підприємництва; його види та організаційно-правові форми; специфіку управління та алгоритми провадження господарських та позагосподарських відносин із клієнтами (Глава 7, ст. 62–64, ст. 65–67 ГКУ). Означені критерії дозволяють суб'єкту туристичної діяльності (готельно-ресторанного господарства) провадити прибуткову діяльність в рамках правового поля України.

Враховуючи міжнародні тенденції менеджмент-регулювання підприємництва та курс України на Євроінтеграцію, у 2015 р. на державному рівні запроваджено ДСТУ ISO 9000:2015 (Системи управління якістю) [16], що походить від міжнародного ISO 9000 (Системи менеджменту якості) та визначає характерні критерії здійснення керівництва підприємством. Стандарт включає принципи профпридатності працівника, керівництва компанії, обсяг правомірностей власника та відповідальність компанії перед клієнтами (споживачами послуг). Подібна структура дозволяє уніфікувати та стратегізувати процес здійснення туризм-бізнесу відповідно потреб та вимог сучасності.

Висновки. Дослідження критеріїв управління бізнес-процесами на підприємствах індустрії гостинності дозволило дійти наступних висновків.

По-перше, теоретико-методологічні напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців дозволяють розглядати туризм-бізнес та туризм-

процесами крізь призму маркетингової та менеджмент-теорій. У першому випадку говоримо про формування стратегії просування туристичного продукту на ринку (Й. Шумпетер, М. Портер), у другому – про локальне управління діяльністю підприємства (Дж. Гаррінгтон).

По-друге, в умовах загальносвітової глобалізації додаткової актуальності набуває цифровізація туризм-середовища. Теоретико-методологічну основу даного твердження складають напрацювання Н. Вібісоно та С. Мельниченко і К. Шеєнкової, що до чинників стратегізації туризм-підприємництва відносять туризм-моделювання, засноване на приваблення «туризм-споживача» шляхом онлайн-комунікації. По-третє, туризм-менеджмент та управління розвитком туризм-підприємництва має законодавчі джерела генерації. На прикладі України відзначаємо, що Закон України «Про туризм» визначає концепти (межі) надання туризм-послуги підприємством, Закон України «Про захист прав споживачів» систематизує механізми реалізації законних прав та інтересів споживача (туриста), а ДСТУ ISO 9000:2015 концептуалізує форми «якісного менеджмент-управління» готельно-ресторанним туризм-господарством.

Література:

1. Бакало, Н. Особливості управління та моделювання бізнес-процесів туристичних підприємств. — Економіка і регіон, 2020. — № 4 (79). — с. 54-61.
2. Цвілий, С. Організаційні компоненти в управлінні бізнесом вітчизняного туристичного підприємства. — Економіка та суспільство, 2022. — № 36. — 7 с.
3. Page, S. J. *Tourism Management*. — Routledge, NY, 2019. — 528 p.
4. Page, S. J. *Tourism Management*. — Elsevier, 2011. — 394 p.
5. Мешко, Н., Гвоздева, А. Особливості забезпечення ефективності управління попитом в туристичному бізнесі. — Ефективна економіка, 2018. — № 11. — 6 с.
6. Sweezy, P. M. Professor Schumpeter's Theory of Innovation. — *The Review of Economics and Statistics*, 1943. — Vol. 25 (1). — p. 93-96.
7. Porter, M. E. *Competitive Strategy*. — Free Press, NY, 1980. — 396 p.
8. Harrington, J. f *Business Process Improvement Workbook: Documentation, Analysis, Design, and Management of Business Process Improvement*. — McGraw-Hill Education, 1997. — 314 p.
9. Wibisono, N. *A New Strategy Approach to Sustainable Tourism Development : Moving Beyond from Pandemic Outbreak Through Tourism Technology*. — *Advances in Engineering Research* (№ 204), Atlantis Press, 2021. — p. 579-586.
10. Bednarczyk, M., Malachovsky, A., Wszendybyl – Skulska, E. *Strategic Directions of Tourism Development*. — Jagiellonian University Press, 2013. — 168 p.
11. Мельниченко, С., Шеєнкова, К. *Управління бізнес-процесами в туризмі : монографія*. — Київ : КНТЕУ, 2015. — 264 с.
12. Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР від 15.09.1995 р. (ред. від 16.10.2020 р.) // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції № 219 від 24.07.2002 р. (ред. від 29.01.2021 р.) «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>
14. Закон України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ від 12.05.1991 р. (ред. від 10.10.2022 р.) // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

15. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. (ред. від 19.08.2022 р.) // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
16. ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. — Офіційний веб-сайт Будстандарт Online. — Режим доступу : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=64030

References:

1. Bakalo, N. Osoblivosti upravlinnja ta modeljuvannja biznes-procesiv turistichnih pidpriemstv. — *Ekonomika i region*, 2020. — № 4 (79). — s. 54-61.
2. Cvilij, S. Organizacijni komponenti v upravlinni biznesom vitchiznjanogo turistichnogo pidpriemstva. — *Ekonomika ta suspil'stvo*, 2022. — № 36. — 7 s.
3. Page, S. J. *Tourism Management*. — Routledge, NY, 2019. — 528 p.
4. Page, S. J. *Tourism Management*. — Elsevier, 2011. — 394 p.
5. Meshko, N., Gvozdeva, A. Osoblivosti zabezpechennja efektnosti upravlinnja popitom v turistichnomu biznesi. — *Efektivna ekonomika*, 2018. — № 11. — 6 s.
6. Sweezy, P. M. Professor Schumpeter's Theory of Innovation. — *The Review of Economics and Statistics*, 1943. — Vol. 25 (1). — p. 93-96.
7. Porter, M. E. *Competitive Strategy*. — Free Press, NY, 1980. — 396 p.
8. Harrington, J. f *Business Process Improvement Workbook: Documentation, Analysis, Design, and Management of Business Process Improvement*. — McGraw-Hill Education, 1997. — 314 p.
9. Wibisono, N. A New Strategy Approach to Sustainable Tourism Development : Moving Beyond from Pandemic Outbreak Through Tourism Technology. — *Advances in Engineering Research* (№ 204), Atlantis Press, 2021. — p. 579-586.
10. Bednarczyk, M., Malachovsky, A., Wszendybyl – Skulska, E. *Strategic Directions of Tourism Development*. — Jagiellonian University Press, 2013. — 168 p.
11. Mel'nichenko, S., Sheenkova, K. *Upravlinnja biznes-procesami v turizmi : monografija*. — Kіiv : KNTEU, 2015. — 264 s.
12. Zakon Ukraїni «Pro turizm» № 324/95-VR vid 15.09.1995 r. (red. vid 16.10.2020 r.) // Vidomosti Verhovnoї Radi // Rezhim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Nakaz Ministerstva ekonomiki ta z pitan' evropejs'koї integracii № 219 vid 24.07.2002 r. (red. vid 29.01.2021 r.) «Pro zatverdzhennja Pravid roboti zakladiv (pidpriemstv) restorannogo gospodarstva» // Vidomosti Verhovnoї Radi // Rezhim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>
14. Zakon Ukraїni «Pro zahist prav spozhivachiv» № 1023-XII vid 12.05.1991 r. (red. vid 10.10.2022 r.) // Vidomosti Verhovnoї Radi // Rezhim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
15. Gospodars'kij kodeks Ukraїni № 436-IV vid 16.01.2003 r. (red. vid 19.08.2022 r.) // Vidomosti Verhovnoї Radi // Rezhim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
16. DSTU ISO 9000:2015 Sistemi upravlinnja jakistju. — Oficijnij veb-sajt Budstandart Online. — Rezhim dostupu : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=64030

УДК 339.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-193-199](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-193-199)

Марків Марія Михайлівна доцент кафедри управління та адміністрування, ЗВО «Університет Короля Данила», <https://orcid.org/0000-0002-1974-219X>

Тимків Ганна Ярославівна директор, ВСП «Калуський фаховий коледж ЕПІТ ІФНТУНГ», <https://orcid.org/0000-0003-4563-4421>

ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Метою дослідження є дослідження елементів бізнес-комунікацій соціально-економічних систем. Встановлено, що бізнес-комунікації являють собою новий напрямок у теорії управління. Однак повна концепція побудови та управління бізнес-комунікаціями з урахуванням організаційних та управлінських факторів ще не досягла необхідного рівня розвитку. Сутність комунікації полягає у обміні інформацією між двома чи більше людьми, організаціями, групами. Визначено, що бізнес-комунікації є сукупність зв'язків та взаємодій фірми з організаціями та окремими людьми, зацікавленими у підтримці партнерства з цією фірмою на основі наявності спільних економічних, соціальних та особистісних інтересів. Говорячи про бізнес-комунікації слід розуміти, що сутнісна база цього терміна визначається, з одного боку специфікою бізнесу, з іншого боку таким загальним поняттям, як комунікація. Встановлено, що бізнес-комунікації, а також використовувані підприємствами на їх основі інформаційні технології дозволяють децентралізувати отримання корисної для виробництва інформації та інтегрувати її в гнучку систему вироблення стратегії. Розробка стратегії бізнес-комунікацій підвищує якість наявної інформації про компанію та надає її співробітникам необхідні інструменти для досягнення поставленої мети. Доведено, що бізнес-комунікації безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю, їх зміст має діловий характер, а комунікатори завжди виступають як значущі один для одного особи. Нова глобальна економіка потребує виняткових навичок комунікації для забезпечення успіху в бізнесі. Охарактеризовано, що у системі економічних, правових, дипломатичних, комерційних, адміністративних та мережевих відносин підприємств малого бізнесу або в процесі організації будь-якої спільної діяльності не обійтися без ділової взаємодії. Бізнес-екосистема відкрита для партнерства та співпраці. Щоб досягти успіху, потрібно бути швидким і гнучким: змінюватися не тоді, коли є можливість, а коли є потреба. Сформовано модель бізнес-комунікацій соціально-економічних систем.

Ключові слова: бізнес-комунікації, бізнес, комунікації, розвиток, соціально-економічна систем.

Markiv Mariia Mykhaylivna Associate professor King Danylo University, <https://orcid.org/0000-0002-1974-219X>

Tymkiv Hanna Yaroslavivna Director Separate Structural Unit "Kalush Applied College of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas", <https://orcid.org/0000-0003-4563-4421>

CHARACTERISTICS OF THE KEY ELEMENTS OF BUSINESS COMMUNICATIONS

Abstract. The purpose of the study is to study the elements of business communications of socio-economic systems. It has been established that business communications are a new direction in management theory. However, the complete concept of building and managing business communications, taking into account organizational and managerial factors, has not yet reached the required level of development. The essence of communication is the exchange of information between two or more people, organizations, groups. It has been determined that business communications are a set of connections and interactions of a company with organizations and individuals interested in maintaining a partnership with this company based on common economic, social and personal interests. Speaking about business communications, it should be understood that the essential base of this term is determined, on the one hand, by the specifics of business, on the other hand, by such a general concept as communication. It has been established that business communications, as well as information technologies used by enterprises on their basis, make it possible to decentralize the receipt of information useful for production and integrate it into a flexible strategy development system. Developing a business communications strategy improves the quality of information available about the company and provides employees with the necessary tools to achieve their goals. It has been proved that business communications are directly related to professional activities, their content is of a business nature, and communicators always act as significant persons for each other. The new global economy needs exceptional communication skills to ensure business success. It is characterized that in the system of economic, legal, diplomatic, commercial, administrative and network relations of small businesses or in the process of organizing any joint activity, one cannot do without business interaction. The business ecosystem is open for partnership and cooperation. To succeed, you need to be quick and flexible: change not when there is an opportunity, but when there is a need. A model of business communications of socio-economic systems has been formed.

Keywords: business communications, business, communications, development, socio-economic systems.

Постановка проблеми. Комунікаційний менеджмент - щодо новий напрямок у теорії управління, вже набуло свого розвитку. Однак повна концепція побудови та управління бізнес-комунікаціями з урахуванням організаційних та управлінських факторів ще не досягла необхідного рівня розвитку. Сутність комунікації полягає у обміні інформацією між двома чи більше людьми, організаціями, групами.

Бізнес-комунікації є сукупність зв'язків та взаємодій фірми з організаціями та окремими людьми, зацікавленими у підтримці партнерства з цією фірмою на основі наявності спільних економічних, соціальних та особистісних інтересів. Говорячи про бізнес-комунікації слід розуміти, що сутнісна база цього терміна визначається, з одного боку специфікою бізнесу, з іншого боку таким загальним поняттям, як комунікація.

Для організації та ефективного управління бізнес-комунікаціями необхідно виявити фактори, які позитивно чи негативно впливають як на комуникативні процеси, так і на результати їх проведення в цілому для вирішення необхідних завдань у процесі комунікацій.

Бізнес - комунікації вимагають управління та регулярного вдосконалення. Таким чином, у сучасному світі розвиток стратегічного комунікаційного менеджменту набуває все більшого значення. Такий механізм впливає на діяльність організації в цілому та ефективність її функціонування на ринку, що необхідно враховувати при розробці стратегії на довгострокову перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти елементів бізнес-комунікацій розкривалися в роботах таких вчених як Ч. Пірс, Ч. Морріс, Л. Вітгенштейн, Р. Монтегю, Є. Дігоєва, Л. Мінкін, Дж. Каспер, Г. Фреге, А. Тарский, Н. Валгіна, Н. Арутюнова, Дж. Юм. та багатьох інших. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження елементів бізнес-комунікацій соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення управління діяльністю сучасних організацій на етапі динамічно розвиваючої ринкової економіки в конкурентному середовищі, що складається, є необхідною умовою їх успішного функціонування. Керівництво організацій змушене вирішувати виникаючі завдання формування стратегії розвитку та тактичних дій організації у процесі формування бізнес-комунікацій. Значимість бізнес-комунікацій у сучасній економіці, їх велика різноманітність та особливості у системі соціального управління визначають необхідність розгляду різних прикладних аспектів бізнес-комунікацій у системі управління, його вдосконалення у зв'язку з її динамічним розвитком.

На наш погляд, питання формування комунікативної політики доцільно розглядати з кількох сторін. З одного боку, під комунікаціями можна розуміти систему маркетингових заходів (реклама, стимулювання збуту, просування продукції). З іншого боку, під комунікаціями можна розуміти систему відносин між суб'єктами ринку. Для досягнення найбільшого ефекту подібна взаємодія має ґрунтуватися на взаємовигідній співпраці та довірі партнерів один до одного. Важливе значення має і потоковий характер комунікацій, що зумовлює необхідність застосування логістичного підходу до управління комунікативними процесами як у межах мережевого горизонту, так і за його межами.

Під бізнес-комунікаціями маються на увазі всі комунікативні акти у професійному середовищі організації, спрямовані на вирішення будь-яких завдань, що стоять перед організацією, її підрозділами чи членами.

До комунікацій у бізнес-середовищі доцільно підходити як до системної «конструкції», органічно та тотально «вплетеної» у процес економічної діяльності будь-якого підприємства, будь-якої фірми, будь-якої організації, будь-якого економічного суб'єкта до окремої людини включно. При цьому дана «конструкція» очевидним чином включає як матеріальні елементи (джерело, приймач, канал або середовище передачі), так і ідеальні поняття (відносини, взаємодії, інформація, що переноситься). Крім того, в силу надзвичайно складної та діалектичної за характером природи цього явища підходити до його вивчення необхідно не лише з погляду дослідження його структури, а й з погляду його процесної динаміки. У зв'язку з цим вивчення процесу комунікації та його змістовної сутності є основою для побудови ефективних бізнес-комунікацій.

Як основна умова, що забезпечує здійснення ефективного комунікативного процесу, виступає загальна база спілкування та розуміння суб'єктами взаємодії один одного, при цьому зовсім не обов'язково, щоб вони у всьому були ідентичні, проте потрібне певне загальне уявлення, без якого не може бути здійснено взаємодію (комунікація не може бути сприйнята і правильно зрозуміла). До структурних складових зазначеної загальної бази можна віднести спільність цілей, взаєморозташованість партнерів один до одного (емпатія), а також спільність культури, властивої певному бізнес-середовищу, спільність інтересів, наявність групових норм і цінностей, що поділяються, переконань, світоглядних, смислових та операційних установок, вірувань і навіть забобонів. Основою такої спільності є подібні знання про навколишній світ, які, у свою чергу, визначають стиль поведінки, спілкування та ведення бізнесу, а також звички, уміння, навички [1-5].

Основні фактори, які впливають на бізнес-комунікації всередині будь-якої соціально-економічної системи, представлено на рис.1.

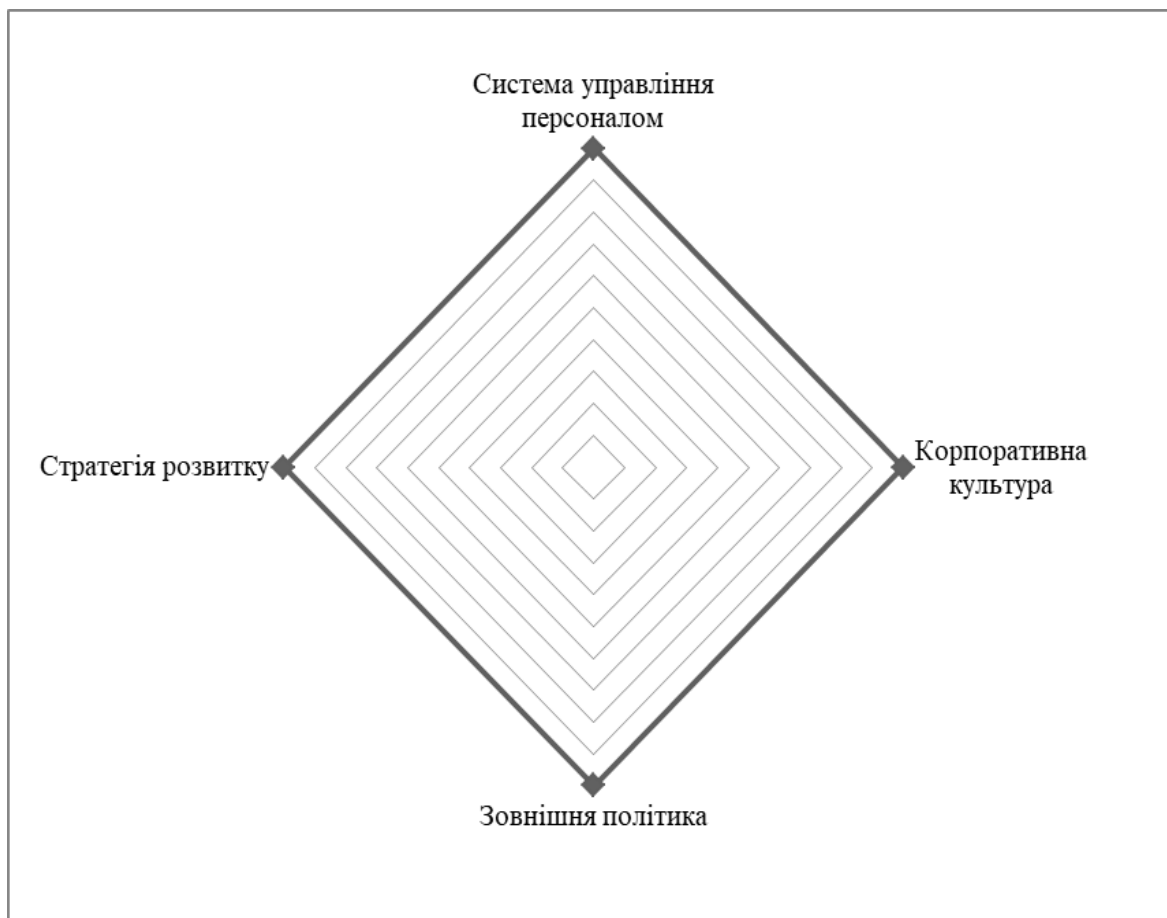

Рис.1. Основні фактори, які впливають на бізнес-комунікації всередині соціально-економічної системи
Сформовано автором

Бізнес-комунікації, а також використовувані підприємствами на їх основі інформаційні технології дозволяють децентралізувати отримання корисної для виробництва інформації та інтегрувати її в гнучку систему вироблення стратегії. Розробка стратегії бізнес-комунікацій підвищує якість наявної інформації про компанію та надає її співробітникам необхідні інструменти для досягнення поставленої мети.

Слід зазначити, що бізнес-комунікації безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю, їх зміст має діловий характер, а комунікатори завжди виступають як значущі один для одного особи. Нова глобальна економіка потребує виняткових навичок комунікації для забезпечення успіху в бізнесі.

Основна модель ефективності бізнес-комунікацій для соціально-економічної системи, представлено на рис.2.

Рис.2. Основна модель ефективності бізнес-комунікацій для соціально-економічної системи

Сформовано автором

У системі економічних, правових, дипломатичних, комерційних, адміністративних та мережевих відносин підприємств малого бізнесу або в процесі організації будь-якої спільної діяльності не обійтися без ділової взаємодії. Бізнес-екосистема відкрита для партнерства та співпраці. Щоб досягти успіху, потрібно бути швидким і гнучким: змінюватися не тоді, коли є можливість, а коли є потреба.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, в умовах економічних, соціальних та політичних перетворень при формуванні нової системи господарювання важливо врахувати вплив не лише соціальних та культурно-історичних, а й економічних та природних факторів діяльності людини. Ситуація економічної кризи неминуче веде до загострення протиріч у трудовій сфері. Світова практика доводить, що з найбільш значущих чинників, які забезпечують конкурентоспроможність сучасних підприємств, є ефективне управління соціально-трудовими відносинами. Дослідження показують, що у більшості вітчизняних підприємств підхід до управління внутрішньо-організаційним поведінкою відповідає вимогам часу, різкі зміни в економіці, які ще більше актуалізують цю проблему, вимагають від керівників не тільки уваги, а й відповідних знань у галузі сучасної психології та аксіології управління. Це все важливий елемент бізнес-комунікацій, які і слід продовжувати досліджувати.

Література:

1. Куревіна І. О. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 176 с.
2. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник. Суми : СумДУ, 2011. 282 с.

3. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : навч. посібник. Київ : АртЕк, 2008. 252 с.
4. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2007. 240 с.
5. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування : навчальний посібник. 4-те вид., стереотип. Київ : Вікар, 2004. 224 с.

References:

1. Kurevina, I. O. (2012). *Konfliktologija ta teorija peregovoriv [Conflictology and theory of negotiations]*. Kiiv : Centr uchbovoi literaturi [in Ukrainian].
2. Kosenko, Ju. V. (2011). *Osnovi teorii movnoi komunikacii [Fundamentals of the theory of language communication]*. Sumi : SumDU [in Ukrainian].
3. Botvina, N. V. (2008). *Mizhnarodni kul'turni tradicii: mova ta etika dilovoї komunikacii [International cultural traditions: language and ethics of business communication]*. Kiiv : ArtEk [in Ukrainian].
4. Sajtarli, I. A. (2007). *Kul'tura mizhosobistisnih stosunkiv [Culture of interpersonal relations]*. Kiiv : Akademvidav [in Ukrainian].
5. Chmut, T. K. (2004). *Etika dilovogo spilkuvannja [Ethics of business communication]*. (vol. 1-4). Kiiv: Vikar [in Ukrainian].

УДК 161.2(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-200-208](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-200-208)

Мікуліна Марина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри транспортних технологій, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (095) 612-26-060, <https://orcid.org/0000-0002-6918-5192>

ЛОГІСТИКА ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В умовах інтеграції вітчизняної економіки у європейський простір завдання динамічного й збалансованого розвитку її транспортно-логістичної системи є вкрай важливим.

Актуальність теми обумовлена не тільки великою зацікавленістю до неї сучасної науки, але й недостатністю розробленості її теоретичних та методологічних аспектів. Розглянуто чинник впливу на розвиток транспортної складової. Дійшли до висновку щодо невідповідності в значній мірі транспортно-логістичної системи України міжнародним стандартам та прийнятим у Європейському Союзі вимогам з причини відсталості національної інфраструктури та обладнання від європейських аналогів.

Розроблено алгоритм логістизації поелементного створення логістичної системи: швидке реагування на мінливість ринку та враховування можливих змін довкілля – це одні з головних факторів логістичної системи. Підтверджено, що основним завданням транспортної логістики є забезпечення технологічної, технічної та економічної сполученості учасників транспортного процесу.

Підтверджено необхідність підвищення в Україні якості транспортної інфраструктури. Проблематика дослідження полягає у відсутності методики оцінювання логістичної системи при управлінні транспортними потоками суб'єкта господарювання, і внаслідок - у відсутності можливості усунення існуючих прогалин в управлінні транспортними потоками. Мета транспортної логістики – ритмічність матеріальних потоків при просуванні продукції до споживача строго за графіком та у заданий термін, при досягненні мінімізації витрат всіма учасниками руху товару. Транспорт - одна з головних ланок логістичної системи, яка повинна задовольняти певним вимогам і мати ряд властивостей для розподілу та впровадження інновацій у систему переміщення вантажів. Суттєвою задачею сьогодення є виважена та обґрунтована організація управління матеріальними потоками на рівні окремих організацій і, отже, управління транспортною системою підприємства для досягнення його конкурентоспроможності.

Ключові слова: транспортна логістика, конкурентоспроможність, потоки.

Mikulina Maryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Transport Technologies, Sumy National Agrarian University, St. 160 Gerasima Kondratieva St., Sumy, 40000, tel.: (095) 612-26-60, <https://orcid.org/0000-0002-6918-5192>,

LOGISTICS AS A FACTOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Abstract. In the context of the integration of the domestic economy into the European space, the task of dynamic and balanced development of its transport and logistics system is important.

The topicality of the topic is due not only to the great interest in it of modern science, but also to the insufficient development of its theoretical and methodological aspects. The factor influencing the development of the transport component is considered. We came to the conclusion that the transport and logistics system of Ukraine is largely non-compliant with international standards and the requirements adopted in the European Union due to the backwardness of its infrastructure and the equipment of its European counterparts. An algorithm was developed for the logisticization of the element-by-element creation of the logistics system: quick response to market variability and taking into account possible changes in the environment are some of the main factors of the logistics system. It has been confirmed that the main task of transport logistics is to ensure the technological, technical and economic connectivity of the participants in the transport process.

The need to improve the quality of transport infrastructure in Ukraine has been confirmed. The problem of the study is the lack of methodology for evaluating the logistics system in the management of transport flows of the business entity, and as a result - in the absence of the possibility of eliminating existing gaps in the management of transport flows. The goal of transport logistics is the rhythmicity of material flows during the promotion of products to the consumer strictly according to the schedule and on time, while achieving cost minimization by all participants in the movement of goods. Transport is one of the main links of the logistics system, which must meet certain requirements and have a number of properties for the distribution and introduction of innovations in the cargo movement system. A significant task today is a balanced and justified organization of material flow management at the level of individual organizations and, therefore, management of the enterprise's transport system.

Keywords: transport logistics, competitiveness, flows.

Постановка проблеми. Ринок логістичних послуг (РЛП) є достатнім сегментом економіки будь-якої країни. Доля транспорту, складське

господарства, поштова та кур'єрська діяльність в Україні у 2020 році складала 6,8% ВВП [3]. В умовах сьогодення логістичний світовий ринок бурхливо розвивається, але у нашій країні роль логістичних послуг недооцінюється. Ринок даних послуг в Україні є спонтанним, неконтрольованим та таким, який функціонує без належного регулюючого впливу з боку держави.

Глобалізації ринку продукції та послуг, інноваційній трансформації інформаційних технологій сприяє чіткість ведення фізичних потоків поставок, які є необхідною умовою безперервності виробничих процесів. Налагодженість логістичних потоків із застосуванням прогресивних методів управління ними, економічне обґрунтування діяльності та зменшення транспортних витрат є обов'язковими чинниками зміцнення ринкової позиції підприємства, його конкурентоспроможності. Ґрунтуючись на закордонному досвіді, можна стверджувати, що логістика має стратегічні завдання у сучасному бізнесі. Найкращі результати діяльності спостерігаються у тих компаніях, які користуються концепцією інтегрованої логістики, що об'єднує зусилля персоналу підприємства, її структурних підрозділів та логістичних партнерів у єдиному ланцюзі: закупівля – виробництво – розподіл – продаж – сервіс. Застосовувані методи, фактори та принципи інтегрованої логістики сприяють виробленню оптимальних рішень, а саме: мінімізації загальних логістичних витрат суб'єкта господарювання, скороченню термінів виконання завдань, поліпшенню якості логістичного сервісу. Економіка України проходить нині складний період, тому актуальними є питання пошуку виходу із кризи, що триває. Одним із таких напрямків може стати побудова оптимальних логістичних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими вченими приділялася достатня увага питанням формування та розвитку логістики та транспортної системи. Так, Т.Г. Логутовою, М.М. Полторацьким [6; 7] були розтлумачені такі дефініції як «транспорт» та «єдина транспортна система України». Н.В. Логвинова [6] займалася дослідженнями шляхів розвитку вітчизняної транспортної системи.

Серед провідних зарубіжних вчених та фахівців можна відзначити роботи таких авторів, як Р.Баллоу, Д.Бауерсокс, Д.Джонсон, Д.Клосс, У.Копачіно, М.Крістофер, Д.Ламберт, М.Ліндерс, ДУотерс, Х.Фірон, Дж.Шапіро та інших.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо оптимізації процесів у транспортних мережах для покращення функціонування підприємств.

Виклад основного матеріалу. Логістика є синтезом таких методів і принципів сучасних сфер діяльності, як маркетинг, виробництво, фінанси, вантажоперевезення. Логістика - молода наука і сфера бізнесу, що стрімко розвивається. Багато аспектів, які мають відношення до її понятійного апарату та термінології при розвитку ринкових відносин коригуються, змінюються, наповнюються новим змістом.

Ми розуміємо логістику як сукупність операцій, що мають забезпечувати безперерйне функціонування ланцюгів поставок, до складу яких входять: транспортування, зберігання, вантажно-розвантажувальні роботи, пакування, розподіл, обробка та переробка певного обсягу інформації, яка згідно реальних потреб споживача може бути одиничною (надаватись для ведення окремої логістичної операції), а також комплексною.

Логістика виробництва виступає як пошук додаткових приміщень для зберігання виробничих ресурсів. Логістика підприємства = логістика постачання + логістика виробництва + логістика збуту [5] (рис.1).

Ринок - постачальник	Склад постачальника	Склад отримувача	Виробництво	Склад готової продукції	Склад постачальника	Замовник
-------------------------	------------------------	---------------------	-------------	----------------------------	------------------------	----------

Рис. 1. Логістика підприємства

Логістикою постачання вважається закупівля максимальної кількості матеріальних ресурсів для ведення певного виду діяльності.

Останнім часом спостерігається виникнення деяких нових передумов розвитку глобальної логістики, до яких можна віднести наступні:

По-перше, має місце переважання нового розуміння механізмів ринку та розгляд глобальної логістики як стратегічної системи, яка має конкурентні можливості у діяльності транснаціональних корпорацій та інших структур бізнесу.

По-друге, є перспективи інтеграції логістичних партнерів у міжнародному середовищі, вибудовування нових організаційних (структурних) відносин.

По-третє, створюються технологічні можливості, наприклад, у сфері гнучких виробництв, інформаційно-комп'ютерних інновацій та телекомунікаційних систем, які радикально змінюються та визначають нові горизонти економічної міжнародної інтеграції [4].

Важливо, що логістика не поділяє господарський цикл на сфери виробництва та обігу, показуючи, що постачання і збут - це не супутні виробництва, а рівноправні сфери діяльності, що визначають загальну ефективність підприємства та вимагає максимальної горизонтальної інтеграції підприємств в рамках логістичного ланцюга «закупівлі - виробництво - збут», через яку проходять матеріальні та інші потоки [1,3, 9].

Будь-які зміни в логістичній системі, що націлені на виявлення та використання потенційних резервів управління в сучасній економіці, спричиняють значні витрати і тому потрібна реалізація поступальної, узгодженої у просторі та часі програми дій. Ця програма є комплексом соціально-економічних, організаційно-технічних, інформаційних, правових, фінансових, кадрових та інших передумов, необхідних для створення

логістичного забезпечення ринкових структур [2]. Заходи цієї тотальної програми на всіх етапах її розробки та впровадження становлять сенс і сутність логістизації (рис.2). Кожен етап (блок) містить ряд процедур.

Розроблений алгоритм є універсальним і може бути застосований як для управління розвитком певної галузі регіону, так і для управління розвитком виробництва конкретного підприємства. Процес логістизації передбачає виникнення нових логістичних системних утворень (інноваційних логістичних центрів, логістичних платформ, торгових електронних майданчиків, організацій логістичного інноваційного сервісу та ін.), які повинні сприяти застосуванню сучасних досягнень (форм та методів) інноваційної логістики та спрямовані на оптимізацію) сукупності вантажопотоків з орієнтацією на досягнення позитивних кінцевих результатів для кожного суб'єкта господарювання.

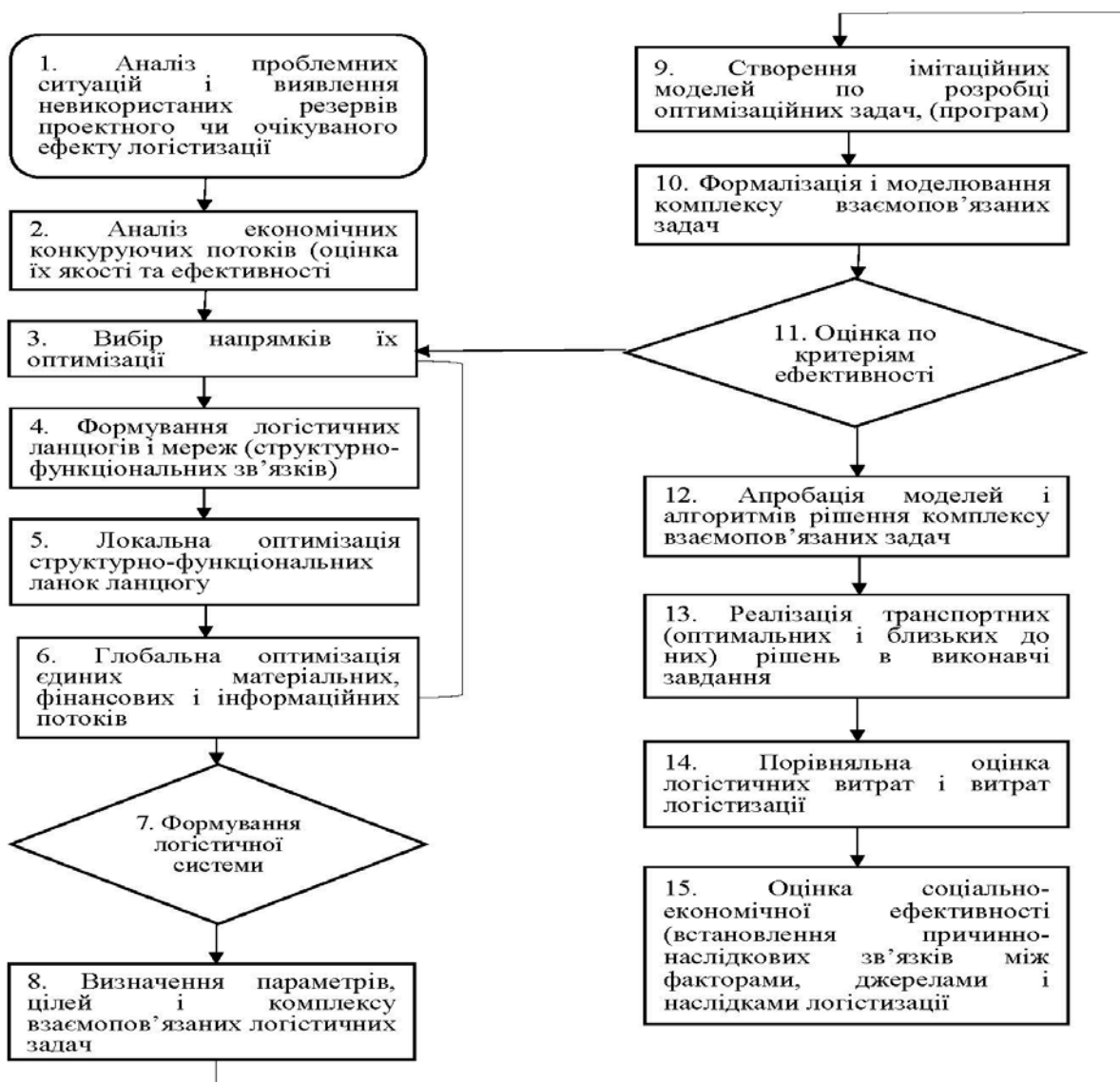

Рис. 2. Алгоритм логістизації поелементного створення логістичної системи (розроблено автором)

Завершальним етапом логістизації та її організаційно-функціональної формою є створення логістичних систем управління господарськими структурами, що становлять потенціал ефективного вирішення всієї сукупності тактичних та стратегічних завдань за заданими критеріями [5,7].

При функціонуванні кожного підприємства України транспортна логістика має велике значення і є частиною науки, розробки якої спрямовані на управління перевезеннями.

Переміщення продукції до споживачів можна проводити як на власному транспорті, і на транспорті логістичної компанії. Узагальнюючи вищенаведене, можна стверджувати, що транспортна логістика є сферою діяльності, яка формує організацію поставок вантажів від місця виробництва до місця кінцевого споживання з урахуванням оптимального маршруту у затверджені терміни та з мінімальними матеріальними витратами. Тобто, це обґрунтована організація перевезень товарів [6].

Внутрішня логістика підприємства організована як переміщення вантажів між складами підприємства, а зовнішня - між різними підприємствами, постачальниками і продавцями. Транспортні перевезення здійснюються як одним транспортом (унімодальні), так і кількома видами, що контролюються одним перевізником (мультимодальні), а також двома та більше видами транспорту (комбіновані) [8].

На транспорт, який є невід'ємною частиною логістики, припадає близько 50% від усіх витрат. Спираючись на методологічні положення Європейської Комісії щодо визначення переліку видів економічної діяльності, що стосуються надання логістичних послуг та адаптуючи їх до національних умов за КВЕД ДК 009:2010, узгодженою з класифікацією європейського рівня NACE Rev. 2 та гармонізованою з класифікацією міжнародного рівня ISIC Rev. 4, до сектору логістичних послуг запропоновано відносити види економічної діяльності, представлені на рис.3.

КВЕД 2010 (NACE Rev. 2)					ISIC (Rev. 4)				
Секція	Розділ	Група	Клас	Назва	Секція	Розділ	Група	Клас	Назва
Н	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність				Н	Transportation and storage			
	49	Наземний і трубопровідний транспорт:				49	Land transport and transport via pipelines		
		49.2	Вантажний залізничний транспорт				491	Transport via railways	
		49.4	Вантажний автомобільний транспорт, надання послуг перевезення речей				4912	Freight rail transport	
			49.41	Вантажний автомобільний транспорт			492	Other land transport	
			49.42	Надання послуг перевезення речей (переїзду)			4923	Freight transport by road	
		49.5	Трубопровідний транспорт				493	Transport via pipeline	
	50	Водний транспорт				50	Water transport		
		50.2	Вантажний морський транспорт				501	Sea and coastal water transport	
			50.20	Вантажний морський транспорт				5012	Sea and coastal freight water transport
		50.4	Вантажний річковий транспорт				502	Inland water transport	
			50.40	Вантажний річковий транспорт				5022	Inland freight water transport
	51	Авіаційний транспорт				51	Air transport		
		51.2	Вантажний авіаційний транспорт і космічний транспорт				512	Freight air transport	
			51.21	Вантажний авіаційний транспорт				5120	Freight air transport
	52	Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорт				52	Warehousing and support activities for transportation		
		52.1	Складське господарство				521	Warehousing and storage	
		52.2	Допоміжна діяльність у сфері транспорту				522	Support activities for transportation	
			52.24	Транспортне оброблення вантажів				5224	Cargo handling
			52.29	Інша допоміжна діяльність у сфері транспорту				5229	Other transportation support activities
	53	Поштова та кур'єрська діяльність				53	Postal and courier activities		
		53.2	Інша поштова та кур'єрська діяльність				532	Courier activities	

Рис. 3 Види діяльності, що визначають сектор логістичних послуг, відповідно до КВЕД–2010 (NACE Rev. 2) та ISIC Rev. 4

(розроблено автором за КВЕД–2010, NACE Rev. 2, ISIC Rev. 4).

Витрати у транспортній логістиці складаються із сумарної вартості перевезення конкретної групи вантажу (тарифу або фрахтової ставки). Перед транспортною логістикою стоять питання щодо підвищення якості обслуговування клієнтів, захисту від простою транспорту, посилення безпеки вантажоперевезень. Для оптимального управління перевезенням необхідний багаж серйозних знань у галузі економіки та права, а також розуміння всіх нюансів логістичної галузі [10]. Тому саме транспортна логістика є головним чинником досягнення позитивних результатів діяльності та конкурентоздатності підприємства, як суб'єкта господарювання.

Висновки. Налагодженість логістичних процесів з урахуванням застосування інноваційних механізмів управління ними, економічне обґрунтування діяльності підприємства та зниження розмірів логістичних витрат є необхідними умовами збереження ринкової позиції суб'єкта економіки та досягнення ним конкурентоспроможності.

Аналізуючи сучасний стан логістики, слід зазначити необхідність розвитку логістики, інтегрованої в світовий економічний простір. Підтверджено, що логістична система є, як правило, інтегрованою системою збуту, постачання, транспортування, зберігання та виробництва продукції та має на увазі всі види діяльності: від стадії отримання замовлення до постачання продукції споживачеві.

В подальших наших дослідженнях маємо за мету проаналізувати логістичні витрати у складі собівартості продукції підприємства.

Література:

1. Богінська Л.О. Логістичне забезпечення виробничої діяльності в будівництві. Approved by the Editorial Board for publication in the journal: "Modern engineering and innovative technologies", Germany, issue №15. February, 2021 с. 320-328
2. Ващенко Н.В., Кублій А.М. Структурні особливості розвитку транспортної системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 6. С. 148.
3. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.09.2022).
4. Коли у Ковелі запрацює логістичний хаб. URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/90278-koli-u-koveli-zapratsiuelogistichnii-hab> (дата звернення: 20.09.2022)
5. Котлубай О.М. Теорія і методологія розвитку транспортно-технологічних систем перевезення вантажів. Одеса: ІПРЕЕДНАУ, 2012. С.12
6. Логвинова Н.В. Шляхи розвитку транспортної системи України. 2016. URL: <http://www.dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300> (дата звернення: 19.09.2022).
7. Логутова Т.Г., Полторацький М.М. Сучасний стан транспортної інфраструктури України. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. Вип. 2(12). Т. 2. С. 8–14.
8. Мохова Ю.Л. Значення транспортної галузі в системі національної економіки України. *Менеджер*. 2015. № 1 (69). С. 88–96.
9. Панасенко Н.Л., Іваник В.Б. Комплексна оцінка транспортної системи та її підсистем в Україні. *Економічний простір*. 2014. № 84. С.89–97.
10. Про транспорт : Закон України : затв. Постановою Верховної Ради від 10 листопада 1994 року № 233/94- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 51. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80/ed20101117>.

References:

1. Bohinska L.O. (2021) Lohistychne zabezpechennia vyrobnychoi diialnosti v budivnytstvi. Approved by the Editorial Board for publication in the journal: "Modern engineering and innovative technologies", Germany, issue №15. February, P. 320-328
2. Vaschenko N.V. (2005) Strukturni osoblivosti rozvitku transportnoyi systemi Ukrayini [Structural features of development of the transport system of Ukraine]. *Pidpriemnitctvo, gospodarstvo i pravo*, № 6. P. 148.
3. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://ukrstat.gov.ua> (accessed: 10 September 2022).

4. Koli u Kovelі zapraticuye logistichniy hab (2018) [When will Kovel hub]. Available at: <https://kowel.rayon.in.ua/news/90278-koli-u-koveli-zapratsiue-logistichnii-hab> (accessed: 21 September 2022).
5. Kotlubay O.M. (2012) Teoriya i metodologiya rozvitku transportno – Tehnologichnih system perevezeniya vantazhiv [theory and methodology of development of transport and technological systems of cargo transportation]. ODESA. P. 12.
6. Lohvynova N.V. (2016) Shliakhy rozvytku transportnoi systemy Ukrainy [Ways of development of the transport system of Ukraine]. Available at: <http://www.dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300> (accessed: 10 September 2022).
7. Lohutova T.H., Poltoratskyi M.M. (2015) Suchasnyi stan transportnoi infrastruktury Ukrainy [The current state of Ukraine’s transport infrastructure] *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*. Vyp. 2 (12), t. 2, pp. 8–14.
8. Mokhova Yu.L. (2015) Znachennia transportnoi haluzi v systemi natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [The value of the transport industry in the system of the national economy of Ukraine]. *Menedzher*, № 1 (69), pp. 88–96.
9. Panasenko N.L. (2014) Kompleksna otsinka transportnoi systemy ta yii pidsystem v Ukraini [Comprehensive evaluation of the transport system and its subsystems in Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, № 84, pp. 89–97.
10. Zakon Ukrayini “Pro Transportr” (1994, N 51, st.446) [The law of Ukraine “About transport”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80/ed20101117> (accessed: 12 September 2022).

УДК 339.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-209-215](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-209-215)

Перцович Тетяна Олександрівна викладач кафедри управління та адміністрування, ЗВО «Університет Короля Данила»

Тимків Ганна Ярославівна Директор, ВСП «Калуський фаховий коледж ЕПІТ ІФНТУНГ», <https://orcid.org/0000-0003-4563-4421>

ХАРАКТЕРИСТИКА AGILE-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК НОВЕ СЛОВО В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. Метою дослідження є дослідження елементів Agile – менеджмент в системі управління підприємством. Охарактеризовано, що якість менеджменту, як і раніше, будується на ефективності реалізації стратегічного, системного, процесного, адміністративного, нормативного, ситуаційного, маркетингового та ін. підходів до управління організацією. Проте дедалі очевиднішою стає зростаюча значущість поведінкового підходу під управлінням якістю бізнес-процесів і людськими ресурсами організації. Визнання ролі поведінкового підходу забезпечить глибокі якісні зміни на індивідуальному та колективному рівні організації праці, підвищить рівень адаптивності та конкурентоспроможності організації у сучасних соціально-економічних умовах. Визначено, що управління сучасною організацією – процес складний, що вимагає глибокого аналізу політичних, соціально-економічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших факторів, що визначають непередбачуваність змін як усередині організації, так і у зовнішньому середовищі. Доведено, що сучасну систему організаційної поведінки та якості людських ресурсів варто пов'язати разом із концепцією управління нематеріальними активами організації, її інтелектуальними ресурсами. Інтелектуальні ресурси часто ототожнюють із інтелектуальним капіталом. Крім того, простежується зв'язок філософії праці, філософії управління людськими ресурсами та організаційної поведінки з філософією організації. Встановлено, що особливість Agile-менеджменту саме в тому, що можливості підприємства адаптуватися під будь-яке завдання зростають багаторазово, щоправда, при цьому виробничі та бізнес-процеси мають бути зазнали значних змін. Використання принципів Agile-менеджменту показує, що частина процесів виключена, інші процеси управління значно спрощені, і навіть вимагають цілого комплексу організаційних заходів, притаманних традиційних методів управління. За результатами проведеного дослідження було охарактеризовано особливості Agile –менеджмент в системі управління підприємством.

Ключові слова: менеджмент, бізнес, підприємство, розвиток, соціально-економічна система.

Pertsovyh Tetiana Oleksandrivna Lecturer, King Danylo University

Tymkiv Hanna Yaroslavivna Director Separate Structural Unit "Kalush Applied College of Economics, Law and Information Technologies of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas", <https://orcid.org/0000-0003-4563-4421>

CHARACTERISTICS OF AGILE-MANAGEMENT AS A NEW WORD IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. The purpose of the study is to study the elements of Agile-management in the enterprise management system. It is characterized that the quality of management is still based on the effectiveness of the implementation of strategic, systemic, process, administrative, regulatory, situational, marketing, etc. approaches to managing an organization. However, the growing importance of the behavioral approach in managing the quality of business processes and human resources of an organization is becoming more and more obvious. Recognition of the role of the behavioral approach will provide the deepest qualitative changes at the personal and collective level of labor organization, increase the level of adaptability and competitiveness of the organization in modern socio-economic conditions. It has been established that the management of a modern organization is a complex process that requires a deep analysis of political, socio-economic, socio-cultural, socio-psychological and other factors that determine the unpredictability of changes both within the organization and in the external environment. It is proved that the modern system of organizational behavior and the quality of human resources should be associated with the concept of managing the organization's intangible assets, its intellectual resources. Intellectual resources are often identified with intellectual capital. In addition, there is a connection between the philosophy of work, the philosophy of human resource management and organizational behavior with the philosophy of the organization. It has been established that the peculiarity of Agile management is precisely that the ability of an enterprise to adapt to any task increases many times, however, at the same time, production and business processes must undergo significant changes. The use of Agile management principles shows that some of the processes are excluded, other management processes are greatly simplified, and also require a whole range of organizational measures that are typical for traditional management methods. Based on the results of the study, the features of Agile management in the enterprise management system were characterized.

Keywords: management, business, enterprise, development, socio-economic system.

Постановка проблеми. Сучасній економіці доводиться розвиватися в соціально-економічних умовах, що швидко змінюються. Багато методів, які порівняно недавно активно застосовувалися, втрачають свою актуальність, і виникає потреба у принципово нових підходах. Так, не більше десяти років тому досить ефективно працював метод довгострокового прогнозування економіки, коли чітко визначалися основні напрямки майбутнього розвитку національної економіки та окремих найважливіших галузей у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Удосконалення бізнес-процесів організації пов'язане з поліпшенням діяльності, формуванням ефективного менеджменту систем і процесів, особливо політики організації в галузі якості, раціонального використання ресурсів, підвищення відповідальності керівництва, соціальної відповідальності організації та ін. Сучасна економіка знань висуває високі вимоги до ефективності поведінкових моделей. Дедалі очевиднішою стає роль людського чинника у системі виробництва. Переважаючий раніше технократичний підхід в управлінні персоналом втратив свої позиції. У науковий обіг запроваджується поняття людського капіталу; виявляється сутність політики організації, що стимулює утримання працівників організації; усвідомлюється необхідність ефективного планування людських ресурсів; обґрунтовуються завдання управління результативністю та ін.

Потрібне реальне визнання ролі людського чинника у організаційних процесах. Якість менеджменту, як і раніше, будується на ефективності реалізації стратегічного, системного, процесного, адміністративного, нормативного, ситуаційного, маркетингового та ін. підходів до управління організацією. Проте дедалі очевиднішою стає зростаюча значущість поведінкового підходу під управлінням якістю бізнес-процесів і людськими ресурсами організації. Визнання ролі поведінкового підходу забезпечить глибокі якісні зміни на індивідуальному та колективному рівні організації праці, підвищить рівень адаптивності та конкурентоспроможності організації у сучасних соціально-економічних умовах. Основна проблема менеджменту організації пов'язана з недооцінкою чи ігноруванням поведінкових аспектів у сучасних бізнес-процесах. Працівники – це сильний нематеріальний капітал організації. Підвищення продуктивності даного капіталу потребує оновлення підходів до управління організаційною поведінкою, створення ефективних моделей професійної діяльності та вдосконалення комунікативних взаємодій у сучасних бізнес-процесах. Все це актуалізує вивчення нового слова в управлінні підприємством – Agile –менеджмент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти елементів Agile –менеджмент розкривалися в роботах таких вчених як В.П. Галушка, О.Д. Гудзинського, Й.С. Завадського, І.Г. Венецького, А.М. Довжина, А.М. Должанського, П.Я. Калити, В.І. Кривощокова, В.О. Мозолюка, О.І. Момота, С.К. Фомічова, І.І. Чайки, М.І. Шаповала та багатьох інших.

Однак ряд теорії і концепцій Agile –менеджмент досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження елементів Agile –менеджмент в системі управління підприємством.

Виклад основного матеріалу. Управління сучасною організацією – процес складний, що вимагає глибокого аналізу політичних, соціально-економічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших факторів, що визначають непередбачуваність змін як усередині організації, так і у зовнішньому середовищі. До найбільш суттєвих факторів впливу на внутрішнє середовище організації, на характер сучасних бізнес-процесів можна віднести безперервне зростання обсягу знань про специфіку поведінки людини в організації, залучення людини до сфери професійної діяльності, зростання ролі мотивації в процесі організації праці, якості комунікацій в умовах бурхливо розвиваються сучасних інформаційних технологій, багатоваріантність та ефективність управлінських рішень, визнання цінності синергетичного ефекту від втілення в організаційну практику лідерських та командних технологій.

Управлінські інновації покликані сформувати якісно нову структуру та зміст організаційної поведінки. Під організаційною поведінкою розуміється поведінка працівників, залучених до сучасних управлінських та бізнес-процесів, регламентована певними вимогами до організації, процесу та результату професійної діяльності, а також до якості комунікацій, що визначають досягнення індивідуальних, групових та організаційних цілей.

Сучасну систему організаційної поведінки та якості людських ресурсів варто пов'язати разом із концепцією управління нематеріальними активами організації, її інтелектуальними ресурсами. Інтелектуальні ресурси часто ототожнюють із інтелектуальним капіталом. Крім того, простежується зв'язок філософії праці, філософії управління людськими ресурсами та організаційної поведінки з філософією організації. Філософія організації сприймається як сукупність внутрішньо-організаційних принципів, моральних і адміністративних і правил взаємовідносин персоналу, система цінностей і переконань, сприймається всім персоналом і підпорядкована глобальній мети організації. Agile-менеджмент у сучасних соціально-економічних умовах, особливо у контексті розвитку економіки знань, стає раціональною альтернативою системі жорсткого ієрархічного менеджменту. Ця технологія зародилася у 1990-х роках і спочатку була пов'язана з розвитком інформаційних технологій, удосконаленням систем програмного забезпечення. Поступово стало з'ясовуватися, що дана технологія може ефективно застосовуватися і до соціальних систем, до процесів управління організацією, насамперед вирішення завдань ефективного управління людськими ресурсами. Проте людина – не машина [1-5].

Основні виклики, що стоять перед Agile-менеджментом сьогодні, представлено на рис.1.

*Рис.1. Основні виклики, що стоять перед Agile-менеджментом
Сформовано автором*

Технології управління організаційним поведінкою формуються на етапі найму, відбору, прийому працювати. Вони пов'язані з питаннями ділової оцінки персоналу, завданнями формування ефективної системи адаптації, мотивації, навчання та розвитку співробітників, управління комунікаціями, забезпечення можливостей кар'єрного зростання, а також вимогами щодо забезпечення сприятливих умов та охорони праці, реалізації трудових прав та соціальних гарантій працівників. Основою формування сучасної моделі Agile-менеджменту слід визнати індивідуальні потреби співробітників, виявлення найбільш суттєвих мотивів, здатних забезпечити високий рівень індивідуальної та спільної праці відповідно до цілей та завдань організації.

В умовах глобалізації національні кордони вже не мають значення для світової конкуренції та переможцем стане лише та компанія, яка зможе керувати виробництвом у найбільш творчому режимі та безпосередньо контактувати зі своїми клієнтами, швидко реагуючи на зміну їхніх потреб. Тим часом, основні проблеми, з якими доведеться зіткнутися сучасним керівникам компаній в умовах наростання невизначеності та ризиків, дуже складні, а зміни масштабні, вони відбуваються все швидше, і це необхідно враховувати.

Основна модель застосування Agile-менеджменту, представлена на рис.2.

*Рис.2. Основна модель застосування Agile-менеджменту
Сформовано автором*

Україна має найпотужніші інтелектуальні ресурси – її кадри добре освічені, начитані, креативні, заповзятливі, але під гнітом авторитаризму використовувати всі ці сильні сторони дуже важко, що заважає переймати інновації в менеджменті та впроваджувати новітні управлінські методики.

Висновки. Таким чином, розвиток концепції організаційної поведінки відображає ключові тенденції розвитку менеджменту як науки, підкреслює специфіку філософського переосмислення підходів до управління людськими ресурсами, обґрунтовує необхідність сучасної філософії праці та широкої сукупності індивідуальних та колективних цілей та цінностей, пов'язаних із сучасними бізнес-процесами. Запит оновлення філософських позицій у процесі управління персоналом особливо явно став простежуватися в останній чверті ХХ століття. Необхідність виходу за рамки традиційної практики управління диктувалася значимістю збереження конкурентоспроможності організації, необхідністю більш гнучкої та швидкої реакції зміни довкілля та можливості ефективної адаптації до них. Відповідно актуалізувалися вимоги до гнучкості та адаптивності системи організаційної поведінки. Основу концепції управління організаційною поведінкою мала забезпечити ідея зростаючої ролі працівників у системі бізнес-процесів, усвідомлення необхідності вдосконалення системи мотивації індивідуальної та колективної праці, формування та розвитку системи якості людських ресурсів організації.

Гідність Agile-менеджменту саме в тому, що можливості підприємства адаптуватися під будь-яке завдання зростають багаторазово, щоправда, при цьому виробничі та бізнес-процеси мають бути зазнали значних змін. Використання принципів Agile-менеджменту показує, що частина процесів виключена, інші процеси управління значно спрощені, і навіть вимагають

цілого комплексу організаційних заходів, притаманних традиційних методів управління. Основний принцип Agile – люди та комунікація, постійна взаємодія всередині команди та з власником продукту. І, оскільки Agile допомагає компаніям розвиватися за умов економічної нестабільності, його роль дуже велика.

Література:

1. Бушуєв С.Д., Бушуєв Д.А., Бушуєва Н.С., Козир Б.Ю. Інформаційні технології розвитку компетенцій менеджерів з управління проєктами на основі глобальних трендів. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. Т. 68. № 6. С. 218–234.
2. Довгань Л.С., Мохонько Г.А., Малик І.П. Управління проєктами : навчальний посібник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 420 с.
3. Смолич Д.В. Інноваційні методи управління проєктами. Економічний форум. 2019. № 4. С. 50–53.
4. Силкіна Ю.О. Agile-менеджмент – ефективна практика системи управління підприємством. DOI: <http://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.19>
5. Lalsing V., Kishnah S., Pudaruth S. People Factors In Agile Software Development And Project Management. International Journal of Software Engineering & Applications (IJSEA), vol. 3, no. 1, January, pp. 117–137.

References:

1. Bushuev S. D., Bushuev S. A., Bushueva N. S., Kozir B. J. (2018) Informatsiini tekhnolohii rozvytku kompetentsii menezheriv zupravlinnia proektamy na osnovi hlobalnykh trendiv Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia [Information technologies for the development of competencies of project management managers based on global trends Information technologies and teaching aids]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, vol. 68, no. 6, pp. 218–234. [in Ukrainian]
2. Dovgan L., Mohonko G., Malik I. (2017) Upravlinnia proektamy [Project management]. Kyiv: KPI named after Igor Sikorsky. [in Ukrainian]
3. Smolich D. V. (2019) Innovatsiini metody upravlinnia proektamy [Innovative methods of project management]. Ekonomichnyi forum, no. 4, pp. 50–53. [In Ukraine]
4. Silkina Y. O. Agile-menedzhment – efektyvna praktyka systemy upravlinnia pidpriemstvom [Agile management is an effective practice of the enterprise management system]. DOI: <http://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.19> [in Ukrainian].
5. Lalsing V., Kishnah S., Pudaruth S. People Factors In Agile Software Development And Project Management. International Journal of Software Engineering & Applications (IJSEA), vol. 3, no. 1, January, pp. 117–137. [in Ukrainian].

УДК 368.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-216-228](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-216-228)

Татаріна Тетяна Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи та страхування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (050) 160-55-30, <https://orcid.org/0000-0002-5900-3949>

АНДЕРАЙТИНГ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ СТРАХОВИКА

Анотація. В статті, за аналізом праць зарубіжних і вітчизняних вчених, розкрито сутність андерайтингу в страхуванні. Приведено авторське визначення страхового андерайтингу. Досліджено функції та принципи, які розкривають його зміст. Функціями андерайтингу слід вважати – аналітичну, практичну, методологічну і контрольну. Принципи науковці визначають такі, як всеохопленість, об'єктивність, креативність, безперервність та націленість на кінцевий результат. Доповнено перелік принципів ще одним – інноваційність, що передбачає новітні впровадження в андерайтерській політиці, діагностиці і селекції ризиків, методах оцінювання ризиків та їх контролю.

Встановлено вплив андерайтингу на всі інші бізнес-процеси страхової компанії: організацію продажу страхових послуг, обсяг виплат, результати проходження перестраховальних договорів і загалом на фінансові результати страхової організації. З'ясовано, що в той же час андерайтингу властиві ризики, котрі виявляються при його проведенні (збільшення кількості страхових випадків або припинених договорів, недоліки перестраховального захисту або відсутність його за умов необхідності). Як наслідок, виникає необхідність ефективного управління та контролю за ризиками андерайтингу.

Обґрунтовано визначення андерайтерської політики страховика, її структуру за конкретним видом страхування. Визначено функціональні особливості діяльності андерайтерів за кордоном та в Україні. З урахуванням співставлення, виявлено слабкі місця андерайтингу на вітчизняному страховому ринку та запропоновано шляхи їх усунення, зокрема, розробка і впровадження вимог до навчання, сертифікації, підвищення кваліфікації андерайтерів; систематизація та доповнення показників, щодо оцінки результативності андерайтерської діяльності; оновлення і використання показників та методологічних матеріалів для оцінки андерайтером наданих ризиків.

Ключові слова: страхування, бізнес-процес, андерайтинг, функції та принципи андерайтингу, андерайтерська політика страхової компанії, вплив на фінансовий результат страховика.

Tatarina Tetyana Volodymyrivna PhD in economics, associate professor, associate professor of the department of banking and insurance, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, Peremogy Ave., 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (050) 160-55-30, <https://orcid.org/0000-0002-5900-3949>

UNDERWRITING: ESSENCE, FUNCTIONS AND IMPACT ON FINANCIAL RESULT OF THE INSURER

Abstract. The article, based on the analysis of the works of foreign and domestic scientists, reveals the essence of underwriting in insurance. The author's definition of insurance underwriting is given. The functions and principles that reveal its content have been studied. The underwriting functions should be considered as analytical, practical, methodological and control ones. The scientists define the principles as comprehensiveness, objectivity, creativity, continuity and focus on the final result. The list of principles is supplemented by one more - innovation, which involves the latest implementations in underwriting policy, diagnosis and selection of risks, methods of risk assessment and their control.

The influence of underwriting on all other business processes of the insurance company has been established: on the organization of the sale of insurance services, the volume of payments, the results of reinsurance contracts and, in general, on the financial results of the insurance organization. It has been found that at the same time, underwriting is characterized by the risks that are revealed when it is carried out (the increase in the number of insurance cases or terminated contracts, the deficiencies in the reinsurance protection or its absence if necessary). As a result, there is a need for effective management and control of underwriting risks.

The determination of the insurer's underwriting policy, its structure according to a specific type of insurance is substantiated. The functional features of the activity of underwriters abroad and in Ukraine are determined. Taking into account the comparison, the weak points of underwriting on the domestic insurance market have been identified and the ways to eliminate them have been proposed, in particular, the development and implementation of requirements for training, certification, and advanced training of underwriters; systematization and addition of indicators regarding the evaluation of the effectiveness of underwriting activities; updating and using of indicators and methodological materials to assess the risks provided by the underwriter.

Keywords: insurance, business process, underwriting, functions and principles of underwriting, underwriting policy of the insurance company, the impact on the financial result of the insurer.

Постановка проблеми. На успішність фінансової діяльності будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності, зокрема і страхової компанії, впливає, насамперед, організація та оперативне налагодження всіх бізнес-процесів.

Одним із найбільш пріоритетних, спеціалізованих бізнес-процесів страховика є андерайтинг. Від ефективності його проведення залежать фінансові результати страхової організації, оскільки функції андерайтингу поєднують: селекцію ризиків, вибір оптимальних умов і ціни страхового захисту, подальший контроль за ризиками, що дозволяє досягти збалансування страхового портфеля і зменшити його збитковість. Звідси дослідження сутності, особливостей андерайтингу у страхуванні, його впливу на прибутковність компанії є актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади страхового андерайтингу досліджували вітчизняні вчені В. Базилевич, О. Гаманкова, О. Залетов, Т. Кривошлик, Н. Приказюк, С. Осадець, Т. Яворська та зарубіжні: Д. Бланд, Л. Маседо та ін. Проте недостатньо повно висвітлювалися питання впливу андерайтингу на фінансові результати страховика, виявлення слабких місць страхового андерайтингу та обґрунтування напрямів їх усунення.

Мета статті. Метою статті є визначення теоретичних засад андерайтингу у страхуванні та його впливу на фінансові результати страхової компанії.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити сутність, функції та принципи андерайтингу у страхуванні;
- визначити вплив андерайтингу на покращення результативності проведення страхових операцій.

Виклад основного матеріалу. Поняття «андерайтинг» використовується на страховому ринку України не так давно. Але його виникнення і поширення світом розпочалося ще у 18 столітті з синдикатів Ллойду. З англійської мови «underwriting» - це «підписання під», зокрема і під договірними положеннями, умовами. Керівник синдикату Ллойду, підписуючи страхову угоду з визначенням відсотка участі за ризиком, залишав частину або повністю об'єкт на відповідальності страховика. Пізніше оцінювача ризиків почали називати андерайтером, а сам процес прийняття ризику на страхування – андерайтингом.

Сутність, роль андерайтингу у страхуванні розглядалась багатьма науковцями та практиками. Вчені визначають страховий андерайтинг, як процес оцінювання та прийняття ризиків на страхування (перестраховування) [1]; як бізнес-процес метою якого є відбір ризиків [2]; як комплекс заходів щодо прийняття на страхування об'єктів [3]; як аналіз запропонованих на страхування ризиків [4].

У підручнику «Страхові послуги» за науковою редакцією вчених С. С. Осадця і Т. М. Артюх «Андерайтинг – це процес прийняття ризику на страхування. Він є проміжною ланкою між поданням заяви та підписанням договору страхування» [5, С. 53]. Водночас, це визначення потребує уточнення, адже подання заяви на страхування та її розгляд є частиною *передстрахового* андерайтингу.

Автори підручника «Страховий менеджмент» розглядають андерайтинг як «аналіз запропонованих на страхування ризиків, включаючи їх селекцію,

оцінку з метою прийняття рішення про можливість страхування цих ризиків і на яких умовах» [4, С. 187]. Пояснення науковців точне, але не залучений ще один важливий аспект андеррайтингу - необхідність контролю за зміною ступеня ризику під час етапу супроводу договору страхування.

Цікавим є погляд зарубіжного економіста Д. Бланда, який обґрунтовує андеррайтинг «як прийняття страховиком відповідальності за заявлені збитки або пошкодження за винагороду (страховий платіж). Як правило він здійснюється після визначення прийнятності пропонованого ризику та розміру платежу» [6, С. 430].

В американському словнику страхових термінів представлено наступне визначення: «Андеррайтинг – це процес відбору ризиків та класифікація ступеня ризику з точки зору можливості прийняття їх на страхування, а також застосування відповідних страхових внесків, включаючи відмову від прийняття на страхування ризиків, які не відповідають кваліфікаційним вимогам» [6, С. 431].

Проф. Н.В. Приказюк у загальному аспекті визначає андеррайтинг як процес, спрямований на прийняття рішення про можливість страхування певного об'єкту та умови такого страхування, який включає низку послідовних взаємопов'язаних процедур, таких як аналіз ризиків і ухвалення рішення про страхування чи відмову у страхуванні, визначення основних умов договору страхування та заходів щодо зниження ризиків, а також контроль за їх виконанням [7, С. 110].

Науковець Т. Д. Кривошлик розглядає страховий андеррайтинг як процес, який складається з послідовних і взаємопов'язаних етапів. «Починається цей процес з етапу оцінки ризику, за яким слідує етап, пов'язаний з прийняттям рішення про страхування майна або відмову в його страхуванні, визначенням умов договору страхування та розрахунком плати за страхування (страхової премії). Від ретельно проведеної оцінки ризику та виконання інших завдань андеррайтингу залежить, наскільки “якісний” ризик буде прийнято на страхування, яка буде ймовірність його настання і як це позначиться на фінансовому стані страхової компанії» [8, С.53]. Слушною є думка автора про взаємозалежність процедури андеррайтингу і процесу врегулювання претензій та їх впливу на фінансовий стан страховика.

О. Губар визначає андеррайтинг як бізнес-процес, який складається з багатьох взаємопов'язаних ланок, основною метою якого є відбір ризиків (прийняття або їх відхилення) [2].

Дійсно, це один з ключових бізнес-процесів страховика, ціллю якого є відбір якісних ризиків. Розгляд ще одного бізнес-процесу – організація та продаж страхових послуг, дозволяє виявити певне між ними протиріччя. Продаж послуг має на меті, насамперед, залучення якнайбільше страхувальників та укладення з ними договорів, що підвищує ймовірність збільшення виплат у гонитві за збутом. У процесі андеррайтингу фахівці

відбирають «сприятливі» ризики. Звідси, андерайтинг безпосередньо впливає на якісну складову фінансової діяльності страхової організації.

У міжнародному законодавстві, зокрема за директивами Міжнародної асоціації органів нагляду за страхуванням (IAIS), андерайтинг – це процес за допомогою якого страхова компанія визначає, чи акцептувати пропозицію (заяву) страхувальника про укладання договору страхування, і якщо акцептувати, то на яких умовах [9].

У вітчизняному законодавстві відсутнє визначення андерайтингу в страхуванні, за винятком Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з «державною підтримкою», де обґрунтовано що «андерайтинг – це процес аналізу запропонованих до страхування ризиків, прийняття рішень про страхування (перестраховування) певного ризику та визначення тарифної ставки, адекватної ризику, франшизи та інших умов договору» [10]. Але доцільно уточнити у законодавчому положенні необхідність визначення кінцевої тарифної ставки, тобто з урахуванням коригуючих коефіцієнтів, адже обчислення базових тарифів є прерогативою актуарних розрахунків.

Відповідно нової редакції Закону України «Про страхування» (2021 р.) поняття андерайтингу не зазначено, проте розглядається зміст іншого терміну у глосарії - андерайтингового ризику [11].

З приведеного у вітчизняному законодавстві визначення, можна зробити висновок про можливість виникнення під час операційної діяльності страховика, зокрема і в результаті оцінки ризиків та прийняття їх на страхування, андерайтингового ризику, котрий зумовлює «виникнення збитків чи додаткових втрат, недоотримання запланованих доходів або виникнення несприятливої зміни вартості страхових зобов'язань».

Розгляд та аналіз визначень андерайтингу у вітчизняному і міжнародному законодавстві, науковців і практиків дозволяє обґрунтувати авторське його бачення: андерайтинг у страхуванні – це бізнес-процес, що складається з тісно пов'язаних між собою операцій: аналізу ризиків, прийняття рішення про страхування чи відмову у страхуванні, визначення умов страхового покриття і заходів щодо зниження ризиків, контроль за їх виконанням, а також відслідковування впливу андерайтингу на результативність страхування.

Сутність та призначення андерайтингу, як ключового бізнес-процесу страховика, досліджується і через його функції та принципи (табл.1, рис.1).

Таблиця 1

Функції андеррайтингу

Функції	Перелік операцій андеррайтера
Аналітична	Ідентифікація об'єкта страхування; визначення низки чинників, що впливають на ймовірність настання страхового випадку; виявлення страхового інтересу страхувальника; оцінка за згодою страхувальника страхової вартості і страхової суми об'єкту; встановлення переліку та розмірів коригуючих коефіцієнтів; за необхідності максимально-можливого збитку за об'єктом страхування; аналіз збитковості страхового портфеля за видом страхування та розробка рекомендацій щодо її зниження.
Практична	Прийняття рішення щодо укладання договору страхування або відхилення ризику; визначення конкретного переліку ризиків відповідно до заявленого об'єкту страхування; встановлення переліку основних і додаткових умов щодо страхової угоди; котирування ризику, тобто визначення кінцевого тарифу з врахуванням коригуючих коефіцієнтів; узгодження зі страхувальником страхової суми; побудова перестраховального захисту за необхідності; супровід договору, врахування змін щодо підвищення ступеня ризику; розробка та реалізація плану заходів по зниженню ризиків.
Методологічна	Розробка політики андеррайтингу, андеррайтингових інструкцій за видами страхування; навчання фахівців, які здійснюють продаж, методології оцінки ризиків за масовими послугами (стандартний андеррайтинг).
Контрольна	Контроль за виконанням плану заходів по зниженню ризиків; моніторинг якості проведення стандартного андеррайтингу продавцями послуг; контроль за змінами рівня ризику за прийнятим об'єктом страхування; моніторинг збитковості страхового портфеля за видом страхування, корекція продуктової та тарифної політики.

Джерело: складено автором на основі [3, 6, 7, 8]

Серед принципів андеррайтингу науковці виокремлюють такі:

- 1) Об'єктивність (втілюється у відомостях про об'єкт страхування, переліку ризиків, притаманних об'єктам страхувальника, що перевіряються шляхом передстрахової експертизи і набутого досвіду андеррайтера).
- 2) Всеохопленість (передбачає як повніше оцінювання всіх можливих індивідуальних факторів, які впливають на параметри ризиків).
- 3) Креативність (заснована на творчому підході андеррайтера до прийняття рішення про прийом (або відмову) заявленого об'єкта).
- 4) Безперервність (зумовлює постійне спостереження за змінами параметрів ризиків і своєчасний облік змін в умовах договору).
- 5) Націленість на кінцевий результат, зокрема зниження збитковості страхового портфеля в цілому або за видом страхування за допомогою якісного відбору ризиків.

Рис. 1 Принципи андерайтингу в страхуванні
Джерело: складено автором на основі [3, 6, 7, 8].

На наш погляд, до принципів можна додатково залучити ще один – *інноваційність*, оскільки в умовах постійної трансформації, прогресивні заходи здійснюються в усіх сферах суспільного життя, в економіці, страхуванні, зокрема і в андерайтерській діяльності страховика.

Інноваційність передбачає постійні оновлення в андерайтерській політиці, діагностиці і селекції ризиків, методах оцінювання ризиків та їх моніторингу.

Враховуючи приведені вище функціональні особливості страхового андерайтингу, можна обґрунтувати певну послідовність етапів його здійснення:

- ідентифікація ризику за джерелами виникнення та ймовірністю настання;
- оцінка ризику;
- висновок про доцільність укладання договору страхування за конкретним об'єктом або відмову в прийманні;
- визначення умов договору страхування;
- встановлення страхового тарифу з урахуванням умов договору;
- розрахунок страхової премії;
- підписання договору страхування.

Через велику кількість, представлених дослідниками у наукових працях та практичних розробках, видів андерайтингу, виникає необхідність їх упорядкування. Тим більше, що класифікація у будь-якій сфері діяльності або системі знань дозволяє краще пізнати сутність досліджуваного поняття або

категорії. Розбіжності андеррайтингу можна виявити за багатьма критеріями, які надалі формують ознаку класифікації (табл.2).

Таблиця 2

Класифікація видів андеррайтингу в страхуванні

Класифікаційна ознака андеррайтингу	Види андеррайтингу за класифікаційною ознакою
1) За рівнем складності андеррайтингу	– стандартний; – індивідуальний
2) За галузевою ознакою	– андеррайтинг в особистому страхуванні; – андеррайтинг в майновому страхуванні; – андеррайтинг в страхуванні відповідальності
3) За новизною в оцінюванні ризиків	– первинний; – спеціалізований
4) За статусом страхувальника	– андеррайтинг ризиків фізичних осіб; – андеррайтинг ризиків юридичних осіб
5) За рівнем ризикованості андеррайтингу	– консервативний; – експериментальний
б) За видом діяльності страховика	– страховий; – перестраховальний

Джерело: складено автором на основі [3, 6, 7, 8].

Класифікація андеррайтингу за рівнем складності андеррайтингу передбачає поділ на стандартний та індивідуальний. Зрозуміло, що стандартний андеррайтинг використовується для масових та давно існуючих на ринку видів послуг (страхування будинків, автомобілів, домашнього майна). Індивідуальний – орієнтований на специфічні, нестандартні об'єкти (великі промислові комплекси, екологічні ризики). Відповідно, індивідуальний андеррайтинг «це комплекс заходів щодо прийняття на страхування об'єкта на основі вивчення та оцінки його індивідуальних особливостей і ризиків з метою формування умов страхування, обсягу страхового покриття та страхових тарифів» [7, С. 111].

В основу галузевої класифікації покладено розбіжності в ідентифікації, селекції, оцінки ризиків, умов страхового покриття і навіть контролю за ним. В галузі особистого страхування, зокрема в страхуванні життя, виокремлюють медичний, професійний та фінансовий андеррайтинг.

Деякі науковці поділяють андеррайтинг на первинний і спеціалізований. Первинний проводиться безпосередньо продавцями страхових послуг, а спеціалізований – вузькопрофільними фахівцями за нестандартними ризиками.

За статусом страхувальника виокремлюють андеррайтинг ризиків фізичних або юридичних осіб. Такий поділ важливий, адже техніка, принципи андеррайтингу тут суттєво відрізняються.

Залежно від рівня ризикованості андерайтинг визначають: консервативний і експериментальний. Консервативний передбачає ретельний відбір ризиків та відмову фахівців від маловідомих ризиків. Навпаки, експериментальний здійснює аналіз та відбір ризиків за об'єктом страхування, які раніше за інших умов вважалися нестраховими, тобто неприйнятними для страхування. Метою такого андерайтингу є забезпечення гарантії того, що страхування здійснюється на умовах і страховими тарифами, які відповідають ступеню прийнятого на страхування ризику і використовується у разі необхідності розширення страхового поля страховика.

За видом діяльності страховика дослідники пропонують розмежування андерайтингу на страховий і перестраховальний. Андерайтинг у страхуванні має на меті збалансування страхового портфеля і покращення фінансових результатів страховика. У порівнянні зі страховим, андерайтинг у перестраховуванні має найвищий шабель в ідентифікації і оцінюванні ризиків, адже перестраховування – це відносини між двома, досвідченими сторонами (страховими компаніями). Перестраховування забезпечує фінансову надійність страхових операцій.

Очевидно, що всі відносини, які виникають в процесі ідентифікації, оцінки, відбору ризиків та прийняття управлінських рішень формують *андерайтингову політику*. Андерайтингова політика будується в залежності від специфіки того чи іншого виду страхування, рівня його збитковості, лімітів власного утримання страхової компанії, розміру ймовірних збитків, кумуляції ризиків.

У практичному аспекті андерайтингову політику можна визначити «як сукупність правил, дій, рішень страхової компанії на її цільовому ринку, спрямованих на формування страхового портфеля та управління ним, що забезпечують досягнення заданого фінансового результату» [12, С. 129].

Андерайтингова політика з конкретного виду страхування містить:

1. Термінологію, прийняту компанією.
2. Правила, за якими проводиться даний вид страхування.
3. Перелік продуктів та їх короткий опис, особливості застосування.
4. Визначення та основний перелік ризиків, що пропонуються, можливі варіанти їх комбінації.
5. Можливі варіанти формулювань та методів визначення страхових випадків.
6. Максимальний розмір страхового покриття.
7. Тарифна політика СК.
8. Страхові платежі, можливі варіанти строків їх сплати.
9. Обмеження в прийомі на страхування/ виключення з страхових випадків.
10. Особливі умови страхування.

Андерайтерською політикою закріплюється коло осіб, відповідальних за стандартний та індивідуальний андерайтинг, строки прийняття рішень, критерії щодо оцінки і відбору ризиків, ліміти відповідальності страховика.

Андерайтери під час аналізу та відбору ризиків завжди стикаються з двома різними небезпеками, які умовно можна поділити на фізичну і психологічну. Фізичну небезпеку відносять безпосередньо до об'єкту страхування, що приймається на страхування. Тобто характеристики цього об'єкту, зокрема його місцезнаходження, умови зберігання або використання. Наприклад, в страхуванні будинків від пожеж до уваги приймається матеріал з якого побудовані стіни та дах, наскільки він вогнестійкий, де будинок розташований (окремо чи поряд є інші будинки), скільки він експлуатується, в якому стані електропроводка тощо.

На відміну від фізичної, психологічна небезпека в процесі андерайтингу пов'язана з особою страхувальника. Це наміри та дії страхувальника, що впливатимуть на рішення андерайтера або на умови страхової угоди. Наприклад, страхувальник при укладенні договору страхування втрачає обережність у поводженні з об'єктом, вважаючи, що він вже повністю убезпечений і отримає відшкодування. Щоб зменшити цей ризик андерайтер пропонує укласти договір з неповним страховим забезпеченням, безумовною франшизою або у виключеннях зробити певні застереження (виплата не проводиться, якщо страхувальник необережно поводить себе зі своїм майном).

Також в процесі андерайтингу страховик має передбачити можливість шахрайства або отримання додаткової вигоди з укладання договору страхування. В страховій компанії запроваджуються такі заходи, як формування «чорних» списків шахраїв, встановлення надто високого розміру страхової премії.

З приведених вище міркувань очевидно, що андерайтинг – це ключовий бізнес-процес, який впливає на результативність страхування, але водночас і сам процес зумовлює виникнення ризиків, котрі можуть погіршити показники фінансово-господарської діяльності страхової компанії.

Отже, в практичному аспекті, андерайтинг пов'язаний з професіоналізмом і компетенцією андерайтера компанії, його вміннями та навичками аналізувати інформацію щодо ризиків потенційного страхувальника з метою визначення доцільності та умов укладання договору [6, С. 431].

Страхові компанії сьогодні використовують прямі та непрямі індикатори, які дозволяють оцінити андерайтерську діяльність. Показниками андерайтингу, які можна визначити за даними звітності страховика, є рівень страхових виплат, заборгованість за виплатами, кількість страхових випадків за договорами страхування, укладеними у поточному році, кількість достроково припинених договорів.

Додатковими параметрами андеррайтингу може слугувати: час надання відповіді на запит, партнерські відносини з провідними світовими професійними перестраховиками, кредитна історія страховика та його рейтинг.

Враховуючи функціональні обов'язки андеррайтера та вплив його діяльності на фінансові результати страхової компанії, в зарубіжних розвинутих країнах вже давно сформовані вимоги законодавства щодо навчання, сертифікації та підвищення кваліфікації цих фахівців. Тим більше, що андеррайтери досить часто мають пряме відношення до розміщення ризиків за допомогою перестраховувальних операцій в міжнародних перестраховувальних товариствах.

«У США, наприклад, андеррайтери з убезпечення життя («Chartered Life Underwriter», CLU) мають диплом американського коледжу в Брін Мор (Пенсильванія) – найстарішого вищого навчального закладу в сфері страхування. Диплом видається за наявності трирічного досвіду роботи, проходження 10 спеціальних курсів та дотримання кодексу поведінки. Всі дипломовані андеррайтери можуть вступити до Американського товариства дипломованих андеррайтерів і фінансових консультантів (штаб-квартира в Брін Мор» [6, С. 431].

В Україні штатні андеррайтери працюють, як правило, у провідних страхових компаніях, невеликі страховики нечасто залучають послуги андеррайтерів, адже це високооплачувані фахівці. Ще одним чинником, котрий гальмує розвиток андеррайтингу на вітчизняному страховому ринку та знижує попит на послуги цих спеціалістів, слід вважати загальну складну економічну ситуацію в країні, що є наслідком як пандемії 2019-2021 рр., так війни і окупації значної території України.

Заходи, які можуть сприяти розвитку андеррайтингу на українському страховому ринку (на рівні страхової компанії) такі:

- впровадження вимог до навчання, сертифікації, підвищення кваліфікації андеррайтерів;
- виконання андеррайтерами своїх повноважень, які інколи перекладаються на страхових агентів, що впливає на результативність страхових операцій;
- встановлення ключових показників для оцінки результативності андеррайтерської діяльності;
- розробка, оновлення, систематизація показників та методологічних матеріалів для оцінки андеррайтером пропонованих ризиків.

Висновки. Андеррайтинг – ключовий бізнес-процес страхової компанії. Від його ефективного проведення залежить успішність, конкурентоздатність, прибутковість страховика.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано визначення андеррайтингу як бізнес-процесу, що складається з тісно пов'язаних між собою операцій: аналізу ризиків, прийняття рішення про страхування чи відмову у

страхуванні, визначення умов страхового покриття і заходів щодо зниження ризиків, контроль за їх виконанням, а також відслідковування впливу андерайтингу на результативність страхування. Сутність та призначення андерайтингу, розкривається через його функції та принципи.

Андерайтинг впливає на всі інші бізнес-процеси страхової організації – організацію продажу страхових послуг, майбутні виплати відшкодування, використання перестраховувальних операцій і загалом на фінансові результати страховика. В той же час, андерайтинг сам продукує ризики (відсутність договору перестраховування, припинення договорів страхування, збільшення кількості виплат тощо), що зумовлює необхідність контролю та управління такими ризиками.

Звідси необхідна розробка комплексу заходів, щодо розвитку андерайтингу в Україні, зокрема визначення в законодавстві його сутності, функцій, вимог до андерайтерів, щодо їх навчання, сертифікації, підвищення кваліфікації, розмежування повноважень страхових агентів і андерайтерів, систематизація та удосконалення показників, методичних матеріалів для оцінки андерайтером ризиків.

Література:

1. Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками: [навчальний посібник]. К: Знання, 2010. 598 с.
2. Губар О.Є. Андерайтинг у процесно-орієнтованій системі управління страховою компанією. Збірник наукових праць ЧДТУ. URL: <http://zbirecon.com/wp-content/uploads/2015/02/175pdf> (Дата звернення: 12.09.2022).
3. Яворська Т.В. Страхові послуги: [навчальний посібник]. К: Знання, 2008. 350 с.
4. Страховий менеджмент: підручник / [С.С. Осадець, О.В. Мурашко, В.М. Фурман та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. С.С. Осадця. Київ: КНЕУ, 2011. 333 с.
5. Страхування: Підручник / Т.М.Артюх, О.О. Гаманкова, С.С. Осадець та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. С.С.Осадця, вид. 3-ге, перероб. і доп. К: КНЕУ, 2006. 599 с.
6. Залетов О.М. Убезпечення життя: монографія. К: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. 688 с.
7. Приказюк Н.В. Андерайтинг у страхуванні: проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 16 Частина 3. С.110-115.
8. Кривошлик Т. Особливості оцінки ризиків при укладанні договорів страхування майна громадян. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. №3(156), С.52-56.
9. Заходи щодо зниження ризику. URL: http://m.stud.com.ua/20986/strahova_sprava/zahodi_schodo_znizhennya_riziku. (Дата звернення: 01.11.2022)
10. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. №4391-УІ. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>
11. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. №5315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
12. Ланг С.Р. Місце андерайтингу в системі управління фінансовими ризиками страхової організації. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. №1. С.127-130.

References:

1. Pikus, R.V. (2010). *Upravlinnia finansovymy ryzykamy. [Financial risk management]* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Hubar, O. (2015) Anderaitynh u protsesno-orientovanii systemi upravlinnia strakhovoiu kompaniieiu. [Underwriting in the process-oriented management system of the insurance company]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. (A collection of scientific works of Chernihiv State Technological University)*, 2 Retrieved from <http://zbirecon.com/wp-content/uploads/2015/02/175pdf> [in Ukrainian].
3. Yavorska, T.V. (2008). *Strakhovi posluhy [Insurance services]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Osadets, S.S, Murashko, O.V., Furman, V.M. (2011). *Strakhovyi menedzhment [Insurance management]* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Artiukh, T.M., Hamankova, O.O., Osadets S.S. (2006). *Strakhuvannia [Insurance]*: Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Zaliyev, O. (2006). *Ubezpechennia zhyttia: monohrafiia. [Life insurance]*. Kyiv: Mizhnarodna ahentsiia «BIZON» [in Ukrainian].
7. Prykaziuk, N.V. (2016). Anderaitynh u strakhuvanni: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. [Underwriting in the insurance: problems and prospects of the development in Ukraine] *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University*, 16, 110-115 [in Ukrainian].
8. Kryvoshlyk T. D. (2014). Osoblyvosti otsinky ryzykiv pry ukladanni dohovoriv strakhuvannia maina hromadian. [The specialties of risk assessment at conclusion of property insurance contracts for citizens]. *VISNYK Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika - BULLETIN of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Economy*, 3(156), 52-56 [in Ukrainian].
9. Zakhody shchodo znyzhennia ryzyku. [Measures to reduce the risk]. Retrieved from: http://m.stud.com.ua/20986/strahova_sprava/zahodi_schodo_znizhennya_riziku [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu vid 09.02.2012 r. № 4391-UI. [Law of Ukraine on specialties of agricultural products insurance with state support from February 09 2012 № 4391-UI.]. Retrieved from: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4391-17> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro strakhuvannia vid 18.11.2021 r. № 5315. [Law of Ukraine on Insurance from November 18, 2021 №1909-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> [in Ukrainian].
12. Lanh S.R. (2018). Mistse anderaitynhu v systemi upravlinnia finansovymy ryzykamy strakhovoi orhanizatsii. [The place of underwriting in the financial risk management system in the insurance organization] *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Bulletin of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 1, 127-130 [in Ukrainian].

УДК 332.055.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-229-240](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-229-240)

Шкварчук Людмила Олександрівна доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 07913, <https://orcid.org/0000-0001-7241-3961>

Слав'юк Ростислав Анатолійович доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 07913, <https://orcid.org/0000-0002-0904-8970>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ФІНАНСУВАННЯ

Анотація. Важливою умовою забезпечення сталого фінансування є формування узгодженості вимог щодо розкриття інформації. Множинність таксономій у світі породжує проблему комплексності звітності щодо сталого розвитку та полікритеріальності її показників. Це обумовлює необхідність розвитку галузі послуг із вирівнювання таксономій, особливо якщо таксономії не лише слугуватимуть орієнтиром та гарантією якості та цілісності серед емітентів та інвесторів продуктів сталого фінансування, а й основою для державних стимулів або програм. Для вирішення цього завдання необхідним є формування єдиної бази розкриття даних щодо сталого розвитку.

Проведений аналіз показав, що в Україні суб'єкти господарювання приєдналися до світової практики оприлюднення звітів про сталий розвиток, хоча цей процес не можна назвати масовим. Найбільш активно долучаються до нього великі корпорації з іноземним капіталом, а також банківські установи. При цьому, єдиний підхід до формування звітності не простежується. Як наслідок, інформація про сталий розвиток установи доступна у різних суб'єктів у межах Звіту про сталий розвиток, або Звіту корпоративно-соціальної відповідальності, або Звіту про управління.

Відсутність єдиного підходу негативно впливає на іміджеві характеристики компаній, а також викликає складності в оцінюванні перспектив досягнення цілей сталого розвитку існуючими та потенційними інвесторами компанії. Як наслідок, обсяги залучення капіталу для фінансування сталого розвитку в Україні є незначними і зосереджені, переважно, на так званому «зеленому» секторі.

Нерозвинутість практики формування системи звітності зі сталого розвитку обмежує можливості фінансових залучень на відкритому ринку. Як наслідок, в Україні фінансування проектів сталого розвитку через випуск облігацій не проводиться. Це створює суттєві обмеження для активізації процесів сталого розвитку.

Вирішення проблеми потребує вивчення досвіду формування вимог до фінансової звітності найбільших аналітичних компаній світу, практики ЄС та власного досвіду уніфікації звітності.

Ключові слова: сталий розвиток, стале фінансування, звіт сталого розвитку, показники сталого розвитку.

Shkvarchuk Lyudmyla Doctor of Science in Economics, Professor, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 12, Lviv, 07913, <https://orcid.org/0000-0001-7241-3961>

Slavyuk Rostyslav Doctor of Science in Economics, Professor, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 12, Lviv, 07913, <https://orcid.org/0000-0002-0904-8970>

INFORMATION PROVISION FOR SUSTAINABLE FINANCING

Abstract. An essential condition for ensuring sustainable financing is consistency in requirements for information disclosure. The multiplicity of taxonomies in the world gives rise to the problem of the complexity of reporting on sustainable development and the polycriteria of its indicators. This necessitates the result of an industry of taxonomy alignment services, especially if the taxonomies will not only serve as a benchmark and guarantee of quality and integrity among issuers and investors of sustainable finance products but also as a basis for government incentives or programs. To solve this task, it is necessary to form a single database of data disclosure on sustainable development.

The conducted analysis showed that business entities in Ukraine have joined the global practice of publishing reports on sustainable development, although this process cannot be called massive. Large corporations with foreign capital, as well as banking institutions, are most actively involved in it. At the same time, there is no single approach to reporting. As a result, information on the sustainable development of the institution is available from various entities within the scope of the Sustainable Development Report, the Corporate Social Responsibility Report, or the Management Report.

The lack of a unified approach negatively affects the image characteristics of companies, and also causes difficulties in assessing the prospects of achieving the goals of sustainable development by existing and potential investors of the company. As a result, the volume of capital raising for financing sustainable development in Ukraine is insignificant and is mainly focused on the so-called "green" sector.

The lack of development of the practice of forming a sustainable development reporting system limits the possibilities of financial involvement in the open market. As a result, financing of sustainable development projects through the issuance of

bonds is not carried out in Ukraine. This creates significant limitations for the activation of sustainable development processes.

Solving the problem requires studying the experience of forming requirements for financial reporting of the world's largest analytical companies, the practice of the EU and our own experience of unifying reporting.

Keywords: sustainable development, sustainable financing, sustainable development report, sustainable development indicators.

Постановка проблеми. Залучення коштів для фінансування проектів сталого фінансування здійснюється з використання різних методів, які у своїй сукупності описуються поняттям «стале фінансування». Кожен з таких методів має свої переваги та недоліки, а також характеризується можливістю та доцільністю використання у тих чи інших умовах. Незважаючи на такі суттєві відмінності, спільною рисою сучасних методів фінансування сталого розвитку є їх низька вартість.

За своєю суттю проекти сталого розвитку несуть значне соціальне, гуманітарне та екологічне навантаження, оскільки спрямовані на подолання цивілізаційних викликів людства. Природно, що такі проекти не мають яскраво вираженої економічної ефективності, тому їх окупність при класичній схемі фінансування є не лише дуже тривалою, але й подекуди умовною. Відтак, єдиною можливістю реалізувати проект сталого розвитку є доступ до дешевих фінансових ресурсів із можливістю їх залучення на досить тривалий період часу (до 20-30 років).

Привабливість умов сталого фінансування породжує проблему зловживання у цій сфері, яке проявляється у можливості декларування псевдопроектів. Таке явище у спеціалізованій літературі описується терміном «зеленого камуфляжу» (greenwashing) – уведення в оману кредиторів щодо напрямку використання запозичених коштів відповідно до цілей сталого розвитку. Завданням науковців та практиків є розроблення механізмів запобігання таким процесам. Одним з них є розроблення стандартів щодо формування звітів сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий підхід до оцінювання системи звітності сталого розвитку перебуває на етапі формування. Це пов'язано як із складністю процедури формування звітів, так й різнонаправленістю проектів сталого розвитку. Дослідження сталого фінансування найчастіше стосується умов забезпечення діяльності державного регулятора [11], [13] або концепції неперервності фінансування [9]. Учені піднімають проблему необхідності формування звітності зі сталого розвитку як інструменту інформування стейкхолдерів щодо напрямків використання коштів [10], підвищення прозорості діяльності підприємств у сфері соціальних та екологічних заходів[5], відображення у звітності рівня впливу господарюючих суб'єктів на навколишнє середовище [12], а також напрямків

удосконалення системи звітності. Незважаючи на незавершеність розробки теоретичної бази формування звітності сталого розвитку, глобальні аналітичні та консалтингові компанії уже публікують звіти щодо реалізації цілей сталого розвитку ООН.

Мета статті – дослідження особливостей формування звітів зі сталого розвитку суб'єктами економіки та розкриття інформації про сталий розвиток міжнародними аналітичними компаніями.

Виклад основного матеріалу. За даними компанії KPMG в Україні вітчизняні компанії дуже рідко формують звітність щодо сталого розвитку [4]. Останніми роками спостерігається тенденція, відповідно до якої великі компанії формують нефінансові річні звіти за стандартами GRI Standards та/або відповідно до вимог Глобального договору ООН. Наразі налічується близько 20 таких компаній. Більшість таких звітів формують українські підрозділи іноземних компаній. Так, річний звіт групи АВ SKF за 2021 містить розділ про сталий розвиток [14].

В Україні лише поодинокі банківські установи оприлюднюють звіти сталого розвитку. Так, зокрема, у 2021 рр. відповідні звіти опублікували: УКРГАЗБАНК [6] та БАНК ЛЬВІВ [3]. Ще деякі банківські установи розкривають інформацію щодо забезпечення сталого розвитку у межах Звіту корпоративно-соціальної відповідальності (UKRSIBBANK BNP Paribas Group) [7], або Звіту про управління (Дойче Банк ДБУ) [8].

В поодиноких випадках вітчизняні компанії беруть участь у міжнародних системах, рейтингах та індексах ESG. Проте у світовій практиці відомі й інші стандарти звітності щодо сталого розвитку. Це, зокрема, вимоги IFC (E&S Performance Standards), EBRD (Environmental and Social Policy) та системи EcoVadis.

Стандарти діяльності IFC (Міжнародної фінансової корпорації) є міжнародним еталоном для ідентифікації та управління екологічними та соціальними ризиками та були прийняті багатьма організаціями як ключовий компонент їхнього управління екологічними та соціальними ризиками. Керівництво IFC з охорони навколишнього середовища, здоров'я та безпеки (EHS) містить технічні рекомендації із загальними та галузевими прикладами передової міжнародної промислової практики, щоб відповідати стандартам діяльності IFC.

У багатьох країнах сфера застосування та призначення стандартів діяльності IFC вирішується або частково вирішується в екологічній та соціальній нормативній базі країни. Стандарти діяльності IFC охоплюють вісім тем, що представлено на рис. 1 [1].

Стандарти діяльності IFC формують основу для розуміння та управління екологічними та соціальними ризиками для високопрофесійних, складних, міжнародних або потенційно сильно впливових проектів. Фінансова установа зобов'язана підтвердити в рамках свого процесу екологічної та соціальної

належної перевірки, що комерційний клієнт/об'єкт інвестування відповідає стандартам діяльності ІФС. Для цього фінансова установа повинна знати екологічні та соціальні закони країни, в якій вона працює, та порівняти нормативні вимоги з вимогами стандартів діяльності ІФС, щоб виявити прогалини. Добре розуміння обох наборів вимог, а також потенційних недоліків гарантує, що фінансова установа ефективно визначить та оцінить ключові екологічні та соціальні ризики та впливи, які можуть бути пов'язані з фінансовою операцією.

Якщо виявлено невідповідність стандартам діяльності ІФС і залежно від серйозності проблеми, фінансова установа може вимагати від комерційного клієнта/об'єкта інвестування розробити план коригувальних дій для вирішення проблеми в розумні терміни та вказати це як умову фінансової операції з комерційним клієнтом/об'єктом інвестування.

Стандарти діяльності ІФС допомагають ІФС та її клієнтам керувати та покращувати свої екологічні та соціальні результати за допомогою підходу, що ґрунтується на результатах, а також забезпечують міцну базу, на основі якої клієнти можуть підвищити сталість своєї діяльності. Бажані результати описані в цілях кожного стандарту ефективності. У стандартах визначені конкретні вимоги, щоб допомогти клієнтам досягти відповідних результатів за допомогою засобів, які відповідають характеру та масштабу проекту та співвідносяться з рівнем екологічних та соціальних ризиків (ймовірність заподіяння шкоди).

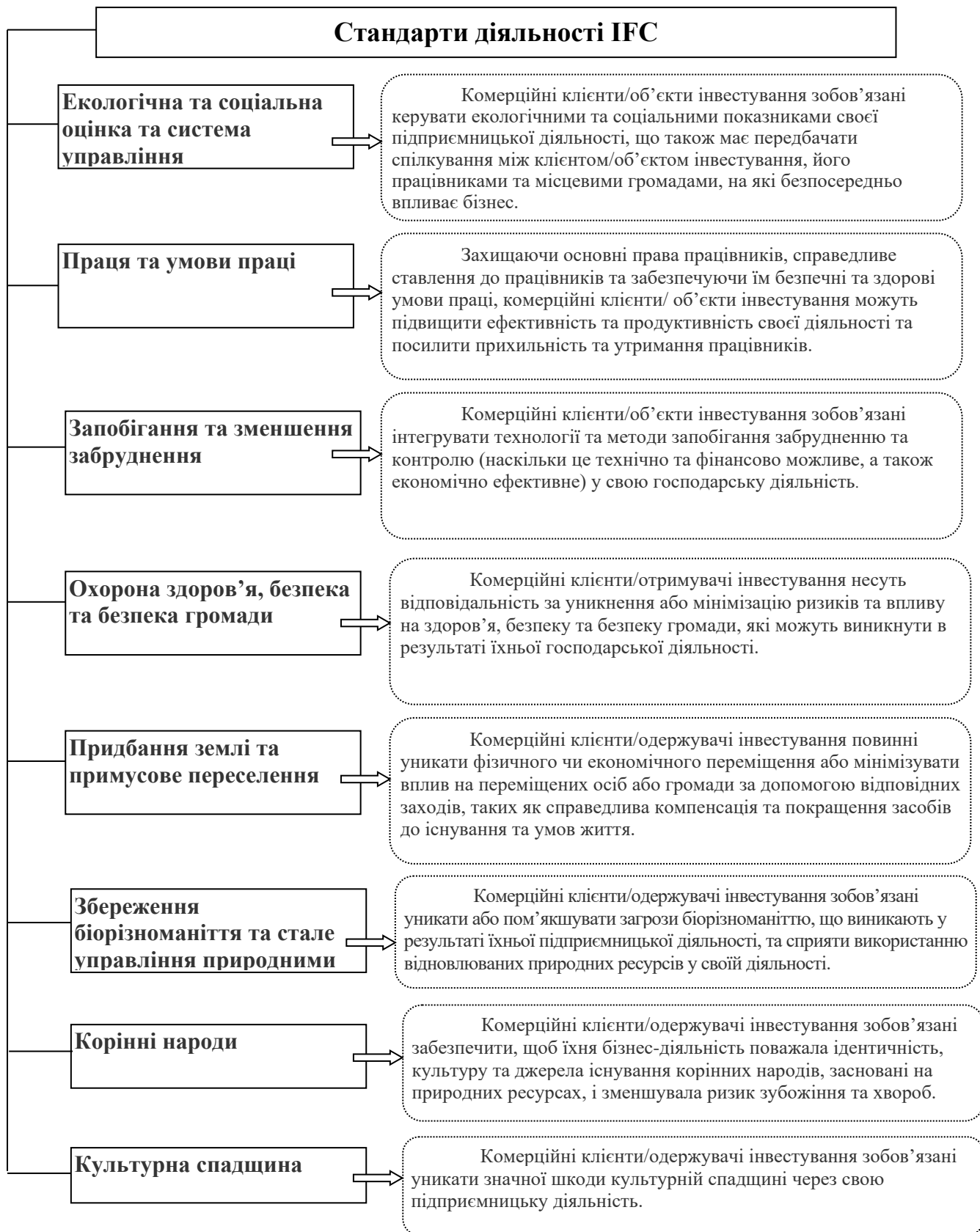

Рис. 1. Категорії показників сталого розвитку відповідно до стандартів IFC

Джерело: побудовано за даними [1]

За результатами звіту KPMG «Сталий розвиток. Час настав» можна говорити про щорічне зростання кількості компаній у світі, які повідомляють про результати своїх зусиль у сфері сталого розвитку. Цей показник стрімко зростає щороку. Так, зокрема, у 2020 році 96% із 250 найбільших компаній світу (G250), що входять до рейтингу Fortune, та 80% компаній, що належать до топ-100 у різних країнах (N100), у тій чи іншій формі звітували про власну активність у сфері сталого розвитку [4].

В Україні відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» великі компанії зобов'язані подавати звіт про управління. Звіт про управління – документ, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності. Звіт про управління подається разом з фінансовою звітністю та консолідованою фінансовою звітністю в порядку та строки, встановлені законом. Перший звітний період — 2018 рік. У цьому звіті частково розкривається інформація про сталий розвиток. Від подання звіту про управління звільняються мікропідприємства та малі підприємства. Середні підприємства мають право не відображати у звіті про управління нефінансову інформацію.

Для збору, поширення та відстеження даних сталого розвитку в Україні створена відкрита онлайн-платформа з моніторингу індикаторів Цілей сталого розвитку (ЦСР). Платформа розроблена Держстатом України у співпраці з ПРООН у межах проєкту «Спільна програма ООН з фінансування сталого розвитку» з метою моніторингу ЦСР в Україні, виявлення прогалини у даних та покращення доступу до офіційної статистики та метаданих. Платформа була презентована 20 грудня 2021 р. Її активне використання передбачалося розпочати з 2022 р.

Відповідно до вимог ЄС Учасники фінансового ринку зобов'язані завершити свій перший набір розкриття інформації щодо таксономії ЄС до 31 грудня 2021. Компанії, які зобов'язані надавати нефінансову звітність згідно з Директивою про нефінансову звітність, повинні будуть розпочати розкриття інформації відповідно до таксономії ЄС протягом 2022 року.

Проведений аналіз нормативних вимог щодо забезпечення сталого фінансування дає нам підстави вважати процедуру відбору відповідних проєктів досить складною та тривалою. Проте, не зважаючи на таку забюрократизованість, темпи розвитку системи сталого фінансування у світі зростають. Так, зокрема, аналіз Climate Bonds Market Intelligence показав, що заборгованість GSS+ (зелений, соціальний, стійкий розвиток, пов'язаний зі стійким розвитком і перехідний період) у 2021 році зросла майже до 1,1 трильйона доларів США, що на 57% більше, ніж у 2020 році [2]. До кінця 2021 року Climate Bonds зареєструвала 16 697 боргових інструментів GSS+ із загальним обсягом 2,8 трлн доларів США з початку ринку в 2007 році. Минулорічний рекордний обсяг 1,1 трлн дол. обсягом 2,8тн.

Відповідно до даних [2] загальний обсяг боргового ринку сталого фінансування у 2021 р. досягнув \$2,8трн. Розподіл видів інструментів боргового фінансування сталого розвитку та видів валют залучення представлено на рис. 2 та 3. Відповідно до них, можемо стверджувати, що у цілому географія залучення країн до фінансування проектів сталого розвитку через емісію облігацій не є широкою. При цьому, залучення фінансування відбувалося лише у п'яти видах валют (major currencies).

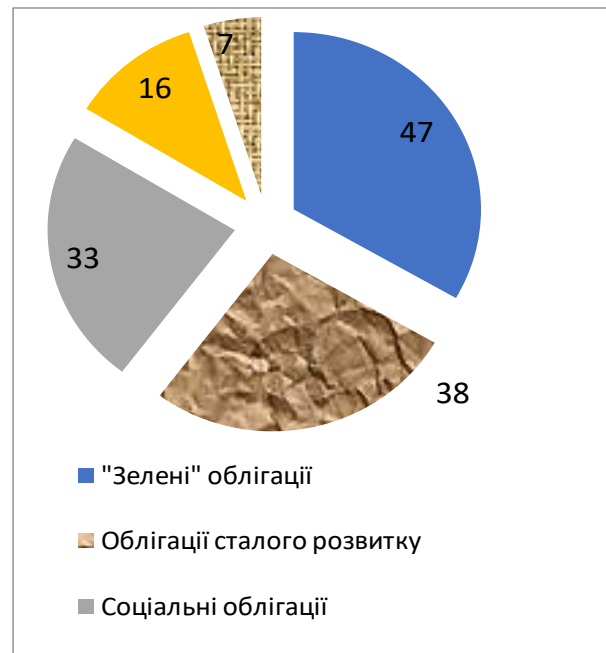

Рис. 2. Кількість країн за видами емісії облігацій для фінансування сталого розвитку
Джерело: побудовано за даними [2]

Рис. 3. Кількість валют за видами емісії облігацій для фінансування сталого розвитку

Найбільший обсяг зростання характерний для так званих «зелених» облігацій. У 2021 р. річний випуск «зелених» облігацій досягнув \$522,7 млрд, що на 75% більше порівняно з показниками попереднього року. Цей напрямок сталого розвитку залучив 839 емітентів протягом року, а середній розмір окремих зелених облігацій зріс більш ніж на 50% і досяг \$250 млрд.

Регіональним лідером у цих процесах залишається ЄС із загальним обсягом емісії у \$ 75,8 млрд. На національному рівні лідером є США. У 2021 р. обсяги емісії «зелених» облігацій США зросли на 63%, досягнувши позначки у \$81,9 млрд (проти \$50,3 млрд у 2020 р.). Крім того, дебютну емісію суверенних «зелених» облігацій у 2021 р. здійснили: Італія, Великобританія, Сербія, Іспанія та Південна Корея.

На початку 2020 року. різко зріс випуск соціальних облігацій у зв'язку з пандемією COVID-19. Виручені кошти пішли на фінансування ряду соціальних проектів щодо забезпечення житлом; гендерної рівності; рівність засобів існування та доходів; охорона здоров'я; освіти.

У 2021 році емісія таких облігацій сповільнилась, обсяги досягли \$223,2 млрд, що на 13% менше, ніж у 2020 році. У той час як кількість нових інструментів зросла більш ніж удвічі (2555 у 2021 році, зростання на 102% порівняно з 1265 інструментами, випущеними у 2020 році), середній розмір кожної облігації зменшився більш, ніж вдвічі (в середньому \$87 млн у 2021 році проти \$201,7 млн у попередньому році) [2].

В Україні досвід залучення коштів для реалізації проектів сталого розвитку через емісію суверенних облігацій поки що відсутній. Найбільшою мірою фінансування сталого розвитку здійснюється через банківське кредитування. Так, зокрема, кредитний портфель бізнес клієнтів в розрізі категорії екологічного та соціального ризику Укрсиббанку розподілився таким чином:

11% - це проекти категорії А, які мають потенційно значний екологічний та соціальний вплив;

29% - проекти категорії В, які мають екологічні та соціальні впливи, які можна оцінити та якими можна керувати.

38% - проекти категорії С, які призведуть до незначного чи позитивного екологічного або соціального впливу.

22% - проекти без класифікації, які не підлягають оцінці виходячи з виду діяльності та/або критерію суттєвості, також проекти що були профінансовані банком до 2017 року та по яким не проводилась оцінка екологічних та соціальних

Так, у 2021 р. Частка проектів відновлювальної енергетики в загальному кредитному портфелі Укрсиббанк становила 20,8%; частка проектів з енергоефективності та екології - 11,65%.

Значним є внесок банку у фінансування «зелених» проектів. Укрсиббанк розпочав реалізацію екобанкінгу у травні 2016. А станом на початок 2021 р. загальний рівень скорочень викидів парникових газів, за рахунок реалізації екопроектів, що кредитувались УКРГАЗБАНКом, сягнув 1 404 тис. тонн (у т.ч. 1 043 тис. тонн або (74,3%) – проекти відновлювальної енергетики та 361 тис. тонн (25,7%) – проекти енергоефективної модернізації). Лише за 2020 р. відповідні показники досягнули значень 71 тис. тонн (у т.ч. 18 тис. тонн (25,4%) – проекти відновлювальної енергетики; 53 тис. т (74,6%) – проекти енергоефективної модернізації). При цьому, варто зазначити, що частка УКРГАЗБАНКУ у фінансуванні екопроектів, інших ніж ВДЕ, у 2020 р. збільшилась на 5 в.п (до 33%). Основною причиною цього стало фінансування відповідних проектів у межах державної програми «5-7-9», активізація

фінансового еколізингу та відкриття нової лінії фінансування екопроектів у межах сталого розвитку (медицина, управління відходами тощо).

Висновки. В Україні досвід залучення коштів для реалізації проектів сталого розвитку через емісію суверенних облігацій поки що відсутній. Проте нині як ніколи гостро стоїть завдання його набуття. Відбудова країни повинна здійснюватись на засадах забезпечення сталого розвитку, а проекти, які реалізуватимуться, повинні ґрунтуватись на передовому досвіді технологій, «дружніх» до навколишнього середовища. Це стосується як відбудови промислових підприємств, так й житла. При цьому, вважаємо не доцільним здійснювати заходи щодо розробки власної таксономії. Проведений аналіз доводить, що стратегія орієнтації на таксономію ЄС може бути досить ефективною для України в сучасних умовах. Такий підхід виправданий як практикою багатьох країн світу, так й всеосяжністю розроблених класифікацій.

Література:

1. Shalнева, M. S., and Y. V. Zinchenko. 2018. Sustainable Finance as a Way of European Companies' Transition to Green Economy. In International Conference Project "The future of the Global Financial System: Downfall of Harmony, edited by G. Popkova, 1002-1012. Springer.
2. Sustainable debt global state of the market 2021. Prepared by Climate Bonds Initiative. www.climatebonds.net
3. Sustainable Statement ESG 2020. БАНК ЛЬВІВ. [/www.banklviv.com/wp-content/uploads/2021/10/Bank-Lviv-Sustainable-Statement-ESG-2020.pdf](http://www.banklviv.com/wp-content/uploads/2021/10/Bank-Lviv-Sustainable-Statement-ESG-2020.pdf)
4. The time has come. The KPMG Survey of Sustainability. Reporting 2020. Executive summary. KPMG Impact. December, 2020
5. Запровадження нефінансової звітності в контексті імплементації в Україні законодавства ЄС : монографія / Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська, Я. В. Олійник, Т. А. Бондар, М. В. Кучерява. – Київ: ДННУ «Академія фінансового управління», 2017. - 293 с.
6. Звіт зі сталого розвитку 2020. УКРГАЗБАНК. https://www.ukrgasbank.com/upload/file/ugb_report_2020.pdf
7. Звіт корпоративної соціальної відповідальності UKRSIBBANK BNP PARIBAS GROUP 2021. https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/2022/08/csr2021_report_ua.pdf
8. Звіт про управління 2020 р. Акціонерне товариство «Дойче Банк ДБУ». https://country.db.com/ukraine/documents/Financial-statements/Management_report_for_2020_ukr.pdf
9. Котляревський Я.В, Троцький Т.В, Дяченко М.О. (2017). Розвиток міжнародного фінансування проектів сталого розвитку та вирішення глобальних екологічних проблем. *Проблеми економіки*, № 4. 15-23.
10. Макаренко, І.О., Серпенінова Ю.С. Надання впевненості щодо звітності зі сталого розвитку як гарантія достовірності інформації для стейкхолдерів // Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 листопада 2017 р.). – Одеса: Одеська державна академія будівництва та архітектури, 2017. – С. 885-887.
11. Прутська, О. (2021). Сучасна політика НБУ щодо розвитку сталого фінансування. *Економіка та суспільство*, № 34. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-14>
12. Смоленников, Д. О., Буряк, А. В. (2018). Специфіка інформаційних запитів стейкхолдерів у фінансовому секторі в умовах сталого розвитку. *Механізм регулювання економіки*, №1. 53-61

13. Ставерська, Т. О. Особливості формування фінансового механізму забезпечення сталого розвитку // Розвиток харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі: проблеми, перспективи, ефективність : міжнар. наук.-практ. конф., 14 трав. 2020 р. – Харків : ХДУХТ, 2020. – Ч. 2. – С. 65–66.

14. Щорічний звіт SKF 2021 р. Доступно: <https://www.skf.com/ua/news-and-events/news/2022/2022-mar-02-skf-annual-report-2021>

References:

1. Shalneva, M. S., and Y. V. Zinchenko. 2018. Sustainable Finance as a Way of European Companies' Transition to Green Economy. In International Conference Project "The future of the Global Financial System: Downfall of Harmony, edited by G. Popkova, 1002-1012. Springer.

2. Sustainable debt global state of the market 2021. Prepared by Climate Bonds Initiative. Retrieved from <https://www.climatebonds.net>

3. Sustainable Statement ESG 2020. Bank Lviv. Retrieved from <https://www.banklviv.com/wp-content/uploads/2021/10/Bank-Lviv-Sustainable-Statement-ESG-2020.pdf> [in Ukrainian].

4. The time has come. The KPMG Survey of Sustainability. Reporting 2020. Executive summary. KPMG Impact. December, 2020 [in Ukrainian].

5. Zaprovagennia nefinansovoi zvitnosti v kontexti implementacii v Ukraini zakonodavstva EC : monografia [Introduction of non-financial reporting in the context of the implementation of EU legislation in Ukraine] / T. Yefimenro, L. Lovinska, Y. Oliynuk, T. Bondar, M. Kucheriava. - Kyiv: DNNU "Academiia finansovoho upravlinnia", 2017, 293 [in Ukrainian].

6. Zvit zi staloho rozvytku 2020. UKRGAZBANK [Sustainable Statement ESG 2020. Ukrgasbank]. Retrieved from https://www.ukrgasbank.com/upload/file/ugb_report_2020.pdf [in Ukrainian]

7. Zvit korporativnoii sicialnoii vidpovidalnosti UKRSIBBANK BNP PARIBAS GROUP 2021 [Corporate social responsibility report UKRSIBBANK BNP PARIBAS GROUP 2021]. Retrieved from https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/2022/08/csr2021_report_ua.pdf [in Ukrainian]

8. Zvit pro upravlinnia 2020 AT "Dojche bank DBU" [Management Report 2020 SC "Deutsche Bank DBU"]. Retrieved from https://country.db.com/ukraine/documents/Financial-statements/Management_report_for_2020_ukr.pdf [in Ukrainian]

9. Kotliarskiy Y., Trotskiy, Diachenko M. (2017). Rozvytok mijnarodnoho finansuvannia proektiv staloho rozvytku ta vyrishennia ekolohichnyh problem [Development of international financing of sustainable development projects and solutions to global environmental problems]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy*, 4, 15-23 [in Ukrainian]

10. Makarenko I., Serpeninova Y. (2017). Nadannia vpevnenosti shchodo zvitnosti zi staloho rozvytku yak garantiia dostovirnosti informacii dlia stejkholderiv [Providing confidence in sustainability reporting as a guarantee of the credibility of information for stakeholders] Proceedings from MIIM '17: III Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia "Ekonomika ta upravlinnia" - The Third International Scientific and Practical Conference "Economy and Management" (pp. 885-887). – Odeca [in Ukrainian]

11. Prutska O. (2021). Suchasna polityka NBU shchodo rozvytku staloho finansuvannia [The current policy of the NBU regarding the development of sustainable financing]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 34. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-14> [in Ukrainian]

12. Smolennikov D., Bupiak A. (2018). Spetsyfika informatsiynyh zapytyv stejkholderiv u finansovomu sektori v umovah staloho rozvytku [The specificity of information requests of stakeholders in the financial sector in the conditions of sustainable development]. *Mehanizm reguliuvannia ekonomiky - Mechanism of economic regulation*, 1, 53-61 [in Ukrainian]

13. Staverska T. Osoblyvosti formuvannia finansovoho mehanizmu zabezpechennia staloho rozvytku [Peculiarities of the formation of a financial mechanism for ensuring sustainable development] Proceedings from MIIM '20 : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Rozvytok harchovyh vyrobnytstv, restorannoho ta gotelnoho gospodarstv i torgivli: problem, perspektyvy, efektyvnist" - International Scientific and Practical Conference "Development of food production, restaurant and hotel industries and trade: problems, prospects, efficiency (pp. 65-66) – Kharkiv : HDUHT [in Ukrainian]

14. Shchorichnyj zvit SKF 2021 p. [Annual report SKF 2021]. Retrieved from: <https://www.skf.com/ua/news-and-events/news/2022/2022-mar-02-skf-annual-report-2021> [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 37.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-241-254](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-241-254)

Prykhodkina Nataliia Oleksiyivna Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor, professor of the Department of Pedagogy, Administration and Special Education of the Education and scientific institute of management and psychology, SHEI «University in education management», Sichovykh Striltsiv St., 52A, Kyiv, 04070, tel.: (050) 551-51-82, <https://orcid.org/0000-0001-9965-6912>

GENERAL DEVELOPMENT TRENDS OF THE MEDIA EDUCATION OF STUDENTS IN DEVELOPED ENGLISH-LANGUAGE COUNTRIES

Abstract. The author of the article has determined the trends in the development of media education, which are structured by duration (short-term and long-term), by prevalence (national, cluster, global) and by coverage (general, specific). The trend as an innovative tool of pedagogical comparative studies provided with an understanding of the essence of the phenomenon of media education and generalization of the general directions of its development. The article outlines the trends in the development of media education of secondary school students in developed English-speaking countries, which are formed under the influence of external and internal factors. The tendencies of conceptualization (formed by international organizations of the global level (UNESCO, EU, Council of Europe) by means of strategic and conceptual documents/programs), legislative support (since the 10s of the XXI century, 14 states have passed laws on the mandatory introduction of media literacy in primary and secondary education), institutionalization (creation of associations and organizations for media education), standardization (since the 80s of the XX century, the media education has become a complex part of the education system. XX century, media education has become a component of national/state/regional/educational standards of developed English-speaking countries), which makes it possible to state that the development of media education in developed English-speaking countries is characterized by dynamism, systematicity, scale, continuity.

Keywords: English-speaking countries, media, media literacy, media education, trend, UNESCO, conceptualization, legislative support, institutionalization, standardization.

Приходькіна Наталія Олексіївна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти», вул. Січових стрільців, 52А, м. Київ, 04070, тел.: (050) 551-51-82, <https://orcid.org/0000-0001-9965-6912>

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДІАОСВІТИ УЧНІВ У РОЗВИНЕНИХ АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ

Анотація. Авторкою статті визначено тенденції розвитку медіаосвіти, які структуровано за тривалістю (короткотермінові й довготермінові), за поширеністю (національні, кластерні, світові) та за сферою охоплення (загальні, специфічні). Тенденція як інноваційний інструмент педагогічної компаративістики забезпечила авторці статті розуміння сутності феномену медіаосвіти та узагальнення спільних напрямів її розвитку. У статті окреслено тенденції розвитку медіаосвіти учнів загальної середньої освіти розвинених англomовних країн, що формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Виокремлено спільні для усіх країн тенденції концептуалізації (формується міжнародними організаціями глобального рівня (ЮНЕСКО, ЄС, Радою Європи) засобами стратегічних і концептуальних документів/програм), законодавчого забезпечення (з 10-х рр. ХХІ ст. в 14 штатах ухвалено закони про обов'язкове впровадження медіаграмотності в початкову та середню освіту), інституалізації (створення асоціацій і організацій з медіаосвіти), стандартизації (з 80-х рр. ХХ ст. медіаосвіта стає складником національних/державних/регіональних/освітніх стандартів розвинених англomовних країн), що дає змогу констатувати, що розвиток медіаосвіти в розвинених англomовних країнах відзначається динамічністю, системністю, масштабністю, наступністю.

Ключові слова: англomовні країни, медіа, медіаграмотність, медіаосвіта, тенденція, ЮНЕСКО, концептуалізація, законодавче забезпечення, інституціоналізація, стандартизація.

The relevance of the problem. Media education, as a socio-pedagogical area, is designed to adapt the individual to social and cultural transformations based on technological advances. The reasons for the relevance of media education in the modern world include: high level of media consumption and saturation of modern societies by mass media; ideological importance of media and its influence on the consciousness of the audience; rapid growth of media information, strengthening of its control mechanisms and its spread; intensity of media penetration into the main democratic processes; increasing importance of visual communication and information in all fields, especially in the context of the COVID-19 pandemic and russia's military aggression against Ukraine.

Research analysis. The specifics of media and their impact on society in the twentieth century were studied: R. Barthes, S. Bennett, D. Gerbner, A. Grizzle, H. Innis, V. Ivanov, E. Katz, D. Kellner, H. Lasswell, M. McLuhan, A. Toffler, G. Schwarz, C. Wilson and others. The formation and development of media education in foreign countries is covered in the research works of F. Baker, D. Considine, S. Livingstone, K. Tyner, L. Hartai, R. Hobbs and others. The problems of theory and methodology of media education are revealed in the scientific researches of D. Buckingham, C. Bazalgette, B. Duncan, A. Hart, R. Kubey, M. McLuhan, L. Masterman, M. Sliusarevskiy and others. The definition of trends in the development of certain educational phenomena in the world educational space is devoted to the works of Ukrainian researchers N. Avsheniuk, S. Matiukh, O. Lokshyna, N. Lavrychenko, V. Luhovyi, V. Ohneviuk, O. Pershukova, S. Sysoieva, O. Sytnyk and others.

The purpose of article is to determine the general development trends of the media education of students in developed english-language countries.

Presentation of the main research material. One of the main tasks of comparative pedagogy is to study the field of education in various planes, dimensions, ratios and interrelations in order to identify patterns and trends in its development. According to O. Lokshyna, the «golden» rule for each comparative is to consider the education phenomenon in the historical, social, economic and cultural context; the rule about the obligation based on the identification of commonalities/differences in the inference of trends/patterns/laws of development formulated by «scientists-comparatist» is preserved [4, p. 9].

O. Sytnyk notes that the study of education trends allows not only to generalize and analyze the education state in a specific period, but also to define strategic directions for the development of the system taking into account urgent problems and future needs [12, p. 232]. Identification of trends is the most important moment of research and global education modelling [6, p. 163].

Identification of trends in the media education development in secondary education institutions of developed English-speaking countries is necessary for the integrity of the thesis study.

The appeal to the analysis of the interpretation of the concept trend has revealed the essence of unified approaches to its definition. In the Ukrainian language dictionary the term «trend» is interpreted as «direction of movement or development of something; direction in views or actions, aspiration, intention, peculiar to someone, something» [14, p. 72]. In «Collins English dictionary» the trend is defined as an inclination to a specific characteristic or general course [18]. In the «Dictionary of Terms on Vocational Education» the trend (from lats. *tendentia*, *tendo* – aspiring, directing) is defined as 1) the possibility of certain events to develop in a certain direction; 2) the thrust in views or actions, inclinations, intentions are inherent in any, anything; 3) the direction of any process, phenomena, views, opinions, ideas, etc.; 4) biased, imposed to anyone thought, idea [13, p. 243].

In order to highlight general trends and peculiarities of media education development of students in developed English-speaking countries let's pay attention to interpretation of the concept of «trend» in researches of leading Ukrainian scientists-comparatist (Table 1).

Table 1

**Interpretation of the concept of «trend» in the research of leading
Ukrainian scientists-comparatists**

№	Term	Explanation	Explanation's author
1	trend	The basic category of comparative pedagogy which is understood not only from the point of view of identifying the direction of traffic, but also in the context of the essence of the qualitative changes occurring during this movement in the context of the activation of the predictive function, which is understood from the point of view of providing predictive recommendations on the possibility of applying foreign experience in national education [5]	O. Lokshyna
2	trend	The form of expression of patterns that have no other reality at all than the trend, except to approach anything in the trend [3]	N. Lavrychenko
3	trend	The direction of education changes due to multiple factors that result in new education quality [9]	O. Pershukova
4	trend	The orientation of education and objective factors [1]	N. Avsheniuk

Hence, the trend is the direction of the movement and the qualitative changes occurring during the movement.

Using the method of trend analysis, which provides logic of determination of general transformations we have created a list of trends of media education development, structured by duration (short- and long-term), by prevalence (national, cluster, world) and on scope (general, specific).

The education globalization and internationalization are generally recognized world trends that determine:

- intensification of international (inter-state, interregional) exchange, interaction and cooperation between the subjects of the education, creation of a unified (in particular, European) education space, thus, national education systems can be mutually enriched;

- internationalization of the content of education, developing planetary thinking and consciousness, organization of the learning process in accordance with modern education standards, new information and training technologies [7, p. 261].

Trends in the development of global media today make us think not only about the communication possibilities of media space, but also about the power of media over society, about their influence on the formation of cultural dominant of modern people and modern society in general [10, 263]. In addition to highlighting the advantages of the influence of media on the development of society and people, media literacy experts (T. Ivanova, R. Kuby, R. Hobbs, etc.) note negative trends:

- increased sources of unreliable and fake information;
- increased aggressiveness of the media environment;
- the active usage of manipulative methods in the mass media, which have a significant impact on the younger generation growth, resulting in uncontrolled and destructive consequences for the mindset of young people.

If the history of the second half of the 20th century will remain as a period of expansion of secondary education (according to UNESCO its growth is almost six times), while in the 20th century according to UNESCO priorities in the field of pedagogy are shifted towards media education [2]. By promoting international exchanges and the dissemination of ideas, globalization is the key to the emergence of enormous opportunities for learning, particularly in the media, and knowledge is the vector of society.

The information society requires intellectual efforts from representatives of science, education, culture, journalism aimed at creating a unified media space, designing information education environment, explaining media education theories, objectives and practices to mediators and legislators, formation of public opinion on the need for media education as a component of general media literacy as part of the common culture of modern people. International cooperation between the world's leading media education organizations is becoming paramount value in exchange of experience, coordination of efforts at the regional and global level.

Given the supranational format of media education development under the auspices of international organizations in the context of globalization, the trend of media education conceptualization which is classified as global and long-term has been substantiated. It has been established that the trend of conceptualization is formed by international organizations at the global level (UNESCO, EU, Council of Europe) by means of strategic and conceptual documents/programs.

Within the framework of the conceptualization trend the definition of essential guidelines (principles, objectives, essence) of media education takes place. The Grünwald Declaration on UNESCO Media Education (1982) set the goal of media education at all education levels within lifelong education.

The Seoul Declaration on the Priority of Media and Information Literacy for Protection against disinfodemia (2020) is a new stage in the media education conceptualization. The Declaration outlines the mechanisms for protecting against the spread of false information in the context of a coronavirus pandemic, which are recommended for the usage by government and public entities. In particular, note is taken of the planning and implementation of joint actions at the national, regional and

international levels in response to COVID-19 disinformation and preparation for other disinformation in the future; intensify efforts, to make the development of overall media literacy an urgent priority.

UNESCO in its own activities [28] emphasizes the role of media literacy as the most important competence of the digital age. This organization promotes the development of media and information literacy which is considered as a prerequisite for building inclusive, open, participatory and pluralistic knowledge societies. In numerous resolutions and international conferences UNESCO has emphasized the importance of this direction and identifies media education as a priority in the XXI century.

International conferences and forums on media and information literacy are usually attended not only by representatives of different UN and UNESCO committees, but also by federal and local authorities, other state structures, as well as scientists, experts, library specialists offering their assessments and recommendations. As a result of such conferences, policy documents are adopted that formulate goals and objectives for the further dissemination of media and information literacy and the development of the global information society as a whole.

Given the long-term nature of the conceptualization trend there is a modification of the essence. At the professional level the concepts of «media literacy» and «information literacy» have been considered independently for many years, but the key connecting elements were computer literacy and technological skills. But in 2007 the international organizations UNESCO and the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) proposed to integrate these concepts as well as to use them in the future exclusively as media and information literacy. This combined concept should cover all competencies, including digital and technological literacy. According to IFLA recommendations on media and information literacy it is not only a «fundamental human right in a digital, interconnected global world», but also recognized as an essential condition for «narrowing the information (digital) gap» [11].

Under the influence of education digitalization and informatization in the 10's of the 21th century in the framework of conceptualization the trend of synthesis of information literacy and media literacy in the world space has been identified. In 2011 UNESCO developed and published the «Media and Information Literacy Curriculum for Teachers» in which the author team of the program merged two concepts (media literacy and information literacy) into one concept «media and information literacy» – (MIL), clearly highlighting the specificity of information literacy and media literacy and various variations of similar/related titles [30, p. 18-19].

The transition to the information society has prepared a modern person for rapid perception of large information volumes. At the same time rapid mastering by modern means, methods and technology of work with information is not synchronized with the acquisition of culture of evaluation, mastering and usage of knowledge with the media. Under the aegis of UNESCO, the movement of literacy

for promoting media literacy and information literacy has been launched. It marks an important trend in the media education development.

The mentioned trend is caused by constant updating of technological platforms, tools and growth of the volume of content and services available to users which require formation of more modern media literacy and information literacy skills. The UNESCO Handbook on Media and Information Literacy in Journalism [25] (2019) also includes competencies such as digital etiquette, privacy protection, critical thinking skills and problem solving through computer games and interaction with artificial intelligence. It is important to note that the issue of media literacy is becoming especially urgent in connection with the global problem of the spread of unreliable information, the importance of which is rapidly increasing in the context of current socio-political processes of the spread of fake news and pandemic.

This trend marks the media education development in the analyzed countries, which in the conditions of the day of the post-truth review the essence of both the media and political and ethical principles which are their basis, justify the importance of interpretation of information and counteraction to disinformation.

The document of the European Council «10 trends transforming education as we know it» [22] outlines 10 trends. The ninth trend identified the need for media literacy (Media Literacy Wanted). The reasons are:

- about 8 out of 10 students of the secondary education institution can't distinguish fake news from real news;
- with the advent of bots the spread of disinformation has become as simple as ever;
- powerful networks create powerful echo chambers (echo chambers) for manipulation, disinformation and are used as platforms for external exposure;
- the phenomenon of fake news is not a short-term one, so society needs media citizens.

The main view is that education systems in all countries need to be integrated with the critical thinking, evaluation of information and media literacy as the most important skills of the XXI century.

Online programs (UNESCO MIL CLICKS, Visual Social Media Lab in Canada, etc.) are introduced into the education process of secondary education institution in developed English-speaking countries, the essence of which is to educate young people in information and media literacy in a digital environment, actually checking. Created in 2010 the Visual Social Media Laboratory [26] brings together a group of leading scientists, media practitioners, journalists interested in the study of visual culture in social networks, art history, software, media sociology, media communication. Gameplay is widely used in the process of media education of students of secondary education of the studied countries (Globaloria, Newsfeed Defenders, Fakey, Go Viral!, Interland, etc.).

The institutionalization trend of media education, which is classified as national, general, long-term, has been allocated. According to M. Sliusarevskiy, «The

institutionalization of the media-oriented function of education can be carried out in the form of integration of media education elements into various academic disciplines, media education electives, circles and studios, respectively oriented forms of extracurricular work» [15, pp. 17-18].

In the late 80's-90's of the 20th century in developed English-speaking countries there is the creation of associations and organizations for media education. In Canada and the United States such organizations have been established in almost every Canadian province and American state. Three organizations have been established in England and Wales (British Film Institute, Media Education Association of England and Wales, OFCOM), one each in Scotland and one each in Northern Ireland. ATOM is the main organization in Australia. In the United Kingdom short-term institutionalization reached the point where the Telecommunications Regulatory Authority, the Communications Authority (OFCOM), was established in 2003 - legally empowered to develop the media literacy of the population and to regulate the world network.

The general trend was referred to standardization – from the 80's of the 20th century. Media education is becoming the part of the national/state/regional/education standards of developed English-speaking countries. Since September 1999 media education has been compulsory for students in grades 1-12 of Canada's secondary education institution (Ontario since 1987). Since the early 1990s media education has been compulsory for students in all secondary education institution in Australia from the first to the twelfth grade. The United Kingdom officially introduced media education in the National Curriculum of England and Wales as part of the 1988 education reform. In the mid-90's 12 US states (California, New York, Minneapolis, Texas, Wisconsin, North Carolina, New Mexico, etc.) have included media education sections in education standards.

The important tasks of media education in the 21st century included the formation of skills necessary for effective search, critical analysis, use and placement of information and media content, the importance of human rights on the Internet, understanding ways to combat hate propaganda on the Internet, cyberbullying, understanding ethical issues related to access to and use of information, etc.

The national trend in the United States of America is to legislate media education in the format of strategies since the 10's of the 21st century. Fourteen states have passed laws to make the introduction of media literacy compulsory in primary and secondary education.

In January 2014 the State of New Jersey passed the Law on Safe and Moral Use of Social Media in Secondary Schools (An Act concerning social media instruction in public school districts and supplementing chapter 35 of Title 18A of the New Jersey Statutes) [17]. According to the Act starting in 2014-2015 each school district was required to include in the curriculum of technological education (for students in grades 6-8) topics on the safe and moral use of social networks, in particular: 1) Purpose and rules of use of different social media platforms; 2) Rules of

conduct on cyber security and cybernetics in social networks; 3) Potential negative consequences of cyberbullying. The Education Commissioner must provide school districts with the necessary resources for responsible use of social media.

On June 23, 2015 Connecticut passed the Law on the Safe Use of Social Media and School Computer Programming Guidelines (An Act concerning the inclusion of cardiopulmonary resuscitation training, the safe use of social media and computer programming instruction in the public school curriculum) [17]. The Law approved compulsory integration of media literacy into the curriculum of secondary education institution starting from 2016-2017 academic years. In 2017, the Senate of Connecticut adopted the Law on the Establishment of the Advisory Council on Digital Citizenship, Internet Security and Media Literacy [16]. The board included teachers, librarians, representatives of parent organizations and individuals with experience in digital citizenship, internet security and media literacy.

In April, 2016, Washington State Governor D. Insley signed the bill, and on March 2, 2017, the Senate Early Learning & K-12 Education passed the Law «On Digital Citizenship, Media Literacy and Internet Safety in Schools» [21] (Engrossed substitute senate bill 5449) which was an example for other states advocating digital citizenship and media literacy training. According to the president of «Media Literacy Now» E. McNeill the adoption of this law is the result of discussions on education policy and basic skills that need to teach children as well as a significant step towards creating an environment for comprehensive media literacy education – safe use of the Internet and digital citizenship. «Washington which supports education institutions in active steps of teaching media literacy of students is a model for other states» [20]. Under this law, the Washington Office of Superintendent of Public Instruction (OSPI) is responsible for developing resources for media literacy training and new technologies, in particular recommendations for teachers, namely how to teach students the safe use of Internet resources and other media and the use of critical thinking skills in consumption and media information.

The OSPI, through an advisory group, should recommend measures to improve media literacy and digital citizenship throughout the state. They can be summarized as follows:

1. To convene a working group to update the state training standards K-12 to develop education technologies that meet the definition of digital citizenship and media literacy, national standards and education standards in all subjects.
2. Consider possible changes in district policy to support digital citizenship, media literacy and online safety in schools.
3. Create a web environment with links to recommended good practices and resources for media literacy, digital citizenship and online safety education in schools.
4. Support the professional development of teachers in integrating digital citizenship and media literacy into all core subjects, starting with English and social sciences.

5. Study software improvements in district libraries as defined by state law to identify ways in which librarian teachers can teach and support digital citizenship and media literacy among students, teachers and others [29].

The Washington State Association of School Principals is mandated to: review the school's E-learning policy and student online safety; develop a curriculum guide for school districts to conduct a survey among teachers and principals on how schools are learning media literacy and digital citizenship.

2017 was a record year for the creation of legislation on media literacy. A total of 21 bills regulating the introduction of media literacy in schools have been introduced or are under further consideration. In such states as Arizona, California (3 bills), Connecticut, Massachusetts (9 bills), New Jersey, New Mexico, New York, Pennsylvania, Rhode Island, Texas, Washington.

In 2017 in Rhode Island the MLN Advisory Committee (Media Literacy Now) passed the Rhode Island Board of Education Act [27] which in article 16-22 «An Act Relating Education to Education - Curriculum» in paragraph 16-22 Instruction in media literacy (MA) states that the Department of Primary and Secondary Education should introduce media literacy in the K-12 curriculum. The law defines media literacy as the ability to access, analyze, evaluate, create and communicate through print, visual, digital media.

In 2019 the Texas legislature passed Act (86(R), Senate Bill 11), which states that the curriculum of each school district should incorporate digital citizenship education. The definition of digital citizenship in this statute contains the generally accepted definition of media literacy: «Digital citizenship is the standard of proper, responsible and healthy online behavior, including the ability to access, analyze, evaluate, create and act in all forms of digital communication» [23]. However, MLN (Media Literacy Now) is an American non-profit human rights organization that aims to promote policy change in each state and at the national level so that all K-12 students have received education and skills in the field of media literacy – consider digital citizenship a kind of media literacy, and not vice versa, as stipulated by the legislation of Texas.

On June 3, 2019, the Colorado Governor J. Polis signed the Law «On the Introduction of Media Literacy in Primary and Secondary Education» [19]. To implement the Law, the Media Literacy Advisory Committee (MLAC) was established, comprising teachers, directors of secondary education institutions, librarians, parents and pupils of rural, urban and small school districts, journalists, academics and lawyers from media literacy. The Colorado Department of Education is required by law to establish an Internet resource bank on media literacy, including resources recommended by MLAC and to provide technical support to school districts to implement media literacy. Until June 30, 2021, the State Board of Education is required to review and implement media literacy in the standards of reading, writing and civic education.

In 2019 the state of Illinois passed the Law «On Internet Security», according to which media literacy and cybersecurity elements must be integrated into the curricula for grades 3-11 of secondary schools [24]. In particular, it is recommended to include the

topics of safe use of social networks, chat rooms, email, safe online communication rules, cyberbullying, online sexual harassment, copyright, etc.

In 2020 the state of New Jersey passed the Information Literacy Act for kindergarten and K-12 students (Assembly Bill 248 – Requires instruction on information literacy for students in grades kindergarten through 12). According to this law information literacy (in kindergartens and K-12) should be introduced into the curriculum. The concept of «information literacy» in the law is defined as a set of skills that allows a person to recognize, find, evaluate and effectively use the necessary information. Information literacy includes digital, visual, media, text and technological literacy. The New Jersey Education Commissioner is responsible for developing information literacy curriculum for use by school districts.

Conclusions. The trend as an innovative tool of pedagogical comparativeness has provided understanding of the essence of the phenomenon of media education and generalization of general directions of its development. The trends of conceptualization, legislative provision, institutionalisation, standardization have been allocated which makes it possible to note that the media education development in developed English-speaking countries is characterized by dynamism, systematization, scale, continuity.

References:

1. Avshenjuk, N. M. (2016). Tendencii profesijnogo rozvitku vchiteliv u rozvinenih angломovnih kraїnah v umovah globalizacii [Tendencies of professional development of teachers in developed English-speaking countries in the conditions of globalization]. *Naukovij visnik Mukachivs'kogo derzhavnogo universitetu: Pedagogika ta psihologija - Scientific Bulletin of Mukachevo State University: Pedagogy and Psychology*, 1(7), 15–18 [in Ukrainian].
2. Ivanov, V. (2010). *Osnovni teorii masovoї komunikacii i zhurnalistiki [Basic theories of mass communication and journalism]*. Kiiv: Centr Vil'noї Presi [in Ukrainian].
3. Lavrichenko, N. M. (2006). Metodologichni aspekti porivnjal'no-pedagogichnih doslidzhen' [Methodological aspects of comparative pedagogical research]. *Shljah osviti - Path of education*, 2, 17–23 [in Ukrainian].
4. Lokshina, O. I. (2014). Profesionalizacija porivnjal'noї pedagogiki v Ukraїni: zdotutki i vikliki u vimiri pedagogichnoї komparativistiki u zarubizhzhii [Professionalization of comparative pedagogy in Ukraine: achievements and challenges in the dimension of pedagogical comparativism abroad]. *Porivnjal'no-pedagogichni studii - Comparative pedagogical studies*, 6(20), 5–12 [in Ukrainian].
5. Lokshina, O. I. (2011). Tendencija jak kategorija porivnjal'noї pedagogiki [Tendency as a category of comparative pedagogy]. *Porivnjal'no-pedagogichni studii - Comparative pedagogical studies*, 2(8), 5–14 [in Ukrainian].
6. Lugoviї, V. I. (1995). Tendencii rozvitku pedagogichnoї osviti v Ukraїni: (teoretiko-metodologichniї aspekt) [Trends in the development of pedagogical education in Ukraine: (theoretical-methodological aspect)]. *Doctor's thesis*. Kiev: APN Ukraїni, In-t pedagogiki i psihologii prof. osviti [in Ukrainian].
7. Matjuh, S. A. (2014). Vpliv globalizacijnih procesiv na formuvannja osvitnih poslug vishhijh navchal'nih zakladiv [The influence of globalization processes on the formation of educational services of higher educational institutions]. *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 2, 3, 259–263 [in Ukrainian].
8. Ivanov, V. F. , Voloshenjuk, O. V., Rizun, V. V. (2012). *Mediaosvita ta mediagramotnist' [Media education and media literacy]*. Kiiv: Centr vil'noї presi [in Ukrainian].

9. Ognev'juk, V., Sisoeva, S. (2012). Osvitologija – naukoviï naprjam integrovanogo doslidzhennja sferi osviti [Education - a scientific direction of integrated research in the field of education]. *Ridna shkola - Native school*, 4/5, 44–51 [in Ukrainian].
10. Pershukova, O. O. (2016). Tendencii rozvitku bagatomovnoï osviti shkoljariv u zahidnoevropejs'komu konteksti [Trends in the development of multilingual education of schoolchildren in the Western European context]. *Ukrains'kij pedagogichnij zhurnal - Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 13–22 [in Ukrainian].
11. Prihod'kina, N.O. (2020). *Mediaosvita uchniv v shkil'nictvi anglomovnih kraïn [Media education of students in schools in English-speaking countries]*. Kiïv: Ternopil': Krok [in Ukrainian].
12. Rekomendacii JuNESKO – IFLA po media- i informacijnïi gramotnosti [Recommendations of UNESCO - IFLA on media and information literacy]. www.ifapcom.ru Retrieved from http://www.ifapcom.ru/files/2016/RIKOMINDATsII_UNISKO-IFLA_rus_v_pechat_EK_TM_26.05.2016__1_.pdf [in Ukrainian].
13. Sitnik, O. I. (2015). Osnovni pidhodi do vivchennja tendencii v osviti. Inshomovna osvita pedagoga: vikliki, problemi, perspektivi: materiali Mizhnar. nauk.-prakt. konf. □(05.11.2015, m. Kiïv). Kiïv, 2015. S. 226–234 [in Ukrainian].
14. Shapran, O. I.(2103). *Slovník terminiv z profesijnïi osviti [Dictionary of terms for professional education]*. Perejaslav-Hmel'nic'kii: KSV [in Ukrainian].
15. *Slovník ukrains'koi movi [Dictionary of the Ukrainian language]*. (vol. 1-11). Kiïv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
16. Sljusarevs'kij, M. (2103). Mediaorientacijna funkcija osviti jak vidpovid' na vikliki informacijnoï dobi [The media orientation function of education as a response to the challenges of the information age]. *Ridna shkola - Native school*, 4/5, 13–19 [in Ukrainian].
17. An Act creating an advisory council relating to digital citizenship, internet safety and media literacy. www.cga.ct.gov Retrieved from : <https://www.cga.ct.gov/2017/ACT/pa/pdf/2017PA-00067-R00SB-00949-PA.pdf> [in English],
18. An Act concerning social media instruction in public school districts and supplementing chapter. 35 of Title 18A of the New Jersey Statutes. www.njleg.state.nj.us Retrieved from https://www.njleg.state.nj.us/2012/Bills/PL13/257_.PDF [in English],
19. *Collins English Dictionary. Tendency*. www.collinsdictionary.com Retrieved from <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tendency> [in English],
20. *Concerning implementing media literacy in elementary and secondary education: a bill for an act*. 2019. leg.colorado.gov Retrieved from https://leg.colorado.gov/sites/default/files/documents/2019A/bills/2019a_1110_01.pdf [in English],
21. *Digital Citizenship and Internet Safety Education Law in Washington State is National Model*. medialiteracynow.org Retrieved from <https://medialiteracynow.org/digital-citizenship-and-internet-safety-education-law-in-washington-state-is-national-model/> [in English],
22. *Engrossed substitute senate bill*. 5449. lawfilesextra.wa.gov Retrieved from <http://lawfilesextra.wa.gov/biennium/2017-18/Pdf/Bills/Senate%20Passed%20Legislature/5449-S.PL.pdf#page=1> [in English],
23. *European Political Strategy Centre (European Commission). 10 trends transforming education as we know it*. op.europa.eu Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/227c6186-10d0-11ea-8c1f-01aa75ed71a1#document-info>
24. *Legislative session*. 86(R). 2019. capitol.texas.gov Retrieved from <https://capitol.texas.gov/BillLookup/BillSummary.aspx?LegSess=86R&Bill=SB11>
25. *Media Literacy now. Illinois Legislation*. medialiteracynow.org Retrieved from <https://medialiteracynow.org/your-state-legislation/illinois-legislation/> [in English],
26. Muratova N., Grizzle A., Mirzakhmedova D. *Media and Information Literacy in Journalism: a Handbook for Journalists and Journalism Educators*. Tashkent: Baktria Press, 2019. 128 p. [in English],

27. Ryerson University. *Making Sense of a Networked World*. visualsecialmedialab.ca Retrieved from <https://visualsecialmedialab.ca> [in English],
28. *The Rhode Island Board of Education Act*. 2017. URL: <http://webserver.rilin.state.ri.us/Statutes/TITLE16/INDEX.HTM>
29. UNESCO. *Media and Information Literacy*. en.unesco.org Retrieved from <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy>. [in English],
30. Washington State Legislature. RCW 28A.650.045. Digital citizenship, internet safety, and media literacy. *Best practices and recommendations. Annual review. Model policy update and checklist for future updates*. 2016. app.leg.wa.gov Retrieved from <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=28A.650.045> [in English],
31. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C.-K. *Media and Information Literacy*. Curriculum for Teachers. Paris : UNESCO, 2011. 190 p. [in English],

Література:

1. Авшенюк Н. М. Тенденції професійного розвитку вчителів у розвинених англomовних країнах в умовах глобалізації. *Науковий вісник Мукачівського державного університету: Педагогіка та психологія*. 2016. № 1(7). С. 15–18.
2. Іванов В. *Основні теорії масової комунікації і журналістики: навч. посібник* / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
3. Лавриченко Н. М. Методологічні аспекти порівняльно-педагогічних досліджень. *Шлях освіти: наук.-метод. журн.* 2006. № 2. С. 17–23.
4. Локшина О. І. Професіоналізація порівняльної педагогіки в Україні: здобутки і виклики у вимірі педагогічної компаративістики у зарубіжжі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 6(20). С. 5–12.
5. Локшина О. І. Тенденція як категорія порівняльної педагогіки. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2011. № 2(8). С. 5–14.
6. Луговий В. І. *Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні: (теоретико-методологічний аспект): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти*. Київ, 1995. 429 с.
7. Матюх С. А. Вплив глобалізаційних процесів на формування освітніх послуг вищих навчальних закладів. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. Т. 2, № 3. С. 259–263.
8. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; наук. ред. В. В. Різун. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
9. Огнев'юк В., Сисоєва С. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти. *Рідна школа*. 2012. № 4/5. С. 44–51.
10. Першукова О. О. Тенденції розвитку багатомовної освіти школярів у західноєвропейському контексті. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 2. С. 13–22.
11. Приходькіна Н.О. Медіаосвіта учнів в шкільництві англomовних країн: монографія. Київ: Тернопіль: Крок, 2020. 412 с.
12. *Рекомендації ЮНЕСКО – ИФЛА по медиа- и информационной грамотности*. URL : http://www.ifapcom.ru/files/2016/RIKOMINDATsII_UNISKO-IFLA_gus_v_rechat_EK_TM_26.05.2016__1_.pdf
13. Ситник О. І. Основні підходи до вивчення тенденцій в освіті. *Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (05.11.2015, м. Київ)*. Київ, 2015. С. 226–234.
14. *Словник термінів з професійної освіти* / О. І. Шапран та ін.; заг. ред. О. І. Шапран; Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: КСВ, 2013. 275 с.
15. *Словник української мови: в 11 томах*. Т. 10. Київ: Наук. думка, 1979. 720 с.
16. Слюсаревський М. Медіаорієнтаційна функція освіти як відповідь на виклики інформаційної доби. *Рідна школа*. 2013. № 4/5. С. 13–19.
17. *An Act creating an advisory council relating to digital citizenship, internet safety and media literacy*. URL: <https://www.cga.ct.gov/2017/ACT/pa/pdf/2017PA-00067-R00SB-00949-PA.pdf>

18. An Act concerning social media instruction in public school districts and supplementing chapter. 35 of Title 18A of the New Jersey Statutes. URL: https://www.njleg.state.nj.us/2012/Bills/PL13/257_.PDF
19. *Collins English Dictionary. Tendency.* URL: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tendency>
20. *Concerning implementing media literacy in elementary and secondary education: a bill for an act.* 2019. URL: https://leg.colorado.gov/sites/default/files/documents/2019A/bills/2019a_1110_01.pdf
21. *Digital Citizenship and Internet Safety Education Law in Washington State is National Model.* URL: <https://medialiteracynow.org/digital-citizenship-and-internet-safety-education-law-in-washington-state-is-national-model/>
22. *Engrossed substitute senate bill.* 5449. URL: <http://lawfilesextra.leg.wa.gov/biennium/2017-18/Pdf/Bills/Senate%20Passed%20Legislature/5449-S.PL.pdf#page=1>
23. *European Political Strategy Centre (European Commission). 10 trends transforming education as we know it.* URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/227c6186-10d0-11ea-8c1f-01aa75ed71a1#document-info>
24. *Legislative session.* 86(R). 2019. URL: <https://capitol.texas.gov/BillLookup/BillSummary.aspx?LegSess=86R&Bill=SB11>
25. *Media Literacy now. Illinois Legislation.* URL: <https://medialiteracynow.org/your-state-legislation/illinois-legislation/>
26. Muratova N., Grizzle A., Mirzakhmedova D. *Media and Information Literacy in Journalism: a Handbook for Journalists and Journalism Educators.* Tashkent: Baktria Press, 2019. 128 p.
27. Ryerson University. *Making Sense of a Networked World.* URL: <https://visualsecialmedialab.ca>
28. *The Rhode Island Board of Education Act.* 2017. URL: <http://webserver.rilin.state.ri.us/Statutes/TITLE16/INDEX.HTM>
29. UNESCO. *Media and Information Literacy.* URL: <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy>
30. Washington State Legislature. RCW 28A.650.045. Digital citizenship, internet safety, and media literacy. *Best practices and recommendations. Annual review. Model policy update and checklist for future updates.* 2016. URL: <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=28A.650.045>
31. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C.-K. *Media and Information Literacy. Curriculum for Teachers.* Paris : UNESCO, 2011. 190 p.

УДК 373.064.3:343.5]:615.851

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-255-267](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-255-267)

Vorobiova Tetiana Viacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volya prospect, 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0003-2051-6787>.

Smalko Liudmyla Yevhenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities, Lesya Ukrainka Volyn National University, prospect Volya, 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-6624-2203>.

WORDS KILL – WORDS HEAL: THE BIBLIOTHERAPY VIABILITY OF CHILDREN’S LITERATURE IN COMBATING BULLYING AMONG ADOLESCENTS (A CASE STUDY OF MODERN UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN)

Abstract. The article summarizes research findings on effective ways to combat bullying among youngsters with an emphasis on the bully-themed books for children. The author highlights the legal aspect and psychological issues of reducing bullying among teenage children with a focus on bibliotherapy efficiency, potential, and importance of children’s literature in deterring bullying. The authors analyze in detail the basic concepts of the study, namely bibliotherapy, bullying participants, criteria for selecting literary works for reading and discussion with children, and the like. The study seeks out to identify how read-aloud helps children relate to bullying situations and how they evaluate learning about such sensitive issues as bullying through reading and discussions. The article analyzes modern trends and themes in the children’s literature with an emphasis on its didactic potentiality and importance for decreasing bullying among minors. The creative methods of organizing the learning process when discussing literary works with children are described. The study provides an in-depth analysis of the bullying-themed books that can be used for bibliotherapy and recommended to the people wishing to utilize this technique, describing step by step the ways of implementing the bibliotherapy technology in children groups. The findings of the study on the approaches to the selection of literature for bibliotherapy are verified by the results of surveys and observation data. Questionnaires and interviews with schoolchildren and educators have revealed that reference to literary works by domestic authors (Ukrainian ones in this case) is more effective and vigorous for bibliotherapeutic purposes. The teachers can exploit the findings of this study as a resource to prevent or combat relational bullying in their classrooms. Further research is needed to create a special website for teachers, other

education professionals, and parents to help them to select quality literary works for children to read, thus helping them to cope with the effects of bullying.

Keywords: children's literature, bullying, combating bullying, young adults, bully-themed books, bibliotherapy efficiency, modern Ukrainian children's literature.

Воробйова Тетяна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0003-2051-6787>.

Смалько Людмила Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-6624-2203>

СЛОВА ВБИВАЮТЬ – СЛОВА ЛІКУЮТЬ: БІБЛІОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПОДОЛАННІ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ (НА МАТЕРІАЛАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ)

Анотація. У статті узагальнюються результати досліджень щодо ефективних шляхів боротьби з таким явищем як знущання серед підлітків з акцентом на творах дитячої літератури, в яких присутня тема булінгу в різних його проявах. Шляхом критичного аналізу існуючих досліджень проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці визначено та обгрунтовано актуальність, мета та завдання дослідження щодо ролі дитячої літератури у подоланні важких наслідків жертв булінгу. Проаналізовані результати емпіричного дослідження проблеми булінгу в школах, виявлені найбільш виражені загрози, ризики, форми насильства в підлітковому середовищі. Автори детально аналізують ключові поняття дослідження, а саме: бібліотерапія, учасники булінгу, критерії відбору літературних творів для читання і обговорення з підлітками тощо. Запропоновані перевірені на практиці стратегії організації бібліотерапевтичних занять з дітьми, спрямовані на зменшення проявів знущань у шкільному середовищі. Визначено як читання та обговорення в групі допомагає дітям змінити своє ставлення до ситуацій, пов'язаних зі знущаннями. У статті покроково описані шляхи імплементації технології бібліотерапії у дитячих колективах. Висновки дослідження щодо підходів до відбору літератури для бібліотерапії, підтверджені показниками результатів опитування. Використовуючи цю інформацію, майбутні дослідження передбачають створення веб-сайту для вчителів, інших освітянських фахівців та батьків, щоб допомогти повернути до них якісні дитячі літературні твори та запропонувати відповідні стратегії і тактики обговорення цих творів з дітьми.

Ключові слова: дитяча література, боротьба зі знуцаннями, підлітки, книги з тематикою булінгу, ефективність бібліотерапії, сучасна українська дитяча література.

Introduction. Since the first books for young readers appeared, the authors, parents, and critics have been arguing the questions, whether the mission of these books is to educate young people about the world in which they live, or their function is to shield children from all the challenges of the surroundings. Children's literature has always been a powerful and effective way of socialization. The number of scholars who research academically on children's literature is increasing with every day. One cannot but agree that books for children are one of the most important genres of writing in literature and the most under-investigated. From the authors, as much as from parents, a child gets an idea of what the world is or should be. These books endow a «budding» individuality with the first behavioral patterns. It uncovers the mystery of why we remember children's books as our favorites all our life. They teach a child that the world is much more puzzling than he/she might have imagined, and people in this multifaceted world are both alike and different from each other. A genuine children's book portrays the environment in which the youngest are not powerless. Such books help children confront their deepest fears of being lost, offended, or in mortal danger, and they reinforce a child's inner ability to cope with those fears. They are an opportunity for a child to escape from frightening surroundings and return to reality, much better equipped to survive in it.

Nevertheless, the surveys manifest that we are raising a generation that doesn't appreciate the value of literature and its importance. In recent years educators, psychologists, and parents have become increasingly concerned about how electronic devices distract children from books. Teachers and parents often complain that pupils at school and college students have stopped reading because their eyes are stuck to their phones and computers. The writers try special creative techniques to get in touch with young readers. Modern children's literature aims at breaking through the walls of their clip thinking, scattered attention, and indifference to the literary world thus, attempting to tear off a child from computer games and fascination with gadgets. The goal is not only to attract young readers to a book but having let them into the artistic world of a book, hold them there and force them to think about simple but so vital things.

Analysis of the research into the problem. In 2014, professional debates at the International Conference «Canon Constitution and Canon Change in Children's Literature», held in Germany, focused on the issue of the canons in the world children's literature and the trends of its development in future. It was attended by the world leading experts in children's literature, among them were Maria Nikolaieva, Peter Hunt, Anna Muller, Jan Mikoto, Kimberly Reynolds and others. Björn Sundmark, reviewing the reports of Dorota Michulka and Anna Czernow on *Polish Canons of Children's Literature*, makes a very important statement that the forgotten

classic works of each period are relegated to what the authors call with a metaphor «the Sunken Kingdom», that is an «imaginary space where all forgotten literary texts stay undisturbed by today's readers or scholars» [22, P.85]. Professor Boris Shalahinov in his article «Children's Literature: Theoretical Reflections on the Historical Periodization» speaks about modern tendencies to adapt the works of adult classics to the children's audience: «Currently, the original syncretism in literature definitively disintegrates with its inherent age targeting and gives way to the emergence of the features of «child-centered» aesthetics of art, including social and psychological themes and issues. It is noteworthy that some of the works of previous epochs are purposely adapted to the needs of children's reading («Don Quixote» by M.de Cervantes, «Gulliver's Travels» by J. Swift, «Robinson Crusoe» by D. Defoe, etc.) [6, P. 48].

There is a steady turn toward realism in children's literature, promoting efforts to be more honest with children. However, the public feels alarmed about displays of violence. In the focus of this study is a methodology of combating bullying among youngsters via literary works, using bibliotherapy as a way to facilitate offsetting the negative effects of bullying, war, and disaster. Bringing these adult themes into children's literature may provide a platform for parents to talk to their children such difficult topics dealing with tragedy, family relationships, and the importance of friendship. It can help strengthen the knowledge of the world around and allow readers to develop their own ideas and opinions.

It seems that the main reason why millions of readers (both children and adults) affiliate to Harry Potter is the fact that they or their nearest and dearest once have been bullied. Bibliotherapy is a counseling technique that uses books to help people solve problems. According to Kurkjian and Livingston, bibliotherapy can be defined as a reading guide, which allows children to share their emotions. It helps them to cope with personal problems and contributes to the development of life skills [15]. All literature for children ought to be didactic. It must by definition be a repository, almost the quintessential source, of the values which parents and others hope to teach to the next generation [18, P. 2].

Though bullying is not the leading theme in many books, some minor episodes of bullying are present in most of them since the subject of bullying is casually mentioned or embedded in the story plot. The fact is that nearly every child faces the effects of bullying in their lives. Children's authors recognize this as a great trouble for kids, and they endeavor to weave bullying themes into the storylines of their works. The theme of bullying is quite frequent in movies, TV shows, books, and other media. People usually have a general idea of what bullying is and associate it mostly with relationships bullying (often called relational aggression). The study shows that relational bullying occurs quite often among school children.

Recently a new category of bullying has appeared in terminology circulation. It is called cyber-bullying and is defined as «the act of using technologies such as e-mails, cell phones, or text messaging with the intent of causing harm to

others» [5, P. 65]. This type of bullying is particularly problematic because cyber-bullying is mostly anonymous. Perpetrators can bully others twenty-four hours a day, and insulting or threatening information is accessible to a much larger audience.

Over the last decade, research on bullying and the ways of combating it has demonstrated that the issue is of the top-priority importance. Ukrainian scientists H. Yefremova, L. Lushpai, L. Naidionova, O. Ozhyjova, and others define bullying as a long-term and systematic aggression. According to the data from a survey of the schoolchildren, the highest probability of becoming a victim or a bullying participant concerns the periods of transition from primary to secondary and from secondary to senior or from one school to the other.

This study addresses the above issues from the perspective of D. Olweus' theory of bullying. D. Olweus argues that «...bullying is characterized by the following three criteria: (a) it is aggressive behavior or intentional «harm-doing»; (b) it is carried out «repeatedly and over time», and (c) in an interpersonal relationship characterized by an imbalance of power. One might add that the bullying behavior often occurs without apparent provocation. This definition makes it clear that bullying can be considered a form of abuse, and I sometimes use the term *peer abuse* to label the phenomenon» [19, P. 496].

The goal and the specific tasks of the article. The main purpose of the article is to contribute to a better understanding of such issues as how to incorporate children's literature in educative process providing for the solution of the bullying problems and healing among adolescents. The study seeks to identify the bullying-themed books that can be used in the bibliotherapy of bullying and be recommended to the people wishing to utilize this technique.

The research methodology is one of the most significant aspects of any study since it highlights the theoretical and methodological procedure of the research and makes the conclusions reliable. Firstly, we used a «literature review» method to explore the growth of children's literature importance over time and analyze major changes in the form and content. Secondly, we sought out various literary sources for the necessary information, including selection of literary works for bibliotherapy, to reveal what is being written about the issue in the professional journals. The purpose was to support the claim that literature for children has been didactic from the very start and has transformed into more realistic and ambiguous at modern stage. The methodological approach to the research involved the survey of teachers, schoolchildren, and the selection of the strategies for the research procedure, using general scientific methods (analysis, comparison, generalization).

Results and Discussion. The research started by seeking out the literature that elucidates various forms of bullying among children and interprets the role of the children's literature in combating it. We have studied the books and recent scientific papers thoroughly and can argue that bullying is in the focus of attention in the literature for children this year.

Ukraine is in the top ten in Europe by the range of school harassment among teenage schoolchildren. The most vulnerable are shy and closed to socializing children. Most often, the main reason for their bullying is the fact that they look, speak, and think not like the majority.

Recently, Ukraine has faced one of the most burning issues of relational confrontation caused by the Russian aggression. Internally displaced children are more vulnerable to various forms of conflict-related violence. The changes in the social context affect their social behavior. The UNICEF Children's Fund has calculated that 67% of the Ukrainian students face the problem of bullying, and every year fights between children become more frequent and more violent [5].

Bullying is comprehended in a different way today with its modified forms in modern society. Owing to the researchers like Dan Olweus, society has got a new understanding of bullying, and educators received the instrument which can facilitate the prevention of bullying accidents at schools. It is difficult to predict what bullying forms we will see in the future, but as long as the government adopts the school safety laws, which make bullies legally responsible for their actions, there is a hope that schools will become a safe place for our children [19].

We set a task to find out the most common trends in understanding of bullying among children and adults, asking them which of the following scenarios are an example of bullying (we used the questionnaire suggested by W. Craig in his research):

- A. *Older boys repeatedly steal a second-grader's lunch money;*
- B. *A group of girls start and perpetuate vicious rumors about a shy classmate;*
- C. *On a daily basis, a boy makes fun of a peer's old-fashioned clothes;*
- D. *During recess, bigger kids push, shove, and taunt smaller children;*
- E. *All of the above.*

The answers, though being different, mostly correspond to W. Craig's conclusion: «if you guessed E, you understand the classic definition of bullying: «Bullying is a deliberate attempt to hurt another that is repeated over time». Bullying may be both physical and verbal abuse. Victims are usually different in some way from their peers (dress, size, language, or social skills) and bullying occurs most frequently on the playground or in the locations where there is no adult supervision [11, P. 123].

The next step was to find an answer to the questions about the forms of bullying that predominate among children in the Ukrainian schools. While diagnosing, we have identified the following bullying forms: insults, mockery, nicknames, beating (pushing, etc.). Thirty-two respondents answered the questions about the main reasons for bullying among peers: 35% (11 persons) mentioned the appearance of a student, 25% (8 persons) – a student's behavior, 6% (2 persons) - nationality of a student, 35% (11 people) believe that children in their majority cannot stand up for themselves and repel the insults.

The most widespread form of bullying is relational bullying (often called relational aggression). It involves the behaviors aimed at distorting relationships or expelling others from the peer group. Due to the hidden nature of this behavior, it is difficult to detect the cases of it. It can last for a long time without being noticed. The survey conducted among the schoolchildren embraced the following issues: a) What are the reasons for your dislike of peers?; b) When can children cause aggression and slight their peers?; c) What forms can they manifest it in?

At the top in rating (about 60% of pupils), there was the trivial desire to show who is the leader; 35% of the respondents mentioned the annoying characteristics of their peers, their individual physical features or behavior; more than 20% of the children were unaware that they were harming their peers. According to the data from a survey of the schoolchildren, the highest probability of becoming a victim or a bullying participant concerns the periods of transition from primary to secondary and from secondary to senior forms, or from one school to the other.

All of the collected information was analyzed with the purpose to help practitioners select more confidently the bullying-themed books to read with children, thus expediting their efforts to cope with this common problem. The purpose of an experiment on bullying-themed bibliotherapy is to reveal its authoritative and influential potency. If the number of bullying incidents or negative effects of bullying decreased due to the bibliotherapy, this would be confirmation that this technique is facilitating and effective in the educative work with the children who are involved in bullying. In the context of incorporating bibliotherapy in combating bullying, we can hardly overestimate the role of libraries.

«Talking about the book-characters' choices help students learn about their own possible solutions to bullying problems. With the help of an informed, compassionate adult, bullies can begin to develop empathy skills, victims can acquire strategies that will help them deal with bullies, and bystanders can realize the important role they have in preventing this aggressive, taunting behavior. T. Harnett, a Civil Rights Attorney once mentioned «One person speaking up makes more noise than a thousand people who remain silent.» [12, P. 36].

The study of the experience of the Children's Discussion Club *Words Kill*, organized on the basis of the local library for young adults, illustrates perfectly well how this activity can facilitate a solution of two burning problems: overcoming the outdated ideas about the role of children's library in modern civil society and reducing the level of violence among children. The project of the «*Words Kill*» discussion club demonstrates to children how many opportunities for self-expression, self-development and meaningful leisure time a children's library can provide, creating conditions for tolerant communication in the youth environment.

Modern literature education at schools in Ukraine has accumulated many problems, among which the most urgent is the lack of proper professionalism in those who, by their scientific and official status, should solve them. However, we will not focus on this aspect. In contrast to the Western countries, where the so-called «young

adult» literature was formed long ago, this trend has just begun to take shape in Ukraine. However, in the last two years, it has become so powerful that we can speak not only about quantitative but also about qualitative «explosion» of interesting works written with a focus on the teenage audience. New authors appeared in the domain of the Ukrainian children's literature. Among them, Serhii Grydin (stories: *The Incomprehensible*, *Non-angel*, *A Desperate*, etc.), Nadiia Bila (*Cool Company*), Maria Morozenko (*I Fell in Love*), Iryna Matsko (*Transition Age of...My Mom*), Yuliia Chernienko (*Revenge*), Anastasia Nikulina (*Salt for the Sea or the White Whale*), and many others. We ought to pay tribute to the *Academia* publishing house, which sensed the demand for young adult literature and began to fill up the new niche in our national literature, doing it quite successfully. The importance of this phenomenon is undeniable because it is about meeting the reading needs of the younger generation, which, with some exceptions, contemporary Ukrainian literature has offered so little. Focusing on the target audience of readers, the authors not only state and skillfully integrate the facts of violence and harassment into the plot but build an adequate model of the character's behavior in the situations that arise, offering a frank conversation with children.

The writer and psychologist Yulia Chernienko, who recently has made her literary debut with a teenage story «Revenge», in her interview, when asked whether literature could become a panacea for teenage baiting, responded: «Writers reflect the whole world in their works, with its joys and troubles. Therefore, books about bullying are a good chance to start a dialogue between adults and teenagers. Educators can take this into account because traditional edifying classes have already exhausted their potential up to full, but discussing the books in some interesting format and manner is a way to find a thread leading to a trustful friendly conversation. Our brain is a complex, powerful and ... lazy system. It generates specific «behavioral patterns». It is something like «passing tracks» in computer games. Reading only «sweet» stories with a happy end may distort the perception of reality. One ought to understand that phrases like «my child is not like this» or «it is too early for my child» indicate the adult's unwillingness to initiate a sincere and trusting dialogue. Watching performances or good films, one learns to empathize with the characters and to perceive the world with their eyes, thus developing the capacity for empathy. You can gain empathic experience by reading good literary works, imagining yourself in the place of the heroes, and experiencing their feelings» [7].

Children identify themselves with fictional characters and bullying situations both at a cognitive and emotional level and gain understanding or reflection much more easily than talking directly about their own experiences [13, P. 700].

The preparedness of people engaged and interested in the bibliotherapy, as well as the bullying-themed books, need to be primarily identified before recommending this or that work of the children's literature for reading and discussing. A survey appears to be essential and beneficial in this context. We interviewed librarians,

teachers, school social workers (52 respondents) about their willingness and preparedness to utilize the bibliotherapy technique to reduce bullying among youngsters and about the ways to improve the situation. The professional development (conferences, workshops) is beneficial in view of 41% (22 persons) from 52 respondents, 39% (20 persons) of them supported more informal training. A small group informed that they had got certification (6% – 3 persons), whereas, nearly 14% (7 persons) claimed to have had no training at all. When asked about the approaches to a book selection for bibliotherapy, the participants of the survey reported on several strategies (most respondents supported two, or even all of the strategies): 98% read the book themselves, 73% rely on the recommendations, the book reviews were helpful for 37% of respondents and 29% claimed that they rely on their intuition in book selection. The identification of the specific problems which the minors face in their classrooms has been carried out using the questionnaires described above, personal interviews, and observations.

C. Corman states: «It is vital to remember that bibliotherapy is essentially personal. Behavioral results are not always readily perceived; attitudinal changes are not subject to standardized measurements. For those reasons, it is difficult to offer more than suggestions of possible approaches and sources from which the teacher might choose according to the situation». [10, P. 936].

The meticulous analysis of foreign experience and the conclusions of the prominent scholars give grounds to argue that the bibliotherapy technique implementation procedure involves four steps: 1) identification (to identify a specific problems the youngsters may face in the classroom); 2) selection (to select the books with a similar situation); 3) presentation (reading a book together or independently); 4) follow-up (to analyze the stories, seeking out any portrayals of relational or another kind of bullying, including the identification of the bullies, victims, and bystanders/onlookers).

In view of the purpose of this article, we focused on the selection of the appropriate stories that correlate with the students' characteristics and the nature of bullying situations among them. The purpose was to expand the possibilities for children to identify themselves with story characters. It was the most challenging task of this stage of the research. We have selected 5 books by the Ukrainian authors from the long list of the fictional stories on bullying: «Revenge» by Yuliia Cherniienko, «Salt for the Sea or the White Whale» by Anastasia Nikulina, T. Kornienko's psychological fairy-tale «The Immaculate», Serhii Grydin's «The Incomprehensible», Nadiia Bila's «Cool Company».

The choice of these Ukrainian authors was not accidental as we were driven by two goals. Firstly, it provides an opportunity to promote Ukrainian children's literature, and secondly, the situations and life stories described in these works are closer and more responsive to the Ukrainian minors. They position themselves faster and more openly with the characters in the books by Ukrainian authors. The obtained in the selected books information and each book's content are analyzed in terms of

the type of bullying behavior, presence of the bystanders, the adult involvement, and the problem-solution means. The analysis gives grounds to argue that verbal bullying was the most commonly observed, followed by the physical and cyber-bullying. Anastasia Nikulina, in her novel *Salt for the Sea or the White Whale*, describes the greatest number of bullying forms (abusive words, pushing, physical and moral humiliation, cyber-bullying).

The victims in the 5 selected books chose various tactics to oppose bullying: rumination as a coping strategy, ignoring, manifesting their irritation or hatred to the bully, trying to hide from or avoid the bully, some did what the bully said and sought to make friends with him, and a few reacted physically to the bully. The study findings indicate that most books promoted revenge tactics as the solution to bullying. Additional coping responses were also identified and listed. Among them are derogatory inscriptions on the desk and board, spoiled things, cruel jokes, and even rape attempts.

The basic stages of bibliotherapeutic process involve reading a book together or independently, then completing the steps of identifying oneself with the characters or story, releasing emotions, and applying the insights gained to own life situations. We handed out the questionnaires, asking the children to consider the following issues:

- 1) Name the character you are related to the most in the story;
- 2) Explain how the actions of this or that character were similar to yours;
- 3) How would you respond to the bullying of (*name of a character*), etc.

In each questionnaire, we inserted the names of the bullying victim(s) of the story under discussion. The purpose was to increase the potential for students to identify themselves with the story characters and reinforce the reading activity. They were asked to identify the incidents of bullying at their school. In addition, the students performed creative writing activities (for instance, they were asked to write an essay about the danger of the onlookers' passivity promoting the resumption of the phenomenon, etc. In fact, the students were engaged in role-playing activities. The obtained in the selected books information was analyzed in terms of a type of bullying behavior, presence of bystanders, adult involvement, and the problem solution strategies.

The analysis of respondents' essays, their personal stories, observations, and comments, based on reading materials, argue that in most cases, the bullying victims suffer from being lonely and having no one to share their problems with when they need someone who really empathizes and can give advice. As seven-year-old Elza from the *My Grandmother Sends her Regards and Apologizes* by Fredric Backman says that «having a sympathetic grandmother is like having an army». This is a grandchild's ultimate privilege: knowing that someone is on your side, always, whatever the details. F. Bachman makes us realize that one exceptionally supportive adult in the life of a kid can make a huge difference [1].

Reading and discussing stories on bullying promoted the youngsters to ponder: who among us was not, at least once, either an abuser or offended, who was not mistaken, don't we sometimes feel guilty of not being able to defend our self-dignity, etc. And if these questions, this resistance arise, we can give a sigh of relief! It is a lucky chance to counteract bullying. It is already a therapy with reading, correction with a book, education without obsessive didactics. «Mistakes are a fact of life. It is the response to error that counts» states Nikki Giovanni [14].

Conclusions. An in-depth content analysis of the bullying-themed books contributes significantly to a better understanding of the bullying nature and ways to confront it. The key findings of this study argue that bibliotherapy in preventing the widespread presence of bullying and as a method to combat it requires correctness and profound knowledge for its effective implementation. It is necessary to follow the recommended steps, an adequate methodology, and training to achieve the rewarding effects, reducing anxiety and stress, improving psychosocial health, well-being, and quality of the children's life. The implementation of this technique could favor the humanization of learning process, especially when we talk about minors who usually lack the proper knowledge and appropriate coping strategies. Using this research's results, further studies will include creating a website for teachers, other professionals in education, and parents to help them to bring quality children's literature to the attention of our children. The hope is that teachers will begin to use the findings of this study as a resource with their students to prevent or oppose relational bullying in their classrooms, and recommend it to school psychologists, counselors, and parents, when needed.

References

1. Bakman, F. (2017). *Moia babusia prosyt yii vybachyty [My Grandmother Sends Her Regards and Apologises]*. (O. Zakharchenko, Trans.). Kyiv: #knyholav [in Ukrainian].
2. Yefremova, H. L. (2017). Shkilnyi bulinh: spetsyfika ta osoblyvosti proiavu. [Bullying in School: Specifics and Manifestation Features]. *Pedahohichna maisternia*, 8, 14–19. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Pryiniato Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 05.09.2017 r. [The Law of Ukraine «On Education» from September 5 2017]. Retrieved from //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19. [in Ukrainian].
4. Lushpai, L. I. (2013). Shkilnyi bulinh yak riznovyd suspilnoi ahresii. [School Bullying as a Kind of Social Aggression]. *Naukovi zapyski [Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»]*. Ser.: *Filolohichna*, 33, 85–88. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j_pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf. [in Ukrainian].
5. UNICEF: Bulinh – vazhlyva problema dlia ditei v Ukraini. UNICEF rozpochynaie kampaniiu proty bulinhu [Bullying – an important issue for children in Ukraine. UNICEF starts a campaign against bullying]. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html [in Ukrainian].
6. Shalahinov, B. (2013). Dytiacha literatura: do pytannia istorychnoi reriodyzatsii [Children's literature: theoretical reflections on the historical periodization]. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal «Slovo i chas»*, 7 (631), 46-54. [in Ukrainian].
7. Interview with Yu. Cherniyenko. April 13, 2019. Retrieved from <https://glavcom.ua/country/society/buling-u-literaturi-dumka-vidavcy-a-pismennika-ta-psihologa-585068.html>. [in Ukrainian].
8. Adams, S. J. & Pitre, N. (2000) Who uses bibliotherapy and why? A survey from an underserved area. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 645-649.
9. Chibarro, J. S. (2007). School counselors and the cyberbully: Interventions and implications. *Professional School Counseling*, 11 (1), 65-68.

10. Corman, C. (1975). Bibliotherapy—insight for the learning handicapped. *Language Arts*, 52(7), (pp. 935-937). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41961221>.
11. Craig, W. M. (1997). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 23(1), 123-130.
12. Danielson, K. E. & LaBonty, J. (2009). Reading and Responding to Children's Books About Bullying. *Teacher Education Faculty Publications*. 62. Retrieved from <https://digitalcommons.unomaha.edu/tedfacpub/62>.
13. Flanagan, K. S., Hoek, K. K. V., Shelton, A., Kelly, S. L., Morrison, C. M., & Young, A. M. (2013). Coping with bullying: What answers does children's literature provide?. *School Psychology International*, 34(6), 691-706.
14. Giovanni, N. (2021). Quotes. BrainyQuote.com, BrainyMedia Inc. Retrieved from https://www.brainyquote.com/quotes/nikki_giovanni_110094.
15. Kurkjian, C. & Livingston, N. (2005). The right book for the right child for the right situation. *Read Teach*, 58, 786-795.
16. Mehdizadeh, M. & Khosravi, Z. (2019). An inquiry into the effectiveness of bibliotherapy for children with intellectual disability, *International Journal of Developmental Disabilities*, 65:4, 285-292, DOI: 10.1080/20473869.2018.1466509
17. Moulton, E. (2009). Confronting Bullying: Searching for Strategies in Children's Literature. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/242236965_Confronting_Bullying_Searching_for_Strategies_in_Children's_Literature.
18. Musgrave, P. M. (1985). *From Brown to Bunter: The Life and Death of the School Story*. London: Routledge & Kegan Paul.
19. Olweus, D. (1993). Bullies on the playground: The role of victimization. In C. H. Hart (Ed.), *Children on playgrounds: Research perspectives and applications*. (pp. 85-128). Albany, NY: State University of New York Press.
20. Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *Eur J Psychol Educ* 12. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/BF03172807>.
21. Olweus, D. (2007). *Bullying questionnaire. Sample school report. Dr. Dan Olweus*, Research Center for Health Promotions, University of Bergen, Bergen, Norway.
22. Sundmark, Björn. (2018). Canon Constitution in Children's Literature. Ed. Bettina Kümmerling-Meibauer and Anja Müller. *International Research in Children's Literature*, vol. 11, issue 1, p. null. Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1397359/FULLTEXT01.pdf>.

Література:

1. Бакман Ф. Моя бабуся просить її вибачити / Ф. Бакман; пер. з англ. О. Захарченко. — К. : #книголав, 2017. — 416 с.
2. Єфремова Г. Л. Шкільний булінг: специфіка та особливості прояву / Г. Л. Єфремова // Педагогічна майстерня. — 2017. — № 8. — С. 14-19.
3. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії [Електронний ресурс] / Л. І. Лушпай // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. — 2013. — Вип. 33. — С. 85-88. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
5. ЮНІСЕФ: Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html.
6. Шалагінов Б. Дитяча література: до питання історичної періодизації. / Б. Шалагінов // Науково-теоретичний журнал «Слово і час» – 2013. – № 7 (631). – С. 46-54.
7. Інтерв'ю з Ю.Чернієнко 13 Квітня, 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://glavcom.ua/country/society/buling-u-literaturi-dumka-vidavcsya-pismennika-ta-psihologa-585068.html>.

8. Adams, S. J. & Pitre, N. (2000) Who uses bibliotherapy and why? A survey from an underserved area. *Canadian Journal of Psychiatry*. – 45: 645-649.
9. Chibarro, J. S. (2007). School counselors and the cyberbully: Interventions and implications. *Professional School Counseling*, 11 (1), 65-68.
10. Corman, C. (1975). Bibliotherapy—insight for the learning handicapped. *Language Arts*, 52(7), (pp. 935-937). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41961221>.
11. Craig, W. M. (1997). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 23(1), 123-130.
12. Danielson, K. E. & LaBonty, J. (2009). Reading and Responding to Children's Books About Bullying. *Teacher Education Faculty Publications*. 62. Retrieved from <https://digitalcommons.unomaha.edu/tedfacpub/62>.
13. Flanagan, K. S., Hoek, K. K. V., Shelton, A., Kelly, S. L., Morrison, C. M., & Young, A. M. (2013). Coping with bullying: What answers does children's literature provide?. *School Psychology International*, 34(6), 691-706.
14. Giovanni, N. (2021). *Quotes*. BrainyQuote.com, BrainyMedia Inc. Retrieved from https://www.brainyquote.com/quotes/nikki_giovanni_110094.
15. Kurkjian, C. & Livingston, N. (2005). The right book for the right child for the right situation. *Read Teach*, 58: 786-795.
16. Mehdizadeh, M. & Khosravi, Z. (2019). An inquiry into the effectiveness of bibliotherapy for children with intellectual disability, *International Journal of Developmental Disabilities*, 65:4, 285-292, DOI: 10.1080/20473869.2018.1466509
17. Moulton, E. (2009). *Confronting Bullying: Searching for Strategies in Children's Literature*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/242236965_Confronting_Bullying_Searching_for_Strategies_in_Children's_Literature.
18. Musgrave, P. M. (1985). *From Brown to Bunter: The Life and Death of the School Story*. London: Routledge & Kegan Paul.
19. Olweus, D. (1993). Bullies on the playground: The role of victimization. In C. H. Hart (Ed.), *Children on playgrounds: Research perspectives and applications*. (pp. 85-128). Albany, NY: State University of New York Press.
20. Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *Eur J Psychol Educ* 12. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/BF03172807>.
21. Olweus, D. (2007). *Bullying questionnaire. Sample school report*. Dr. Dan Olweus, Research Center for Health Promotions, University of Bergen, Bergen, Norway.
22. Sundmark, Björn. (2018). Canon Constitution in Children's Literature. Ed. Bettina Kümmerling-Meibauer and Anja Müller. *International Research in Children's Literature*, vol. 11, issue 1, p. null. Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1397359/FULLTEXT01.pdf>.

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:81'243]:37.013.75]:378.014.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-268-276](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-268-276)

Білецька Ірина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20301, тел.: (04744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ АКМЕОЛОГІЇ

Анотація. У статті проаналізовано вплив акмеологічного підходу на якість підготовки майбутніх учителів іноземних мов у педагогічних закладах вищої освіти, зокрема англійської та німецької. Здійснено огляд наукових розвідок із питань підготовки майбутніх учителів іноземних мов, якості їхньої освіти та поняття акмеології як у загальному сенсі, так і у вузькому значенні, яке співвідноситься з педагогічною освітою. У статті проаналізовано зміст професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов на рівні не лише змісту освітніх компонентів, дотримання стандартів якості освіти, методів та підходів навчання, але й професійної придатності здобувача вищої освіти відповідної спеціальності. Досліджена низка аспектів, які висвітлюють зв'язок акмеології та якості освіти майбутніх учителів іноземних мов. До переліку наукового дослідження включено аспекти відповідності змісту освітньо-професійних програм потребам у процесі здійснення професійної діяльності; взаємодії між суб'єктом та об'єктом в освітньому процесі; застосування компетентнісного підходу у викладанні навчальних дисциплін; інноваційності у навчанні; виокремлення акмеологічних етапів професійного становлення протягом навчання в закладі вищої освіти. Визначено пріоритетність напрямів особистісного і професійного становлення та розвитку, важливість самореалізації творчого потенціалу здобувачів освіти спеціальностей, які здійснюють підготовку майбутніх учителів іноземних мов (англійської та німецької). У ході дослідження впливу акмеологічного підходу до підготовки майбутніх учителів іноземних мов виокремлено низку рекомендацій, які націлені на підвищення якості освіти здобувачів відповідної спеціальності та на розкриття професійного потенціалу під час здобуття формальної освіти, а також виникнення стійкого бажання самовдосконалюватись протягом професійної діяльності.

Ключові слова: акмеологія, професійна підготовка, майбутні учителі іноземних мов, іноземні мови (англійська, німецька), зміст освітньої програми, якість освіти, заклади вищої освіти, професійний розвиток.

Biletska Iryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Foreign Languages Theory and Practice Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, tel.: (04744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

THE IMPROVEMENT OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHER TRAINING QUALITY IN THE CONTEXT OF ACMEOLOGY

Abstract. The article analyzes the influence of the acmeological approach on the quality of future foreign language teacher training, in particular, English and German. A review of scientific research on the future foreign language teacher training, the quality of their formal education, and the concept of acmeology both in the general and in the narrow senses, which correlates with pedagogical education, was carried out. The article analyzes the content of the professional future foreign languages teacher training at the level of the content of educational components, relevance to the education quality standards, methods and approaches of teaching and the professional suitability of the higher education students in the corresponding field of training. The author explores several aspects that highlight the connection between acmeology and the quality of education of future foreign language teachers. The list includes aspects of compliance of the educational program content with the needs in the process of professional activity; interactions between the subject and the object in the educational process; application of the competence approach in the teaching of academic disciplines; innovativeness in education; distinguishing acmeological stages of professional development during the training. The priority of directions for the personal and professional formation and development, the importance of self-realization of the creative students' potential in special education who trains foreign (English and German) languages teachers is determined. During the study of the acmeological approach influence on the future foreign language teacher training, a number of recommendations were singled out, the aim of which is the improvement of the education quality for students of the relevant specialty and revealing professional potential during formal education, as well as the emergence of a persistent desire for self-improvement during the professional activity.

Keywords: acmeology, professional training, future foreign language teachers, foreign languages (English, German), content of the educational program, quality of education, institutions of higher education, professional development.

Постановка проблеми. Якісна освіта завжди була ключовим напрямом для розвитку суспільства. В європейському освітньому просторі питання якості освіти є не просто пріоритетним, а одним із найголовніших, яке допомагає реагувати на економічні та соціальні виклики. Підвищення якості вищої освіти значною мірою залежить від високоефективної роботи викладачів ЗВО, їхніх здібностей до педагогічної діяльності, знань предмету, який вони викладають,

особистих якостей тощо. Але найголовніше – здатність викладачів змінювати та варіювати викладання своїх дисциплін відповідно до потреб майбутніх фахівців.

Підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів – це той аспект вищої освіти, що заслуговує на особливу увагу, адже якісно підготовлені вчителі, у свою чергу, забезпечать ЗВО здібними та мотивованими здобувачами освіти. Тобто спостерігається певна взаємозалежність між педагогічними ЗВО та закладами загальної середньої освіти на рівні суб'єкта у ролі вчителя. Втім наш науковий інтерес становить до не підготовка вчителів у широкому сенсі, він сфокусований на підвищенні якості підготовки майбутніх учителів саме іноземних мов (англійської та німецької).

Питання якості професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов включає дослідження не лише змісту освітніх компонентів, дотримання стандартів якості освіти, методів та підходів навчання, але й професійної придатності здобувача вищої освіти відповідної спеціальності. Особисті якості, знання, уміння, навички, професійні компетентності, які протягом навчання розвиває у собі майбутній учитель іноземних мов, та подальша їх реалізація, прагнення досягти кращих результатів і кар'єрного зростання безпосередньо пов'язані з акмеологією. Такі зв'язки дають підстави для дослідження впливу акмеологічного підходу на якість підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття акмеології досліджувалося багатьма українськими науковцями: В. Вакуленко [1], І. Драч [2], Н. Кошарна [3], В. Світлична [4] та ін. Зокрема, Л. Пригодич визначає основне завдання акмеологічних технологій як можливість сформулювати та закріпити в самосвідомості людини затребувану необхідність у самосвідомості, саморозвитку й самореалізації, що дозволяють спеціальними прийомами та техніками самоактуалізувати особистісне та професійне «Я» [5]. Розгляд окресленого цим дослідником завдання у контексті підготовки майбутніх учителів іноземних мов дає змогу зазначити, що використання відповідних програмі підготовки засобів та технологій навчання здобувачів вищої освіти формує прагнення до саморозвитку та реалізації професійних амбіцій.

У визначенні поняття «акмеологія» І. Ніколаеску наголошує, що це наука про досягнення людиною найвищих вершин у життєдіяльності та самореалізації творчого потенціалу, який є основою загальнолюдських потенційних можливостей [6, с. 5]. Враховуючи вектор нашого дослідження, можна окреслити акмеологічний аспект у підготовці майбутніх учителів іноземних мов, суть якого полягає у визначенні здобувачем вищої освіти пріоритетних напрямків для власного професійного становлення та розвитку, самореалізації свого творчого потенціалу та виявленні додаткових можливостей для подальшого безперервного зростання.

Розглядаючи питання якості освіти, науковці, здебільшого, аналізують відповідність підготовки вчителів певного напрямку визначеним національним чи міжнародним стандартам. Якість підготовки вчителів іноземних мов ставала об'єктом наукових інтересів українських дослідників. До прикладу, А. Колісніченко дослідила у своїй праці кваліфікаційні рамки, які зазначені в освітніх стандартах європейських країн, та виокремила вимоги до професійної підготовки як фахівців різних галузей у цілому, так і майбутніх учителів іноземних мов зокрема. Колектив науковців у праці «Забезпечення якості у закладах вищої освіти в Україні 2016 крізь призму Європейських вимог та стандартів» (Quality assurance in higher education institutions in Ukraine 2016 through the prism of European guidelines and standards ESG), за редакцією М. Мазуркевича (M. Mazurkiewicz), проаналізував як питання якості освіти, так і проблеми та успіхи реформування педагогічної освіти [7]. Зазначені наукові розвідки дають змогу ознайомитись із здобутками та окреслити нові перспективні напрямки у нашій праці.

М. Євтух і Т. Скорик у своєму науковому доробку «Акмеологічний підхід до становлення професійної успішності майбутнього вчителя» визначили, що суть акмеологічного підходу у становленні професійної успішності майбутнього вчителя полягає у вивченні особистості як цілісного феномена в єдності її показників: єдність інтелектуального й емоційного її розвитку; її спрямованість на саморозвиток і самоосвіту; мотиваційні чинники досягнення високих результатів професійної діяльності тощо [8, с. 8–13]. Таким чином, науковці акцентують свою увагу на впливі акмеології на формування успішного учителя в цілому.

Огляд наукових здобутків показав, що, не зважаючи на значну кількість праць, присвячених питанням, які цікавлять нас у цьому дослідженні, зв'язок акмеології та якості підготовки майбутніх учителів іноземних мов в українській науці досліджений недостатньо.

Мета статті – проаналізувати вплив акмеології на підвищення якості навчання майбутніх учителів іноземних мов у ЗВО та визначити практичні рекомендації для застосування акмеологічного підходу з метою удосконалення рівня підготовки здобувачів вищої освіти відповідних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Відштовхуючись від формулювань поняття акмеології, суть якої у розвитку особистого потенціалу, та окресленої мети нашого дослідження, ми визначили низку аспектів, які, на нашу думку, предметно націлені на наукову розвідку у цій праці:

- відповідність змісту освітніх програм потребам у процесі здійснення професійної діяльності;
- взаємодія між суб'єктом та об'єктом в освітньому процесі;
- компетентнісний підхід у викладанні навчальних дисциплін;
- інноваційність у навчанні;
- акмеологічні етапи професійного становлення протягом навчання.

Визначені нами аспекти охоплюють основні напрями для удосконалення якості підготовки майбутніх учителів іноземних мов та потребують більш глибокого аналізу.

Питання відповідності змісту програм підготовки майбутніх учителів іноземних мов професійним потребам висвітлено у стандартах для підготовки вчителів. Ці стандарти, відповідно до ступеня їхньої специфічності, класифікуються за двома категоріями: загальні та специфічні. Загальні стандарти описують вимоги до педагогічної діяльності в цілому, без деталізації напрямів та зазначення навчальних дисциплін. Спеціальні стандарти містять опис особливостей викладання різних дисциплін, роботу з окремими здобувачами вищої освіти на різних рівнях або етапах їхнього професійного розвитку, і саме вони пов'язані з акмеологією.

Підготовка майбутніх учителів іноземних мов в Україні передбачає опанування освітніх компонентів двох основних напрямів: психолого-педагогічного, який вміщує базові знання з психології та педагогіки (загальної й вікової) та лінгвістичного, у процесі вивчення якого здобувачі вищої освіти мають можливість сформувати іншомовну комунікативну компетентність. Мета цих циклів підготовки – забезпечити майбутніх учителів іноземних мов базовими та специфічними знаннями та уміннями для ефективного здійснення професійної діяльності. Втім якість такої підготовки залежить від низки чинників таких, як: зміст освітніх програм на рівні переліку навчальних дисциплін, змістове наповнення цих дисциплін та вибір методів та технологій для ефективного викладення матеріалу та наявність достатніх можливостей для практикування. Таким чином, аспект відповідності змісту освітніх програм потребам у процесі здійснення професійної діяльності тісно пов'язаний із використанням компетентнісного підходу та інноваційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Враховуючи особливості організації освітнього процесу у закладах освіти в Україні починаючи з 2020 року, необхідність у використанні інноваційних, а особливо, цифрових технологій значно зростає. Тому питання розвитку цифрової компетентності у майбутніх учителів іноземних мов стало надзвичайно важливим та вимагає додаткової освітньої компоненти, яка не лише забезпечила б їх необхідними уміннями для здійснення професійної діяльності в умовах дистанційного режиму, але й окреслила важливість подальшого саморозвитку у плані цифрової освіти, у чому вбачається акмеологічний підхід.

Завдяки інноваційним технологіям створюються нові шляхи для розвитку цифрового та методичного потенціалу як для здобувачів вищої освіти, так і для викладачів ЗВО. Варто також зазначити, що для успішного саморозвитку сучасного вчителя іноземних мов необхідні дві основні компетентності – цифрова та іншомовна, які повинні бути відображені у програмі підготовки у необхідній кількості та якості. Тобто, закладам вищої освіти з відповідними

спеціальностями потрібно не лише переглянути освітні програми, але й надати науково-педагогічним працівникам та здобувачам вищої освіти доступ до онлайн-ресурсів та платформ у режимі змішаного чи дистанційного навчання, забезпечуючи таким чином якісне навчання у контексті підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Уміння використовувати усі надані можливості, у свою чергу, є наслідком цифрового саморозвитку як викладачів, так і здобувачів вищої освіти.

Аспект взаємодії між суб'єктом та об'єктом в освітньому процесі передбачає інтеграцію всіх учасників освітнього процесу в академічну спільноту. ЗВО має стати для майбутніх учителів іноземних мов ідеальним академічним простором, у якому вони матимуть змогу навчитись розподіляти між собою відповідальність, розвивати освітню та особистісну мотивацію до самовдосконалення, отримуючи приклад від учасників їхньої майбутньої професійної спільноти. У більш вузькому факультетському колі майбутні вчителі іноземних мов мають відчувати, що вони вже є повноцінними членами професійної спільноти, яка позитивно впливатиме на фокусування їхньої уваги на реалізацію необхідних для майбутньої роботи можливостей. Здобувач вищої освіти відповідної спеціальності потребує додаткової мотивації як стимулу до саморозвитку, що є невід'ємною частиною акмеології та вимагає системної роботи протягом процесу підготовки. Такий підхід сприятиме усвідомленню майбутніх учителів іноземних мов власної значущості в академічній спільноті та стимулюватиме до прогресу у подальшій професійній діяльності. Важливо, щоб у процесі підготовки разом зі знаннями та вміннями здобувачі вищої освіти отримали усвідомлення власної значущості, за власним бажанням зреалізували поставлені навчальні цілі та відчули позитивні наслідки успіху, доклавши власних зусиль.

Інтенсивність проходження акмеологічних етапів професійного становлення протягом навчання залежать від окреслених вище факторів взаємодії академічної спільноти і залежить від особистих якостей здобувачів вищої освіти та мотивації до професійного зростання. Передусім варто окреслити акмеологічні етапи, які можна визначити за змістом та ступенем підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Перший етап – особистісний розвиток, який передбачає формування особистих та національних цінностей. Цей акмеологічний етап можна визначити як базовий, адже він ґрунтується на основі тих якостей, здібностей, мотивації та амбіцій, з якими здобувачі вищої освіти починають своє навчання за спеціальністю. Якщо порівняти акмеологічний етап особистісного розвитку зі змістом освітньої програми, то його розкриття можливе у курсі загальноосвітнього циклу, який є підсумком отриманих раніше знань і актуалізацією для отримання професійної підготовки.

Наступним етапом є розкриття особистих талантів та творчого потенціалу в педагогічній професії. На цьому етапі майбутні вчителі іноземних мов мають

можливість оцінити свої здібності до педагогічної діяльності в цілому і до навчання та викладання іноземних мов зокрема. Дисципліни психолого-педагогічного та лінгвістичного циклів дають змогу розкрити творчий потенціал шляхом застосування інноваційних технологій, серед яких: проектна, проблемна, цифрова, технологія кейсів тощо. Значною мірою на розвиток творчого потенціалу впливає науково-дослідницька робота, що сприяє формуванню умінь окреслювати проблеми та шукати шляхи їх вирішення, пропонуючи власне бачення та накопичуючи досвід.

Третій етап є результатом двох попередніх і передбачає формування стійкого переконання у необхідності безперервного саморозвитку як у професійній сфері, так і в особистій загалом. На завершальному етапі формальної освіти здобувачі освітнього ступеня «бакалавр», отримавши достатній академічний досвід, усвідомлено помічають зміни у саморозвитку. Майбутні вчителі іноземних мов протягом навчання накопичують достатню базу для подальшої самоосвіти, усвідомлюючи, що надалі у професійній діяльності мають покладатися на власні знання та вміння. Крім того, академічний досвід показує, наскільки зовнішні та внутрішні фактори можуть впливати на процес навчання іноземних мов, додатково акцентуючи увагу майбутніх учителів на необхідності самовдосконалення. Особисті якості, досвід конкурування та бажання успіху в кар'єрі дають у подальшому поштовх для розвитку особистого та професійного потенціалу.

У ході аналізу процесу підготовки майбутніх учителів іноземних мов у контексті акмеології стало можливим виокремити низку рекомендацій, які б сприяли підвищенню якості освіти здобувачів відповідної спеціальності.

1. Застосовувати додаткові механізми взаємодії між суб'єктом та об'єктом під час освітнього процесу. Варто створювати додаткові можливості для комунікації між викладачами та студентами, а також залучати до такої комунікації вчителів закладів середньої освіти з метою окреслити напрями для подальшого саморозвитку у професійній діяльності.

2. Аналізувати відповідність змісту освітньої програми підготовки майбутніх учителів іноземних мов викликам сьогодення та перевіряти рівень їхньої готовності для ефективного здійснення своїх обов'язків на робочому місці.

3. Ширше практикувати інноваційні методи та технології під час підготовки майбутніх учителів іноземних мов, адекватно оцінюючи їхню користь під час навчання.

4. Використовувати форми контролю та види діяльності, що передбачають застосування творчого потенціалу здобувачів освіти, даючи можливість для його активізації та розвитку.

5. Адаптувати навчальні дисципліни до умов викладання у змішаному та дистанційному режимах, що позитивно впливатиме на розвиток цифрової компетентності у здобувачів вищої освіти.

6. Створювати додаткові можливості для самоосвіти шляхом використання відповідних видів діяльності, надаючи при цьому широку академічну свободу.

7. Акцентувати увагу на необхідності безперервної освіти шляхом залучення майбутніх учителів іноземних мов до участі у різних формах науково-дослідницької, творчої, практичної роботи.

Висновки. Виокремлені в ході дослідження аспекти дали можливість з'ясувати, що якість професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у ЗВО тісно пов'язана з акмеологією. Розкриття професійного потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі їхньої підготовки є наслідком впливу акмеологічного підходу, який застосовується у процесі навчання та здобуття формальної освіти. Професійний потенціал формується внаслідок спільних зусиль викладачів та здобувачів вищої освіти, окреслюючи поле відповідальності у підготовці фахівців. Відповідальність викладачів у підвищенні якості освіти вбачається у забезпеченні відповідності змісту освітніх програм професійним потребам майбутніх учителів іноземних мов та використання компетентнісного підходу у поєднанні з інноваційними технологіями. Відповідальність здобувачів вищої освіти полягає у прагненні до взаємодії з викладачем, у зростанні самомотивації та у бажанні бути кращим серед інших, що веде як до успіху у навчанні, так і в подальшій професійній діяльності.

Крім того було визначено практичні рекомендації, спрямовані на підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти відповідних спеціальностей. Перспективи подальших досліджень можливі у вивченні позитивного зарубіжного досвіду застосування акмеологічного підходу в підготовці майбутніх учителів іноземних мов, дослідженні засобів та технологій саморозвитку у процесі професійного становлення та безперервної освіти.

Література:

1. Вакулєнко В. Педагогічна акмеологія: досягнення і проблеми. *Філософія освіти*, № 3 (5), 2006. С. 124–133. URL: <http://www.philosophy.ua/lib/8vakulenko-fo-3-5-2006.pdf5>.
2. Драч І. І. Акмеологічний підхід до формування професійної компетентності студентів у вищому навчальному закладі. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_2/8.pdf.
3. Кошарна Н. В. Акмеологічний підхід у становленні професійної компетентності майбутнього вчителя. URL: psych.kiev.ua
4. Світлична В. М. Акмеологія як умова підвищення якості освіти. *Завуч. Усе для роботи*. 2013. № 3/4. С.7-10.
5. Пригодич Л. Л. Практичне застосування акмеологічного підходу під час вивчення іноземної мови. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 2. С. 22–27.
6. Ніколаєска І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості в умовах освітньо-інформаційного простору: навчально-методичний посібник. Черкаси : ОШОПІ, 2012. 54 с.

7. Bugrov, V., Gozhyk, A., Khrutska, O. et al. Quality assurance in higher education institutions in Ukraine 2016 through the prism of European guidelines and standards ESG 2015. Wrocław, 2016.

8. Євтух М., Скорик Т. Акмеологічний підхід до становлення професійної успішності майбутнього вчителя. *Вісник № 7 (163)*. Серія: педагогічні науки С. 8–13. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163\(7\)-8-13.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163(7)-8-13.pdf).

References:

1. Vakulenko V. (2006). Pedagogichna akmeologhiia: dosiahnennia i problemy. *Filosofia osvity*. № 3 (5), 124–133. URL : <http://www.philosophy.ua/lib/8vakulenko-fo-3-5-2006.pdf5> [in Ukrainian].

2. Drach I. I. Akmeologichnyi pidkhid do formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv u vyshchomu navchalnomu zakladi. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_2/8.pdf [in Ukrainian].

3. Kosharna N. V. Akmeologichnyi pidkhid u stanovlenni profesiinoi kompetentnosti maibutnioho vchytelia. URL: psych.kiev.ua [in Ukrainian].

4. Svitlychna V. M. (2013). Akmeologhiia yak umova pidvyshchennia yakosti osvity. *Zavuch. Use dlia roboty*. 3(4). 7–10 [in Ukrainian].

5. Pryhodych L. L. (2014). Practychne zastosuvannia akmeologichnoho pidkhodu pid chas vyvchennia inozemnoii movy. *Tavtiiskyi visnyk osvity*. № 2. 22–27 [in Ukrainian].

6. Nikolaiesku I. O. (2012). Practychni osnovy Praktichni osnovy akmeologichnoho rozvytku osobystosti v umovah osvitnio-informatsiinoho prostoru: navchalno-metodychnyi posibnyk Cherkasy: OShOPP. 54 [in Ukrainian].

7. Bugrov, V., Gozhyk, A., Khrutska, O. et al. (2016). Quality assurance in higher education institutions in Ukraine 2016 through the prism of European guidelines and standards ESG 2015. Wrocław.

8. Yevtukh M., Skoryk T. (2020). Akmeologichnyi pidkhid do stanovlennia profesiinoi uspishnosti maibutnoho vchytelia. Serii: pedagogichni nauky. *Visnyk № 7 (163)*. 8 – 13. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163\(7\)-8-13.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163(7)-8-13.pdf) [in Ukrainian].

УДК 378.51.14+517.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-277-282](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-277-282)

Дільний Володимир Миколайович доктор фізико-математичних наук, професор, Національний університет «Львівська Політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-01, <https://orcid.org/0000-0001-8208-7960>

СПОСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ ПОХІДНОЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Математика, яку вивчає учень у шкільному курсі, може мати двояке продовження. Якщо він продовжить навчання як студент на математичних чи природничих спеціальностях, то продовжить слухати предмет «Вища математика». Якщо продовжить вчитися на гуманітарних спеціальностях, то шкільні розділи математики будуть для нього останніми.

У статті розглядається одне з перших базисних понять математичного аналізу – похідна. Досліджується питання візуалізації цього поняття у різних реалізаціях: для функції однієї та кількох змінних, вектор-функцій, дійсної та комплексних змінних

Відзначено, що означення похідної як границі частки приросту (довільної) функції до приросту аргументу функції є істотно абстрактнішим, ніж інші поняття, які вивчалися раніше. Його розуміння неможливе без ілюстрації конкретними прикладами, найперше як швидкість зміни процесу. Класичним у цьому випадку є розгляд процесу прямолінійного руху, тобто зміни відстані від початкової точки.

Зазначається, що у рамках декартової прямокутної системи координат можливі різні способи, проте оскільки людина обмежена інтуїцією тривимірного геометричного простору, практично скористатися такою візуалізацією важко, якщо кількість розглядуваних змінних перевищує 3.

Пропонуємо використання методу, який є популярним у географічній картографії – позначення (маркування) значення функції кольором, що визначається певною шкалою переведення числових значень у кольори. Такі шкали поширені в поліграфії та при відображенні поліхромних об'єктів у різного типу гаджетах, найпоширеніші з цих реалізацій - кольорові схеми RGB та CMYK, проте існує багато інших. Ці кольорові схеми можна легко адаптувати до потрібного числового проміжку. Така ідея є відомою у візуалізації поведінки комплекснозначної функції комплексного аргументу. Технічна реалізація такого підходу уможливорюється сучасним високим рівнем поліграфії та можливостей комп'ютерної техніки.

Обговорюються способи зображення, зокрема кольорування, похідної функції дійсної змінної, а також технічні сторони реалізації.

Відзначено, що для похідної (однозначної) функції однієї змінної цей метод є дуже корисним і перспективним.

Ключові слова: похідна, графік функції, кольорування.

Dilnyi Volodymyr Mykolajovych Doctor of Science in Physics and Mathematics, Professor, Professor of Lviv Politechnic University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-01, <https://orcid.org/0000-0001-8208-7960>

WAYS OF IMAGING THE DERIVATIVE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. Mathematics, which is studied by pupils at the school, can be continued in two ways. For the case of continuation as a student in mathematics or natural sciences, he (she) will study the subject "Higher Mathematics". For the case of continuation as a student in social specialties the school lessons of mathematics will be the last experience in mathematics for this pupil.

This paper is devoted to one of the first basic concepts of mathematical analysis - the derivative. The visualization problem of this concept in various implementations is investigated: for functions of one and several variables, vector functions, real and complex variables. It is noted that the definition of the derivative as the limit of the fraction of the increasing of an (arbitrary) function to the increasing of the argument of the function is significantly more abstract than other previously studied in a school concepts. Its understanding is impossible without illustration with specific examples, first of all as the speed of process of distance change. In this case, it is classic to consider the process of rectilinear movement, that is, the change of distance from the starting point.

It is noted that various methods are possible within the Cartesian rectangular coordinate system, but since a person is limited by the intuition of a three-dimensional geometric space, it is difficult to practically use such visualization if the number of variables is more than 3. We suggest a method that is popular in geographic cartography: marking the value of a function as a color determined by a certain scale of converting numerical values into colors. Such scales are common in polygraphy and when displaying polychrome objects in various types of gadgets. The most popular of these implementations - RGB and CMYK color schemes, but there are many others. These color schemes can be easily adapted to an arbitrary number segment. Such an idea is known in the visualization of the behavior of a complex-valued function of a complex argument. The technical implementation of this idea is made possible by the modern high level of polygraphy and the computer technologies. Methods of representation are discussed, in particular coloring the derivative of a real variable function, as well as technical aspects of implementation. It is noted that this method is very useful and promising for the derivative (one-valued) function of one variable.

Keywords: derivative, function graph, coloring

Постановка проблеми. Похідна є одним із базових понять математичного аналізу, а також курсу шкільної математики. Її традиційно вивчають у десятому класі. У загальних (неспеціалізованих) класах учні, як правило, визначаються з напрямками вступу в заклади вищої освіти. Ті, хто планує подальше навчання в освітніх закладах, пов'язаних з математикою чи природничо-інженерними спеціальностями, виявляють значно більше зацікавлення у вивченні математики, ніж ті, що планують займатися гуманітарними напрямками. Оскільки навчаються учні разом, то виникає педагогічна проблема: чи можна пояснити поняття похідної цікаво для майбутніх гуманітаріїв і в той же час не втратити науковості?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адаптація понять вищої математики до шкільного рівня останнім часом цікавить багатьох дослідників. Зокрема, цій тематиці присвячена книга Ларрі Гоніка [1].

Мета статті – дослідження можливості впровадження нового підходу до вивчення поняття похідної, пов'язаного з візуалізацією цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Поняття похідної вивчають у школі й у закладах вищої освіти. В останніх, окрім класичного поняття похідної дійсної функції однієї змінної, вивчають і узагальнення: похідна функції багатьох змінних, похідна вектор-функції, похідна функції комплексної змінної.

У всіх класичних підручниках шкільної і вищої математики похідну візуалізують за допомогою графіка функції $y=f'(x)$. При цьому саму похідну обчислюють аналітично – через обчислення границі приросту функції до приросту аргумента.

У новаторській для українського читача книзі Ларрі Гоніка [1] застосовано нетрадиційний підхід до викладу основних понять шкільного математичного аналізу: границі функції, похідної, інтеграла. Весь матеріал об'єднано наскрізною історією про кількох персонажів, а виклад ілюстровано цікавими й дотепними рисунками.

Поняття похідної недостатньо детально описано в працях математиків-методистів. Насамперед через розміщення цього розділу математики у десятому класі. Вважають, що учні, які планують присвятити свою післяшкільну діяльність природничим та математичним наукам, мусять бути готовими вивчати нові абстрактні поняття без особливо довгих пояснень чи візуалізації. Це підтверджують вчителі-математики та вчені-методисти, які під час підготовки до ЗНО вивчають математичний аналіз на високому рівні абстрактності і досить інтенсивно. При цьому поняття границі вже в першому семестрі розглядають у різних іпостасях: границя послідовності, границя функції, часткова границя, границя за множиною, односторонні границі, нескінченні границі, границі в нескінченності. Сюди ж варто долучити близькі поняття рівномірної збіжності. У результаті такого багаторазового підходу

студент розуміє, що це поняття є центральним в математичному аналізі і водночас основним інструментом для впровадження понять похідної та інтеграла. Тому введення після цього поняття похідної на основі поняття границі не викликає особливих труднощів.

В іншій ситуації опиняється учень середньої школи, де поняття границі функції і похідної вивчають одне за одним, не даючи можливості належним чином заглибитися в кожне. У ще гіршій ситуації опиняється учень, який планує вступати на спеціальності гуманітарного профілю. Готуючись до вступу, він поглиблено вивчає, наприклад, біологію, українську мову чи хімію, а часу і фізичних можливостей для вивчення математики залишається мало. Та обставина, що математика останніми роками є обов'язковим предметом для зовнішнього оцінювання, звичайно, змінює ситуацію. Але ця зміна не є абсолютно позитивною. Природним є намагання опанувати готові схеми розв'язування стандартних для зовнішнього незалежного оцінювання завдань і за їх допомогою більш-менш вдало скласти іспит з математики. При цьому глибинна суть поняття, його важливість у системі наук як фундаментального кількісного способу опису змін залишається поза розумінням. Зрозуміло, що таке вивчення не дає жодного позитивного впливу на формування майбутнього фахівця, залишає тільки спогади про якісь магічні способи розв'язування абстрактних задач, які зовсім не пов'язані зі сферою їх професійної діяльності.

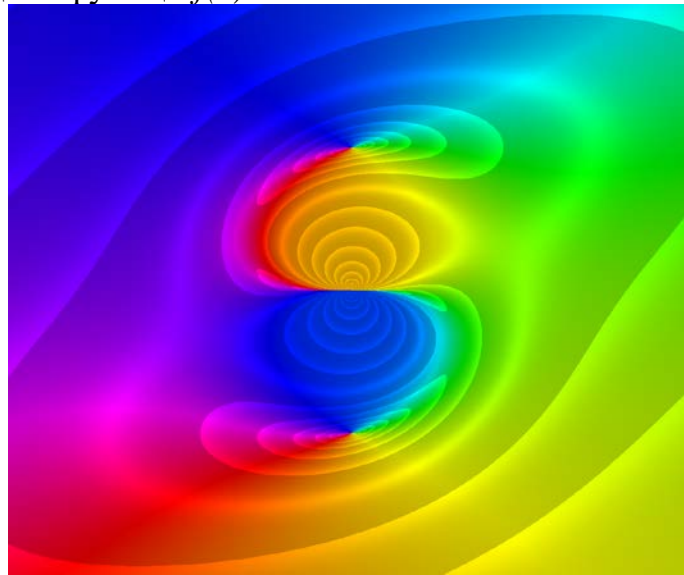
Саме означення похідної як границі частки приросту (довільної) функції до приросту аргументу функції є істотно абстрактнішим, ніж інші поняття, які вивчалися раніше. Його розуміння неможливе без ілюстрації конкретними прикладами, найперше як швидкість зміни процесу. Класичним у цьому випадку є розгляд процесу прямолінійного руху, тобто зміни відстані від початкової точки. Проте, як і кожний приклад, він не дає повного уявлення про відповідне математичне поняття. Причин цьому декілька: дослідження прямолінійного руху переважно не є захоплюючою задачею для сучасних десятикласників; саме це явище не є очевидним у своїх властивостях; поняття прямолінійного руху вивчають у попередніх класах в курсі фізики, що залишає свій відбиток у свідомості учня.

У рамках декартової прямокутної системи координат формально точною візуалізацією був би чотиривимірний графік, де значенням незалежних змінних x та y відповідають значення z та w , таких, що $z_1=f(x)$, $w=f'(y)$. Проте оскільки людина обмежена інтуїцією тривимірного геометричного простору, практично скористатися такою візуалізацією неможливо. Адаптацією такої ідеї є пропозиція використати два тривимірні графіки, де значенням незалежних змінних x та y відповідають значення z такі, що $z_1=f(x)$, $z_2=f'(y)$. Ця візуальна модель, на нашу думку, може бути використаною, але не для першого вивчення похідної. Зокрема, вона може бути використана для пояснення моделей із запізненням та випередженням. Зазначимо, що остання із розглянутих візуалізацій безпосередньо ілюструє залежність похідної від функції, якщо розглянути пряму $x=y$. При цьому звуженні функції отримаємо звичні графіки функції та похідної на одній координатній площині.

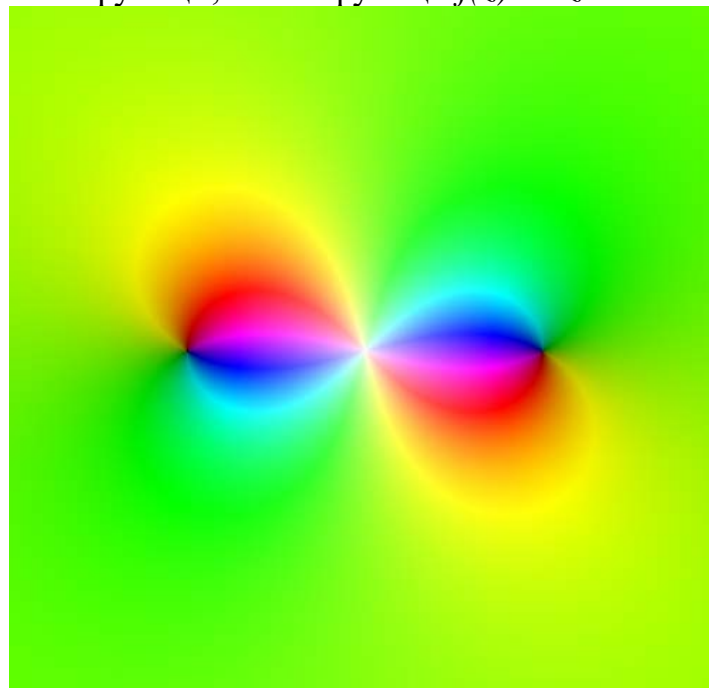

Пропонуємо використати метод, який є популярним у географічній картографії – позначення (маркування) значення функції кольором, що визначається певною шкалою переведення числових значень у кольори. Такі шкали поширені в поліграфії та при відображенні поліхромних об'єктів у різного типу гаджетах. Найбільш широко вживані кольорові схеми - RGB та CMYK, проте існує багато інших. Ці кольорові схеми можна легко адаптувати до потрібного числового проміжку.

Така ідея вже реалізована для візуалізації поведінки комплекснозначної функції комплексного аргументу в [2]. Наведемо приклад візуалізації на комплексній площині функції $f(z)=i/z-z/i$:

Наведемо приклад візуалізації за цією ж схемою похідної вищенаведеної функції, тобто функції $f'(z)=-i/z^2+i$:

Виникає питання, чому цей зручний метод кольорування не використовували в навчальному процесі у 20-у столітті. Насамперед, через недостатній рівень поліграфії та можливості комп'ютерної техніки. З другого десятиліття нашого сторіччя комп'ютери з якісними кольоровими моніторами стали загальнодоступними. Тому суттєвим обмеженням для використання методу залишилася тільки наявність відповідного програмного забезпечення та навички учасників навчального процесу. Одним із програмних засобів, яким можна користуватися, є інструмент *3-Way Color-Changing Derivative Grapher*, запропонований Тімом Бжезінським в середовищі *GeoGebra* (див. [3]). Він дозволяє в режимі реального часу будувати графік функції, що є похідною заданої функції. Кольорування там присутнє мінімально: нижня частина графіка похідної (яка знаходиться під віссю абсцис) будується червоним кольором, натомість верхня – зеленим. Зазначимо однак, що у шкільному курсі алгебри та початків аналізу вивчають фактично не взаємозалежність функції та її похідної, а лише один з аспектів цієї залежності, що визначається нулями та проміжками знакосталості похідної. Тому запропонований Т. Бжезінським інструмент цілком задовольняє запити учня, що не має на меті глибоке розуміння алгебри, а тільки необхідний мінімум знань для успішного проходження підсумкової атестації. Подальша диференціація кольорів, введення повного видимого спектру була б корисною для детального аналізу функції.

Вважаємо, що варто використовувати цей підхід у різних варіантах і для інших типів функцій та їх похідних. Власне, для похідної (однозначної) функції однієї змінної цей метод є дуже корисним і перспективним.

Висновки. Упровадження кольорової візуалізації похідної є корисним для якісного вивчення математики у старших класах різними категоріями учнів та для студентів, які починають вивчати математичний аналіз.

Література:

1. Гонік Л. *Наука в коміксах. Матан*. Рідна мова, 2020, 239 с.
2. <https://peterefrancis.com/complex-function-plot>
3. <https://www.geogebra.org/m/DSEBMEyM>

References:

1. Honik, L. (2020) *Nauka v komiksakh. Matan [Science in cartoon. Calculus]* Kyiv: Ridna mova [in Ukrainian].
2. <https://peterefrancis.com/complex-function-plot>
3. <https://www.geogebra.org/m/DSEBMEyM>

УДК 373.5.016:57.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-283-296](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-283-296)

Довгопола Людмила Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології, методології і методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (093) 665-62-51, <https://orcid.org/0000-0001-6407-332X>

Шамало Тетяна Олегівна здобувачка ступеня магістра, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 819-34-80, <https://orcid.org/0000-0002-7276-796X>

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ БІОЛОГІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано різні підходи до розуміння дефініцій «дослідницька діяльність» і «проектна діяльність». Встановлено, що дослідницька та проектна діяльності є взаємозалежними. Визначено поняття «проектно-дослідницька діяльність учнів» як діяльність здобувачів середньої освіти із проектування дослідження, яка носить комплексний дослідницький характер, неодмінною умовою якої є наявність розроблених прикладних ідей, етапів та кінцевого продукту, є інноваційною освітньою технологією, яка забезпечує активну мотивовану діяльність учня, застосовується із метою розвитку особистості в сучасному інформаційному середовищі, як суб'єкту освіти, реалізує діяльнісний підхід до науки в певній галузі дослідження.

Розроблено та впроваджено в процес навчання курсу «Біологія і екологія» проектно-дослідницьку діяльність із тем чинної навчальної програми: «Застосування результатів біологічних досліджень у медицині, селекції та біотехнології» і «Спадковість і мінливість».

На підставі аналізу результатів проведеного педагогічного експерименту підтверджується вплив проектно-дослідницької діяльності на зростання рівнів сформованості когнітивного компоненту предметної біологічної компетентності старшокласників: на початковому рівні в ЕГ знаходиться 1 учень (3,13%), у КГ – 10 (30,30%); на середньому рівні в ЕГ – 8 (25,00%), а в КГ – 10 (30,30%); на достатньому рівні у ЕГ – 10 (31,24%), у той час як в КГ – 8 (24,25%); високий рівень сформованості досліджуваного феномену показали в ЕГ 13 учнів (40,63%), а в КГ – 5 (15,15%).

Відтак, використання проектно-дослідницької діяльності у процесі навчання біології старшокласників сприяло активізації: розвитку їх умінь орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі та виділяти головне; використання ними набутих знань із метою розв'язання пізнавальних і

прикладних завдань, розвитку навичок щодо планування роботи; здобуття ними навичок спілкування, роботи в різнопланових групах, розвитку вміння взаємодіяти з іншими, сприймати від них інформацію, внаслідок чого розвивається їх соціалізація; розвитку дослідницьких навичок (уміння віднаходити проблему, збирати інформацію, проводити спостереження й експерименти, аналізувати, формулювати гіпотези, узагальнювати) на основі самостійного навчання; розвитку творчих і пізнавальних здібностей, логічного мислення, достатньої самооцінки, формуванню позитивного особистісного світогляду; розмірковувати, оцінювати власний продукт і говорити публічно.

Ключові слова: дослідницька діяльність, проєктна діяльність, проєктно-дослідницька діяльність, «Біологія і екологія», старшокласники, генетика, заклад загальної середньої освіти.

Dovhopola Liudmyla Ivanivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Biology, Methodology and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskooho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (093) 665-62-51, <https://orcid.org/0000-0001-6407-332X>

Shamalo Tetiana Olehivna Student of EL «Master», Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskooho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (063) 819-34-80, <https://orcid.org/0000-0002-7276-796X>

THE USE OF PROJECT-RESEARCH ACTIVITIES IN THE PROCESS OF TEACHING PUPILS BIOLOGY

Abstract. The article analyzes different approaches to understanding the definitions of «research activity» and «project activity». It was established that research and project activities are interdependent. The concept of «project-research activity of pupils» is defined as the activity of pupils of secondary education in the design of research, which is of a complex research nature, the indispensable condition of which is the presence of developed applied ideas, stages and the final product, is an innovative educational technology that ensures active motivated activity of the pupil, is used for the purpose of personality development in the modern information environment, as a subject of education, implements an active approach to science in a certain field of research.

Project-research activity on the topics of the current curriculum: «Application of the results of biological research in medicine, selection and biotechnology» and «Heredity and variability» was developed and implemented in the teaching process of the «Biology and Ecology» course.

Based on the analysis of the results of the conducted pedagogical experiment, the influence of the project-research activity on the growth of the levels of formation of the cognitive component of the subject biological competence of high school

pupils is confirmed: at the elementary level, there is 1 pupil in the EG (3.13%), in the CG – 10 (30.30%); at the average level in EG – 8 (25.00%), and in CG – 10 (30.30%); at a sufficient level in EG – 10 (31.24%), while in CG – 8 (24.25%); 13 pupils (40.63%) showed a high level of formation of the studied phenomenon in EG, and 5 (15.15%) in CG.

Therefore, the use of project-research activity in the process of teaching biology to high school pupils contributed to the activation of: the development of their ability to navigate in the modern information space and highlight the main points; using their acquired knowledge for the purpose of solving cognitive and applied tasks, developing work planning skills; their acquisition of communication skills, work in diverse groups, development of the ability to interact with others, to perceive information from them, as a result of which their socialization develops; development of research skills (ability to find a problem, collect information, conduct observations and experiments, analyze, formulate hypotheses, generalize) based on self-study; development of creative and cognitive abilities, logical thinking, sufficient self-esteem, formation of a positive personal outlook; to reflect, to evaluate one's own product and to speak publicly.

Keywords: research activity, project activity, project-research activity, «Biology and ecology», high school pupils, genetics, general secondary education institution.

Постановка проблеми. Реформування сучасної загальної середньої освіти передбачає орієнтацію на інтелектуально-креативний розвиток особистості, побудову змісту освіти на новітніх педагогічних підходах, що забезпечує результативність освітнього процесу, адже рух держави на шляху інтеграції у європейський і світовий інформаційний простір дедалі більше потребує творчої особистості.

Трансформація загальної середньої біологічної освіти відбувається у контексті концепції «Нова українська школа» (НУШ) (2016) і реалізації Закону України «Про освіту» (2008). З огляду на те, що процеси, які відбуваються у державі, характеризуються зростанням ролі не лише знань, а й умінь їх використовувати у різних галузях, актуальною є і концепція розвитку біологічної освіти, яка передбачає підвищення її якості. Необхідність вивчення біології підсилюється нині тим, що країна, потребує членів суспільства, здатних аналізувати події, факти, біологічні процеси, робити висновки, швидко приймати правильні рішення. Саме тому її роль полягає у тому, щоб підготувати допитливу, конкурентоспроможну особистість, озброєну сучасними і глибокими знаннями, творчими здібностями, дослідницькими навичками, яка вміє застосовувати свої знання на практиці. Вирішити це завдання можна лише за умови організації освітнього процесу, таким чином, що передбачатиме активну участь учнів у використанні та реалізації теоретичних

відомостей про різноманітні біологічні об'єкти, процеси і явища природи шляхом розв'язання ними реальної життєвої проблеми.

Одним із ефективних шляхів розв'язання зазначеної проблеми є проектно-дослідницька діяльність учнів із біології. Вона є фундаментальною у процесі конструювання і використання якої здобувачі середньої освіти стають креативними й інтелектуально розвиненими відповідно до нових життєвих тенденцій, у них формуються ключові (у галузі природничих наук, техніки і технологій, інформаційно-комунікаційна, інноваційна, екологічна та ін.) та предметні компетентності, що актуалізує її значущість. Зокрема, саме в процесі формування предметної біологічної компетентності старшокласників вона має вагомий потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема проектно-дослідницької діяльності не є абсолютно новою, оскільки її наукове осмислення ґрунтується на ідеях про проектний метод навчання і освітню проектну технологію (С. Генкал, В. Лазарев, М. Поташник, Г. Селевко та ін.), висвітленні проблем організації проектної і навчально-дослідницької діяльності у біологічній освіті (Т. Байбара, М. Білянська, М. Вашуленко, Н. Грицай, Т. Коршевнюк, О. Козленко, Н. Матіяш, О. Онопрієнко, О. Пташенчук, Л. Рибалко, Ю. Шапран та ін.), організації науково-дослідної діяльності здобувачів освіти на різних рівнях (В. Андреев, А. Савенков, І. Зимня та ін.).

Здійснивши аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, виявлено, що проблема використання проектно-дослідницької діяльності у процесі навчання біології старшокласників хоч і достатньо вивчена у теоретичному аспекті, але на практиці обмежено використовується педагогами-практиками, лише декларується ними її застосування.

Метою статті – розкрити зміст і сутнісні ознаки проектно-дослідницької діяльності, розглянути приклади її використання в освітньому процесі, експериментально довести ефективність її впливу на формування предметної біологічної компетентності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Сучасна особистість повинна швидко орієнтуватися у бурхливому потоці інформації із метою виявлення проблем і знаходження шляху їх вирішення, а відтак, бути поінформованою, компетентною, здатною до самоосвіти та саморозвитку. Формування зазначених якостей буде недостатньо ефективним, якщо освітній процес спрямований лише на засвоєння готової інформації і подальшого її відтворення. Одним із ефективних шляхів вирішення зазначеної проблеми може виступати дослідницький напрям освіти, на що вказують нормативно-правові документи, що регламентують діяльність закладів освіти. Так, у Концепції «Нова українська школа» (2016), Законі України «Про освіту» (2008), Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) з-поміж основних позицій розвитку освітнього процесу зазначено, що науково-

дослідницьку діяльність здобувачів освіти розглядають як складник їх підготовки, створення умов для самореалізації особистості [3].

Отже, усі вищезазначені фактори змушують педагогічний колектив закладів освіти звертатися до різноманітних інноваційних освітніх технологій, інтерактивних методів, принципів, форм і засобів навчання, які сприятимуть ефективному розвитку дослідницької діяльності та формуванню творчого, самостійного мислення здобувачів освіти.

Логіка викладу статті передбачає насамперед з'ясування сутності дефініції «проектно-дослідницька діяльність», через характеристику її складових – «проектна діяльність» і «дослідницька діяльність», їх основи, тому що у термінологічному плані часто відбувається змішування і підміна понять, їх ототожнення, неоднозначність розуміння. Відтак, необхідно визначитися із термінологією.

Згідно з Енциклопедією освіти, проектна діяльність характеризується конструктивно-продуктивною діяльністю особистості, спрямованою на вирішення важливої проблеми, на досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і реалізації проекту. Вона належить до унікального способу людської практики, яка займається передбаченням майбутнього, створенням його ідеального образу, реалізацією і оцінкою наслідків реалізації ідей. Проектування – це творча та інноваційна діяльність, оскільки вона завжди спрямована на створення нових продуктів, як об'єктивних, так і суб'єктивних [5].

Як зазначає Є. Коваленко, «технологія проектної діяльності полягає у тому, що для вивчення якоїсь теми чи розділу програми ставлять певне проблемне завдання, у ході обговорення якого виникають гіпотези, які й стають темами для індивідуальних чи групових досліджень. На основі зібраних у процесі пошуково-пізнавальної діяльності матеріалів учні створюють роботи за матеріалами своїх досліджень: презентації, буклети, публікації. Завершальною частиною проектної діяльності є захист проекту» [6]. Ю. Шапран та ін. під «проектною діяльністю учня» розуміють «форму навчально-пізнавальної активності, котра полягає у мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети зі створення учнівських проектів, має певну структуру, комплексний характер, забезпечує активний процес дії учня з навчальним матеріалом і є засобом розвитку особистості як суб'єкта навчання» [11]. С. Генкал констатує, що «застосування проектного навчання сприяє активізації особистості в діяльності та пізнанні, що позначається на розвитку творчого мислення, дослідницьких навичок, умінь інтегрувати знання, збільшення самостійності, активності, формуванні внутрішніх мотивів, пізнавальних інтересів і потреб, створенні почуття успіху, прогресу в освітній діяльності» [2].

На думку іноземних дослідниць Бріджит Баррон і Лінди Дарлінг-Хеммон, освітня проектна технологія (*Project-based learning*) передбачає, що: учні застосовують набуті знання, уміння і навички із метою розв'язання конкретних

задач у реальному часі; в учнів зростає рівень відповідальності за виконану роботу; вчителі виконують функцію тренерів і фасилітаторів; часто учні працюють у парах або групах; учні залучаються до систематизації і набуття знань, створення власних продуктів; у здобувачів освіти розвиваються навички критичного мислення, співпраці, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети [12]. Відтак, *PBL* є однією із базових інтерактивних технологій, конструювання і застосування якої спричинює формування ключових компетентностей учнів в освітньому процесі, зокрема: інноваційну, інформаційно-комунікативну, особистісну та креативну, дослідницьку здатність, уміння працювати в колективі тощо, стимулюючи його природну допитливість і творчий потенціал.

Одним із очікуваних результатів біологічної освіти випускника старшої школи є, те що він «самостійно чи в групі досліджує живу природу, планує і проводить спостереження та експеримент, виявляючи допитливість» [1], що вимагає від нього дослідницьких умінь, які лежать в основі основних компетентностей у природничих науках і технологіях, що є ключовими. Слід зазначити, що у науковій літературі спостерігається варіативність поглядів на тлумачення дефініції «дослідницька діяльність». О. Шашенковою запропоновано визначення дефініції «дослідницька діяльність»: «специфічна людська діяльність, яка регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямована на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб; продуктом діяльності є нове знання, отримане відповідно до поставленої мети, об'єктивних законів і наявних обставин, що визначають реальність та досяжність мети; має конкретні способи і засоби дій, пов'язані з постановкою проблеми, виявленням об'єкта дослідження, проведенням експерименту, описом і поясненням фактів, формулюванням гіпотези, перевіркою отриманого знання» [8]. О. Пташенчук наголошує на доцільності формування саме дослідницької компетентності «через формування дослідницьких умінь як цілісного, комплексного, інтегративного, особистісного феномена. Дослідницька компетентність учителів має поєднувати власне їхні дослідницькі спроможності й готовність зі здатністю залучати до дослідницької діяльності своїх учнів» [9]. Тому, аналіз трактувань поняття дослідницька компетентність у різних авторів дозволяє, визначити зазначену дефініцію як цілісну інтегративну динамічну якість особистості, яка ґрунтується на готовності та набутій здатності учнів здійснювати дослідницьку діяльність і проявляється у знаннях, уміннях і навичках якими вони зможуть оперувати з метою розв'язання поставлених перед ними біологічних задач, мотиваційно-особистісних якостях, ціннісних орієнтаціях і активній дослідницькій позиції, що формується у процесі вивчення шкільних курсів «Біологія» і «Біологія і екологія». [4]. Отже, дослідницька діяльність пов'язана з пошуковою роботою, продуктом якої є нові знання, набуті відповідно до встановлених цілей. Важливо, що комплексна характеристика, яка визначає здатність здобувача

освіти до дослідницької діяльності та включає знання її основних компонентів і вміння їх реалізувати, є сталим визнанням важливості цього феномену у вирішенні дослідницьких завдань у контексті модернізації освіти.

Звертаємо увагу на багатоаспектність семантичного та процесуального складу і взаємодоповнюваність компонентів досліджуваного феномену «проектно-дослідницька діяльність», їх спільність та відмінність.

Так, І. Кузнєцова характеризує «дослідницьку діяльність» «як різновид проекту, як спеціально організовану спільну навчально-пізнавальну діяльність учнів і педагога з проектування індивідуального або колективного дослідження яке має певну етапність: 1) постановка особистісно важливих навчальних завдань (ініціатив); 2) планування процесу й методів дослідження; 3) визначення очікуваних результатів; 4) розгортання діяльності; 5) створення конкретного нового продукту» [7].

З точки зору І. П'ятницької-Позднякової, «проектна та дослідницька діяльності є взаємозалежними. Тому проектування є більш ефективним у дослідницькій діяльності здобувачів освіти і забезпечує якісний розвиток їх основних умінь і компетенцій» [10, С. 97]. Це досліджуване явище органічно поєднує теоретичні знання із практичним їх застосуванням, забезпечує особистісне становлення учнів, розвиток їх самостійності, ініціативи, наполегливості, формування здатності до самоорганізації, самоконтролю та самокорекції. Відтак, проектно-дослідницька діяльність – це діяльність із проектування дослідження, яке, у своєму випадку, є не самим дослідженням, а лише його етапом, результатом якого є сформульований план дослідницької роботи. Разом із тим проектна діяльність вже несе в собі елемент дослідництва як складову частину. Тому вживання терміну «проектно-дослідницька діяльність» лише підкреслює дослідницький характер проектного підходу. Варто зазначити, що неодмінною умовою проектної діяльності є наявність прикладних розроблених ідей щодо кінцевого продукту, а також визначення фаз проектування (розробка концепції, визначення цілей і завдань, наявних і оптимальних ресурсів діяльності, створення плану реалізації проекту тощо). Безумовно, що на різних фазах проектної діяльності необхідно розв'язувати дослідницькі завдання, що вказує на можливість об'єднання проектної діяльності з дослідницькою. Це спонукатиме, в контексті вимог Нової української школи, здобувача середньої освіти до: самоосвіти, саморозвитку; самовизначення; самореалізації; самопізнання; саморегуляції і рефлексії.

Отже, у нашому дослідженні під *проектно-дослідницькою діяльністю учнів* розуміємо – *діяльність здобувачів середньої освіти із проектування дослідження, яка носить комплексний дослідницький характер, неодмінною умовою якої є наявність розроблених прикладних ідей, етапів (розробка концепції, визначення цілей і завдань, наявних і оптимальних ресурсів діяльності, створення плану реалізації проекту тощо) та кінцевого продукту, є інноваційною освітньою технологією, яка забезпечує активну мотивовану*

діяльність учня, застосовується із метою розвитку особистості в сучасному інформаційному середовищі, як суб'єкту освіти, реалізує діяльнісний підхід до науки в певній галузі дослідження.

Навчальний курс «Біологія і екологія» у старшій школі є досить складним для опанування учнями. Як наслідок, учителю біології потрібно знайти правильний підхід до них і вміло підібрати ефективні технології, прийоми, методи, засоби та форми навчання, щоб досягти поставленої освітньої мети. Окрім того, всіма засобами (науковими і ненауковими) пізнання біології необхідно сприяти формуванню предметної біологічної компетентності й особистості здобувача, який матиме бажання і здатність до самоосвіти, виявлятиме активність і відповідальність у громадському й особистому житті, матиме уявлення про світобудову, бережно ставитиметься до природи й дотримуватиметься здорового способу життя тощо.

Вікові та психологічні особливості учнів старших класів дозволяють із максимальним ефектом використовувати вчителем проєктно-дослідницьку діяльність в освітньому процесі. У 10-11-тому класах проєктно-дослідницький підхід до навчання характеризується своєю інтенгрованістю, узагальненістю і поглибленістю, ґрунтуючись на раніше вивченому матеріалі із курсу «Біологія». У цьому є досить значна перевага, адже старшокласник не абстрактно сприймає проблему, а розуміє її комплексно, тобто він занурюється у глибину досліджуваної проблеми, що дає потужний результат. Відтак, у змісті чинної типової навчальної програми «Біологія і екологія. 10-11 класи» (рівень стандарту) для закладів загальної середньої освіти виокремлено орієнтовну тематику проєктів (Табл.1.) [1].

Таблиця 1

**Зміст типової навчальної програми із курсу
«Біологія і екологія. 10-11 класи» (рівень стандарту)
для закладів загальної середньої освіти [1]**

Клас	Розділи	Проєкт
10 клас	Тема 1. <i>Біорізноманіття.</i>	Навчальний проєкт: «Складання характеристики виду за видовими критеріями»
	Тема 3. <i>Спадковість і мінливість.</i>	Проєкт: створення буклету, постеру, презентації, бук-трейлера, скрайбу тощо (один на вибір). Орієнтовні теми: «Генетичний моніторинг в людських спільнотах», «Скринінг-програми для новонароджених», «Генотерапія та її перспективи», «Методи діагностики спадкових хвороб людини», «Медико-генетичне консультування та його організація».

11 клас	Тема 6. <i>Біологічні основи здорового способу життя.</i>	Навчальний проєкт «Особиста програма зміцнення здоров'я». Мініпроєкт «Чинники, здатні справляти позитивний і негативний вплив на процеси росту та розвитку людини».
	Тема 7. <i>Екологія.</i>	Проєкт «Дослідження особливостей структури місцевих екосистем (природних чи штучних)».
	Тема 9. <i>Застосування результатів біологічних досліджень у медицині, селекції та біотехнології.</i>	Проєкт (один на вибір; створення бук-трейлера, презентації, буклету, скрайбу, постеру тощо): «Клонування організмів», «Нанотехнології в біології», «Трансгенні організми: за і проти».

Розглянемо приклади використання проєктно-дослідницької діяльності як ефективної освітньої технології формування предметної біологічної компетентності старшокласників:

Приклад 1. Тема: «Спадковість і мінливість».

Форма роботи над проєктом – групова.

Тип проєкту: дослідницький проєкт.

Алгоритм виконання дослідницького проєкту:

Підготовчий етап передбачає, що в процесі розробки календарного планування із курсу «Біологія і екологія», учителем виділяються провідна тема чи декілька тем, які будуть запропоновані здобувачам середньої освіти для проєктування. Наприклад: «Мутаційна мінливість людського організму». Тема проєкту має бути актуальною. Варто зазначити, що її може запропонувати як учитель біології, так і учні самі можуть проявити ініціативу відповідно до власних інтересів і здібностей. У межах основної теми, розробляються індивідуальні та групові теми, робота над якими сприяє засвоєнню знань і формуванню необхідного досвіду. Наприклад: «Принципи класифікації мутацій (за способом виникнення, за впливом на життєдіяльність організму: корисні, нейтральні, шкідливі, летальні мутації тощо)», «Структурні мутації хромосом (дефішенсі, делеції; визначення понять «дуплікація», «інверсія», «транслокація)», «Генні мутації (транзиції, трансверсії, делеції, вставки)», «Множинний алелізм», «Спонтанний мутаційний процес і його причини (частота мутацій; гени-мутатори і антимутатори)» та ін. Також можна запропонувати й інші теми проєктів із зазначеної теми а саме: «Перспективи використання трансгенних організмів із метою розв'язання негативних проблем людства», «Генна терапія. Системи «донор генів – реципієнт генів», «Характеристика генетичної структури й порівняння популяцій людини» тощо.

Надзвичайно важливо обрати проблему дослідження, сформулювати цілі та роль проєкту, керуючись актуальністю, доцільністю і новизною очікуваних наукових результатів. Підготовчий етап передбачає використання і опрацювання учнями джерел інформації: Інтернет-ресурсів, наукової літератури, довідкової, навчальної літератури, використання різноманітних комп'ютерних програм тощо.

Основний етап (дослідницький). Відповідно до обраної теми старшокласники розробляють дослідницькі завдання: збір й узагальнення офіційних даних щодо статистики генетичних захворювань населення Бориспільського району; вияв найтипівіших чинників мутацій; порівняння статистичних даних захворювань за окремими регіонами України, встановлення залежності генетичних мутацій від забруднення навколишнього середовища. Означена діяльність здобувачів середньої освіти спонукає їх до вивчення особливостей людини як об'єкта генетичних досліджень; надає можливість виявити вплив факторів довкілля на появу генетичних мутацій та збільшення частоти народження хворих дітей.

Заключний етап (підбиття підсумків) передбачає оформлення учнями результатів дослідження: підготовку презентації, відеофільмів, буклетів, стендів, статей, веб-сайтів тощо. Виконані дослідницькі проєкти старшокласники презентують на уроках.

Приклад 2. Тема: «Спадковість і мінливість».

Проєкт: «Генетичний моніторинг у людських спільнотах», «Скринінг-програми для новонароджених», «Генотерапія та її перспективи», «Методи діагностики спадкових хвороб людини», «Медико-генетичне консультування та його організація».

Мета проєкту – довести необхідність медико-генетичного консультування для планування, народження нових здорових членів родини, суспільства.

Завдання проєкту: ознайомитись із завданнями медичної генетики, методами діагностики та профілактики спадкових хвороб людини; розвивати розуміння необхідності медико-генетичного консультування; поглиблювати вміння оцінювати генотип людини як цілісну інтегровану систему; усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини; виховувати ціннісне ставлення до свого здоров'я, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя; сприяти професійному самовизначенню враховуючи особливості власного генотипу.

Форма роботи над проєктом – індивідуальна, або групова.

Тип проєкту: інформаційний, або дослідницький проєкт.

Продукт проєктно-дослідницької діяльності – будь-який на власний розсуд, зокрема створення буклету, постеру, презентації, бук-трейлера, скрайбінгу тощо.

Наприкінці роботи над проєктом пропонується провести заняття у формі дебатів. Головний висновок до якого спрямовуються старшокласники – природній добір, нажаль, через досягнення сучасної медицини та біотехнології втрачає свою актуальність. Сьогодні в умовах штучного добору виживає не той

хто найкраще адаптується до зовнішніх умов, це треба сприйняти як об'єктивні реалії сьогодення і спробувати знайти в цьому свої переваги.

Приклад 3. Тема: «Застосування результатів біологічних досліджень у медицині, селекції та біотехнології».

Проект: «Клонування організмів», «Нанотехнології в біології», «Трансгенні організми: за і проти».

Мета проекту – звернути максимальну увагу на етичні питання біотехнології і порушення природного добору як основної рушійної сили еволюції живих організмів.

Завдання проекту: спрогнозувати наслідки клонування живих організмів і використання генетично-модифікованої продукції; ознайомитись із результатами досліджень щодо клонування тварин; звернути увагу на коротку тривалість життя і втрату життєздатності клонами.

Форма роботи над проектом – індивідуальна, або групова.

Тип проекту: інформаційний, або дослідницький проект.

Продукт проектно-дослідницької діяльності – один із запропонованих, а саме: створення буклету, постеру, презентації, бук-трейлера, скрайбінгу тощо.

Учні презентують самостійно розроблені тематики основного проекту. Урок супроводжується демонстрацією презентацій, фрагментів відеофільмів тощо. На закріплення матеріалу учням пропонується самостійно підвести підсумки заняття і зробити висновки щодо значення біотехнології як науки.

На підставі аналізу результатів проведеного експериментального педагогічного дослідження підтверджується вплив проектно-дослідницької діяльності на зростання рівнів сформованості когнітивного компонента предметної біологічної компетентності старшокласників. Динаміка сформованості зазначеної якості наведена на діаграмі 1.

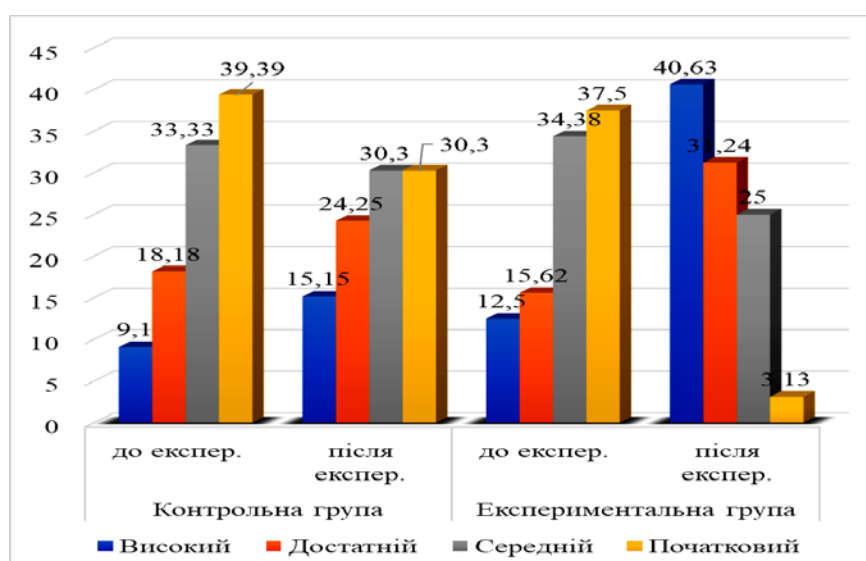

Рис. 1. Динаміка сформованості рівнів когнітивного компонента предметної біологічної компетентності старшокласників (у %).

Висновки. Отже, розробка та реалізація проектно-дослідницької діяльності у практику підготовки здобувачів середньої освіти з курсу «Біологія і екологія. 10-11 класи» надала можливість ефективно формувати предметну біологічну компетентність у старшокласників. Також, її використання у процесі навчання біології старшокласників сприяло активізації: розвитку їх умінь орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі та виділяти головне; використання ними набутих знань із метою розв'язання пізнавальних і прикладних завдань, розвитку навичок щодо планування роботи; здобуття ними навичок спілкування, роботи в різнопланових групах, розвитку вміння взаємодіяти з іншими, сприймати від них інформацію, внаслідок чого розвивається їх соціалізація; розвитку дослідницьких навичок (уміння віднаходити проблему, збирати інформацію, проводити спостереження й експерименти, аналізувати, формулювати гіпотези, узагальнювати) на основі самостійного навчання; розвитку творчих і пізнавальних здібностей, логічного мислення, достатньої самооцінки, формуванню позитивного особистісного світогляду; розмірковувати, оцінювати власний продукт і говорити публічно.

Література:

1. Біологія і екологія. 10-11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Біологія і екологія: Нові навчальні програми для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень). Київ, 2018. С. 5-25.
2. Генкал С. Е. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів профільних класів на основі індивідуальних освітніх проектів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Київ, 2008, 24 с.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24, *Інформ. Зб. М-ва освіти і науки України, 2004, 5; Офіц. Вісн. України.* № 2, ч. 1. С. 49 (нова постанова № 1392 від 23 листопада 2011 р.).
4. Довгопола Л. І., Бойко Я. В. Моніторинг популяцій рідкісних рослин як засіб формування дослідницької компетентності в учнів у процесі вивчення біології. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2022. Вип.82. С. 108-113. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.16>
5. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Коваленко Є. І. Проектна технологія як засіб формування творчої особистості: історико-теоретичний аспект. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.* Психолого-педагогічні науки : науковий журнал / гол. ред. Є. І. Коваленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. № 3. С. 14-18.
7. Кузнецова І. О. Проектна технологія в школі, як умова формування відповідальної та свідомої особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету.* Педагогічні науки: зб. наук. пр. Миколаїв: МДУ, 2006. Т. 1., Вип. 12. С. 227-229.
8. Пріма Д. А. Проектно-дослідницька діяльність учителя початкової школи в контексті вимог НУШ. *Наукові записки. Педагогічні науки.* Вип. 189. 2020. С. 152-155.
9. Пташенчук О. О. Набуття дослідницької компетентності майбутніми вчителями біології як вимога часу. *Вісник Черкаського університету.* Серія «Педагогічні науки». Т.4, 2018. С. 135-144.
10. П'ятницька-Позднякова І. С. Формування дослідницьких умінь студентів в умовах організації професійного навчання у вищій школі. *Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету.* Педагогічні науки: зб. наук. пр. Миколаїв: МДУ, 2003. Вип.5. С. 196-205.

11. Шапран Ю., Довгопола Л., Супрунова М. Уплив методу проєктів на формування предметної компетентності з біології в учнів закладу загальної середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Том 3. С. 274-281.

12. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). Powerful learning: Studies show deep understanding derives from collaborative methods. *Edutopia*. (October 2008). DOI= <http://www.edutopia.org/inquiry-project-learning-research>.

References:

1. Bioloģiia i ekoloģiia. 10-11 klasy. Riven standartu [Biology and ecology. 10-11 grades. Standard level]. (2018). Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Bioloģiia i ekoloģiia: Novi navchalni prohramy dlia 10-11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity (riven standartu, profilnyi riven). Kyiv [in Ukrainian].

2. Henkal S. E. (2008) Orhanizatsiia samostiinoi piznavalnoi diialnosti uchniv profilnykh klasiv na osnovi indyvidualnykh osvitnykh proektiv [Organization of independent cognitive activity of students of specialized classes on the basis of individual educational projects]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.09 «Teoriia navchannia». Kyiv. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and full general secondary education] (2011): zatv. Postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 sichnia 2004 r. № 24, Inform. Zb. M-va osvity i nauky Ukrainy, 2004, 5; Ofits. Visn. Ukrainy. № 2, ch. 1. S. 49 (nova postanova № 1392 vid 23 lystopada 2011 r.) [in Ukrainian].

4. Dovhopola L. I., Boiko Ya. V. (2022) Monitorynh populiatsii ridkisykh roslyn yak zasib formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti v uchniv u protsesi vyvchennia bioloģii [Monitoring of populations of rare plants as a means of forming research competence in students in the process of studying biology]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 82.108-113[in Ukrainian].

5. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] (2008) / hol. red. V. H. Kremin. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

6. Kovalenko Ye. I. (2011) Proektna tekhnoloģiia yak zasib formuvannia tvorchoi osobystosti: istoryko-teoretychnyi aspekt [Design technology as a means of forming a creative personality: historical and theoretical aspect]. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky: naukovyi zhurnal / hol. red. Ye. I. Kovalenko. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia, 3, 14-18 [in Ukrainian].

7. Kuznietsova I. O. (2006) Proektna tekhnoloģiia v shkoli, yak umova formuvannia vidpovidalnoi ta svidomoi osobystosti [Project technology in school as a condition for the formation of a responsible and conscious personality]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. Mykolaiv: MDU, 1, 12, 227-229 [in Ukrainian].

8. Prima D. A. (2020) Proiektno-doslidnytska diialnist uchytielia pochatkovoї shkoly v konteksti vymoh NUSh [Project-research activity of a primary school teacher in the context of the requirements of the NUS]. Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky. 189, 152-155 [in Ukrainian].

9. Ptashenchuk O. O. (2018) Nabuttia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnimy vchyteliamy bioloģii yak vymoha chasu [Acquisition of research competence by future biology teachers as a requirement of the time]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Pedahohichni nauky». 4, 135-144 [in Ukrainian].

10. P'iatnytska-Pozdniakova I. S. (2003) Formuvannia doslidnytskykh umin studentiv v umovakh orhanizatsii profesiinoho navchannia u vyshchii shkoli [The formation of research skills of students in the conditions of the organization of professional training in higher education]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. Mykolaiv: MDU, 5, 196-205 [in Ukrainian].

11. Shapran Yu., Dovichopola L., Suprunova M. (2021) Uplyv metodu proiektiv na formuvannia predmetnoi kompetentnosti z biolohii v uchniv zakladu zahalnoi serednoi osvity [The influence of the project method on the formation of subject competence in biology among students of general secondary education]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 39, 3, 274-281 [in Ukrainian].

12. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). Powerful learning: Studies show deep understanding derives from collaborative methods. *Edutopia*. (October 2008). DOI= <http://www.edutopia.org/inquiry-project-learning-research>.

УДК 378.091

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-297-310](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-297-310)

Жирська Галина Ярославівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін, Тернопільський національний педагогічний університет, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, <https://orcid.org/0000-0002-7042-8956>

Фонарюк Олена Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри алгебри та геометрії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10002, <https://orcid.org/0000-0001-7879-5884>

Чуб Костянтин Федорович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, <https://orcid.org/0000-0001-6325-6466>

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИМ ДИСЦИПЛІНАМ

Анотація. У статті досліджується роль інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів до дистанційного навчання учнів закладів загальної середньої освіти. Встановлено, що підготовка учителів природничо-математичних наук на сучасному етапі відбувається в загальнонаукових, соціально-філософських, соціокультурних, морально-етичних процесах. Проаналізовано структурну модель, яка відображає процес формування фахових компетентностей майбутніх учителів початкової та основної школи з природничо-математичних наук. З'ясовано, що майбутні учителі закладів загальної середньої освіти із-за сучасних умов навчаються дистанційно та здобувають перший досвід навчання онлайн, що стає для них перспективним шляхом його застосування у подальшій професійній діяльності, зокрема у дистанційному навчанні здобувачів початкової та базової освіти. Визначено, що найважливішим у процесі формування професійної підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування засобів дистанційного навчання є загальнодидактичні наочні демонстрації та проблемні пошуки, які адаптовані до особливостей навчання із застосуванням засобів інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Проаналізовано основні види ІКТ, які застосовуються при підготовці майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін, до яких належать масові відкриті

онлайн-курси та дистанційна освіта, а також системи LMS і LCMS. Визначено, що інструменти САІ, такі як текстові процесори, електронні таблиці та бази даних, використовуються для збору, організації, аналізу та передачі інформації. Встановлено, що інструменти САІ полегшують процес комунікування між учнями, між учнями та вчителями, навіть за межами аудиторного досвіду. З'ясовано, що комп'ютери допомагають учням візуалізувати об'єкти, які важко або неможливо побачити (наприклад, дії вірусів і бактерій, реакції хімічних речовин, фізичні процеси тощо). Встановлено, що віртуальні лабораторії слугують механізмом для вивчення різноманітних біологічних, хімічних та фізичних явищ з можливістю розробки їх моделі.

Ключові слова: ІКТ, учитель, природничі науки, математичні науки, учні, початкова та основна школа.

Zhyrska Halyna Yaroslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Biology and Methods of Teaching Natural Sciences, Ternopil National Pedagogical University, Maxim Kryvonos St., 2, Ternopil, 46027, <https://orcid.org/0000-0002-7042-8956>

Fonariuk Olena Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Algebra and Geometry, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10002, <https://orcid.org/0000-0001-7879-5884>

Chub Kostiantyn Fedorovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradski St., 2, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0001-6325-6466>

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR DISTANCE EDUCATION OF STUDENTS IN SCIENCE AND MATHEMATICS

Abstract. The article examines the role of information and communication technologies in the preparation of future teachers for distance education of students of general secondary education institutions. It has been established that the training of teachers of natural and mathematical sciences at the current stage takes place in general scientific, socio-philosophical, socio-cultural, moral and ethical processes. A structural model was analyzed that reflects the process of formation of professional competences of future elementary and primary school teachers in natural and mathematical sciences. It was found that future teachers of general secondary education institutions, due to modern conditions, study remotely and gain their first experience of online learning, which becomes a promising way for them to apply it in

further professional activities, in particular, in distance learning of primary and basic education students. It was determined that the most important in the process of forming the professional training of future teachers of natural and mathematical disciplines for the use of distance learning tools are general didactic visual demonstrations and problem searches, which are adapted to the specifics of learning with the use of information and communication technologies (ICT). The main types of ICT used in the training of future teachers of science and mathematics disciplines are analyzed, which include mass open online courses and distance education, as well as LMS and LCMS systems. CAI tools such as word processors, spreadsheets, and databases are identified as being used to collect, organize, analyze, and communicate information. CAI tools have been found to facilitate student-to-student, student-to-teacher communication, even beyond the classroom experience. Computers have been found to help students visualize objects that are difficult or impossible to see (eg, the actions of viruses and bacteria, chemical reactions, physical processes, etc.). It has been established that virtual laboratories serve as a mechanism for studying various biological, chemical and physical phenomena with the possibility of developing their models.

Keywords: ICT, teacher, natural sciences, mathematical sciences, students, elementary and primary school.

Постановка проблеми. Сьогодні у сфері освіти активно впроваджується компетентнісний підхід, який появився у відповідь на зміни соціально-економічних умов та процесів, що виникли з переходом до ринкової економіки. У вирішенні проблеми становлення інноваційної, цифрової, міжнародно конкурентоспроможної національної економіки ключова роль відводиться професорсько-викладацькому складу. Інноваційний розвиток освітньої галузі зумовлює ускладнення сутності, змісту та функцій педагогічної діяльності, розширення меж педагогічної реальності, зміну умов діяльності учителів та вимог до сучасних учителів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО).

З розвитком та еволюцією людського життя професія учителя ставала все більш затребуваною, особливо коли відбувся поділ праці, оскільки у силах даного фахівця визначити здібності в індивіда і направити їх на шлях вдосконалення особистості, тому добробут нації, насамперед, залежить від вчителів. Сучасний учитель як початкової, так і основної школи на високому рівні розуміє галузь знань, яку він викладає, вміє доступно та цікаво подавати інформацію учням, організувати їхню самостійну пізнавальну діяльність.

Нова парадигма освіти полягає у формуванні компетентностей, які визначаються освітньою галуззю та здобуваються під час навчання і безперервного самовдосконалення фахівців. У контексті підготовки майбутніх учителів сучасної школи перспективним є зосередження уваги на предметній освітній галузі, яка охоплює формування компетентностей, необхідних знань та навичок для впровадження їх у професійну практику. Тому зростає

актуальність дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів до дистанційного навчання учнів у процесі початкової та базової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти до дистанційного навчання природничо-математичних дисциплін досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці В. М. Курепіна, В. С. Синякової, С. В. Уса, В. О. Мельничука, В. В. Приступи, присвячені аналізу деяких аспектів формування фахових компетентностей майбутніх вчителів природничо-математичних наук в рамках глобалізаційних процесів, які вплинули на генезис та становлення професійної компетентності особистості.

Мета статті. Метою роботи є дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти до дистанційного навчання учнів природничо-математичним дисциплінам. Для досягнення мети визначено наступні завдання: визначити основні процеси формування фахових компетентностей майбутніх учителів ЗЗСО; проаналізувати види ІКТ, які застосовуються при підготовці учителів початкової та основної школи; визначити місце інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів природничо-математичних наук. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта передбачає регулярне оновлення матеріально-технічної бази навчального закладу з урахуванням останніх тенденцій для розвитку відповідної галузі. З урахуванням сучасних реалій доцільно створити університетські навчальні центри, уніфіковані лабораторні та науково-дослідні комплекси із застосуванням сучасного обладнання та сформувані на їх основі нове освітнє середовище.

Вирішенням проблеми підготовки майбутніх учителів сучасних закладів загальної середньої освіти до дистанційного навчання учнів, компетентних та адаптованих до вимог цифрової економіки, може стати формування автоматизованої системи освіти як інтегративного комплексу, що складається з матеріально-технічної, електронно-інформаційної, навчальної та дидактичної складових при формуванні професійних компетентностей майбутніх учителів на основі свідомо засвоєних знань з предмету, умінь та досвіду, набутих в умовах навчальної, квазіпрофесійної та навчально-професійної педагогічної діяльності. Актуальність застосування автоматизованої освітньої системи спричинена необхідністю формування професійних компетентностей у майбутніх учителів ЗЗСО та великим потенціалом автоматизованої освітньої системи як засобу формування професійних компетентностей [1, с. 24].

Проблема професійної підготовки учителів ЗЗСО до викладання природничо-математичних наук на сучасному етапі відбувається в загальнонаукових, соціально-філософських, соціокультурних, морально-етичних процесах. Незважаючи на достатньо широкий спектр досліджень, що стосуються проблеми розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів закладів початкової та базової освіти, недостатня увага приділяється розгляду структури, змісту та моделюванню процесу формування цих навичок. Моделювання отримало широке застосування у професійній педагогіці, завдяки якому вчені моделюють педагогічні об'єкти та явища, а також використовують для аналізу та дослідження педагогічних процесів. Розроблена структурна модель відображає процес формування фахових компетентностей майбутніх учителів ЗЗСО (див. рис. 1) [2, с. 56].

Інтеграція України до європейського та світового освітніх просторів, впровадження концепції Нової української школи ставить перед педагогічною наукою та системою освіти завдання пошуку ефективних підходів до формування якісної професійної підготовки майбутніх учителів закладів початкової та базової освіти. Одним із таких аспектів є створення та використання віртуального навчального середовища, яке є доповненням, а не повною заміною традиційного навчання. На даний момент існує багато інструментів для створення веб-орієнтованого навчального досвіду, які стають потужнішими та простішими у використанні, а Інтернет-технології розвиваються на неочікуваних рівнях [3].

З-за сучасних складних реалій майбутні учителі навчаються дистанційно та здобувають перший досвід навчання онлайн, що стає для них перспективним шляхом його застосування у подальшій професійній діяльності, зокрема у дистанційному навчанні школярів ЗЗСО. Сьогодні українська система освіти стикається з диференційованими викликами, у зв'язку з повномасштабною війною всі освітні заклади вимушено перейшли на дистанційне навчання. Воєнний стан показує, що школярі не мають можливості відвідувати заклади освіти, а вчителі не можуть виконувати свої професійні функції, працюючи безпосередньо з школярами в стінах школи.

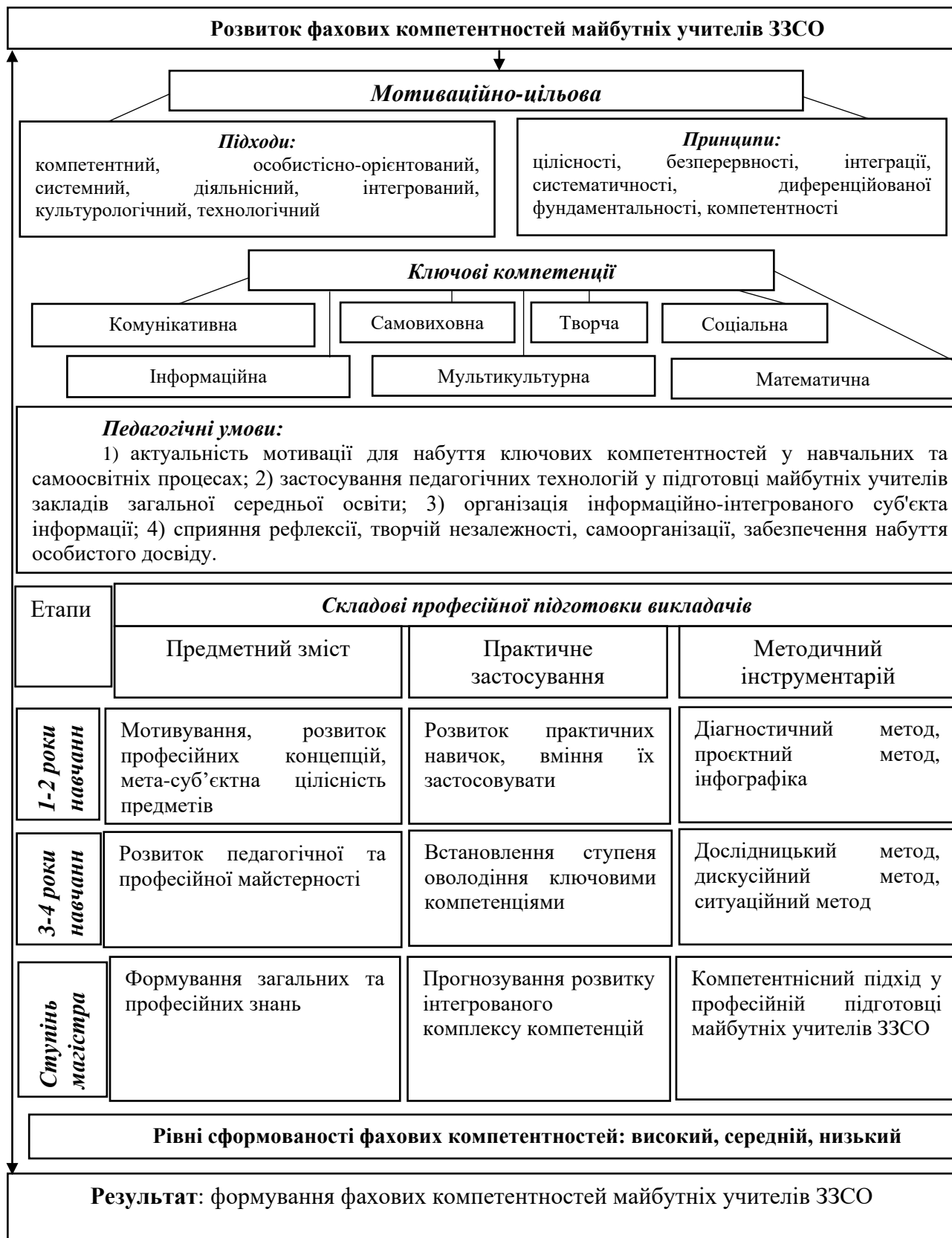

Рис. 1. Модель формування фахових компетентностей майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти

Примітки: сформовано на основі джерела: [2, с. 57].

Найважливішими у процесі формування професійної підготовки майбутніх учителів початкової та основної школи до застосування засобів дистанційного навчання природничо-математичних дисциплін є загальнодидактичні наочні демонстрації та проблемні пошуки, які адаптовані до особливостей навчання із застосуванням засобів дистанційної освіти. Імплементация дистанційних технологій у професійну підготовку вчителів ЗЗСО революціонізує такі традиційні види навчальної діяльності, як управління й оцінювання набутих школярами знань і вмінь. В основному це взаємопов'язано з технологією тестування, яка застосовується в системах дистанційного навчання, що надає змогу якісно оцінити рівень знань, запровадивши диференційовані типи тестів.

Дослідження стандартів і нормативних документів у сфері підготовки майбутніх учителів початкової та базової освіти до застосування ІКТ у професійній діяльності показало, що майбутні учителі повинні грамотно володіти прикладним освітнім програмним забезпеченням. Це передбачає здатність комунікувати зі школярами закладів початкової та базової освіти за допомогою спеціальних програм (Moodle, Google Classroom, Zoom, Viber та ін.), застосовувати мультимедійні освітні системи та інформаційні ресурси Інтернету, що містять професійно значущу інформацію. На рисунку 2. відображено ІКТ, які використовуються в навчальному процесі при підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін [4].

Переважно в процесі вивчення природничо-математичних дисциплін у дистанційному режимі викладачі формують презентації до уроків з анімацією в Power Point, Canva тощо, а також записують відеоуроки, проводять онлайн-уроки на платформі Zoom, Classdojo тощо, проводять відеоконференції онлайн, розробляють інтерактивні завдання за допомогою навчальних програм. Тому набуття вмінь та навичок вчителями природничо-математичних дисциплін до реалізації вищезазначених завдань вимагає безпосередньої їх підготовки у контексті застосування сучасних засобів ІКТ у закладі вищої освіти (ЗВО), ще коли вони здобувають освіту.

Дистанційне навчання у ЗВО заохочує та полегшує застосування ІКТ (електронної пошти, сайтів, платформ, курсів, форумів, чатів, конференцій та вебінарів). Дистанційні курси від Prometheus, TeachHub, EdEra та Всеосвіта користуються значною популярністю та скеровані на розвиток теоретичних знань та практичних навичок за короткий проміжок часу. Платформи Padlet, Classroom, Moodle і додаток для відеоконференцій Zoom є найвідомішими платформами і ідеально підходять для дистанційного навчання у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін (хімії, біології, фізики тощо) [4].

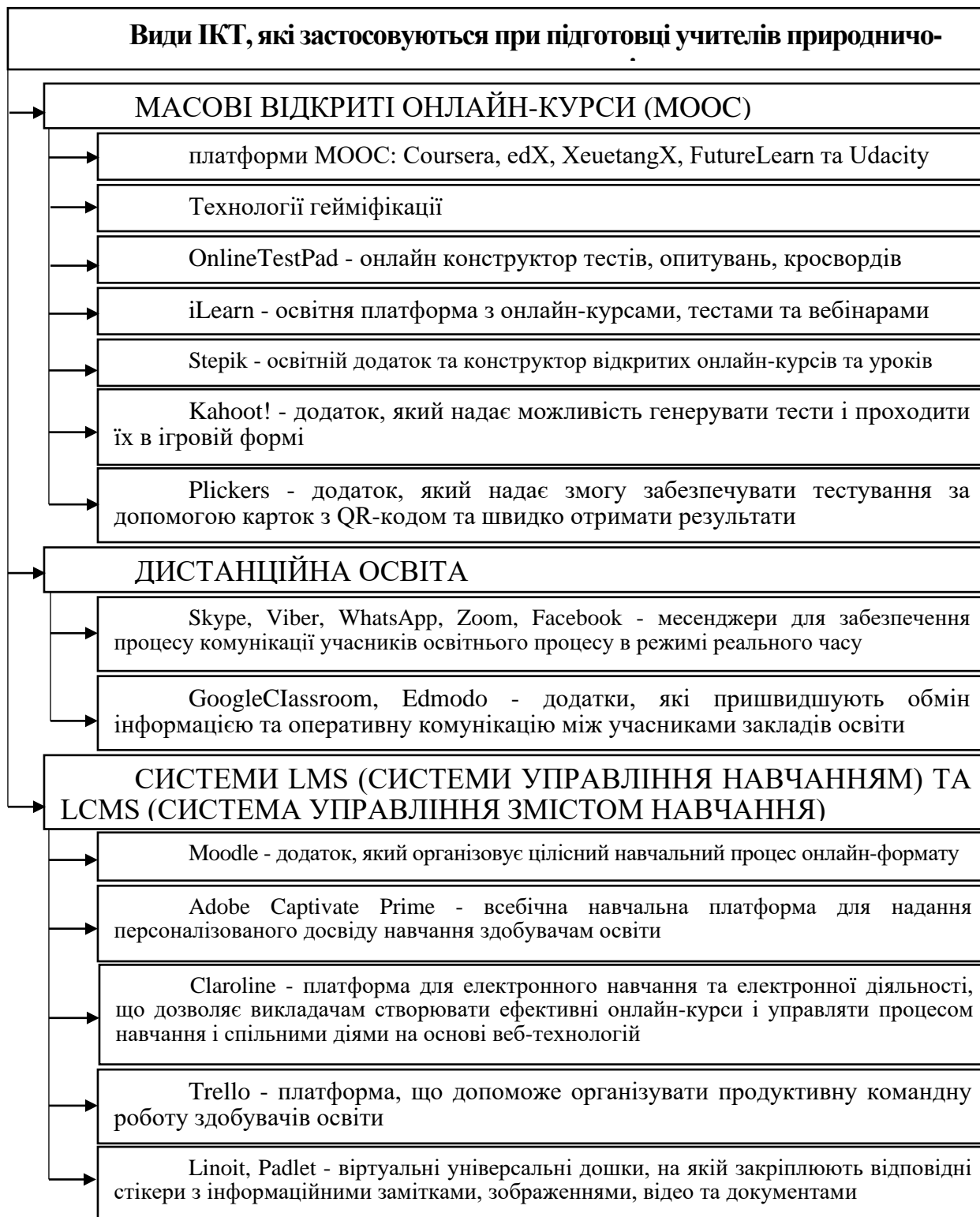

Рис. 2. Види ІКТ, які застосовуються при підготовці учителів природничо-математичних дисциплін

Примітка: складено на основі джерел: [5, с. 134; 6-9].

Науковцями Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка А. В. Степанюк, Г. Я. Жирською та Н. Й. Міщук

розроблено авторську систему формування професійно-методичної компетентності майбутніх учителів природничих наук першого (бакалаврського) рівня освіти на основі змішаного типу навчання. Оскільки професійно-методична компетентність є складним багатоелементним утворенням, її формування потребує чіткого бачення усіх складових компетентності (ціннісно-мотиваційний, індивідуально-особистісний, інформаційно-операційний та комунікативно-діяльнісний компоненти) і зв'язків між ними.

Важливими структурними елементами змістового компоненту цієї системи формування професійно-методичної компетентності майбутніх учителів природничих наук є створені викладачами інтерактивні курси в системі Moodle: «Загальна методика навчання природничих дисциплін», «Методика навчання біології та хімії», «Методика навчання природознавства», «Методика навчання екології та основ здоров'я», «Інноваційні технології навчання біології і хімії», «Історія біології», «Еколого-натуралістична діяльність школярів» тощо [10, с. 320]. Основними складовими навчальної системи Moodle є набір ресурсів («Текстова сторінка», «Web-сторінка», «Посилання на файл або web-сторінку», «Посилання на каталог файлів», «Пояснення») і елементів («Лекція», «Семинар», «Практичне заняття», «Форум», «Чат», «Глосарій», «Завдання», «Опитування», «Тести», «Робочий зошит»). Кількість елементів може сильно варіювати залежно від змісту навчального курсу. Вище зазначені ресурси забезпечують мовну підтримку і дозволяють застосовувати шаблони створення (оформлення) навчального курсу.

В електронному навчанні як компоненті змішаного типу навчання велику роль відіграють відеоматеріали. Найбільш поширеними варіантами роботи з відео, які використовуються як складові системи формування професійно-методичної компетентності майбутніх учителів природничих наук, є наступні: створення відео (Screenr, Screencast-o-matic, Camtasia), редагування відео (YouTube), створення відео з додаванням до презентації звуку (<http://powtoon.com>), створення відео з тестуванням (<http://zaption.com>), створення відео з коментуванням (VideoNot.es, Zentrick.com), створення анімації (<https://explee.com/#>), створення відеоуроку (<http://goclass.com>, <http://teachem.com>).

Ставлення учителів до використання ІКТ має значний вплив на впровадження онлайн-дистанційного навчання. Позитивне ставлення дозволяє їм привернути увагу учнів і модифікувати зміст навчання, тому здатність вчителів інтегрувати технології, педагогічну майстерність та контент в дистанційне онлайн-навчання є вкрай необхідною вимогою. За складність інтеграції цих трьох компонентів відповідає структура ТРАСК (Technological, Pedagogic, Content Knowledge) – це концептуальна основа для бази знань, необхідної учителям початкової та основної школи для ефективного навчання

за допомогою ІКТ. Учителі природничо-математичних дисциплін особливо повинні оволодіти навичками ТРАСК, щоб створити змістовне дистанційне онлайн-навчання і забезпечити планування та підвищення ефективності дистанційного онлайн-навчання [11-13].

Дистанційне навчання містить в собі всі форми технологій навчання та викладання, а також мультимедіа навчання, технології розвитку навчання (англ. TEL); розміщені на комп'ютері: інструкції (англ. CBI), навчання (англ. CBT); комп'ютерно (автоматично) згенеровані інструкції або консультації (англ. CAI); інтернет-навчання (англ. IBT); веб-навчання (англ. WBT); онлайн-освіту, віртуальну освіту через віртуальні середовища навчання (англ. VLE) (віртуальні середовища також називають платформами навчання), мобільне навчання (англ. M-learning) та цифрові освітні проєкти [14].

Інструменти CAI, такі як текстові процесори, електронні таблиці та бази даних, використовуються для збору, організації, аналізу та передачі інформації. Ці інструменти також полегшують процес комунікування між учнями, між учнями та вчителями, навіть за межами аудиторної практики. Комп'ютери допомагають учням візуалізувати об'єкти, які важко або неможливо побачити. Наприклад, комп'ютери в процесі вивчення біології можна використовувати для відображення анатомії людини, внутрішньої будови клітин людини і тварин тощо. Актуальним на сьогодні є уже розроблене програмне забезпечення, яке показує дії вірусів і бактерій, які неможливо добре вивчити, не побачивши їх у дії [15].

Онлайн-ресурси та мобільні додатки зарекомендували себе як досить корисні інструменти з точки зору оптимізації часу, активізації пізнавальної діяльності та мотивації учнів. Plantarium – неприбутковий проєкт, який представлений як атлас видів та ілюстрований онлайн-ідентифікатор рослин, що призначений для широкого кола користувачів. Основні переваги цього ресурсу: доступність та зручність використання; наявність ілюстративного посібника; можливість пошуку за ключовими атрибутами; доцільність використання під час проходження лабораторно-практичного курсу «Ботаніка з основами геоботаніки» та відповідної навчальної професійної практики; можливість створювати випадкові набори зображень (слайд-шоу) для навчальних цілей. Однак, також варто підкреслити недоліки цього додатка: висока ймовірність помилки ідентифікації рослини через особливості встановлення її анатомо-морфологічної будови, які неможливо розпізнати на фото, оскільки такі дослідження повинні проводитися під бінокулярним мікроскопом.

УкрБІН – Національна мережа Інформації з питань біорізноманіття, яка застосовується для вивчення біологічних зв'язків між тваринами, рослинами та грибами. Відмінною рисою цього ресурсу вважається цифровий матеріал, представлений фотобазою живих об'єктів (рослин, тварин, грибів) у природному чи антропогенно трансформованому середовищі. Розміщений на

ресурсі УкрБІН матеріал може бути використаний для організації термінологічної роботи майбутніх учителів біології, підвищення рівня їхньої термінологічної компетенції, а також сприяє підвищенню якості науково-дослідної роботи студентів.

Віртуальні лабораторії слугують механізмом для вивчення різноманітних природних явищ з можливістю розробки їх моделі. Зробимо огляд віртуальних біологічних лабораторій, які можна сміливо впровадити у професійну підготовку майбутніх учителів біології. Проаналізувавши безкоштовні віртуальні лабораторії з природничих дисциплін, можна констатувати переважання англійськомовних баз даних, тоді як доступність україномовних віртуальних лабораторій є значно меншою.

Віртуальна біологічна лабораторія – це безкоштовний онлайн-освітній ресурс, який моделює природне середовище з урахуванням зворотного зв'язку живого світу зі змінними умовами. Ресурс також містить інтерактивні посібники для вивчення екології, еволюції та клітинної біології.

Connect Virtual Labs – це набір біологічних лабораторій, до якого здобувачі освіти мають доступ будь-де та будь-коли. LabBench Activities від Pearson – це інтерактивна віртуальна біологічна лабораторія з вільним доступом. Міжнародний проєкт Global School Lab – це портфоліо проєктів і досліджень, сформованих за готовими шаблонами. Віртуальна навчальна лабораторія з біологічних курсів включає: VirtuLab 6-7 («Ботаніка. Зоологія»), VirtuLab 8 («Людина та її здоров'я»), VirtuLab 9 («Загальна біологія, 9 клас»), VirtuLab 10-11 («Загальна біологія, 10-11 класи»), VirtuLab («Екологія»). Biology with Olga – це ресурс, що містить відеотеку, онлайн-екскурсії, віртуальні лабораторії та нотатки про біологію та запроваджені відповідно до навчальних курсів з біології для учнів 6-11 класів. Українськомовна віртуальна лабораторія СМІТ – серія педагогічних програмних засобів або електронних підручників, що отримали Гриф МОН України, які застосовують мультимедійні технології (анімацію, відео, звук) для демонстрації природних ефектів. На жаль, зараз це платний бізнес-продукт [3].

Хімія вивчає речовини та їхні перетворення (реакції), більшість з яких дуже небезпечні для життя, якщо з ними не поводитися обережно. Реакції хімічних речовин у більшості випадків досить важко зрозуміти учням, не бачачи їх у реальному часі, тому вчителі зазвичай пояснюють ці реакції абстрактно та за допомогою молекулярної діаграми. САІ надав величезну допомогу у вирішенні цієї проблеми: доступне програмне забезпечення, за допомогою якого здобувачі освіти можуть спостерігати за цією реакцією на комп'ютері, як у реальному житті. Галузь хімії, яку було б важко викладати та вивчати без підтримки ІКТ, це квантова теорія, хімічні реакції, іонізація, електрохімія та багато інших [15]. Отже, хімія – це навчальний предмет зі складними й абстрактними характеристиками, які містять теорії, концепції та

розрахунки, що потребують пояснень за допомогою застосування ІКТ для формування хімічних уявлень і понять [13].

Навчальне програмне забезпечення можна використовувати для вивчення складних понять або спостереження за складними процесами в фізиці. Наприклад, для відображення механізму електричного генератора на заняттях з фізики викладач може полегшити пояснення за допомогою відповідного навчального програмного забезпечення. Інформація у вигляді тексту, малюнків, таблиць і графіків представлена студентам за допомогою ІКТ, особливо цінна для візуалізації складного процесу під час вивчення фізики [15].

Безсумнівно, можливості використання віртуальних лабораторій досить широкі, вони можуть бути використані вчителем, демонструючи експерименти на етапі вивчення нової інформації, під час опрацювання методик як хімічних, фізичних, так і біологічних досліджень на віртуальних об'єктах, індивідуально чи в проблемних групах. Такі засоби є доцільними під час організації індивідуальної пошукової діяльності здобувачів вищої освіти на всіх етапах – від забезпечення навчального змісту до моніторингу його засвоєння [3].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що роль інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до дистанційного навчання учнів ЗЗСО набуває все більшої актуальності з-за сучасних обставин. Щоб ІКТ використовувалися найефективніше, необхідно проводити відповідні зміни всієї освітньої системи, які повинні включати в себе і вдосконалення організаційної структури закладу освіти, і забезпечення матеріально-технічною та навчально-методичною базою та впровадження процесного та концептуально-конструкторського підходу для забезпечення дистанційного навчання учнів. Успіх підготовки передбачає набуття майбутніми учителями знань дистанційного навчання в початковій та основній школі під час вивчення природничо-математичних дисциплін, формування освітньо-інформаційного середовища в ЗВО, під час різних видів практики, формування практичних навичок, потреби в саморозвитку.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для уникнення перешкод під час дистанційного навчання учнів природничо-математичних дисциплін учителями у процесі початкової та базової освіти. Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є вдосконалення підготовки учителів природничо-математичних дисциплін на базі застосування ІКТ для забезпечення дистанційного навчання учнів, що дасть змогу стимулювати освітню сферу і покращить викладацьку діяльність у освітньому інформаційно-технологічному просторі.

Література:

1. Kobilov B. B. The implementation of the model of formation of professional competencies of the future teachers of physics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 2020. Vol. 8, № 10. Pp. 23-26.

2. Khaleckaya K. Modeling of process of development of professional competency of future teachers of mathematics and natural sciences. *The scientific heritage*. 2020. № 54. Pp. 55-58.
3. Pererva V. V., Lavrentieva O. O., Lakomova O. I., Zavalniuk O. S., Tolmachev S. T. The technique of the use of Virtual Learning Environment in the process of organizing the future teachers' terminological work by specialty. *CTE Workshop Proceedings*, 202. № 7. Pp. 321–346.
4. Мельничук В. О. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до дистанційного навчання у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10(10). С. 266-275.
5. Курепін В. М., Сиякова В. С., Ус С. В. Організація освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину. Актуальні проблеми життєдіяльності людини в сучасному суспільстві: тези доповідей, м. Миколаїв, 18-20 листопада 2020 р. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2020. С. 132-135.
6. Kupriyanovskij V. P., Sinyagov S. A., Namiot D. E., Dobrynin A. P., Hemyh C., Yu K. Information technologies in the system of universities, science and innovations in the digital economy on the example of Great Britain. *International Journal of Open Information Technologies*, 2016. № 4(4).
7. Brown M., Dehoney J., Millichap N. The next generation digital learning environment. A Report on Research. ELI Paper. 2015. URL: <https://library.educause.edu/~media/files/library/2015/4/eli3035-pdf.pdf>
8. Freitas S. I., Morgan J., Gibson D. Will MOOCs transform learning and teaching in higher education? Engagement and course retention in online learning provision. *British Journal of Educational Technology*. 2015. № 46(3). Pp. 455-471.
9. Kalimullina O., Tarman B., Stepanova I. Education in the Context of Digitalization and Culture: Evolution of the Teacher's Role, Pre-pandemic Overview. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*. 2021. № 8(1). Pp. 226-238.
10. Stepanyuk A., Zhyrska H., Mishchuk N. The use of blended learning in the formation of professional-methodological competence of future natural sciences teachers. *Modern Technologies in the Education System*: edited by Michał Ekkert and Iryna Ostopolets. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts. Katowice School of Technology. Monograph 26. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019. Pp. 313–322.
11. Koehler M. J., Mishra P., Cain W. What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Journal of education*. 2013. № 193(3). Pp. 13-19.
12. Wasserman E., Migdal R. Professional Development: Teachers' Attitudes in Online and Traditional Training Courses. *Online Learning*. 2019. № 23(1). Pp. 132-143.
13. Kartimi K., Gloria R., Anugrah I. Chemistry Online Distance Learning during the Covid-19 Outbreak: Do TPACK and Teachers' Attitude Matter?. *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia*. 2021. № 10(2). Pp. 228-240.
14. Приступа В. В. Системи електронного навчання. *Актуальні питання сучасної інформатики*. 2017. № 4. Pp. 137-142.
15. Jacob A. Effective Teaching and Learning in Science Education through Information and Communication Technology [ICT]. *Journal of Research & Method in Education*. 2013. Volume 2, Issue 5. Pp. 43-47.

References:

1. Kobilov, B. B. (2020). The implementation of the model of formation of professional competencies of the future teachers of physics. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8, 10, 23-26 [in English].
2. Khaleckaya, K. (2020). Modeling of process of development of professional competency of future teachers of mathematics and natural sciences. *The scientific heritage*, 54, 55-58 [in English].
3. Pererva, V. V., Lavrentieva, O. O., Lakomova, O. I., Zavalniuk, O. S. and Tolmachev, S. T. (2020). The technique of the use of Virtual Learning Environment in the process of organizing the future teachers' terminological work by specialty. *CTE Workshop Proceedings*, 7, 321–346 [in English].

4. Melnychuk, V. O. (2022). Pidhotovka maibutnix vchyteliv pochatkovoї shkoly do dystantsiinoho navchannia u protsesi vyvchennia pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin. [Preparation of future primary school teachers for distance learning in the process of learning natural and mathematical disciplines]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 10(10), 266-275 [in Ukrainian].
5. Kurepin, V. M., Syniakova, V. S., Us, S. V. (2020). Orhanizatsiia osvithnoho protsesu v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnicnoi) osvity na period karantynu. [Organization of the educational process in institutions of professional (vocational) education for the period of quarantine]. *Aktualni problemy zhyttiediialnosti liudyny v suchasnomu suspilstvi: tezy dopovidei*, m. Mykolaiv, 18-20 lystopada 2020 r. Mykolaiv: Mykolaivskiy natsionalnyi ahrarnyi universytet, 132-135 [in Ukrainian].
6. Kupriyanovskij, V. P., Sinyagov, S. A., Namiot, D. E., Dobrynin, A. P., Herynh, C., Yu, K. (2016). Information technologies in the system of universities, science and innovations in the digital economy on the example of Great Britain. *International Journal of Open Information Technologies*, 4 (4) [in English].
7. Brown, M., Dehoney, J., Millichap, N. (2015). The next generation digital learning environment. A Report on Research. ELI Paper, available at: <https://library.educause.edu/~media/files/library/2015/4/eli3035-pdf.pdf> [in English].
8. Freitas, S. I., Morgan, J., Gibson, D. (2015). Will MOOCs transform learning and teaching in higher education? Engagement and course retention in online learning provision. *British Journal of Educational Technology*, 46 (3), 455-471 [in English].
9. Kalimullina, O., Tarman, B., Stepanova, I. (2021). Education in the Context of Digitalization and Culture: Evolution of the Teachers Role, Pre-pandemic Overview. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 8 (1), 226-238 [in English].
10. Stepanyuk, A., Zhyska, H., Mishchuk, N. (2019). The use of blended learning in the formation of professional-methodological competence of future natural sciences teachers. *Modern Technologies in the Education System*: edited by Michał Ekkert and Iryna Ostopolets. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts. Katowice School of Technology. Monograph 26. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 313–322 [in English].
11. Koehler, M. J., Mishra, P., Cain, W. (2013). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Journal of education*, 193(3), 13-19 [in English].
12. Wasserman, E., Migdal, R. (2019). Professional Development: Teachers' Attitudes in Online and Traditional Training Courses. *Online Learning*, 23(1), 132-143 [in English].
13. Kartimi, K., Gloria, R., Anugrah, I. (2021). Chemistry Online Distance Learning during the Covid-19 Outbreak: Do TPACK and Teachers' Attitude Matter?. *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia*, 10(2), 228-240 [in English].
14. Prystupa, V. V. (2017). Systemy elektronnoho navchannia. [Electronic learning systems]. *Aktualni pytannia suchasnoi informatyky*, № (4), 137-142 [in Ukrainian].
15. Jacob, A. (2013). Effective Teaching and Learning in Science Education through Information and Communication Technology [ICT]. *Journal of Research & Method in Education*, 2.5, 43-47 [in English].

УДК 331.54:37.041+37.09:-057.875

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-311-321](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-311-321)

Каплінський Василь Васильович доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0003-0829-1079>

РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО САМОВИХОВАННЯ В МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку відповідальності майбутнього педагога. Сучасна система освіти потребує учителів, спроможних стати агентами змін як у середовищі закладу освіти, так і в суспільстві загалом. Учитель, який займається самовихованням, перебуває в постійному рухові до вершин особистісно-професійної зрілості, педагогічної майстерності. Переживаючи почуття відповідальності за внутрішні зміни в собі, прагнучи до соціально корисного й духовно вагомого результату таких особистісних трансформацій, майбутній учитель здобуває досвід самовдосконалення, тренує власні вольові якості, розвиває свою мотиваційно-ціннісну сферу. Для того, щоб сформувати в майбутніх педагогів настанову до постійного саморозвитку, стимулювати їхнє прагнення до педагогічної майстерності, у системі вищої педагогічної освіти варто створити такі умови, що мотивуватимуть здобувачів вищої освіти до безперервної і обов'язкової роботи над собою. Такими умовами визначено зміни традиційного формату навчальних занять, орієнтація змісту теоретичного матеріалу на аксіологічний аспект педагогічної діяльності, розвиток рефлексивних умінь і навиків для аналізу власних вчинків і результатів навчання, формування соціально відповідальної поведінки. Для цього рекомендовано залучати майбутніх педагогів до групових дискусій, соціального проєктування, розробки індивідуальних програм самовиховання, ведення рефлексивних щоденників. Найбільш ефективними для реалізації названих цілей визначаємо такі методи і прийоми виховного впливу на здобувачів вищої освіти, як переконування, навіювання, метод прикладу, тренування, дискусії, рольові ігри. Післядією названих методів стає подолання молодими людьми ситуативної поведінки (залежної від зовнішніх обставин) і вироблення моделей поведінки самодетермінованої, незалежної від зовнішніх умов. Це підтверджується загальним підвищенням рівня особистісної відповідальності здобувачів освіти, що виявляється в зміні суб'єктивного сприйняття локалізації поведінки –

інтернальності локусу контролю, що його демонструють майбутні педагоги на етапі завершення навчання в закладі вищої освіти.

Ключові слова: мотиваційно-ціннісна сфера, відповідальне ставлення до діяльності, переконування, навіювання, ситуативна поведінка, самодетермінація, локус контролю, педагогічна майстерність

Kaplinsky Vasyl Vasyliovych Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Pedagogy, Professional Education and Management of Educational Institutions, Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0003-0829-1079>

THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHER'S RESPONSIBLE ATTITUDE TO SELF-EDUCATION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract. The article is devoted to the actual problem of the future teacher's responsibility development. The modern education system needs teachers who are able to become agents of change both in the environment of the educational institution and in the society in general. A teacher engaged in self-education is in constant motion to the heights of personal, professional maturity and pedagogical mastery. Experiencing a sense of responsibility for internal changes in oneself, striving for a socially useful and spiritually significant result of such personal transformations, the future teacher gains experience in self-improvement, trains his own willpower and develops his motivational and value sphere. In order to form in future teachers a striving for constant self-development, to stimulate their desire for pedagogical mastery, it is necessary to create such conditions in the higher pedagogical education system that will motivate higher education students to continuing and compulsory work on themselves. Such conditions define changes in the traditional format of educational classes, orientation of the theoretical material's content on the axiological aspect of pedagogical activity, development of reflective abilities and skills for analyzing one's actions and learning results, formation of socially responsible behavior. For this purpose, it is recommended to involve future teachers in group discussions, social planning, development of individual self-education programs, keeping reflective diaries etc. The most effective methods and techniques of educational influence on higher education students, such as persuasion, suggestions, the example method, training, discussions, role-playing games, that are the most effective for the stated goals realization. The consequence of the mentioned methods is the situational behavior overcoming by young people (dependent on external circumstances) and the development of self-determined behavior models that don't depend on external conditions. This is confirmed by the general increase in the personal responsibility level of education seekers, which is manifested in changes in the subjective perception of the behavior localization – the locus of control

internality, which is demonstrated by future teachers at the stage of completing their studies at a higher education institution.

Keywords: motivational and value sphere, responsible attitude to activity, persuasion, suggestion, situational behavior, self-determination, locus of control, pedagogical skill.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людської цивілізації, що характеризується трансформацією системи традиційних цінностей і етики, появою нових соціально-економічних і культурних феноменів, ставить перед людством нові вимоги до активної особистості, яка спроможна цей світ перетворювати і розвивати. Така особистість повинна бути спроможною і готовою до постійного саморозвитку і самовдосконалення, і це, своєю чергою, стає викликом усій системі традиційної освіти, покликаної забезпечити гармонійний розвиток і виховання людини. Це спонукає фахівців освітньої галузі змінювати й вдосконалювати зміст освіти, форми та методи педагогічного впливу на молоді покоління. Особливої актуальності нині набувають питання підготовки здобувачів вищої освіти, зокрема педагогічної, адже майбутній педагог повинен не лише пройти шлях особистісно-професійного саморозвитку й становлення як фахівця, спроможного конкурувати з іншими на ринку праці, а й бути взірцем для своїх вихованців і колег, щонайперше в аспекті морально-етичних цінностей та відповідального ставлення до своєї діяльності. Завданнями вищої педагогічної освіти на сучасному етапі її розвитку стають формування спрямованості здобувачів освіти на успішну професійну діяльність, а також пошук нових шляхів особистісно-професійної самореалізації й самоствердження. З огляду на це, виразною на часі постає проблема самовиховання майбутнього фахівця, оскільки лише постійна робота над собою дозволяє формувати риси та якості, що зумовлюють здійснення успішної професійної діяльності, забезпечує процеси соціалізації та професійного становлення.

Мета статті – визначити педагогічні умови розвитку відповідального ставлення до самовиховання майбутнього педагога в процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самовиховання майбутнього вчителя має тривалу історію свого наукового осмислення. Ще у XIX столітті видатний німецький педагог А.Дістервег зауважував, що для кожного вчителя святим обов'язком є «своє виховання зробити завданням свого життя», бо вважав: «педагог лише до того часу здатний насправді виховувати, доки сам працює над своїм власним вихованням» [10]. Думки про те, що «учитель живе до того часу, поки вчиться», постійно обстоювали українські освітяни А.Макаренко та К.Ушинський. Вагоме місце проблемі самовиховання педагога відведено в науково-педагогічній спадщині В.Сухомлинського. Самовиховання вітчизняний освітянин-практик називав

вищим етапом освітнього процесу, що «здійснюється в цілеспрямованій роботі людини над власним розвитком і самовдосконаленням» [7, с. 231].

Важливість постійного підвищення педагогами свого фахового рівня, самовдосконалення, навчання упродовж життя акцентована увага таких нормативних документів, як Закон України «Про освіту» (2017), Концепція «Нова українська школа» (2017), Національній доктрині розвитку освіти (2002). «Зокрема, в останньому вперше було акцентовано увагу на конкурентоспроможності педагога, що є актуальним і до сьогодні як з точки зору освітніх вимог, так і в розрізі порушеного питання. Специфіка самовиховання як чинника розвитку особистості фахівця полягає у тому, що воно серед усіх інших найбільшою мірою спирається на індивідуальні особливості людини, її потреби та здібності. Самовиховання надзвичайно важливе для студента – майбутнього вчителя, бо ця професія вимагає багато знань, життєвих умінь, практичних навичок, високих моральних якостей» [9, с. 281].

У вітчизняній науці за останні десятиліття здійснено декілька спроб визначення поняття «самовиховання»: як процес і результат творчого спланованого самостійного та самодетермінованого руху фахівця від «Я-реального» до «Я-ідеального» [5]; як завжди спрямованої діяльності, що мотивується внутрішнім бажанням людини вдосконалювати себе, яке своєю чергою, народжується у результаті суперечностей між бажаннями і можливостями [6]; як вищого етапу виховного процесу, систематичної і свідомої індивідуальної діяльності людини, спрямованої на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок [4]; як систематизованої і цілеспрямованої діяльності особистості, спрямованої на формування й удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних [8].

Виклад основного матеріалу. Ми визначаємо самовиховання особистості майбутнього вчителя як – цілеспрямований вплив особистості самої на себе з метою самоудосконалення [2].

Сучасна система освіти потребує учителів, спроможних стати агентами змін як у середовищі закладу освіти, так і в суспільстві загалом. Учитель, який займається самовихованням, перебуває в постійному рухові до вершин особистісно-професійної зрілості, педагогічної майстерності, відсуває відповідальність перед здобувачами освіти, перед своїми колегами і соціумом. Важливим мірилом відповідальності є серйозний погляд на власне життя, здатність свідомо керувати своєю поведінкою, формувати власну позицію, бути активним суб'єктом свого творення, регулярно займатися самовдосконаленням.

Саме тому виховання як предмет педагогіки стає логічно завершеним процесом лише тоді, коли переходить в *само*, коли людина не лише сприймає і пізнає об'єктивний світ, але й активно на нього впливає, коли постійно ставить перед собою певні цілі і бореться за їх досягнення. В цьому контексті

неабиякий інтерес викликають ідеї представників гуманістичної парадигми виховання (А.Маслоу, К.Роджерс, В.Сухомлинський, Ш. Амонашвілі), їхні твердження про те, що мета виховання повинна полягати в тому, щоб навчити людину відповідально ставитись до власного творення своєї особистості.

Особливе значення тут належить вольовій сфері особистості. Адже людина до рівня особистості, здатної свідомо, відповідально і самостійно керувати собою піднімається лише тоді, коли задіює і включає в активну діяльність волю, що стає рушійною силою самовиховання. У процесі роботи над собою особистість зустрічається різноманітними об'єктивними та суб'єктивними перешкодами, пов'язаними з умовами життя, протидією інших людей, з власними недоліками (небажання робити заплановане, пасивність, лінощі, поганий настрій, почуття страху, звичка відкладати на потім тощо). Відповідальна особистість задля досягнення поставленої мети здатна мобілізувати свої розумові й фізичні сили на подолання перешкод, здійснити владу над собою, контролювати негативні імпульси і в разі необхідності гальмувати їх, проявляючи вольові зусилля. Відповідальність і виражається в тому, наскільки людина здатна переборювати перешкоди та труднощі на шляху до досягнення цілей самовиховання, наскільки вона здатна керувати своєю поведінкою, підпорядковувати свою діяльність певним задачам.

Особлива роль вольових якостей у самовихованні полягає в тому, що вони виступають складовими готовності до здійснення цього процесу на практиці. Адже готовність до самовиховання включає в себе неабияку цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, рішучість, самостійність, емоційну стійкість, самовладання та витримку, здатність до подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до реалізації цілей самовиховання. Сформованість цих якостей (а вони не можуть бути успішно сформовані без відповідального ставлення до процесу самотворення) є важливою запорукою успішності самовиховання не тільки під час навчання у школі, але й під час подальшого становлення особистості.

Одна з важливих умов успішного самовиховання – це постійність, регулярність дій, детермінованих вольовими зусиллями та відповідальним ставленням до реалізації програми самовиховання. Регулярності можна протиставити таке поняття, як ситуативна поведінка, котра обумовлюється певною ситуацією (зовнішньою або внутрішньою). Ситуація проходить – і активність припиняється (загорівся і дуже швидко згас). Тому важливо, щоб діяльність з самовиховання не була прив'язаною до певних умов і не припинялась за їх відсутності, була вільною від них, самодетермінованою. А це можливо лише при умові достатнього рівня розвитку волі і відповідальності за власне майбутнє.

Однією з важливих умов виконання програми самовиховання є чітке формулювання власних правил, від дотримання яких залежить успішність її

реалізації. Йдеться про власний кодекс, особисто сформульовані правила діяльності та поведінки, які визначають ефективність подальших дій щодо самовиховання. Відомі приклади багатьох знаменитостей, відповідальне ставлення яких до самовиховання проявлялось у веденні щоденника (систематичного запису подій, особистих вчинків, невдач, роздумів). Це привчало здійснювати аналіз діяльності, вчинків, труднощів, успіхів, роздумувати над ними, укладати більш повну програму самовиховання, прослідковувати власні досягнення у самовдосконаленні.

Уявлення людини щодо причин подій, які з нею відбуваються, пошук цих причин у своєму внутрішньому світі або в зовнішніх обставинах є однією з провідних характеристик, притаманних особистості. Якщо людина вбачає причини подій свого життя в собі самій, пояснюючи їх власними схильностями, характером, здібностями або конкретними вчинками – це свідчить про наявність у неї внутрішньої (інтернальної) локалізації контролю, або, як її ще називають, внутрішньої атрибуції відповідальності. Якщо ж людина навпаки пояснює причини подій свого життя волею долі або випадку, шукає їх у вчинках інших людей (свого оточення, керівництва, держави), це дозволяє вести мову про наявність у неї зовнішньої, екстернальної локалізації контролю (зовнішньої атрибуції відповідальності). Ця властивість особистості дістала назву локусу контролю. Започаткував науковий ужиток цього терміна у 1960-х роках американський психолог Дж. Роттер [13].

У найбільш загальному вигляді базовий рівень інтернальності-екстернальності задається особистості характеристиками тієї культури, де відбувається соціалізація людини (способами світорозуміння, нормативними приписами та цінностями). Тому більшість емпіричних досліджень локусу контролю у ХХ столітті було виконано у рамках психологічного підходу, який розглядає атрибуцію відповідальності як компонент характеру особистості. Натомість Роттер та його послідовники зуміли довести, що названа особливість психологічного складу особистості безпосередньо залежить від культурного середовища, в якому особистість формується, і рівень та якість освіти, що їх людина здобуває, має потужний вплив на розвиток інтернального локусу контролю, тобто спроможності брати на себе відповідальність за ті події, які відбуваються в твоєму житті. Це дає підстави стверджувати, що цілеспрямовані виховні впливи на особистість, здійснювані у конкретному середовищі – освітньому, культурному, соціальному – якісно змінюють атрибуцію особистісної відповідальності, зміщуючи акценти з зовнішніх причин подій на внутрішні, тобто змушуючи особистість постійно переживати почуття відповідальності за все те, що вона робить.

Працюючи зі здобувачами вищої педагогічної освіти, майбутніми учителями, ми прагнули дослідити, наскільки і на якому етапі фахової підготовки змінюється локалізація локусу контролю молодих людей, які фактори мають найбільший вплив на цей процес.

Для цього ми пропонували майбутнім педагогам на початку навчання (1 курс) дати відповідь на питання, визначене нами в якості індикатора: «Як Ви вважаєте, від чого найбільшою мірою залежить, що Ваше життя складається саме так, як зараз?» і в якості критеріїв були запропоновані дві позиції: «зовнішні обставини, на які я не можу вплинути» і «внутрішні чинники, які залежать винятково від моїх суджень, дій, поведінки». Шкала відповідей містила такі позначки, виражені в судженнях типу: «переважно це пов'язано із зовнішніми обставинами», «деякою мірою це пов'язано з моїми власними зусиллями, але багато чого залежить від зовнішніх обставин», «рівною мірою на це впливають як зовнішні обставини, так і мої власні зусилля», «здебільшого на це впливаю я сам, але зовнішні обставини також», «лише мої власні зусилля на це впливають».

На першому курсі інтернальний локус контролю (тобто приписування провідного впливу на події власного життя внутрішнім зусиллям) притаманний лише 27 відсоткам опитаних здобувачів освіти, решта демонструють екстернальний локус контролю (відповідальність за події свого життя приписується зовнішнім факторам).

Починаючи з другого курсу, співвідношення інтерналів та екстерналів поступово змінюється: наприкінці другого року навчання майже 38 % майбутніх учителів починають приписувати відповідальність за події свого життя тим зусиллям, яких вони докладають самі. Можемо пояснити цей факт вивченням таких дисциплін, як «Педагогіка», «Загальна психологія», «Методика виховної роботи», у рамках яких відбувається становлення суб'єктності майбутнього фахівця, він поступово починає усвідомлювати себе як провідного рушія власного саморозвитку – особистісного і професійного [11].

На 3 курсі частка здобувачів освіти, які демонструють внутрішній локус контролю, також має тенденцію до кількісного зростання – до 44 %. Саме на цьому етапі професійної підготовки майбутні учителі дістають можливість випробувати свої сили і свою педагогічну майстерність на практиці – спочатку в умовах пропедевтичної практики з моделюванням ситуацій квазіпрофесійної діяльності, застосуванням елементів мікрОВикладання, аналізу педагогічних ситуацій, вироблення власних стратегій взаємодії з учнями на прикладі пропонуванних викладачами алгоритмів налагодження ефективної комунікації в освітньому процесі тощо [1].

У цьому періоді в майбутніх учителів починають формуватися настанови на самовиховання, усвідомлення необхідності бути відповідальним за власні навчальні результати, за якість своєї професійно-педагогічної підготовки, стають помітними вольові зусилля, спрямовані на роботу зі своїм голосом, манерами, організаторськими якостями – важливими професійними якостями вчителя.

Ті здобувачі освіти, яким більшою мірою властива внутрішня атрибуція відповідальності за своє навчання, за роботу над собою, мають більш глибоку

зацікавленість у перспективах особистісних самозмін, прагнуть самі будувати власне життя і кар'єру, використовуючи для цього максимально широкий спектр можливостей, ніж студенти-екстернали, орієнтовані загалом на сукупність зовнішніх випадкових подій як факторів некерованого впливу на своє життя.

Для відповідей майбутніх учителів, які підходять до завершення свого навчання на четвертому курсі, характерним є збільшення усвідомлення необхідності змін у собі, відповідальності за своє життя, що виявляється у виразному зміщенні локусу контролю в бік інтернальності, особливо після проходження ним активної педагогічної практики в закладі освіти – до 71 відсотка від загальної кількості опитаних. Бесіди з майбутніми педагогами після завершення практики засвідчують, що молоді люди починають більш відповідально ставитися до роботи над собою в плані професійного самовдосконалення, вказують на необхідність щоденного читання психолого-педагогічної та художньої літератури, вивчення вікових особливостей дітей для побудови ефективної взаємодії з вихованцями в освітньому процесі. Молоді люди в своїй більшості розуміють, що умова ефективної педагогічної діяльності і запорука професійного успіху – авторитет учителя, його професіоналізм, високий рівень педагогічної майстерності – постійна робота над собою, мобілізація власної волі для досягнення цілей, особистісна відповідальність за свою роботу і поведінку як у закладі освіти, так і в соціумі загалом.

Переживаючи почуття відповідальності за внутрішні зміни в собі, прагнучи до соціально корисного й духовно вагомого результату таких особистісних трансформацій, майбутній учитель здобуває досвід самовдосконалення, тренує власні вольові якості, розвиває свою мотиваційно-ціннісну сферу.

Для того, щоб сформувати в майбутніх педагогів настанову до постійного саморозвитку, стимулювати їхнє прагнення до педагогічної майстерності, у системі вищої педагогічної освіти варто створити такі умови, що мотивуватимуть здобувачів вищої освіти до безперервної і обов'язкової роботи над собою. Такими умовами нами визначено: зміни традиційного формату навчальних занять, орієнтація змісту теоретичного матеріалу на аксіологічний аспект педагогічної діяльності, розвиток рефлексивних умінь і навиків для аналізу власних вчинків і результатів навчання, формування соціально відповідальної поведінки. Для цього рекомендовано залучати майбутніх педагогів до групових дискусій, соціального проектування, розробки індивідуальних програм самовиховання, ведення рефлексивних щоденників. Найбільш ефективними для реалізації названих цілей визначаємо такі методи і прийоми виховного впливу на здобувачів вищої освіти, як переконування, навіювання, метод прикладу, тренування, дискусії, рольові ігри. Післядією названих методів стає подолання молодими людьми ситуативної поведінки

(залежної від зовнішніх обставин) і вироблення моделей поведінки самодетермінованої, незалежної від зовнішніх умов [3; 12]. Це підтверджується загальним підвищенням рівня особистісної відповідальності здобувачів освіти, що виявляється в зміні суб'єктивного сприйняття локалізації поведінки – інтернальності локусу контролю, що його демонструють майбутні педагоги на етапі завершення навчання в закладі вищої освіти.

Свідченням ефективності пропонованого підходу є численні анонімні відгуки студентів про самовиховуючий вплив на них занять з педагогічних дисциплін. Головний секрет успіху пояснюється тим, що при організації процесу навчання зусилля викладача спрямовуються як на інструментальну сферу особистості, де формуються знання, вміння і навички, так і на мотиваційно-ціннісну, яка цим знанням надає особистісного сенсу і дієвості: *«Ця дисципліна стала для мене маленьким початком великого продовження»;* *«Я повірив у велику силу виховання. Насамперед тому, що я відчував його сильний вплив на себе самого. Я не встиг отямитись, як почав змінюватись із середини. І це тому, що в моєму житті з'явився авторитет».* *«На лекції із самовиховання я зрозумів, як можна боротись зі шкідливими звичками й поганими думками: головне – не відкривати їм дверей. І це зрозумів, що сила волі – це коли не хочеш, а робиш; коли не можеш, а робиш; це коли хочеш одного, а робиш те, що потрібно»;* *«Дивно, але ці заняття і цей предмет зробив мене сильнішим. Сьогодні остання пара – фініш. Але попереду нелегка дистанція життя. Якби не цей предмет, я б досі перебував у застої, як та механічна птаха, що застрягла між гіллям».*

Висновки.

Забезпечення належного рівня професійної підготовки майбутнього вчителя на всіх етапах навчання в закладі вищої педагогічної освіти, мотивація молодих людей до саморозвитку – особистісного і професійного, стають тими умовами, які стимулюють розвиток відповідального ставлення педагога до самовиховання.

Література:

1. Волошина О.В. Роль моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 2014. 41, 66-70.
2. Каплінський В. В. До проблеми самовиховання старшокласників: цільовий та організаційно діяльнісний етапи. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2013, 39, 199 - 204.
3. Каплінський В. В. Реалізація виховного потенціалу лекцій та практичних занять з організації самовиховання. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2011. Вип. 35. С. 116 - 123.
4. Ортинський В. Педагогіка вищої школи. К., 2009. 472 с.
5. Педагогічна майстерність: підручник [За ред. І. А. Зязюна]. К., 2004. 422 с.
6. Синельников В. М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості. *Педагогіка і психологія*, 2005. № 3 (48). С. 34-41.

7. Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання. *Вибрані твори: В 5-ти т.* К., 1977. Т. 5. С. 229-239.
8. Ходанич Л., Палько Т. Професійне мовлення вчителя: короткий словник термінів. Ужгород, 2018. 84 с.
9. Шалівська Ю. В. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. *Інноватика у вихованні : зб. наук. пр.* 2019. № 10. С. 281-288.
10. Diesterweg A.: Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer. Essen 1851. 206. URL.: https://archive.org/stream/diesterwegswegw05diesgoog/diesterwegswegw05diesgoog_djvu.txt
11. Kaplinskyi V.V., Lazarenko N.I. Cognitive component of the professional formation of the future teacher in the process of general pedagogical training. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social science: the experience of Ukraine and the republic of Poland.* 2018. P.124 – 142.
12. Kaplinskiy V.V., Glazunova T. W. How to provide efficiency of self-educat. *The scientific method.* 2017. №4 (4). Warszawa (Poland). P. 37 – 41.
13. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs.* 1969. № 80 (entire No. 609).

References:

1. Voloshyna O.V. Rol moralnykh vidnosyn mizh uchytel'm i uchniamy v navchalno-vykhovnomu protsesi (The role of moral relations between the teacher and students in the educational process). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, 2014. 41, 66-70. [in Ukrainian].
2. Kaplinskyi V. V. Do problemy samovykhovannia starshoklasnykiv: tsilovyi ta orhanizatsiino diialnisnyi etapy (To the problem of self-education of high school students: target and organizational activity stages). *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykholohiia.* 2013, 39, 199 – 204 [in Ukrainian].
3. Kaplinskyi V. V. Realizatsiia vykhovnoho potentsialu lektsii ta praktychnykh zaniat z orhanizatsii samovykhovannia (Implementation of the educational potential of lectures and practical classes on the organization of self-education). *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykholohiia.* 2011, 35. p. 116 - 123.[in Ukrainian].
4. Ortynskyi V. Pedahohika vyshchoi shkoly (Pedagogy of high school). K., 2009. 472 s.[in Ukrainian].
5. Pedahohichna maisternist: pidruchnyk [Za red. I. A. Ziaziuna] (Pedagogical skill). K., 2004. 422 s.[in Ukrainian].
6. Synelnykov V. M. Samovykhovannia yak diialnist i yoho psykholohichni osoblyvosti (Self-education as an activity and its psychological features). *Pedahohika i psykholohiia*, 2005. № 3 (48). S. 34-41.[in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi V. O. Vykhovannia i samovykhovannia (Education and self-education). *Vybrani tvory: V 5-ty t.* K., 1977. Т. 5. С. 229-239.[in Ukrainian].
8. Khodanych L., Palko T. Profesiine movlennia vchytelia: korotkyi slovnyk terminiv (Professional speech of the teacher: a short dictionary of terms). Uzhhorod, 2018. 84 s.[in Ukrainian].
9. Shalivska Yu. V. Profesiine samovykhovannia maibutnoho vchytelia: teoretychni aspekty problem (Professional self-education of the future teacher: theoretical aspects of the problem). *Innovatyka u vykhovanni : zb. nauk. pr.* 2019. № 10. S. 281-288.[in Ukrainian].
10. Diesterweg A.: Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer. Essen 1851. 206. URL.: https://archive.org/stream/diesterwegswegw05diesgoog/diesterwegswegw05diesgoog_djvu.txt [(in German)].
11. Kaplinskyi V.V., Lazarenko N.I. Cognitive component of the professional formation of the future teacher in the process of general pedagogical training. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social science: the experience of Ukraine and the republic of Poland.* 2018. P.124 – 142 [in English].

12. Kaplinskiy V.V., Glazunova T. W. How to provide efficiency of self-educat. *The scientific method*. 2017. №4 (4). Warszawa (Poland). P. 37 – 41[in English].
13. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*. 1969. № 80 (entire No. 609) [in English].

УДК 377.134

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-322-328](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-322-328)

Клюєва Сніжана Дмитрівна кандидат філософських наук, доцент кафедри музичного мистецтва і хореографії, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

Ді Тяньчао здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65000

ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті висвітлені особливості формування етнокультурної компетентності у системі професійного навчання. Етнокультурна компетентність особистості має складну і розгалужену структуру, тому процес формування є поступовим і тривалим, який триває впродовж життя. Певний ступінь сформованості етнокультурної компетентності відбувається протягом навчання у школі, а потім і у ЗВО, тому він є вирішальним для формування характеру та визначає пріоритети на наступний життєвий етап. Етнокультурна компетентність включає: елементи, які утворюють матеріальну сферу культури; елементи, які відносяться до сфери духовної діяльності людей; фактори, пов'язані із найскладнішими й остаточно невизначеними явищами. Процес формування етнокультурної компетентності характеризується такими функціями, як функція поширення соціального досвіду, культуротворча функція, комунікативно-регулююча функція та творча функція. Основою процесу формування етнокультурної компетентності у майбутніх фахівців є набуття ними об'єктивних знань та уявлень про національну культуру, історію Батьківщини, духовно-моральні цінності та духовні особливості Батьківщини. Формування етнокультурної компетентності є результатом внутрішньої перебудови особистості у духовно-практичній діяльності та безперервних моральних виборах. Позитивний ефект процесу формування етнокультурних компетентностей досягається шляхом педагогічних взаємодій, зокрема за рахунок формування суб'єктивного та пізнавального досвіду суб'єкта в навчальних програмах ЗВО, спрямованих на формування етнокультурної компетентності здобувачів освіти. Етнокультурна компетентність характеризується ступенем засвоєння майбутніми фахівцями знань про культуру етнічної групи, інтеріоризацією її цінностей та принципів. Визнання унікальності та неповторності кожної культури відбувається через

самоусвідомлення, самоактуалізацію особистості в результаті саморозвитку та самоорганізації.

Ключові слова: етнокультурна компетентність, культура, цінності, освіта, навчання, фахівець, здобувач освіти, особистість.

Klyueva Snizhana Dmitrivna Candidate of philosophical sciences, associate professor of the department of musical art and choreography, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy, 65000, Odesa, Staroportofrankivska St., 26, <https://orcid.org/0000-0002-1398-6513>

Di Tianchao Seeker of the third (educational and scientific) level of higher education, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy, 65000, Odesa, Staroportofrankivska St., 26

FORMATION OF ETHNO-CULTURAL COMPETENCE IN THE VOCATIONAL TRAINING SYSTEM

Abstract. The article highlights the peculiarities of the formation of ethno-cultural competence in the professional training system. The ethnocultural competence of an individual has a complex and branched structure, therefore the process of formation is gradual and long-lasting, which continues throughout life. A certain degree of formation of ethno-cultural competence occurs during education at school, and then at higher education institutions, so it is crucial for the formation of character and determines priorities for the next stage of life. Ethnocultural competence includes: elements that form the material sphere of culture; elements related to the sphere of spiritual activity of people; factors associated with the most complex and ultimately uncertain phenomena. The process of formation of ethnocultural competence is characterized by such functions as the function of spreading social experience, the cultural function, the communicative and regulatory function, and the creative function. The basis of the process of formation of ethnocultural competence in future specialists is their acquisition of objective knowledge and ideas about national culture, the history of the Motherland, spiritual and moral values and spiritual features of the Motherland. The formation of ethnocultural competence is the result of the internal restructuring of the individual in spiritual and practical activities and continuous moral choices. The positive effect of the process of formation of ethnocultural competences is achieved through pedagogical interactions, in particular due to the formation of the subjective and cognitive experience of the subject in educational programs of higher education institutions, aimed at the formation of ethnocultural competence of students of education. Ethnocultural competence is characterized by the degree of assimilation of knowledge about the culture of the ethnic group by future specialists, internalization of its values and principles. Recognition of the uniqueness and inimitability of each

culture occurs through self-awareness, self-actualization of the individual as a result of self-development and self-organization.

Keywords: ethnocultural competence, culture, values, education, training, specialist, student of education, personality.

Постановка проблеми. Культура є центром усіх духовних, морально-етичних аспектів розвитку особистості. А істотними ознаками культури є її етнічні компоненти, етнічні ознаки, уявлення про національність, рідну мову, історію, фольклорне та етнографічне походження. Характеристикою етнокультурної освіти є комплексність змісту, що дає змогу досліджувати проблему етнокультурних особливостей у системі професійного навчання. Етнокультурне виховання особистості є актуальним питанням сучасної теорії та практики педагогіки в новій освітній ситуації, що характеризується посиленням становлення змісту освіти, підвищенням ролі етнокультурного фактору у вихованні та народній педагогіці, визначенням ролі народознавчих посередників у системі професійного навчання.

Велику роль у вирішенні цієї проблеми відіграє освіта. В освітній сфері людина глибше проникає в культуру нації, пізнає національну самобутність свого краю, через це інтегрується в загальнолюдську світову культуру. Отже, проблема формування етнокультурної компетентності особистості зумовлена, з одного боку, сучасними пріоритетами, пов'язаними зі зміною напрямків освіти з огляду на євроінтеграцію, а з іншого – необхідністю зміцнення та гармонізації національної системи освіти. Успадковуючи при цьому традиції української нації, формування етнокультурної компетентності особистості відповідає унікальним культурно-освітнім потребам поширення її здобутків у світі. При побудові єдиного європейського освітнього простору важливо враховувати такі деталі, як національний досвід, українське мислення та національний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблематикою формування етнокультурної компетентності особистості працюють О. Березюк, О. Гуренко, Л. Дудікова, Ю. Косенко, Л. Маєвська, В. Нечай-Велкова, Ю. Мережко, Б. Савчук, Л. Солар, П. Фриз та інші.

Мета статті. Метою наукової статті є висвітлення особливостей формування етнокультурної компетентності у системі професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних умов успішного розвитку суспільства є наявність і збереження систем національних культурних і духовних цінностей, які складають ціннісний зміст людського буття. Бо саме через відтворення і передачу здійснюється духовний зв'язок поколінь. Практично будь-яка сфера етнічної культури завжди має універсальне походження. Сьогодні в усьому світі відбуваються соціально-економічні, політичні та культурні процеси, які підвищують світову свідомість, зміцнюються економічні та культурні інформаційні та професійні зв'язки, поширюються нові технології. Отже, унікальні етнокультурні особливості

різних частин планети все більше універсалізують світ. Ефективність формування характеру залежить від того, як йому передаються накопичені досягнення людської культури. Звідси можна зробити висновок про актуальність питання етнокультурної компетентності не лише в науці, а й у педагогічній практиці.

У зв'язку з цим молодь повинна володіти здатністю аналізувати й оцінювати здобутки національної культури, досліджувати національний культурний простір, усвідомлювати національні, духовно-моральні основи людського життя. З огляду на те, підрастаюче покоління може стати першокласними фахівцями з необхідними професійними навичками і, головне, етнокультурною компетентністю.

Етнокультурні здібності мають складну структуру, що ускладнює механізм розвитку, а цей процес складний і тривалий. Цей процес вважається набуттям особистістю об'єктивних знань і уявлень про свою національну культуру, історію Батьківщини, духовно-моральні цінності та особливості нації [1].

Етнокультурна компетентність особистості має складну і розгалужену структуру, тому процес формування є поступовим і тривалим. Він триває впродовж життя. Проте зрозуміло, що певний ступінь сформованості етнокультурної компетентності протягом навчання у школі, а потім і у ЗВО, є вирішальним для формування характеру та визначає пріоритети на наступний життєвий етап. ЗВО мають бути центром формування етнокультурної компетентності, щоб майбутні фахівці могли успішно йти шляхом професійної освіти та національно-культурного самовизначення. Цього можна досягти у вищій освіті шляхом реалізації продуманих і чітко визначених процесів, що формують етнокультурні компетенції майбутніх фахівців.

Етнокультурна компетентність включає наступні компоненти, які її поєднують і формують. Перша група елементів утворює матеріальну сферу культури (народна архітектура, одяг, види творчої діяльності), а друга група елементів відноситься до сфери духовної діяльності людей (мова, фольклорна творчість, народне мистецтво тощо), третя група набору факторів, пов'язана із найскладнішими й остаточно невизначеними явищами (спосіб мислення чи етнопсихологічні характеристики людей етнічної групи). Варто відзначити, що етнічна культура виконує такі функції, як комунікативну, пізнавальну, знаково-символічну, відтворювальну [2].

Якщо розглядати процес формування етнокультурної компетентності як багатоступеневу систему, то можна виділити такі відносно самостійні функції, як поширення соціального досвіду, культуротворчу функцію, комунікативно-регулюючу функцію та творчу функцію. Здатність до поширення соціального досвіду, яка лежить в основі культурної наступності, забезпечує формування світогляду особистості та інтеграцію результатів її діяльності для наступних поколінь. Культуротворча функція забезпечує збереження, передачу, відтворення та розвиток культури через освіту. Реалізація цієї функції включає

орієнтацію освіти на виховання освічених людей. Необхідною передумовою для цього є інтеграція освіти в культуру і, навпаки, культури в освіту. Комунікаційно-регулююча функція забезпечує передачу етнокультурної інформації в діахронному (міжгенераційному) і симультанному (з урахуванням просторової стабільності та культурної інтеграції) розрізі, сприяє взаєморозумінню, участі та ініціативі в різних видах мистецької діяльності. Творча функція створює умови для творчої самореалізації особистості, забезпечує розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців, визначає творчий характер праці викладачів [3].

Набуття майбутніми фахівцями об'єктивних знань та уявлень про національну культуру, історію Батьківщини, духовно-моральні цінності та духовні особливості Батьківщини є основою процесу формування етнокультурної компетентності у майбутніх фахівців. Високий рівень вихованості етнокультурної компетентності викладачів ЗВО засвідчує їх готовність навчати та виховувати майбутніх фахівців на засадах національної толерантності з обов'язковим збереженням цінностей національної культури. Етнокультурна компетентність особистості є результатом освоєння етнокультурного середовища, суттєвою частиною реального існування нації. Вона складається з умінь спілкуватися у світі речей, точного декодування та декодування [4].

Формування етнокультурної компетентності є результатом внутрішньої перебудови особистості у духовно-практичній діяльності, безперервних моральних виборах, що є результатом засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури, усіх сфер особистості – пізнавальної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної [5].

Про сформованість етнокультурних здібностей у представників певного етносу може свідчити оволодіння етнокультуралізмом, що виявляється в синтезі традицій суспільного життя і способів спілкування, землеробських і побутових особливостей, успадкованих від попередніх поколінь, устрою, світогляду та характеристики вірувань, матеріальних і духовних цінностей, обрядів і звичаїв.

Доцільно відзначити, що спосіб життя народу виконує такі важливі функції: ідентифікаційна, комунікаційна, інтеграційна, відтворююча, нормативна, пізнавально-інструментальна [6].

Позитивний ефект процесу формування етнокультурних компетентностей досягається шляхом педагогічних взаємодій. Це явище розуміється як процес формування суб'єктивного та пізнавального досвіду суб'єкта в навчальних програмах ЗВО, спрямованих на формування етнокультурної компетентності здобувачів освіти. Навички для формування етнокультурної компетентності здобувачів освіти об'єднані спільною метою та освітою впорядкованого набору взаємопов'язаних і взаємозалежних інтеграційних елементів, спрямованих на формування характеру. Етнокультурологічні компетентнісні вміння здобувачів

освіти спрямовані на поетапне формування компонентів етнокультурної компетентності та включають три етапи: підготовчий, базовий та загальний [7].

У системі професійного навчання етнокультурні компетентнісні вміння – це специфічні освітні системи кількох взаємопов'язаних і взаємозалежних, інтегрованих компонентів, які утворюють єдине ціле зі спільними цілями та мотивами [2].

Найважливішими показниками власне ступеня сформованості особистості є її етнокультурна вихованість і високий рівень етнокультурної компетентності [8]. Центр етнокультурної компетентнісної підготовки визначається темою гуманітарного циклу. Уже під час навчання у ЗВо майбутній фахівець має поставити за мету впровадження в практичні складові навчального процесу методи, засоби, форми навчання, які дозволяють поглиблено вивчати культуру, мову, історію. Саме національнокультурна освіта гарантує засвоєння зразків і цінностей національної культури, культурно-історичного та соціального досвіду своєї країни, формування почуття причетності та поваги до своєї країни.

Етнокультурна компетентність характеризується ступенем засвоєння майбутніми фахівцями знань про культуру етнічної групи, інтеріоризацією її цінностей та принципів. Етнокультурна компетентність дає змогу майбутнім фахівцям реалізувати у професійній діяльності основні вимоги етнопедagogіки, оптимально враховуючи етнокультурні та етнопсихологічні особливості та художню культуру осередку громади.

Висновки. Отже, встановлено, що етнокультурна компетентність майбутнього фахівця – це інтегрована якість, що визначається як володіння національно-культурними знаннями (традицій, реалій, звичаїв, духовних цінностей свого народу), впевненість у собі справжнього власника національної культури; знання мови свого народу; достаток засобів виразності; обізнаність з національними феноменами та світовою культурою; уміння знаходити зафіксовані в мовних, етнічних текстах та текстах світової літератури духовні та матеріальні культурні складові. Одним із напрямів духовного розвитку особистості слід визначати формування етнокультурної компетентності майбутніх фахівців. Це процес входження особистості в культурний простір, що веде до вільного від соціокультурного середовища творчого розвитку. Визнання унікальності та неповторності кожної культури відбувається через самоусвідомлення, самоактуалізацію особистості в результаті саморозвитку та самоорганізації. Формування етнокультурних можливостей визначається перебудовою внутрішнього буття майбутнього фахівця в духовно-практичній діяльності, безперервному моральному виборі внаслідок засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури, оптимального розвитку всіх сфер особистості в гармонії з природою.

Література:

1. Косенко Ю. Етнопедagogічний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів. Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Випуск XIX-XX. Івано-Франківськ, 2008. С. 67–74.

2. Березюк О. С. Формування етнокультурної компетентності особистості в системі професійного навчання. Проблеми освіти: наук-метод. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 85. С. 37-41.
3. Лу Лу. Методика формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музики в педагогічних університетах України та Китаю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 21 с.
4. Шульга М. Компетентність етнокультурна. Етнічний довідник: поняття та терміни. URL: <http://ethnography.national.org.ua/glossary/k.html>
5. Нечай-Велкова В. К. Основні напрями формування етнокультурної компетентності як чинника європеїзації України. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 68, Т. 2. С. 82-85.
6. Савчук Б. Українська етнологія: навч. посібник. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559 с.
7. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності студентів педінститутів в умовах поліетнічного середовища : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Х., 2005. 20 с.
8. Березюк О. С. Методичні засади формування етнокультурної компетентності особистості. Освітологічний дискурс 2015. №3. С. 13-21.

References:

1. Kosenko, Ju. (2008). Etnopedagoghichnyj pidkhdid do profesijnoji pidghotovky majbutnikh pedagoghiv doshkiljnykh navchaljnykh zakladiv [Ethno-pedagogical approach to professional training of future teachers of preschool educational institutions]. Visnyk Prykarpatsjkogho universytetu. Pedagoghika – Bulletin of the Carpathian University. Pedagogy, KhIKh-KhKh. Ivano-Frankivsjk, 67–74 [in Ukrainian].
2. Berezjuk, O. S. (2015). Formuvannja etnokuljturnoji kompetentnosti osobystosti v systemi profesijnogho navchannja [Formation of ethnocultural competence of the individual in the professional training system]. Problemy osvity: nauk-metod. zb. Instytut innovacijnykh tekhnologhij i zmistu osvity MON Ukrajinjy – Problems of education: science and method. coll. Institute of Innovative Technologies and Content of Education of the Ministry of Education and Culture of Ukraine. Kyjiv, 85, 37-41 [in Ukrainian].
3. Lu, Lu (2014). Metodyka formuvannja etnokuljturnoji kompetentnosti majbutnikh uchyteliv muzyky v pedagoghichnykh universytetakh Ukrajinjy ta Kytaju: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 [Methodology of formation of ethnocultural competence of future music teachers in pedagogical universities of Ukraine and China: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.02]. Nac ped. un-t im. M. P. Draghomanova. Kyjiv, 2014. 21 s. [in Ukrainian].
4. Shuljgha, M. Kompetentnistj etnokuljturna [Ethno-cultural competence]. Etnichnyj dovidnyk: ponjattja ta terminy. URL: <http://ethnography.national.org.ua/glossary/k.html> [in Ukrainian].
5. Nechaj-Velkova, V. K. (2020). Osnovni naprjamy formuvannja etnokuljturnoji kompetentnosti jak chynnyka jevropejizaciji Ukrajinjy [The main directions of the formation of ethno-cultural competence as a factor of the Europeanization of Ukraine]. Pedagoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools, 68, 2, 82-85 [in Ukrainian].
6. Savchuk, B. (2004). Ukrajinjsjka etnologhija: navch. posibnyk [Ukrainian ethnology: teaching. manual.]. Ivano-Frankivsjk: Lileja NV, 559 s. [in Ukrainian].
7. Ghurenko, O. I. (2005). Formuvannja etnokuljturnoji kompetentnosti studentiv pedinstytutiv v umovakh polietnichnogho seredovyshha : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 [Formation of ethnocultural competence of students of pedagogical institutes in the conditions of a polyethnic environment: autoref. thesis ... candidate ped. Sciences: 13.00.04]. Kh., 20 s. [in Ukrainian].
8. Berezjuk, O. S. (2015). Metodychni zasady formuvannja etnokuljturnoji kompetentnosti osobystosti [Methodological principles of the formation of ethnocultural competence of the individual]. Osvitologhichnyj dyskurs – Educational discourse, 3, 13-21 [in Ukrainian].

УДК 378.937

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-329-339](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-329-339)

Князян Маріанна Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-9627-5601>

Романюк Діана Хачатурівна старший викладач кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-8168-8729>

Весна Тетяна Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-9034-7988>

Телецька Тетяна Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-2555-1154>

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА МЕТОДИ

Анотація. У статті розкривається теоретичний базис та методи формування стратегій іншомовної професійної комунікації студентів. Стратегія професійної комунікації є послідовністю мовленнєвих дій, метою яких є досягнення поставленої мети спілкування з вирішення певної проблеми в професійній діяльності. Стратегії іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології відрізняються навчальним характером, оскільки вони спрямовані на розв'язання проблемних ситуацій у квазіпрофесійній діяльності.

Вимогами студентоцентрованого підходу є забезпечення суб'єкт-суб'єктної інтеракції між викладачем та студентами, урахування їхніх індивідуальних особливостей, активізація творчості, самостійності, інтелектуальної ініціативи.

Відповідно до цих вимог нами були розроблені та впроваджені в процес підготовки здобувачів вищої освіти завдання, котрі були класифіковані нами

відповідно до актуалізації творчості та самостійності їх виконання. Отож були запропоновані завдання інформаційно-репродуктивні, адаптаційно-аналітичні та інноваційно-творчі.

Інформаційно-репродуктивні завдання передбачали аналіз ключових понять, що відображають сутність, характеристики, типи стратегій іншомовної професійної комунікації.

Адаптаційно-аналітичні завдання мали на меті аналіз позицій науковців України та зарубіжжя з проблем забезпечення ефективності формування окреслених стратегій, впровадження людиноцентрованого, студентоцентрованого підходів, активізації критичного мислення, здібностей до аналізу, аргументації, дослідження, творчості тощо.

Інноваційно-творчі завдання відображали вимоги щодо самостійної розробки методичних прийомів з формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх філологів.

Контрольне тестування виявило 71% респондентів з високим рівнем володіння цими стратегіями, 29% респондентів – із середнім рівнем, жодного студента – з низьким.

Проведений експеримент підтвердив дидактичну потужність розробленого інструментарію, впровадженого на засадах студентоцентрованого навчання.

Ключові слова: стратегія, іншомовна професійна комунікація, студентоцентрований підхід, бакалавр, магістр, філологія.

Kniazian Marianna Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-9627-5601>

Romaniuk Diana Khachaturivna Senior Lecturer in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-8168-8729>

Vesna Tetiana Vasylivna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-9034-7988>

Teletska Tetiana Volodymyrivna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0002-2555-1154>

FORMATION OF PROFESSIONAL COMMUNICATION STRATEGIES FOR BACHELOR AND MASTER OF PHILOLOGY: METHODOLOGICAL BACKGROUND AND METHODS

Abstract. The article reveals the theoretical basis and methods of forming strategies of students' foreign language professional communication. The strategy of professional communication is a sequence of speech actions, the purpose of which is to achieve the set goal of communication to solve a certain problem in professional activity. Strategies of foreign language professional communication of future bachelors and masters of philology are educational in nature, as they are aimed at solving problematic situations in quasi-professional activities.

The requirements of the student-centered approach are the provision of subject-subject interaction between the teacher and students, consideration of their individual characteristics, activation of creativity, independence, and intellectual initiative.

In accordance with these requirements, we developed and implemented tasks in the process of training students of higher education, which were classified by us in accordance with the actualization of creativity and the independence of their implementation. Therefore, informational and reproductive, adaptive-analytical and innovative and creative tasks were proposed.

Informational and reproductive tasks involved the analysis of key concepts reflecting the essence, characteristics, and types of foreign language professional communication strategies.

Adaptive and analytical tasks were aimed at analyzing the positions of Ukrainian and foreign scientists on the problems of ensuring the effectiveness of the formation of outlined strategies, the implementation of human-centered, student-centered approaches, the activation of critical thinking, the ability to analyze, argue, research, creativity, etc.

Innovative and creative tasks reflected the requirements for the independent development of methodological techniques for the formation of foreign language professional communication strategies of future philologists.

Control testing revealed 71% of respondents with a high level of mastery of these strategies, 29% of respondents with an average level, and no student with a low level.

The conducted experiment confirmed the didactic power of the developed toolkit, implemented on the basis of student-centered learning.

Keywords: strategy, foreign language professional communication, student-centered approach, bachelor, master, philology.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань соціально-економічного розвитку України є забезпечення ефективної професійної комунікації у будь-якій сфері. У цьому аспекті неабиякої важливості набуває проблема висвітлення методологічного базису формування стратегій

іншомовної професійної комунікації у галузі підготовки майбутніх бакалаврів та магістрів філології.

Вирішення зазначеної проблеми пов'язане з такими важливими науковими проблемами, як забезпечення теоретичного базису формування здатності до комунікативної взаємодії з представниками різних народів, культур, професійних груп та експертів, розвитку абстрактного, аналітичного, критичного мислення, здатності до адаптації в нових умовах життя та праці. Особливого значення це питання набуло сьогодні, коли в умовах російської воєнної агресії актуалізувалася необхідність володіння стратегіями професійної комунікації в іншомовному середовищі країн Європейського Союзу; розв'язання цієї проблеми сприяє кращій взаємодії наших співвітчизників в різноманітних проєктах військового, гуманітарного, економічного, соціального характеру.

Наголосимо, що бакалаври та магістри філології мають демонструвати поглиблені знання з обраної філологічної спеціалізації для вирішення професійних завдань у сфері перекладу та викладання іноземних мов. Сучасні бакалаври та магістри філології мають бути готовими до іншомовної інтеракції, медіації та ефективного викладання іноземних мов у дистанційному режимі, забезпечуючи найвищий результат за найкоротший термін, що дозволить українцям бути конкурентоздатними, висококультурними, швидше інтегруватися в іншомовне соціальне середовище країн-партнерів нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел переконує в тому, що зазначена проблема висвітлювалася з позицій професійної підготовки педагогічних кадрів, бакалаврів та магістрів філології [1], [2].

Поряд з цим, проблема висвітлення теоретико-методологічних засад формування стратегій професійної комунікації у сфері підготовки майбутніх бакалаврів та магістрів філології потребує більш глибокого дослідження.

Мета статті – розкрити студентоцентрований підхід як методологічне підґрунтя до формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології та відповідний методичний інструментарій.

Завданнями статті є схарактеризувати стратегії комунікації, висвітлити основні вимоги студентоцентрованого підходу та навести завдання з формування стратегій професійної комунікації у бакалаврів та магістрів філології.

Виклад основного матеріалу. У джерелі [3] стратегія розкривається як організована, завершена, регламентована схема операцій, обраних особистістю для виконання завдання, яке він сам висуває або яке хтось перед ним ставить. Стратегія професійної комунікації, на нашу думку, є послідовністю мовленнєвих дій, метою яких є досягнення поставленої мети спілкування з вирішення певної проблеми в професійній діяльності. Стратегії іншомовної

професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології відрізняються навчальним характером, оскільки їхньою метою є розв'язання проблемних ситуацій у квазіпрофесійній діяльності.

Наголосимо, що в процесі вивчення іноземної мови увага викладачів поступово зміщується з формування стратегій у особистісній, навчальній, соціальній сферах до стратегій у професійній галузі. Так, на початковому етапі викладання іноземної мови викладачі концентруються на інтеріоризації здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня таких стратегій, як-от запитувати про певні об'єкти, купляючи їх, надавати їм характеристику, висловлювати прохання, вагання, зобов'язання, дозвіл, заперечення, протест, наміри, плани, привітання, побажання, впевненість, невпевненість, критику, підтримку, резервувати, перевіряти щось, призначати зустріч (наприклад, з лікарем), повідомляти про своє місцезнаходження, умови стосовно діяльності або поведінки. Окрім цього студентам пропонується оволодіти стратегіями висловлення щодо власних потреб та цілей, надання інструкцій, запрошення когось до себе, відмови комусь на запрошення, організації розмови по телефону. Неабияка увага зосереджена на формуванні у студентів початкового етапу навчання стратегій комунікації про своє здоров'я, смаки, життєдіяльність, погляди тощо.

Розширення індивідуального словникового запасу, розвиток граматичної компетентності дозволяють переходити до більш складних стратегій соціальної та професійної комунікації, наприклад, характеризувати свій психоемоційний стан, описувати симптоми у випадку хвороби, надавати інструкції електронним листом, висловлювати усно та письмово незадоволення та вимоги, описувати свій професійний досвід та навчання, розробляти програму суспільно-корисної діяльності та відпочинку.

Важливими стратегіями, котрими оволодівають здобувачі вищої освіти першого (бакалаврського) рівня протягом третього року навчання є організувати дискусії та дебати, робити звіт про професійне стажування, вести блог, готуватися до співбесіди з метою влаштування на роботу, переконувати у доцільності професійних дій тощо.

Поряд з цим, стратегії іншомовної професійної комунікації, котрі формуються на етапі навчання в магістратурі, зосереджені на таких об'єктах, як-от надавати інструкції користування інформаційно-комунікаційними технологіями в ході перекладу та викладання, описувати процеси, що відбуваються в професійній діяльності, організувати власне іншомовне мовлення на різних етапах проведення лекційного, семінарського або практичного заняття, аналізувати досягнення, успішність, рівень сформованості загальних та спеціальних компетентностей здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня.

Отже, задля забезпечення ефективності формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів

філології нами був розроблений методологічний базис, що відображає пріоритетні вимоги до навчання студентів у закладах вищої освіти.

Підкреслимо, що одним з найважливіших методологічних підходів є студентоцентризований, який постає з більш широкого людиноцентрованого, котрий висуває врахування унікальної сутності кожної людини, її здібностей, талантів як пріоритетну вимогу. Коріння цього підходу сягають в українську народну філософію, котра проголошувала свободу найвищою цінністю. Наголосимо, що, наприклад, відомий український педагог та філософ Г. Сковорода закликав реалізувати себе в сродній праці, яка відповідає розумовим здібностям, характеру, прагненням людини. Її шлях – це досягнення щастя в служінні ближньому, втілення всього найкращого в собі в суспільно-корисній праці.

Окреслені ідеї проголошували й представники персонологічних теорій, відповідно до наукової позиції яких кожна людина має реалізовувати в житті особистісно значущі цілі, актуалізувати себе, досягати самості.

Проекція зазначених ідей крізь призму професійної підготовки майбутніх бакалаврів та магістрів філології спричинює висунення таких вимог студентоцентризованого підходу, як-от любов до тих, хто навчається, забезпечення суб'єкт-суб'єктної інтеракції між викладачем та студентом, урахування індивідуальних особливостей характеру, мислення, пам'яті, уваги, активізація творчості, самостійності, інтелектуальної ініціативи, виховання у майбутніх фахівців та професіоналів гідності, прагнення до самовдосконалення, самозростання, максимально повного втілення своїх здібностей у праці.

Відповідно до цих вимог нами були розроблені та впроваджені в процес підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів такі завдання, котрі були класифіковані нами відповідно до актуалізації творчості та самостійності їх виконання. Отож були запропоновані завдання інформаційно-репродуктивні, адаптаційно-аналітичні та інноваційно-творчі.

Інформаційно-репродуктивні завдання передбачали аналіз ключових понять, що відображають сутність, характеристики, типи стратегій іншомовної професійної комунікації.

Адаптаційно-аналітичні завдання мали на меті аналіз позицій науковців України та зарубіжжя з проблем забезпечення ефективності формування окреслених стратегій, впровадження людиноцентрованого, студентоцентризованого підходів, активізації критичного мислення, здібностей до аналізу, аргументації, дослідження, творчості тощо.

Натомість інноваційно-творчі завдання відображали вимоги щодо самостійної розробки методичних прийомів з формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх філологів.

Нижче наведемо деякі приклади інформаційно-репродуктивних завдань, запропонованих здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) рівня в

ході вивчення освітньої компоненти «Методика навчання іноземних мов у середній школі».

Завдання 1. Розкрийте сутність таких основних понять проблематики формування комунікативних стратегій особистості: Комунікативний стиль. Комунікативна майстерність. Продуктивний і непродуктивний комунікативні стилі. Домінування. Маніпулювання, Суперництво. Партнерство. Співдружність. Механізми взаєморозуміння. Альтруїзм. Децентрація. Емпатія. Толерантність. Егоцентризм.

Завдання 2. Схарактеризуйте стилі комунікативної поведінки (авторитарний, демократичний, піддатливий, агресивний, афективний, відчужений, альтруїстичний, екзальтований).

Завдання 3. Надайте детальну характеристику таким стратегіям, як-от звинувачення, догоджання, руйнація, вирівнювання.

Завдання 4. Деталізуйте сутність стратегій відповідно до маніпулятивних особливостей спілкування, стратегій в ситуації конфліктного спілкування.

Завдання 5. Підготуйте повідомлення, в яких надайте повну характеристику зазначених нижче феноменів: Автономна мовна територія. Полімовний простір в аудиторній та позааудиторній діяльності. Стратегії комунікативної взаємодії та педагогічної співтворчості. Мовна і комунікативна поведінка викладача.

Такий підхід дозволив сформуванню базові знання з проблем формування стратегій іншомовної професійної комунікації, ознайомити студентів з термінологією, типологією стратегій, їх функціями.

Поглибити підготовку магістрів філології щодо реалізації цих стратегій на гуманістичних засадах було можливим у процесі викладання обов'язкової освітньої компоненти «Методика навчання іноземних мов у вищій школі». Акцентуємо на тому, що зазначені нижче завдання передбачали переклад з української французькою позицій видатних представників сучасної педагогічної думки України та їхній поглиблений аналіз, наприклад:

Завдання 1. Проаналізуйте запропоновану наукову позицію: «на стикові ХХ – ХХІ віків започатковується «культуротворча» освіта з уявленнями про гуманістичний тип особистості, яка не лише споживає культурні цінності, але й примножує їх, особистості як самоцінності і цілі, а не засобу суспільного розвитку» [32, с. 206]. На основі цього положення сформулюйте два принципи студентоцентрованого навчання.

Завдання 2. Розкрийте процеси переходу від традиційного до інноваційно-творчого типу організації навчання: «вироснування» творчої особистості, її саморозвитку в освіті разом з появою численних моделей інноваційного навчання знаменує кардинальну зміну типу соціокультурного успадкування, яким забезпечується перевага нового над копіюванням старого» [32, с. 206].

Завдання 3. Схарактеризуйте кредо людиноцентрованої освіти, репрезентованої в такому положенні, як-от «враховуючи зміни, які відбулися у

світі, в соціумі, в державі, потрібно орієнтувати освіту і виховання на їх вимір людиною, тобто на людиноцентризм. З цієї позиції завдання національної освіти – характеризувати буття людини в її особистісній унікальності, що концентрує увагу освітньої діяльності в її педагогічній поліфонії на розвиток творчих потенцій людини, заснованих на розумі, мудрості, «душевному відчутті», «пізнанні серцем» – на всьому тому, що перетворює людину в особистість.» [20, с.18].

Завдання 4. Визначте роль творчого потенціалу особистості в її комунікації в професійній сфері, аргументуйте важливість наведеної позиції: «...важливим завданням філософії освіти є здійснення катарсису мислення. Існуючі типи мислення – житейське, ділове, наукове, художнє, філософське – лише тоді набувають свого статусу, коли стають творчими. Адже особистістю можна бути лише тоді, коли завдяки власному творчому потенціалу переосмислиш суму обставин, яку постійно пропонує емпіричне життя, оточуюча дійсність. Мисленнєвий потенціал не стільки повідомляє нові думки, скільки змінює свідомість людини, відкриває багатовимірний континуум, у якому поміщаються нові духовні виміри. Мислення розширяє простір можливостей людини» [20, с.16].

Завдання 5. Використовуючи наукову позицію «науково-методичне обґрунтування та науково-методичний супровід сучасної освіти лежать саме в гуманістично-антропологічній, особистісно орієнтованій спрямованості. Вона приділяє велику увагу розвитку культури особистості, її духовного світу, що розглядає як багатство інтелектуального, морального й емоційного потенціалу особистості» [37, с. 4], визначте педагогічні умови забезпечення студентоцентрованого навчання, надайте власний варіант визначення таких понять, як-от креативне мислення, гуманістичні цінності, саморозвиток особистості, розкрийте їх значення у забезпеченні студентоцентрованого підходу до професійної підготовки бакалаврів філології.

Серед інноваційно-творчих завдань, котрі були впроваджені нами на етапі магістерської підготовки філологів, найбільш ефективними, як показав досвід, були такі, як-от

Завдання 1. Напишіть есе, в яких зазначте аргументовані варіанти вирішення таких проблем:

- які бар'єри, на Вашу думку, виникають при встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин між вчителем та учнем / викладачем та студентом;
- доведіть, що в концептуальному полі студентоцентрованого підходу пріоритетною є ідея самотворення особистості, врахування унікальності її досвіду, здібностей та досягнень;
- які труднощі виникають у викладачів у ході забезпечення диференціації, полілогізації навчального процесу в закладах вищої освіти та як їх подолати.

Завдання 2. Підготуйте експертне повідомлення з теми «Студентоцентризм сучасної вищої освіти»; визначте напрями дослідження цієї проблеми; розробіть «Наукову скарбничку», тобто каталог наукових праць, у яких висвітлюється окреслена проблема та які Ви хотіли б порекомендувати іншим студентам; розробіть словник базових понять, що відображають сутність студентоцентрованої парадигми освіти; систематизуйте накопичені знання та представте їх у вигляді тез.

Завдання 3. Розробіть навчально-виховні заходи для здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня з урахуванням вимог студентоцентрованого навчання, а саме визначте та схарактеризуйте напрями виховання студентів у контексті цього методологічного підходу; розробіть колективні проекти виховних засобів, які б формували гуманістичні цінності майбутніх філологів, розвиток їхньої творчості.

Завдання 4. Розробіть план-конспект практичного заняття за темою «Студентоцентрована освіта: теоретичні засади та методичні прийоми її впровадження», підберіть та систематизуйте наукові джерела, які Ви рекомендували б, утворіть систему самостійних завдань з актуалізації індивідуальних здібностей здобувачів вищої освіти, їхнього творчого мислення.

З метою перевірки ефективності розробленого нами інструментарію формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології було проведено констатувальний та контрольний етапи експериментальної роботи. На констатувальному етапі, який мав місце на початку третього року навчання здобувачів вищої освіти першого рівня, було проведене тестування, метою якого було виявлення рівня сформованості стратегій іншомовної професійної комунікації. Отримані результати дозволили окреслити такі рівні їх сформованості, як високий (вільне володіння 90% й більше стратегіями), середній (володіння 75%-89% стратегій), початковий (володіння 60%-79% стратегій іншомовної професійної комунікації). При цьому було виявлено, що переважна більшість здобувачів вищої освіти (54%) володіє цими стратегіями на середньому рівні. 31% студентів показали низький рівень і лише 15% респондентів – високий рівень.

Після упровадження інформаційно-репродуктивних самостійних завдань було проведене контрольне тестування наприкінці четвертого року навчання, за результатами якого спостерігалася позитивна динаміка рівнів. Так, високий рівень продемонстрували вже 41% респондентів, середній – 43% студентів, низький – лише 16%.

На етапі навчання здобувачів вищої освіти в магістратурі були впроваджені адаптаційно-аналітичні та інноваційно-творчі самостійні завдання, що забезпечило значне зростання кількості студентів з високим рівнем володіння стратегіями іншомовної професійної комунікації.

Наприклад, контрольне тестування, що мало місце наприкінці навчання здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня, виявило 71%

респондентів з високим рівнем володіння цими стратегіями, 29% - із середнім рівнем, жодного студента – з низьким.

Проведений експеримент підтвердив дидактичну потужність розробленого інструментарію, впровадженого на засадах студентоцентрованого навчання.

Отже, пріоритетним методологічним підходом, що забезпечує ефективність формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології є студентоцентрований, а розроблені в його контексті інформаційно-репродуктивні, адаптаційно-аналітичні та інноваційно-творчі самостійні завдання мають оптимізуючий вплив на процес інтеріоризації студентами окреслених стратегій.

Перспективи дослідження полягають у розкритті потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій формування стратегій іншомовної професійної комунікації майбутніх бакалаврів та магістрів філології.

Література:

1. Kniastian M., Khromchenko O. The ESP Lecturers' Self-Development Competence in Higher Educational Context. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019 : University of Niš, Republic of Serbia. Vol. 7, No 3. P. 385-393.
2. Knyazyan M., Mushynska N. The Formation of Translators' Research Competence at the Universities of Ukraine. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019: University of Niš, Republic of Serbia. Vol. 7, No 1. P. 85-94.
3. *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання* / Науковий ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
4. *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія* / В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер, О.В. Чалий / За ред. В.Г. Кременя. К.: Наукова думка, 2003. 853 с.
5. Кремень В. Людиноцентризм в освіті: філософія нових підходів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2006. № 1. С. 7-18.
6. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Шлях освіти*. 2006. № 1. С.2-7.

References:

1. Kniastian M., Khromchenko O. The ESP Lecturers' Self-Development Competence in Higher Educational Context. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019 : University of Niš, Republic of Serbia. Vol. 7, No 3. P. 385-393.
2. Knyazyan M., Mushynska N. The Formation of Translators' Research Competence at the Universities of Ukraine. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2019: University of Niš, Republic of Serbia. Vol. 7, No 1. P. 85-94.
3. *Zahalnoievropejski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia* Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment / *Naukovyi red. ukr. vydannia S. Yu. Nikolaieva*. Kyiv: Lenvit, 2003. 273 s.
4. *Neperervna profesiina osvita: filosofiia, pedahohichni paradyhmy, prohnoz [Continuing professional education: philosophy, pedagogical paradigms, forecast]:* Monograph / V.P. Andrushchenko, I.A. Ziazun, V.H. Kremen, S.D. Maksymenko, N.H. Nychkalo, S.O. Sysoieva, Ya.V. Tsekhmister, O.V. Chalyi / Za red. V.H. Kremenia. K.: Naukova dumka, 2003. 853 s.

5. Kremen V. (2006). Liudynotsentryzm v osviti: filosofiiia novykh pidkhodiv. [Human-centeredness in education: the philosophy of new approaches]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. № 1. S. 7-18.

6. Sukhomlynska O.V. (2006). Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi v koordynatakh pedahohichnoi nauky i praktyky. [Moral education of children and youth in the coordinates of pedagogical science and practice]. *Shliakh osvity*. № 1. S.2-7.

УДК 37.035.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-340-350](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-340-350)

Король Анжела Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, <https://orcid.org/0000-0002-0853-6331>

Рева Генадій Геннадійович магістр кафедри педагогіки, Криворізький державний педагогічний університет

ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглядається загальний зміст вимог до фізичного виховання у вищій школі, де по-перше, розглядається і аналізується змістовна частина педагогічного процесу фізичного виховання і по-друге, розглядається процесуальна сторона педагогічного процесу фізичного виховання. З різних сторін обґрунтовується визначення фізичного виховання та робиться висновок, що у всіх визначеннях, «фізичне виховання» - це, перш за все педагогічний процес, котрий містить в собі дві основні його складові: навчання і виховання.

Дуже ретельно розглядається цільова установка чинного фізичного виховання використовуючи алгоритм дослідження змісту освіти з позиції дидактики, де цільовими компонентами є: змістовно-цільовий, мотиваційний, організаційно-діяльний, контроль-регулювальний компонент.

У статті нами встановлено, що на систему фізичного виховання майбутніх вчителів впливає ряд об'єктивних факторів, які можна підрозділити на специфічні й неспецифічні. Визначається психолого-педагогічна теорія навчання, її основні концепції і положення. Наукові основи змісту фізичного виховання в ВНЗ відштовхуються від загальних, спеціальних факторів і наукової теорії навчання. Аналізуються провідні наукові основи, що застосовуються у змісті фізичного виховання майбутнього вчителя.

Обґрунтовані сучасні принципи, на які спирається сучасна ідеологія фізичного виховання в вузі, розподілені на загальні (соціальні), методичні і специфічні. До загальних принципів відносять: принцип гармонійного розвитку особистості, принцип зв'язку з життєдіяльністю. Реалізація всіх перерахованих принципів в педагогічному процесі фізичного виховання майбутнього вчителя формує загальні норми організації навчального процесу і розв'язує всі проблеми і невідповідності в суперечливості численних рекомендацій.

Ключові слова: фізичне виховання, зміст освіти, наукові основи змісту фізичного виховання, загальні принципи навчання, норми організації навчального процесу.

Korol Anzhela Mykolayivna Candidate of pedagogical sciences, associate professor of department of pedagogic of the Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, <https://orcid.org/0000-0002-0853-6331>

Reva Genadiy Gennadiyovych Master of the Department of Pedagogy, Kryvyi Rih State Pedagogical University

THE CONTENT OF THE PEDAGOGICAL PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The article considers the general content of requirements for physical education at high school. First of all, the content of the pedagogical process of physical education is considered and analyzed. Secondly, the procedural side of the pedagogical process of physical education is contemplated. The definition of physical education is grounded by different sides. A conclusion is made about the concept of "physical education".

The target setting of current physical education is considered using algorithm research into the content of education from the position of didactic, where the target components are: target-target, motivational, organizational-activity, and control-regulating components.

In the article, we found that the system of physical education for future teachers is influenced by some objective factors, which can be divided into specific and non-specific. The psychological and pedagogical theory of teaching, its basic concepts, and its position are determined. The scientific basis of the content of physical education in higher educational institutions fully influences the content of modern education. The leading scientific bases used in the content of physical education of the future teacher are analyzed.

The modern principles on which the modern ideology of physical education at university is based are grounded. They are divided into general, methodical, and specific ones. The general principles of training include the principle of the harmonious development of personality and the principle of connecting activity with life. Implementation of all the above principles in the pedagogical process of physical education of the future teacher forms the general norms of the educational process community and solves all problems and inconsistencies in the conflict of numerous recommendations.

Keywords: physical education, content of education, scientific basis of the content of physical education, general principles of education, norms of the organization of educational process.

Постановка проблеми. Загальний зміст вимог до фізичного виховання майбутніх вчителів ВНЗ і їх фізичної підготовки протягом багатьох років не

змінюється, диференціюється лише в плані призначення, особистості та специфіки професії.

Між тим, сучасні перетворення, що відбуваються в державній системі вищої освіти, торкаються системи підготовки педагогічних кадрів. Адже відомо, що нерозривність товариства й освіти є основним постулатом державного функціонування.

Сьогодні парадигма доктрини педагогічної освіти спрямована на процес гуманізації й відповідно на підвищення гуманітарного складника вищої школи. У поняття гуманізації освіти фахівці вкладають різний сенс. Це і формування моральності й духовності на основі загальнокультурних та національних традицій, досягнення цілісності знань про людину та орієнтованості в системі гуманітарного знання, створіння гуманітарних основ інтелігентності, формування мотивації самоосвіти в гуманітарній області, створіння сприятливих можливостей для самовираження особистості викладача й учня, формування гуманних відносин до людей, толерантності до інших думок, відповідальності перед суспільством [4].

У контексті сказаного розгляд освітнього процесу системи фізичного виховання в вищій школі пропонується з наступних взаємопов'язаних позицій, складових завдань нашого дослідження:

1. Розгляд і аналіз змістовної частини педагогічного процесу фізичного виховання.
2. Розгляд процесуальної сторони педагогічного процесу фізичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приступаючи до процесу розгляду фізичного виховання в вищій школі, є необхідність зупинитися безпосередньо на самому визначенні «фізичне виховання». Це дозволить нам, по перше, більше конкретно в надалі підійти до з'ясування його сутності, по-друге, більше докладно уявити внутрішню структуру і зміст даного виду виховання.

З точки зору антології сучасної педагогіки, дефініції фізичного виховання виглядають наступним чином. Так, на думку І.Ф. Харламова [1], фізичне виховання повинно займати перше місце в педагогіці у зв'язку з тим, що, як він вважає, «фізичне виховання є основою для розвитку особистості взагалі». У його інтерпретації, сутність фізичного виховання порівнюється з фізичним розвитком і представляється, що «фізичне виховання виступає як багатогранний процес організації активною фізкультурно-оздоровчої діяльності, спрямований на зміцнення потреби в заняттях фізичною культурою та спортом, осмислення їх психофізичних основ, розвиток фізичних сил і здоров'я, а також вироблення санітарно-гігієнічних навичок і звичок і здорового образу життя». З іншої сторони С. Присяжнюк [9] бачить фізичне виховання як засіб, яке сприяє подолання деяких життєвих проти ворогів і труднощів. У

розумінні фізичне виховання є «...цілеспрямована, чітко організована і планомірно здійснювана система фізкультурної та спортивної діяльності».

Як зазначає Т. Ю. Круцевич: «фізичне виховання – це спеціалізований педагогічний процес цілеспрямованої систематичної дії на людину фізичними вправами, силами природи, гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров'я, розвитку фізичних якостей, удосконалення морфологічних і функціональних спроможностей, формування й покращання основних життєво важливих рухових навичок, умінь і пов'язаних із ними знань, забезпечення готовності людини до активної участі в суспільному, виробничому й культурному житті» [11].

У всіх визначеннях, «фізичне виховання» - це, перш за все педагогічний процес, котрий містить в собі дві основні його складові: навчання і виховання, цілісність якого характеризують явища, процеси, системи з точки зору наявності в них основних компонентів, що забезпечують у єдності й повноцінний взаємозв'язок його функціонування. Таким чином, органічна єдність виховання і навчання згідно з сучасною теорією педагогіки, постає в системі вищої освіти, як навчально-виховний процес, спрямований на задоволення потреби сучасного суспільства в освічених людей, здатних вирішувати виробничо-економічні, наукові, соціально-культурні та спеціальні завдання.

Органічна єдність виховання і навчання виражається і в тому, що знання як предмет засвоєння мають три взаємопов'язані сторони: теоретичну (наукові узагальнення і поняття в сукупності з фактичним матеріалом), практичну (вміння і навички застосування знань в різних життєвих ситуаціях) і світоглядно-моральну (пов'язані в знаннях світоглядні й морально-естетичні ідеї).

Отже, здається, що при правильно поставленому навчанні учні опановують усіма трьома сторонами досліджуваного матеріалу, тобто засвоюють теорію, виробляють вміння і навички та застосовують їх на практиці, а також способи творчої діяльності та разом з тим глибоко осмислюють світоглядні й морально-естетичні ідеї.

Мета статті – проаналізувати зміст педагогічного процесу фізичного виховання в вищій школі на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Для методологічно грамотного опису й аналізу педагогічного процесу фізичного виховання в ВНЗ, в органічній зв'язку виховання і навчання, використовуємо категорію «освіта», що виражає диференційоване значення даних понять. У педагогічній інтерпретації дана категорія, розроблена класичної німецькою філософією - і в першу Вільгельмом фон Гумбольдтом, має величезне значення, при оцінці результатів, яких досягає особистість у своєму розвитку і вихованні [9].

Цілком очевидно, як вважає велика кількість вчених минулого, так і сучасності, що багато проблем дорослої людини можливо уникнути, якщо рівень освіти й, відповідно, культури буде відповідати гармонійному розвитку особистості. Ідея гармонії та освіти найбільш яскраво знайшла своє

відображення в концепціях тілесної освіти Й.Г. Песталоцці в роботі «Про тілесне виховання»: «...справжня освіта людини виключає будь-яку форму однобічності». У своїй версії елементарні освіти Й.Г. Песталоцці дав цій ідеї дуже запам'ятовувальний вираз: «Елементарна освіта одного єдиного з якостей душі займає і наводить в рух всі почуття душі, окремі якості духу - всі сили духу, а окремі почуття - все тіло». З незаперечною ясністю цитата доводить, що елементарна освіта людини повинна містити фізичну освіту. Взаємозв'язок і взаємопроникнення духовної, фізичної і моральної освіти, об'єднаних в одне нерозривне ціле, означає у Й.Г. Песталоцці врівноваженість всіх сил людини [3].

Відповідний висновок по даній концепції слідує що категорія освіти, як засоби розвитку і формування особистості, дозволяє нам здійснити розкриття чинного процесу фізичного виховання з позиції дидактичних основ педагогіки, оскільки вважає М.М.Фіцула: «Дидактика - педагогічна теорія навчання, яка дає наукове обґрунтування його змісту, методів і організаційних форм» [10].

Таким чином, використовуючи алгоритм (табл.1), приступимо до розгляду цільової установки чинного фізичного виховання.

Таблиця 1

Алгоритм дослідження змісту освіти з позиції дидактики

Основні компоненти	Основні складники
Змістовно-цільовий компонент	<ol style="list-style-type: none">1.Цільове встановлення змісту2. Чинники що впливають на розробку змісту3. Основна наукова теорія, використовується в змісті4. Основні керівні документи (нормативно-правова база)
Мотиваційний компонент	<ol style="list-style-type: none">1. Мотиваційні установки навчання
Організаційно-діяльний компонент	<ol style="list-style-type: none">1. Закономірності навчання2. Принципи навчання3. Основні засоби і методи навчання4. Основні форми навчання5. Вид і стиль навчання
Контрольно-регулювальний компонент	<ol style="list-style-type: none">1. Типи і контролю2. Форми контролю

Цільові установки навчання, якщо завдання навчання справді науково обґрунтовані та точно сформульовані, надають системі сучасного фізичного виховання майбутніх вчителів конкретну спрямованість, забезпечуючи правильний добір коштів та методів.

Для здійснення, безпосередньо самого процесу навчання необхідно, перш за все, відповісти на питання: чому треба вчити? На це питання відповідає зміст освіти, яке повинно містити систему наукових знань, практичних умінь і навичок, а також світоглядних і моральних ідей, якими необхідно опанувати в процесі навчання. У процесі дослідження нами встановлено, що на систему фізичного виховання майбутніх вчителів впливає ряд об'єктивних факторів, які можна підрозділити на специфічні й неспецифічні.

До неспецифічних факторів, що впливає на систему фізичного виховання, відносять:

- рівень політичного, економічного і соціального стану країни;
- розвиток науки й техніки, ступінь реалізації досягнень науково - технічного прогресу;
- стан наукового обґрунтування та ефективність функціонування системи фізичної культури в країні;
- стан системи освіти в країні;
- стан системи науково-методичного забезпечення навчального процесу.

Наступний крок в розгляді змісту фізичного виховання в вищій школі - це необхідність визначення психолого-педагогічної теорії навчання, використаної в справжній час, її основних концепцій і положень.

Теорія людського вчення в процесі свого розвитку вдосконалювалася відповідно до поглиблення філософської думки й досягненнями соціальних, психологічних та педагогічних наук. Від основної формули дидактики виведеною Я.А. Коменським: «від почуттів - до пам'яті, від розуму - до мови та дії», заснованою на філософії емпіризму і сенсуалізму, до теорії поетапного формування розумових дій, розробленою П.Я. Гальперіним, на підставі узагальнення наукових даних вітчизняних вчених, таких як, А.Р. Лурія, А.А. Смирнов, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, А.С. Виготський, П.І. Зінченко.

Теорія Гальперіна знайшла своє застосування у практиці існуючого фізичного виховання, як найбільш універсальна теорія, основна ідея якої полягає в виявленні рівнів сформованості розумових дій учнів, що сприяє розвитку педагогічного діагностування, яке, у свою чергу, забезпечує розробку методів, прийомів, способів і форм навчання в практиці фізичного виховання [11].

У рамках даної теорії, як вважає А.А. Реан, успішність навчання визначається створенням зі сторони викладача і з'ясуванням учнями орієнтовної основи нових дій і ретельне ознайомлення самої процедурою

виконання дій [2]. Концепція даної дидактичної теорії ґрунтується на першочерговості матеріалізованих дій, що знайшло по думці фахівців найширше застосування в практиці фізичного виховання.

Наукові основи змісту фізичного виховання в ВНЗ відштовхуються від загальних, спеціальних факторів і наукової теорії навчання, та в повній мірі здійснюють свій вплив на зміст сучасної освіти.

До провідних наукових основ, що застосовуються у змісті фізичного виховання майбутнього вчителя відносять:

1. Спрямованість на формування всебічно і гармонійно розвиненої особи.
2. Побудова освіти на науковій основі, що розкриває сутність громадського життя, яке сприяє формуванню громадян патріотичної позиції.
3. Системність і логічність (від простого до складного).
4. Наявність взаємозв'язку зі спорідненими дисциплінами.
5. Відображення зв'язку теорії з практикою.
6. Відповідність віковим і фізіологічним можливостям.
7. Сприяння професійної орієнтації [10].

Перелічені вище наукові основи, повинні забезпечувати не тільки гармонійний розвиток особистості учня, але й обумовлювати необхідність в оновленні і вдосконаленні, як самого змісту фізичного виховання, так і безпосередньо педагогічного процесу.

Один з ведучих компонентів в змісті фізичного виховання, це забезпечення в процесі навчання високої мотивації навчальної діяльності. Згідно Є.П. Ільїну [6], під мотивом навчальної діяльності розуміються всі фактори, обумовлюючі прояв навчальної активності: за потребою, цілі, установки, почуття боргу, інтереси тощо. Проблема мотивації навчання є однією з центральних проблем педагогіки й педагогічної психології. У цьому напрямку проводили дослідження такі вчені, як Л.І.Божович, Н.Г. Морозова, Л.С. Славина, М.В. Матюхіна, В.Е. Мільман, А.К. Маркова. Результатом, як вважає метр даного напрямку педагогіки та психології Є.П. Ільїн, з'явилося просте перерахування факторів, окреслення області обговорення даного питання, однак розкриття цілісної структури мотиву навчання, причинно-наслідкової залежності так і не було виявлено [6].

Ми вважаємо, що у формуванні мотивації активного фізичного виховання майбутніх вчителів, відносять наступні фактори:

1. Мотив вступу в ВНЗ;
2. Соціально-економічні й політичні зміни в країні;
3. Сімейні традиції ;
4. Соціальні умови життя ;
5. Професійна спрямованість особистості [7].

На підставі дослідження, проведеного в умовах КДПУ за період 2021-2022 рр., ієрархія мотивації активного фізичного виховання студентів, виглядає наступним чином:

1. Фізичне вдосконалення, пов'язане зі прагненням прискорити темпи власного розвитку, зайняти гідне в своєму оточенні, досягти визнання, поваги, - 20,2 %;
2. Дружня солідарність, продиктована бажанням бути разом з друзями, спілкуватися, співпрацювати з ними, - 15,5 %;
3. Посади, пов'язані з необхідністю відвідувати заняття по фізичної культури, виконувати вимоги навчальної програми,- 43,5 %;
4. Суперництва, характеризує прагнення виділитися, самоствердитися у своєму середовищі, досягти авторитету, підняти свій престиж, бути першим, досягти як можна, можливо більшого, - 5,7%;
5. Наслідування, пов'язані зі прагненням бути схожим на тих, хто досяг певних успіхів в результаті фізичних вправ, - 3,6 %;
6. Спортивний, визначальний прагнення досягти будь-яких значних результатів - 4,9 %;
7. Процесуальний, при якому увага зосереджено не на результаті діяльності, а на самому процесі занять - менше ніж 1%;
8. Ігровий, що виступає засобом розваги, нервової розрядки, відпочинку - 3,7 %;
9. Комфортності, визначальне бажання займатися фізичними вправами в сприятливих умовах - 5,4 %.

Результати проведеного дослідження показують, що фізичне виховання, як цінність, практично не сприймається, присутній посиленій акцент на самоствердження способом фізичного розвитку засобами фізичного виховання, і зобов'язання по причини «щоб не відрахували». Причому спостерігається тенденція в формуванні мотивації, має всі більше яскравіше виражену спрямованість по класифікації мотивів спортивної діяльності, розробленою Н.Б. Стамбулової [5], що відноситься до ситуативної (короткочасною, проходить).

Організаційно-діяльнісний компонент процесу фізичного виховання в ВНЗ забезпечує успішність, цілеспрямованість і ефективність навчально-виховної діяльності. Основою успішною теоретико-методологічної діяльності по управлінню фізичним вихованням є знання основних законів, закономірностей і принципів дидактики, саме головне, втілення їх в методах, формах, прийомах і засобах навчання і виховання, на розробку і застосування принципів в педагогічному процесі здійснюють вплив педагогічні, соціальні, філософські, логічні і психологічні закономірності.

Вони обумовлюються також цілями освіти і виховання, умовами середовища, рівнем розвитку науки, характером освоєних суспільством коштів і способів навчання.

У останній час в дидактиці, як вважає В.І. Загвязинський, затвердилось розуміння принципу як рекомендації про шляхи досягнення цілей навчання на основі його закономірностей, він стверджує, що суть принципу в тому, що це

рекомендації про способи регулювання відносин протилежних сторін, тенденцій навчального процесу, про способи дозволу розбіжностей, про досягненні заходи, гармонії, що дозволяють успішно вирішувати навчально-виховні завдання [10].

Сучасні принципи, на які спирається сучасна ідеологія фізичного виховання в вузі, можливо поділяти на загальні (соціальні), методичні і специфічні [11].

До загальних принципам, в яких найбільш яскраво виражена основа об'єктивних закономірностей фізичної культури й враховується специфіка навчання студентів відносять:

1. Принцип гармонійного розвитку особистості, суть якого полягає в виконанні вимоги принципу всебічного розвитку особистості, в спрямованості педагогічного процесу, Котрий гарантує це спрямований розвиток всіх основних фізичних здібностей і враховує об'єктивні закономірності онтогенезу людини.

2. Принцип зв'язку з життєдіяльністю - для формування професійної компетентності офіцера цей принцип є пріоритетним, визначаючи прикладну функцію фізичної культури, орієнтований на методологічну спрямованість розробки й реалізації програми фізичного виховання студента обумовлена важливість розширення функціональних можливостей організму в виникненні передумови для освоєння нових видів, співвідносяться з основною (справжньою або майбутньою) діяльністю.

Методичні принципи відбивають предикативні зв'язку з логікою визначення заходи педагогічного впливу на особистість і дозволяють педагогу вирішити комплекс освітніх, виховних і оздоровчих задач. Цими принципами є: принцип свідомості й активності, принцип наочності, принцип доступності та індивідуалізації, принцип систематичності [11].

Специфічні принципи, застосовувані в фізичному вихованні належати до уніфікованої групи принципів і зображують специфічні закономірності побудови навчального заняття. У число даних принципів, що забезпечують педагогічний процес по дисципліні «Фізична культура», входять: принципи безперервності, прогресивності педагогічного впливу, циклічності й вікової адекватності впливу.

Реалізація всіх перерахованих принципів в педагогічному процесі фізичного виховання майбутнього вчителі формує загальні норми організації навчального процесу і, в ідеалі, розв'язує всі проблеми і невідповідності в суперечливості численних рекомендацій.

Логічним продовженням операційно-діяльного компонента є визначення з допомогою яких коштів застосовуються всі вище перелічені закономірності й принципи дидактики, використовувані у фізичному вихованні майбутніх вчителів.

Висновки. Таким чином, зміст педагогічного процесу фізичного виховання, розглянуте з позиції дидактичних основ, може виступати, як особливий педагогічний спосіб теоретичного розуміння системи освіти, що містить в собі всю широту спектра постановки наукових і ідеологічних питань. Своєю чергою функції розглянутих дидактичних процесів, в його розумінні, пояснюють суб'єктивно-індивідуальне скорочення процесів розвитку особистості, засвоєння результатів суспільно-історичних процесів розвитку, або, в нашому випадку засвоєння навчального матеріалу.

Виходячи з цього, наукове відображення проблеми формування і розвитку особистості може виступати в гармонійному єдності з теорією навчання, яка, у свою чергу пов'язана з дидактичними процесами, основним напрямом завдань яких є проблема відбору змісту освіти та рівня освітніх можливостей особи.

Література:

1. Богиніч О. Фізичне виховання дошкільників засобами гри : Навч.-метод. посіб. Київ: Шк. світ, 2007. 120 с.
2. Гурман Л.Д. Педагогічні умови підвищення рівня фізичної підготовленості старшокласників у процесі позакласної роботи: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 1997. 191с.
3. Енциклопедія освіти. Національна академія педагогічних наук України; [гол. ред. В.Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
4. Журавльов С. О., Кондратович А. Б., Кривенда В. С. Підвищення ефективності фізичного виховання для студентів в умовах дистанційного навчання. *Фізичне виховання в контексті сучасної освіти: Матеріали XVI Міжнародної науково-методичної конференції. За заг. ред. І.І. Вржесневського.* Київ: НАУ, 2021. С.62-66.
5. Клименко В. В. Психологія спорту: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2006. 432 с.
6. Король А.М. Формування потреб як педагогічна умова виховання готовності учнів в музичних класах до творчої діяльності. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. Педагогічні науки: Збірник наукових праць.* Одеса, 2002. Вип. 1-2. С.186-193.
7. Король А.М., Рева Г.Г. Особливості становлення особистості в професійній підготовки майбутнього вчителя. *The III International scientific and practical conference "Development of modern science, experience and trends" (October 11-14, 2022) International Science Group, Boston, USA. 2022. 267-270 p.*
8. Присяжнюк С.І. Курс лекцій з фізичного виховання: навчальний посібник для студентів технічних вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2015. 420 с.
9. Тодорова В. Г., Пасічна Т. В. Проблеми підготовки спортивного резерву в умовах сучасних закладів позашкільної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Випуск 1 (130).* Одеса, 2020. С.45-50.
10. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібник. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ : Академвидав, 2007. 559 с.
11. Черненко С. О. Теорія й методика фізичного виховання : навчальний посібник : у 2 частинах. Краматорськ : ДДМА, 2021. Частина 1. 215 с.

References:

1. Bohinich, O. (2007). Fizychnе vykhovannia doshkilnykiv zasobamy hry [Physical education of preschoolers through games]. Kyiv: Shk. svit [in Ukrainian]
2. Hurman, L.D. (1997) Pedahohichni umovy pidvyshchennia rivnia fizychnoi pidhotovlenosti starshoklasnykiv u protsesi pozaklasnoi roboty [Pedagogical conditions for increasing the level of physical fitness of high school students in the process of extracurricular work]: Dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Kremen, V.H., Luhovyi, V.I., Topuzov, O.M., Sysoieva, S.O. (2021) Entsyklopediia osvity. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy [Encyclopedia of education] (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
4. Zhuravlov, S. O., Kondratovych, A. B., Kryvenda, V. S. (2021) Pidvyshchennia efektyvnosti fizychnoho vykhovannia dlia studentiv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Increasing the effectiveness of physical education for students in distance learning conditions.]. *Fizychnе vykhovannia v konteksti suchasnoi osvity - Physical education in the context of modern education*. I.I. Vrzhesnievskoho (Ed.). Kyiv: NAU [in Ukrainian]
5. Klymenko, V. V. (2006) Psykholohiia sportu [Psychology of sports]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian]
6. Korol, A.M. (2002) Formuvannia potreb yak pedahohichna umova vykhovannia hotovnosti uchniv v muzychnykh klasakh do tvorchoi diialnosti [The formation of needs as a pedagogical condition for the education of students' readiness for creative activity in music classes]. Odesa: Naukovyi visnyk Pivdenoukrajnskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. K.D.Ushynskoho. Pedahohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats. (Vyp. 1-2) [in Ukrainian]
7. Korol, A.M., Reva, H.H. (2022) Osoblyvosti stanovlennia osobystosti v profesiinii pidhotovky maibutnogo vchytelia [Peculiarities of personality formation in the professional training of future teachers.]. International Science Group, Boston, USA.
8. Prysiazhniuk, S.I. (2015) Kurs leksii z fizychnoho vykhovannia [Course of lectures on physical education]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr NUBiP Ukrainy [in Ukrainian]
9. Todorova. V. H., Pasichna, T. V. (2020) Problemy pidhotovky sportyvnoho rezervu v umovakh suchasnykh zakladiv pozashkilnoi osvity [Problems of training the sports reserve in the conditions of modern institutions of extracurricular education]. Odesa: Naukovyi visnyk Pivdenoukrajnskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni K. D. Ushynskoho. Vypusk 1 (130) [in Ukrainian]
10. Fitsula, M.M. (2007) Pedahohika [Pedagogy]. (Vyd. 2-he, vypr., dop.) Kyiv: Akademydav [in Ukrainian]
11. Chernenko, S. O. (2021) Teoriia y metodyka fizychnoho vykhovannia [Theory and methods of physical education]. Kramatorsk : DDMA [in Ukrainian]

УДК 378.015.31.091.2:004:[001.8+005.6](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-351-362](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-351-362)

Прокопенко Альона Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, завідувач аспірантури, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, тел.: (099) 633-22-19, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342X>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІЛЬОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОГО КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕДУКАЦІЄЮ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування методологічно-цільового та організаційно-управлінського компонентів концептуальної моделі системи управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти. Змістове наповнення даних компонентів представлено соціальним замовленням, цілю, завданнями, змістом, закономірностями та принципами едукації МУ в умовах діджиталізації освіти (методологічно-цільовий компонент); напрямками та етапами управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти, адміністративними методами (організаційно-управлінський компонент). У статті узагальнено соціальне замовлення держави та суспільства спрямоване на підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів в умовах діджиталізації освіти, які мають бути: підготовлені до рішення професійних задач, що характеризуються комплексністю та невизначеністю змінних; здатні до організації постійного саморозвитку, самовдосконалення, виховання себе як особистості та професіонала педагогічної ниви, який здатний до аналізу, синтезу та управління отриманою інформацією; налаштовані на гармонійну комунікацію із усіма суб'єктами освітнього процесу; із розвиненим логічним мисленням; спроможні до прийняття управлінських рішень у відповідних ситуаціях тощо. Обґрунтовано цілі управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти – посилення якості викладання освітніх компонентів задля підвищення рівня сформованості та розвитку загальних, фахових та предметних компетентностей майбутніх учителів; упровадження інноваційних методик, методів, форм та засобів, у тому числі, з використанням цифрових технологій; залучення МУ до проходження різних видів офлайн та онлайн вебінарів, тренінгів, курсів тощо задля їх особистісного та професійного розвитку та саморозвитку з метою досягнення поставлених цілей, що забезпечують реалізацію особистісно та професійно-значущих

пріоритетів; організація та координація роботи структурних підрозділів (відділів) у відповідності до прийнятих управлінських рішень тощо.

Ключові слова: едукації, компоненти, концептуальна модель, управління, майбутні учителі, система.

Prokopenko Alona Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics, Head of Postgraduate Studies, Associate Professor at the Department of Informatics of Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Rustaveli Ave., 7, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 633-22-19, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342X>

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL-TARGET AND ORGANIZATIONAL-MANAGEMENT COMPONENTS OF THE CONCEPTUAL MODEL OF THE EDUCATION MANAGEMENT SYSTEM OF FUTURE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION

Abstract. The article presents the theoretical justification of the methodological-targeted and organizational-management components of the conceptual model of the management system for the education of future teachers in the conditions of digitalization of education. The meaningful content of these components is represented by the social order, goal, tasks, content, laws and principles of education of FT in the conditions of digitalization of education (methodological-target component); directions and stages of management of education of future teachers in conditions of digitalization of education, administrative methods (organizational and management component). The article summarizes the social order of the state and society aimed at training highly qualified pedagogical personnel in the conditions of digitalization of education, who must be: prepared to solve professional tasks characterized by the complexity and uncertainty of variables; able to organize continuous self-development, self-improvement, education of oneself as a person and a professional in the pedagogical field, who is capable of analysis, synthesis and management of the received information; tuned to harmonious communication with all subjects of the educational process; with developed logical thinking; able to make management decisions in relevant situations, etc. The goals of managing the education of future teachers in the conditions of digitalization of education are substantiated, namely strengthening the quality of teaching educational components in order to increase the level of formation and development of general, professional and subject competencies of future teachers; introduction of innovative methods, methods, forms and means, including the use of digital technologies; involving FT in various types of offline and online webinars, trainings, courses, etc. for their personal and professional development and

self-development in order to achieve the set goals that ensure the realization of personally and professionally significant priorities; organization and coordination of the work of structural units (departments) in accordance with the management decisions, etc.

Keywords: education, components, conceptual model, management, future teachers, system.

Постановка проблеми. Сьогодення від освітньої галузі вимагає підготовку висококваліфікованих спеціалістів, які здатні швидко адаптуватися до мінливих умов сьогодення. У зв'язку із цим виникає необхідність модернізації освітньої галузі та розробки нових ефективних моделей управління освітнім процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи розробки моделей конкретно наукових педагогічних феноменів стали предметом досліджень вітчизняних науковців, таких як – С.Бадер, С.Бурчак, Т. Вакалюк, С. Велешук, А. Клімишиної, І.Кондратець, В. Литвин, М. Нестеренко, Г. Пономарьової, А. Харківської, О. Шукатки та багатьох інших. Однак, нами не знайдено досліджень, які охарактеризовують саме змістове наповнення методологічно-цільового та організаційно-управлінського компонентів концептуальної моделі системи управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти.

Мета статті – на онові аналізу науково-педагогічної, управлінської та спеціальної літератури теоретично обґрунтувати методологічно-цільовий та організаційно-управлінський компоненти концептуальної моделі системи управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти.

Виклад основного матеріалу. Розробку методологічно-цільового компонента концептуальної моделі системи управління едукацією МУ в умовах діджиталізації освіти, що характеризує інтегрований результат едукації здобувачів освіти, необхідно здійснювати спираючись на загальнонаукові (стратегічний та системний) методологічні підходи.

За основу даного компонента обрано сучасне соціальне замовлення на компетентних майбутніх учителів. Як зазначає Г. Пономарьова: «Повсякчас система освіти виконувала соціальне замовлення суспільства на гармонійно розвинену особистість, яка б відповідала тій чи іншій соціально-економічній кон'юнктурі. Проте час згадати про соціальне замовлення власне Людини – бути щасливою, вільною, розумною, здоровою, тобто покласти в основу педагогічної теорії її життєдіяльність» [6, с. 35].

Корисною є думка А. Харківської, яка наголошує, що «стратегія розвитку вищої освіти в Україні повинна вбирати в себе загальноосвітні тенденції трансформації суті і методів управління освітою, що в багатьох розвинених країнах стали прискорювачем економічного зростання, сприяли задоволенню потреб, що

зростали, розкриттю творчого потенціалу особистості, забезпечили впровадження нових інформаційних технологій» [9, с. 48].

На сьогодні «постає нагальна проблема реформування національної системи освіти, яка спрямована на інформатизацію, автоматизацію та використання нових педагогічних технологій навчання, що забезпечать доступ до актуальних та потрібних знань, формування компетентної особистості вчителя, підтримки прагнення до неперервної освіти та можливостей найповнішої самореалізації, а також передумов професійного зростання і мобільності в умовах сучасного інформаційного суспільства» [1, с. 55].

Досить змістовною є думка Г. Генсерук і С. Мартинюк: «Оскільки сучасна освіта є найважливішим інструментом ціннісного, соціально-економічного, політичного, культурного розвитку соціуму, вона повинна, безумовно, мати випереджальний характер, спираючись на прогностичні вимоги економіки й соціальної сфери країни в майбутній перспективі» [3, с. 158].

Особливістю підготовки МУ у мовах сьогодення (пандемія COVID-19, дистанційне навчання) стала необхідність наявності у них розвинутих інформаційних знань, умінь та майстерності до роботи з сучасною комп'ютерною технікою, цифровими технологіями, платформами тощо.

«Розгляд проблеми інформатизації й комп'ютеризації процесу фахової підготовки майбутнього вчителя дав змогу визначити актуальність замовлення інформаційним суспільством нового фахівця, який здатен вдало використовувати інформаційні технології у майбутній професійній діяльності в закладі середньої освіти. Виходячи з цього, фахова підготовка має бути оновлена з урахуванням використання в освітньому процесі інформаційних технологій на рівні європейських і світових стандартів інформатизації вищої освіти» [5, с. 305].

Як зазначає О. Шукатка «при аналізі соціального замовлення на підготовку і перепідготовку фахівця необхідно враховувати значення цифровізації, пов'язаної з процесом переходу до інформатичного суспільства, яке характеризується переміщенням центру ваги на виробництво, переробку і найбільш повне використання інформації в усіх видах людської діяльності» [10, с. 135].

Отже, соціальне замовлення держави та суспільства спрямоване на підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів в умовах діджиталізації освіти, які мають бути:

- підготовлені до рішення професійних задач, що характеризуються комплексністю та невизначеністю змінних;
- здатні до організації постійного саморозвитку, самовдосконалення, виховання себе як особистості та професіонала педагогічної ниви, який здатний до аналізу, синтезу та управління отриманою інформацією;
- налаштовані на гармонійну комунікацію із усіма суб'єктами освітнього процесу;
- із розвиненим логічним мисленням;

- спроможні до прийняття управлінських рішень у відповідних ситуаціях тощо.

Визначивши зміст соціального замовлення розкриємо цілі, що направлені на його досягнення – загальна ціль – підвищення едукативності майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти та цілей 1, 2 та 3 (рис. 1).

Дані цілі були обрані у результаті аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців.

Щодо досягнення цілі 1 слухним є висновки зроблені А. Харківською: «Педагоги в розвиненому суспільстві становлять дуже важливу професійну групу, що надає величезний вплив і на стан культури, і на формування ідеології та соціальної психології суспільства, і, опосередковано, на найважливіші економічні, соціальні та політичні процеси. Тому основною метою педагогічної освіти сьогодні є підготовка педагога відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентної та відповідальної людини, що вільно володіє своєю професією та орієнтується в суміжних областях знань, здібної до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готової до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності» [8, с. 277].

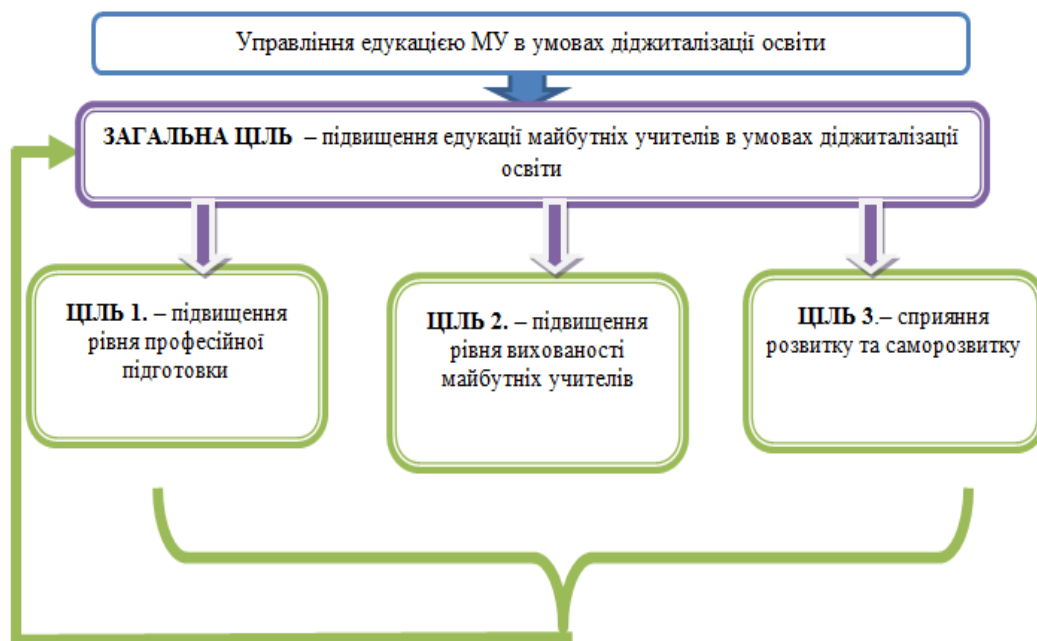

Рис. 1 Фрейм цілі моделі системи управління едукативністю майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти

Щодо досягнення цілі 2 слухними є висновки, зроблені Г. Пономарьовою: «Духовне відродження українського народу можливе завдяки збереженню національних культурно-історичних традицій і сповіданню загальнолюдських цінностей. Також у суспільстві, державі

відчувається об'єктивна потреба в громадянах, спроможних до їх сприйняття, збереження та збагачення. Система освіти є одним із найбільш важливих факторів досягнення цієї мети, підготовки поколінь до відтворення культурних цінностей» [6, с. 197].

Щодо досягнення цілі 3 слухними є висновки, зроблені А. Смолюком: «професійна діяльність сучасного педагога постійно ускладнюється і трансформується до вимог сучасної освітньої галузі. Сам учитель покликаний гнучко реагувати на виклики часу, бути професійно мобільним, володіти комплексом соціальних, професійних, особистісних компетентностей, які забезпечать його професійний саморозвиток» [7, с. 37].

Визначені цілі відповідають змісту едукації МУ в умовах діджиталізації за такими напрямками: професійно-орієнтованим, розвивальним та виховним.

Реалізація вище визначених цілей забезпечить освітні установи різних рівнів висококваліфікованими фахівцями/учителями, які здатні «задовольнити всебічні освітні запити й забезпечити вільний і рівний доступ усіх до цифрової освіти, важливого наукового процесу, зумовленого новими технологічними рішеннями та освітніми інноваціями» [3, с. 159].

Отже, завданнями, що постають перед закладами вищої педагогічної освіти, є:

1. Посилення якості викладання освітніх компонентів задля підвищення рівня сформованості та розвитку загальних, фахових та предметних компетентностей майбутніх учителів, що сприятиме визначенню їх професійних пріоритетів із урахуванням професійних норм і цінностей (ціль 1).

2. Упровадження інноваційних методик, методів, форм та засобів, у тому числі, з використанням цифрових технологій щодо підвищення рівня вихованості МУ за відповідними напрямками – національно-патріотичним, інтелектуально-духовним, громадянсько-правовим, моральним, трудовим, естетичним, екологічним, фізичним (ціль 2).

3. Залучення МУ до проходження різних видів офлайн та онлайн вебінарів, тренінгів, курсів тощо задля їх особистісного та професійного розвитку та саморозвитку з метою досягнення поставлених цілей, що забезпечують реалізацію особистісно та професійно-значущих пріоритетів (ціль 3).

4. Організація та координація роботи структурних підрозділів (відділів) у відповідності до прийнятих управлінських рішень, із позиції їх відповідності меті та цінностям особистості та професійної спільноти, щодо досягнення поставлених цілей (підвищення едукації майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти).

До структури методологічно-цільового компонента концептуальної моделі системи управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти включено також: закономірності та принципи едукації МУ в умовах діджиталізації освіти.

Закономірностями едукції МУ в умовах діджиталізації освіти визначено:

- закономірність обрання перспективних напрямів методології досліджуваного феномену для ефективного професійного становлення майбутніх учителів;
- закономірність результату едукційного генезису особистості МУ;
- закономірність інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти;
- закономірність детермінації едукції для професійного становлення МУ,
- закономірність стрімкого впровадження інноваційних технологій едукції в освітній процес.

Принципами едукції МУ в умовах діджиталізації освіти є: принцип інтеграції конвергенції і дивергенції фахової діяльності, принцип коеволюції, принцип інтеграції особистих і професійних пріоритетів, принцип занурення в інформаційно-просвітницьке середовище, принцип дотримання бенчмаркінгу, принцип продуктивності спільної професійної діяльності, принцип фасилітації.

На рис. 2 зображено фрейм методологічно-цільового компонента концептуальної моделі управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти.

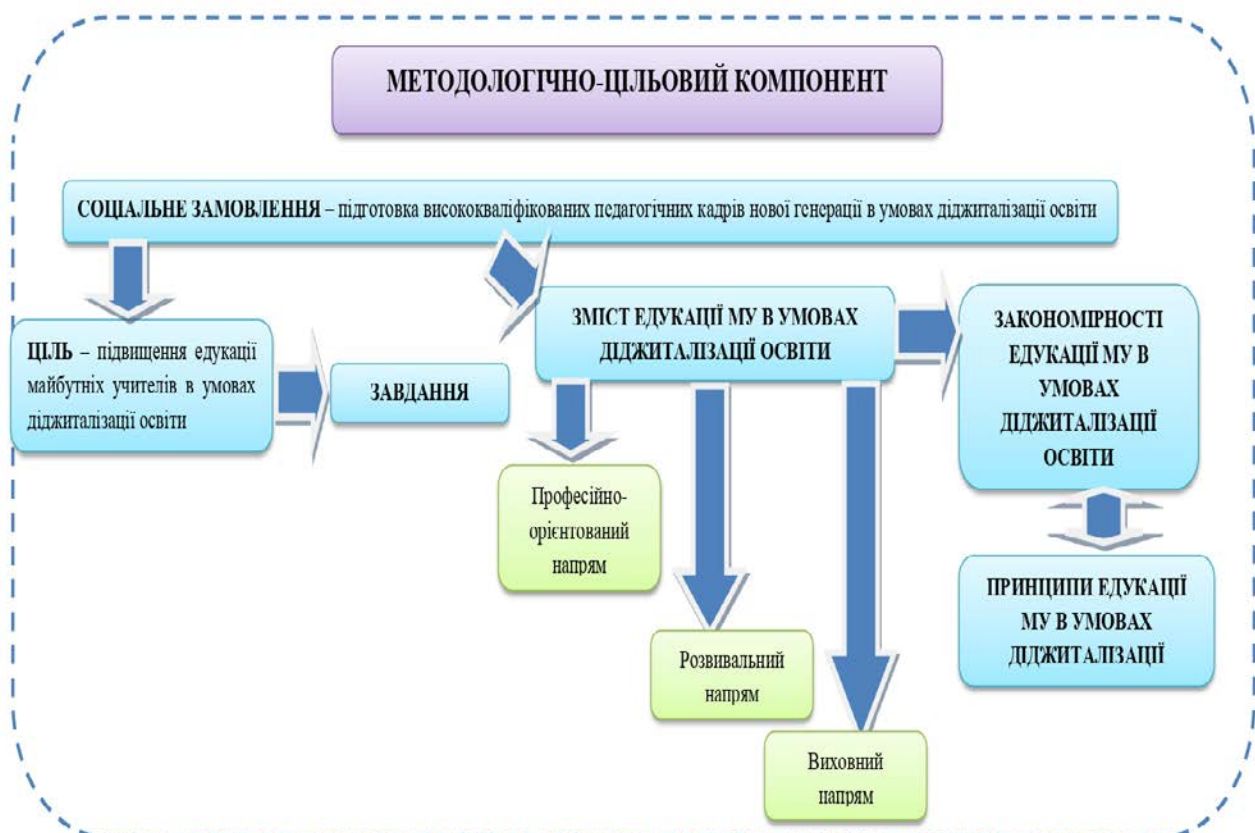

Рис. 2. Фрейм методологічно-цільового компонента концептуальної моделі системи управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти

Наступним відповідно до логіки дослідження перейдемо до розробки організаційно-управлінського компонента концептуальної моделі системи управління едукацією МУ в умовах діджиталізації освіти. Даний компонент характеризує інтегрований результат едукації здобувачів освіти, а його розробку будемо здійснювати спираючись на загальнонаукові (стратегічний, синергетичний та системний) методологічні підходи.

Організаційно-управлінський компонент містить напрями, етапи та методи управління едукацією МУ в умовах діджиталізації освіти.

Напрями управління едукації МУ в умовах діджиталізації освіти визначено: відповідність діяльності педагогічного ЗВО сучасним європейським та вітчизняним тенденціям розвитку освітньої галузі; забезпечення відповідності управління цим процесом педагогічній концепції едукації МУ в умовах діджиталізації освіти; визначення стратегічної мети, цілей і завдань, які сприятимуть ефективності едукації МУ в умовах діджиталізації освіти; запровадження педагогічної концепції едукації МУ в умовах діджиталізації освіти за відповідними концептами (настановчий, управлінський, системний, практико-утилітарний); залучення партнерських ЗВО та стейкхолдерів до розробки освітньо-професійних програм, навчальних планів, вибіркового освітніх компонентів; координація роботи управлінського кластеру щодо підвищення рівня едукації МУ в умовах діджиталізації освіти.

Визначено наступні етапи управління едукацією МУ в умовах діджиталізації освіти:

перший етап – передбачення та планування (визначення найсуттєвіших загальних, фахових та предметних компонентностей майбутнього вчителя, що будуть актуальними найближчі п'ять років (період навчання у ЗВО) та планування відповідно до цих компетентностей освітніх компонентів.

Другий етап – збір інформації (збір інформації проводиться з метою отримання статистичних даних щодо якісного складу науково-педагогічних працівників, які забезпечують викладання на відповідній освітній програмі, матеріально-технічного та програмного забезпечення процесу едукації МУ в умовах діджиталізації освіти; якості випускників (опитування стейкхолдерів); якості створеного управлінського кластеру (якісний результат – компетентний випускник), та якості функціонування студеноцентриського освітнього середовища (опитування здобувачів вищої освіти) тощо.

Третій етап – аналіз зібраної інформації за напрями: якість професійної підготовки здобувачів освіти; якість навчально-методичної, наукової, організаційної та виховної роботи з метою визначення чинників (зовнішніх та внутрішніх), що впливають на процес едукації МУ в умовах діджиталізації освіти та сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Четвертий етап – підготовка управлінських рішень на підставі отриманої та проаналізованої інформації.

П'ятий та шостий етапи – прийняття відповідних управлінських рішень та організація роботи щодо їх виконання.

Сьомий етап – контроль виконання управлінських рішень. Аналіз отриманих результатів їх упровадження. За необхідно коригування управлінського циклу.

Розглянувши етапи управління едукацією МУ в умовах діджиталізації освіти, доцільно представити адміністративні методи управління, що забезпечують реалізацію даних етапів.

У Законодавстві України про працю зазначається, що «характерними особливостями адміністративних методів управління є: прямий вплив на керований об'єкт шляхом встановлення його повноважень (прав і обов'язків); односторонній вибір суб'єктом управління найближчої та кінцевої мети, завдань управлінського процесу, порядку, термінів його виконання об'єктом, ресурсного забезпечення, умов виконання завдань на кожному конкретному етапі; юридична обов'язковість актів управління (указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків» [4].

Корисною є думка С. Велешук, який зазначає, що «загалом систему адміністративних методів можна охарактеризувати як сукупність двох рівнозначних елементів, які впливають на структуру управління (регламентація діяльності, нормування в системі управління) і на процес управління (підготовка, прийняття, організація виконання і контроль за управлінськими рішеннями)» [2].

Науковець до адміністративних методів управління відносить «...накази, постанови, розпорядження, вказівки, інструкції, що дають змогу регламентувати діяльність, забезпечують організацію нормативами й підтримують трудову дисципліну [2].

Дані методи управління будуть використанні у процесі реалізації педагогічної концепції едукації МУ в умовах діджиталізації освіти.

Фрейм організаційно-управлінського компонента концептуальної моделі системи управління едукацією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти представлено на рис. 3.

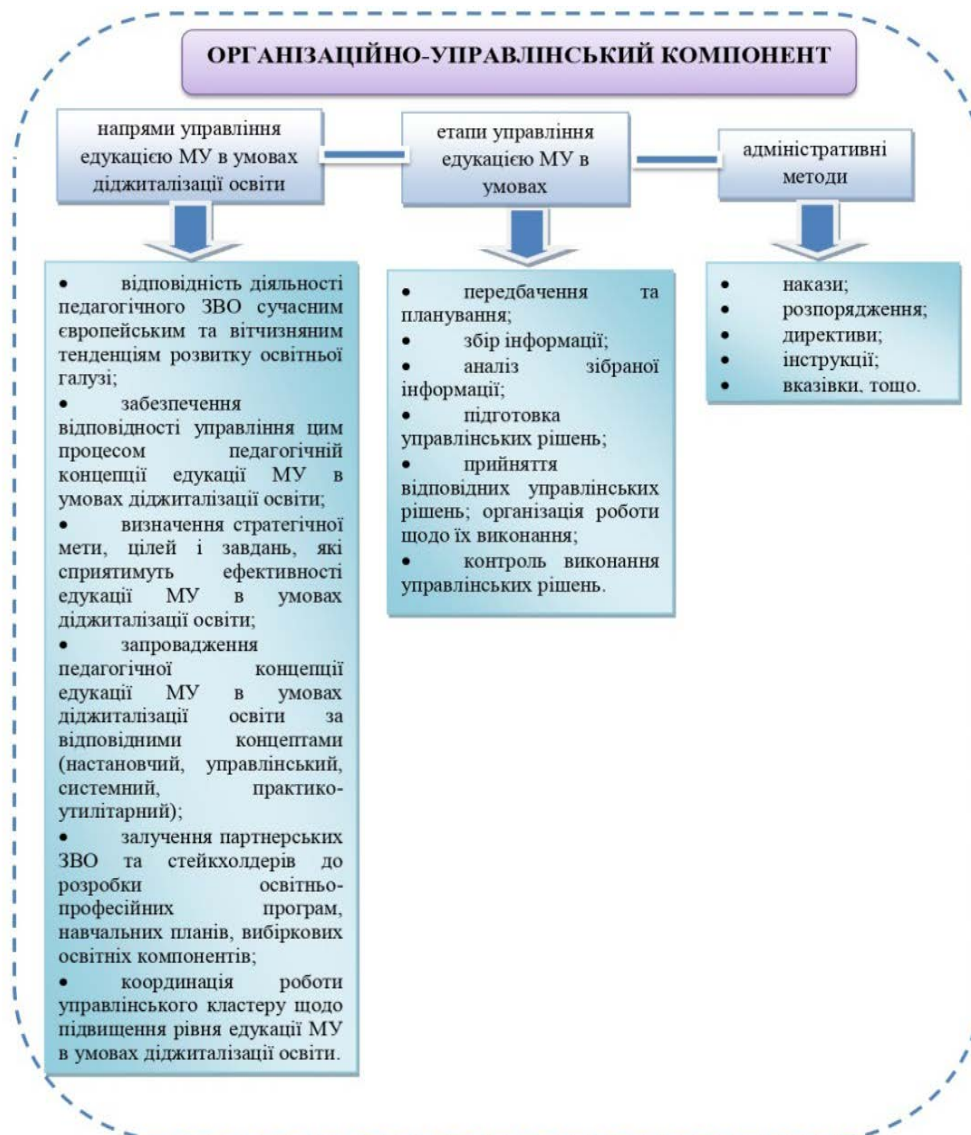

Рис. 3. Фрейм організаційно-управлінського компонента концептуальної моделі системи управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти

Фрейм організаційно-управлінського компонента концептуальної моделі системи управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації освіти складається із напрямів та етапів управління едукцією, а також містить адміністративні методи управління.

Наступним етапом стане розробка професійно-зорієнтованого та структурно-функціонального компонентів концептуальної моделі системи управління едукцією майбутніх учителів в умовах діджиталізації.

Література:

1. Вакалюк Т. А. Підготовка майбутніх учителів інформатики до розвитку логічного мислення старшокласників: теоретико-методологічний аспект : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2013. 236 с.

2. Велешчук С. Концептуальні підходи до визначення функцій та класифікації методів адміністративного менеджменту. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1952> (дата звернення: 11.12.2020).
3. Генсерук Г. Р., Мартинюк С. В. Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка* : наук. журнал / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 19. Т. 2. С. 158–161.
4. Законодавство України про працю : офіц. текст : за станом на 10 травня 2006 р. Київ : Істина, 2006. 328 с.
5. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії : зб. матер. Другого Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму, Київ, 25–26 листоп. 2020 / за заг. ред. І. М. Савченко, В. В. Ємець. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 370 с.
6. Пономарьова Г. Ф. Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський нац. ун-т імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2016. 540 с.
7. Смолюк А. І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Східноєвропейський національний університет імені Л. Українки, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Луцьк, 2018. 240 с.
8. Харківська А. А. Інтегральна модель професійної компетентності педагога. *Педагогічні науки* : Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. № 23 (186), ч. 3. С. 277–281.
9. Харківська А. А. Стратегічне управління системою науково-методичної роботи ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків : Вид-во УІПА, 2017. № 54–55. С. 47–55.
10. Шукатка О. В. Цифровізація професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту як закономірність інформатизації суспільства. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 4 (26). С. 141–147.

References:

1. Vakaliuk T. A. (2013) Pidhotovka maibutnix uchyteliv informatyky do rozvytku lohichnoho myslennia starshoklasnykiv : teoretyko-metodolohichniy aspekt [Preparation of future informatics teachers for the development of logical thinking of high school students: theoretical and methodological aspect] : monohrafiia [monograph]. 236 [in Ukrainian].
2. Veleshchuk S. (2013) Kontseptualni pidkhody do vyznachennia funktsii ta klasyfikatsii metodiv administratyvnoho menedzhmentu [Conceptual approaches to the definition of functions and classification of administrative management methods] // *Efektyvna ekonomika* [Effective economics]. 4. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1952> [in Ukrainian].
3. Henseruk H. R., Martyniuk S. V. (2019) Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti maibutnix uchyteliv v umovakh tsyfrovoho osvitnoho seredovyschha zakladu vyshchoi osvity [Development of digital competence of future teachers in the conditions of the digital educational environment of the institution of higher education] // *Innovatsiina pedahohika* : nauk. zhurnal [Innovative pedagogy: science. journal] // *Prychornomorskyi naukovy-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii* [Black Sea Research Institute of Economy and Innovation]. 19. 2. 158-161 [in Ukrainian].
4. Zakonodavstvo Ukrainy pro pratsiu (2006) [Labor legislation of Ukraine]: ofits. tekst : za stanom na 10 travnia 2006 r. 328 [in Ukrainian].
5. Innovatsiini transformatsii v suchasniy osviti : vyklyky, realii, stratehii (2020) [Innovative transformations in modern education: challenges, realities, strategies]: zb. mater. Druhoho Vseukr. vidkr. nauk.-prakt. onlain-forumu, Kyiv, 25-26 lystop. 2020 // za zah. red. I. M. Savchenko, V. V. Yemets. 370 [in Ukrainian].

6. Ponomarova H. F. (2016) Systema vykhovnoi roboty u vyshchych pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [The system of educational work in higher pedagogical educational institutions] : dys. ... d-ra ped. nauk [abstract of the dissertation of a doctor of pedagogical sciences] : 13.00.07 // Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia [Volodymyr Dahl East Ukrainian National University]. 540 [in Ukrainian].

7. Smoliuk A. I. (2018) Profesiyni samorozvytok maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v osvithomu seredovyshti pedahohichnoho koledzhu [Professional self-development of future primary school teachers in the educational environment of a pedagogical college] : dys. ... kand. ped. nauk [abstract of the dissertation of a doctor of pedagogical sciences] : 13.00.04 // Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [Lesya Ukrainka Eastern European National University]; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova [National Pedagogical Dragomanov University]. 240 [in Ukrainian].

8. Kharkivska A. A. (2009) Intehralna model profesiinoi kompetentnosti pedahoha [Integral model of the teacher's professional competence] // Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]: Visnyk Luhanskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka // Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [Luhansk Taras Shevchenko National University]. 23 (186), 3. 277-281 [in Ukrainian].

9. Kharkivska A. A. (2017) Stratehichne upravlinnia systemoiu naukovo-metodychnoi roboty VNZ [Strategic management of the system of scientific and methodical work of higher educational institutions] // Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity [Problems of engineering and pedagogical education] : zb. nauk. pr. // Ukrainska inzhenerno-pedahohichna akademiia [Ukrainian Engineering Pedagogics Academy]. 54-55. 47-55 [in Ukrainian].

10. Shukatka O. V. (2020) Tsyfrovizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu yak zakonornist informatyzatsii suspilstva [Digitization of professional training of future specialists in physical culture and sports as a pattern of informatization of society] // Fyzyko-matematychna osvita [Physical and mathematical education]. 4 (26). 141-147 [in Ukrainian].

УДК 378.018.43:004[:005.336.2]:61-054.62

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-363-373](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-363-373)

Резніков Юрій Петрович старший викладач кафедри клінічних дисциплін з курсами внутрішніх хвороб, хірургії, акушерства і гінекології, Навчально-науковий інститут «Європейська медична школа», ПЗВО «Міжнародний європейський університет», проспект Академіка Глушкова, 42 В, м. Київ, 03187, аспірант, НМУ імені О.О.Богомольця, проспект Перемоги, 34, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0001-9724-9678>

Наволокіна Алла Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, перший проректор, ПЗВО «Міжнародний європейський університет», проспект Академіка Глушкова, 42 В, м. Київ, 03187, <https://orcid.org/0000-0003-1711-6002>

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу феномену академічної мобільності у ХХІ ст. Мета дослідження полягає в аналізі потенційних освітніх переваг академічної мобільності та їхніх впливів на якість медичної освіти України. Досліджено та проаналізовано різні підходи до трактування концепту, систематизовано основні риси. Наголошено на взаємозв'язку академічної мобільності та академічної свободи. Проаналізовано статистичні дані, зокрема, відслідковано динаміку кількості іноземних студентів, які навчаються українських навчальних закладів. Виокремлено країни, що є державами-донорами студентів для українських освітніх установ. Зазначено кількість студентів-іноземців, які прибувають на навчання в Україну до медичних університетів. Висвітлено питання нормативно-правового регулювання академічної мобільності. Проведено аналіз останніх змін до відповідних постанов шляхом порівняння із попередньою редакцією. Вказано на переваги та недоліки правового регулювання згаданого інституту в Україні. На прикладі досвіду українських медичних навчальних закладів показано, яким чином реалізуються переваги загальних міжнародних програм співпраці. Як приклад, наведено практику різних закладів вищої медичної освіти, окреслено досягнення і рекомендації, що стануть в нагоді для інших медичних навчальних закладів. Систематизовано недоліки, які в собі несе організаційне і юридичне забезпечення академічної мобільності в Україні та запропоновано методи їх усунення. Наголошено на питанні іншомовної підготовки студентів, як одному із найбільших бар'єрів у розвитку та залученні талановитої молоді до програм обміну досвідом. Перспективою подальших наукових пошуків запропоновано

здійснити аналізі програм академічної мобільності для викладацького складу медичних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: академічна мобільність, європейська інтеграція, міжнародні програми, медицина, міждисциплінарні компетентності, інформаційна кампанія.

Reznikov Yurii Petrovych Senior lecturer of the department of clinical disciplines with courses of internal diseases, surgery, obstetrics and gynecology, Educational and Scientific Institute «European Medical School», Private institution of higher education «International European University», Akademika Glushkova avenue, 42 V, Kyiv, Ukraine, 03187; graduate student, Bogomolets National Medical University, Peremogy Avenue, 34, Kyiv, Ukraine, 01601, <https://orcid.org/0000-0001-9724-9678>

Navolokina Alla Serhiivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, First Vice-Rector of the Private institution of higher education «International European University», Akademika Glushkova Ave., 42 V, Kyiv, 03187, <https://orcid.org/0000-0003-1711-6002>

ACADEMIC MOBILITY AS A WAY OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES OF FOREIGN HIGHER MEDICAL EDUCATION APPLICANTS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the phenomenon of academic mobility in the 21st century. The purpose of the study is to analyze the potential educational benefits of academic mobility and their impact on the quality of medical education in Ukraine. Various approaches to the interpretation of the concept have been studied and analyzed, the main features have been systematized. The relationship between academic mobility and academic freedom is emphasized. Statistical data were analyzed, in particular, the dynamics of the number of foreign students who study (are entrants) in Ukrainian educational institutions were monitored. Countries that are donor states of students for Ukrainian educational institutions are singled out. The number of foreign students who come to Ukraine to study at medical universities is indicated. The issue of normative and legal regulation of academic mobility is highlighted. The analysis of the latest changes to the relevant resolutions was carried out by comparing them with the previous version. The advantages and disadvantages of the legal regulation of this institute in Ukraine are indicated. Using the experience of Ukrainian medical educational institutions as an example, it is shown how the advantages of general international cooperation programs are implemented. As an example, the practice of some universities is given; achievements and recommendations that will be useful for other medical educational institutions are outlined. The shortcomings inherent in the organizational and legal provision of academic mobility in Ukraine are systematized and methods of their

elimination are proposed. The issue of foreign language training of students is emphasized as one of the biggest barriers in the development and involvement of talented youth in experience exchange programs. As a perspective for further scientific research, it is proposed to carry out an analysis of academic mobility programs for the teaching staff of medical higher educational institutions.

Keywords: academic mobility, European integration, international programs, medicine, interdisciplinary competences, information campaign.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки та техніки, інтеграція результатів цифрових рішень у всі сфери людської діяльності суттєво підвищують вимоги до кваліфікації спеціалістів, особливо тих, які пов'язують свою трудову діяльність із сферою охорони здоров'я. Окрім профільних знань та навичок, компетентним може вважатися той спеціаліст, який досконало володіє необхідним набором комп'ютерних програм, розуміється на принципах роботи із лікарськими пристроями, спілкується одною чи кількома іноземними мовами, орієнтується в основах психології, має розвинене ораторське мистецтво тощо. Сучасні заклади вищої освіти (ЗВО) враховують зазначені особливості і створюють максимально сприятливі умови для формування та розвитку кожного із вказаних вмінь та навичок. Проте, як свідчить практика, досягти максимально бажаного ефекту досить складно без зміни навчально-тренувальних умов. Саме тому, проведення міжнародних науково-практичних конференцій, колоквиумів, семінарів, воркшопів, введення практики обміну студентами і викладачами, реалізація спільних дослідницьких проєктів, стажування в інших містах (країнах), що є різними формами академічної мобільності, стало звичною практикою для українських та іноземних медичних ЗВО. Кожній формі навчальної взаємодії передують певні мети, саме тому на рівні адміністрації закладів освіти та колективу здобувачів освіти важливо відповідально підійти до вибору того виду академічної мобільності, яка найбільше сприятиме її досягненню.

Цією проблематикою вже опікувались такі науковці, як Жидецький Ю. Ц., Ясінський Ю. Ц., Пряхіна Н. О., оцінюючи сучасні умови розвитку інституту академічної мобільності в світлі аналізу основних проблем та способів їх викорінення [1]. Практичний характер містить робота Капустник В., М'ясоєдова В., Стацак А., з яких ми почерпали рекомендації щодо розвитку академічної мобільності вітчизняними медичними ЗВО [2]. Мирончук Н. М. оцінює академічну мобільність студентів із позиції фактору інтеграції України у світовий освітній простір, відповідно більш детально вивчає офіційні програми обміну студентами, описує загальну кон'юнктуру навчальної міграції студентів країнами світу та наголошує на важливості окресленого питання, адже розвиток академічної мобільності прискорює вдосконалення освітніх технологій, підвищує інвестиційну привабливість

освітнього сектору України і в перспективі – покращить якість трудових ресурсів країни [3].

Метою статті є аналіз стану академічної мобільності для іноземних громадян-студентів медичних ЗВО та їхній вплив на якість медичної освіти України.

Виклад основного матеріалу. Концепт «академічна мобільність» у науковій літературі розкривається по-різному, проте несе в собі, як правило, єдине змістовне навантаження. Так, за загальним визначенням, під цим поняттям прийнято розуміти можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами [1, с. 52]. Якщо в одних джерелах поняття висвітлюється через призму права освітян на обмін досвідом, то в інших його трактують як комплексну діяльність, спрямовану на самовдосконалення учасників навчального процесу шляхом набуття принципово нових знань та вмінь у закордонних університетах із трансформацією та адаптацією набутого досвіду до українських реалій [4, с. 9]. Ковбатьок М. В. та Шевчук В. О. конкретизують власну позицію, зазначаючи, що академічна мобільність є здатністю провчитись один або більше семестрів в іншому закладі вищої освіти, де готують фахівців з цієї ж спеціальності, із зарахуванням дисциплін (кредитів) та періодів навчання, а також ефективніше розвивати особистий інтелектуальний потенціал [5, с. 92]. Відповідно, автори не обмежуються лише українськими чи іноземними освітніми установами, що свідчить про доцільність класифікації академічної мобільності на внутрішню та зовнішню.

Хоча більшість рис притаманних академічній мобільності характеризують її як елемент інтернаціональної освіти (виїзд певної кількості студентів задля здобуття профільної освіти за кордоном, наявність чітко встановлених термінів навчання (стажування, практики), можливість вибору найліпших варіантів здобуття освіти, реалізація програм з інтеграції іноземних студентів тощо), все ж вважаємо за доцільне застосовувати таку термінологію і стосовно обміну досвідом на локальному рівні (в межах країни, області, міста, ЗВО тощо). Цілком закономірно, що академічна мобільність має більше асоціативних зв'язків із навчанням у іноземному ЗВО, адже цей інститут в Україні почав бурхливо розвиватися паралельно із стрімкими євроінтеграційними процесами та переходом до Болонської системи. Разом з тим, недоречно нівелювати вітчизняні досягнення та практики, засновані на навчально-практичному досвіді, який безпосередньо використовується або потенційно придатний до застосування в реаліях сьогодення.

Академічна мобільність як феномен не може існувати без академічної свободи, що включає в себе незалежність і самостійність учасників освітнього процесу в ході провадження наукової та інноваційної, педагогічної діяльності, заснованої на принципах свободи слова, творчої ініціативи, поширення

інформації про результати досліджень і їх використання із урахуванням обмежень, визначених чинним законодавством [4, с. 9]. Базуючись на вищевказаному, раціональною видається думка Плинокос Д. Д. та Коваленко М. О., які вказують, що розвиток академічної мобільності продиктований необхідністю подолання національної замкнутості, інтеграції у світовий освітній простір, формування конкурентоспроможності щодо зовнішнього середовища системи освіти [6, с. 18].

Разом з тим, не можна говорити про академічну мобільність як про односторонній процес, адже Україна є акцептором студентів із багатьох країн світу. Щорічно прослідковувалась позитивна тенденція до зростання чисельності студентів в українських ЗВО і, більше того, 2019 року досягла свого апогею (понад 80 тис. студентів). Корективи в динаміку внесла світова пандемія коронавірусної хвороби (SARS-CoV-2) та повномасштабне вторгнення на територію України військ Російської Федерації, у зв'язку з чим, більшість абітурієнтів не мали можливість вступити до українських ЗВО, а студенти (в т.ч. іноземці) перейшли на дистанційну форму навчання.

Рис. 1. Іноземні студенти у закладах вищої освіти України та кількість зареєстрованих запрошень для іноземних абітурієнтів, тис. [3, с. 18]

У 2020-2021 н.р. найбільші групи іноземних студентів прибули із Індії (23.6%), Марокко (11.5%), Туркменістану (7%), Азербайджану (6%), Китаю (5.3%), Туреччини (5.1%). За даними Українського державного центру міжнародної освіти, який функціонує при Міністерстві освіти та науки, 37% від загальної кількості студентів вивчають саме медицину, близько 7% – спеціалізуються на стоматології [3, с. 19].

Академічній імміграції та еміграції сприяє лояльна державна міграційна політика. Існує низка нормативно-правових актів, орієнтованих на заохочення студентів до активного використання права на академічну мобільність. Цілі, завдання, виконання програм, спосіб зарахування балів визначає Порядок реалізації права на академічну мобільність, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 579 (Порядок) [7]. Зміни в політико-соціальной ситуації обумовили потребу внесення правок до Порядку. 13.05.2022 Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 599 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань

академічної мобільності» [8]. Зокрема, першочергово порядок поширювався на всіх учасників освітнього процесу як ЗВО, так і наукових установ. Змінами розширено перелік та включено заклади професійно-технічної освіти до числа освітніх мереж, які практикують проведення академічної мобільності; врегульовано питання отримання стипендії; деталізовано нові юридичні аспекти, які мають бути узгоджені у тематичних договорах. Форми академічної мобільності розширено. До мовного, наукового стажування і навчання за програмою додано практику, участь в семінарах та конференціях, публікації за спеціальністю та інші види.

Залежно від поставленої цілі, обирається найбільш досконалий спосіб її досягнення. Так, наукове стажування доречне тим студентами, які орієнтовані на подальшу викладацьку практику, вивчення теоретичних проблем медичної освіти. Семінари і колоквиуми доцільно організовувати в тому випадку, коли центральні проблематики, що є предметом дискусії, носять комплексний характер, відповідно у своєму рішенні потребують щось на кшталт «мозкового штурму». Як правило, це стосується питань діагностики тяжких захворювань, досі актуального питання поширення коронавірусної хвороби; питань, прямо пов'язаних із найбільш поширеними причинами смертності у світі (захворювань серцево-судинних, онкологічних, хронічних респіраторних, цукрового діабету, ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та малярії). Обмін студентами – це результат і оцінка індивідуальних досягнень, де з-поміж молоді обираються найбільш завзяті та мотивовані, які на практиці показали свої досягнення у навчанні.

Так, базуючись на Законі України «Про вищу освіту» [2], постановках Кабінету Міністрів України, ЗВО укладають на рівні університетів та інститутів положення про академічну мобільність, в яких більш детально регламентують процесуальні питання. Студенти медичних ЗВО можуть скористатися можливостями загальних міжнародних програм співпраці, такі як Erasmus +, Global UGRAD, Mevlana Exchange Programme, Tempus, Socrates [9, с. 21]; поширеною є практика укладання двосторонніх договорів між конкретними університетами, орієнтована на відповідні спеціальності. До прикладу, в рамках програми міжнародного обміну Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (м. Київ) на регулярній основі пропонує студентам спеціальності «Педіатрія» пройти річне навчання у Білостоцькому медичному університеті у Польщі, анонсовані гранти на навчання у Великій Британії, Греції, Іспанії. Поетапно розвивають мережу академічної мобільності у онлайн-форматі. Низка проектів аналогічного типу реалізована Вінницьким національним медичним університетом ім. М. І. Пирогова спільно із Бухарським державним медичним інститутом імені Абу Алі ібн Сіна (Узбекистан). Досягнення закордонних колег принципово важливі як з позиції педагогічної практики, так і в рамках тренування навиків в лабораторних умовах для студентів Львівського національного медичного університету імені

Данила Галицького; Івано-Франківський національний медичний університет орієнтований переважно на розвиток академічної мобільності для внутрішньо переміщених осіб; адаптуються під виклики сучасності студенти Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського, які завдяки співпраці із міжнародною організацією MedGlobal проводять навчання з питань діагностики і лікування воєнних травм.

Цікавим для інших ЗВО є досвід закладів вищої освіти Харківського регіону. Ці заклади вищої освіти проводять активну роботу з налагодження взаємовідносин не лише із закордонними навчальними закладами, але й з клінічними установами. Починаючи із 2016 року, Харківський національний медичний університет реалізував низку проектів із більше ніж 25 європейськими ЗВО, практикуючи літні школи (формат виробничої практики), короткострокові курси, семестрове навчання. У такий спосіб вдалося залучити 3 % від загальної кількості студентів до програм обміну досвідом, і це лише на міжнародному рівні. Враховано міжнародні освітні стандарти в галузі медичної освіти, розроблено нові навчальні плани, окреслено способи забезпечення обміну студентами [10, с. 36-37].

Власне вітчизняний досвід показує, що особливістю академічної мобільності XXI ст. є не лише здатність даного процесу позитивно вплинути на підвищення професійної компетентності студентів, але й в оперативному порядку відтреновувати практично необхідні навички діагностики, лікування, екстреного та планового оперування тощо.

Нормативно-правова регламентація та організаційні засади забезпечення академічної мобільності не позбавлені деяких недоліків. Розглянемо їх детальніше.

Щодо змін у Порядку, то варто відзначити, що у списку потенційних учасників академічної мобільності відсутні здобувачі ступеня молодшого бакалавра, тоді як до попередньої редакції вони були включені. Як недолік, вважаємо відсутність вказівки на громадян України, які навчаються (працюють) у іноземних ЗВО та прагнуть брати участь в програмах обміну із українськими ЗВО. Такий інструмент є ефективним з точки зору зворотної інтелектуальної міграції, побудови взаємовідносин на партнерських засадах. Дискусійним залишається питання окреслених видів академічної мобільності, що містяться в блоці «інші форми». Участь у конференціях, семінарах, публікації в українських та іноземних фахових виданнях не обумовлюють потребу в укладанні договірних відносин (виняток – авторський договір). Відповідно, вважаємо за доцільне повторно переглянути раціональність закріплення вказаної норми у нормативно-правовому акті.

Організаційний блок проблем, що виникає в ході забезпечення належного проведення академічної мобільності, містить:

1. Відсутність повноцінної інформаційно-роз'яснювальної кампанії з питань можливості участі у програмах мобільності. Як правило, студенти

поверхово обізнані у найбільш популярних міжнародних програмах, відомості про які містяться на веб-сторінках ЗВО. Разом з тим, невчасне оновлення даних, відсутність належної тематичної реклами, необізнаність у можливостях і перевагах грантів, вимогах до їх отримання, фінансування періоду мобільності, доступні соціальні послуги, умови зарахування кредитів – нівелюють потенціал згаданого інституту в освітній системі як такій.

2. Недостатня мотивація студентів. Ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» декларує єдині стандарти до навчання в межах кожної спеціальності [2]. Академічна мобільність і міграція до іноземного ЗВО передбачає здачу іспитів в обох освітніх закладах, проте надмірні бюрократичні процеси, додаткові фінансові затрати, організаційні неузгодженості, як влучно зауважує Жидецький Ю. Ц. та Ясінський В. П., конвертують академічну мобільність у «освітній туризм» [11, с. 2].

3. Феномен «brain drain» (відтік молодих кадрів для реалізації трудового потенціалу за кордон) є чи не найбільшою проблемою українського суспільства на ринку праці. Особливо це стосується сфери охорони здоров'я. Сутність академічної мобільності орієнтована на поліпшення знань майбутніх фахівців-медиків для їхньої подальшої імплементації та використання у своїй країні. Проте, суттєвий дисбаланс в оплаті праці, корупція, застаріле матеріально-технічне обладнання (зокрема, у державних клініках) змушують студентів розглядати варіанти працевлаштування в інших країнах світу.

Викоринення вищеокреслених та потенційних проблем має розпочинатися із менеджменту соціальних мереж (Telegram, Facebook, Viber, Instagram) та офіційних веб-сайтів медичних ЗВО, що мають систематично оновлювати інформацію про наявні програми. Університетські комунікаційні засоби (журнали, вісники, сайти студентських бібліотек) поширюють та рекламують відомості у звичному для студентів форматі. Не менше, ніж 2 рази на рік доцільно проводити семінари, присвячені процесуальним особливостям участі студентів у проектах академічної мобільності, а матеріали, сформовані на основі вказаних заходів – розміщувати у вільному доступі. До таких проектів доречно залучати студентів, які мають досвід академічної мобільності і на власному прикладі готові поділитися емоціями та знаннями. Широка інформаційна кампанія буде більш результативною, якщо супроводжуватиметься візуально структурованою інформацією: буклетами, плакатами, брошурами, пам'ятками.

Студенти, задіяні у програмах академічної мобільності, мають інтенсивно вивчати іноземну мову, що буде основним засобом спілкування із закордонними колегами. ЗВО опікуються цими питаннями, тому більшість установ пропонує покращувати знання англійської, французької, німецької та інших мов в рамках університетських курсів. Добре мотивований студент має усвідомлювати всю відповідальність такого кроку, тому не менш вагому роль відіграє самоосвіта й прагнення до саморозвитку. При підготовці до участі у

конкурсному відборі студентам-медикам стануть в нагоді тематичні цифрові ресурси. До прикладу, на основі англomовного матеріалу, розміщеного на платформі TED, можна тренувати професійну англійську мову та говоріння; поліпшити навички читання – щоденно ознайомлюючись із актуальними статтями онлайн видання The New England Journal of Medicine, Cureus, The Lancet, електронній версії World Medical Journal, офіційному веб-сайті National Center for Biotechnology Information тощо. Агрегаторами наукового матеріалу, який вартий уваги, залишаються українські та іноземні платформи Prometheus, Coursera, ПостНаука, Hippocrates, DoctorThinking Webischool, УкрМедІнфо (ініціатори проекту роблять акцент на аудіовізуальній формі подачі інформації).

Мобільність надає широкі можливості для молоді, вирішуючи навчальні (формування міждисциплінарних компетентностей, здобуття конкретних специфічних знань, знайомство із науковими та освітніми традиціями, поліпшення навиків комунікації та (у більшості випадків) опанування нової мови) та особистісні (нові знайомства за колом професійних інтересів, перспективи побудови подальшої кар'єри, пошук нових можливостей для обміну досвідом, реалізація бажання змін у власному житті, подорожі) питання. При підготовці іноземних студентів медичного ЗВО в рамках програм академічної мобільності насамперед увага приділяється комунікативному чиннику. На практиці бачимо, що саме недостатнє володіння іноземною мовою стає суттєвим бар'єром у спілкуванні із викладачами, адміністрацією, колегами і, як наслідок – негативно впливає на успішне засвоєння дисциплін. Соціокультурний чинник важливий із позиції інтеграції в освітній простір, особливості побуту і культури нового місця проживання, розуміння специфіки менталітету представників інших країн. На кількість тих зусиль, які студент-іноземець докладає в процесі проходження короткострокового чи довгострокового навчання здійснює прямий вплив мотиваційний фактор, саме тому важливо створити сприятливе освітнє середовище, щоб студенти були максимально зацікавлені в успішному результаті такого обміну досвідом (використання сучасних викладацьких технологій по типу інтерактивних лекцій, методу кейсів, мозкового штурму, залучення до медичної практики, реалізація творчих колективних проектів).

Висновки. Досягнення належного, дієвого рівня академічної мобільності між студентами медичних ЗВО в Україні та світі можливо за умови удосконалення нормативно-правової бази, створення продуктивної та злагодженої системи на організаційно-економічному рівні й пошуку таких партнерів (українських та іноземних ЗВО, приватних і державних закладів охорони здоров'я), які виявлятимуть готовність і будуть зацікавлені в академічному обміні. Окремі навчальні установи України роблять успішні кроки в напрямку розвитку вищезазначеного сегменту, проте головна проблематика зводиться до відсутності єдиної комплексної системи

загальнодержавного рівня, що дала б поштовх для стимулювання молоді переймати досвід колег та впроваджувати його у власну лікарську практику. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у аналізі програм академічної мобільності для викладацького складу медичних ЗВО.

Література:

1. Антонов А. В. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2015. Вип. 2. С. 50-60.
2. Закон України «Про вищу освіту». Освіта в Україні. Нормативна база (2-е вид.). К.: КНТ, 2014. 165 с.
3. Міграція в Україні: цифри і факти. За ред. Малиновської О. МОМ ООН Міграція. 2021. 24 с. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-ukr_web.pdf (дата звернення: 23.10.2022)
4. Академічна мобільність викладача закладу вищої освіти: методичні рекомендації для студентів спеціальності «Дошкільна освіта». М. І. Олійник, К. С. Кузнєцова, Т. А. Колтунович, І. Р. Перепелюк. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2019. 140 с.
5. Ковбатук М. В., Шевчук В. О. Академічна мобільність студентів в умовах розвитку освітніх інтеграційних процесів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. Випуск 30. С. 92-97.
6. Плинокос Д. Д. Академічна мобільність в контексті підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2018. Вип. 33. С. 17-24.
7. Порядок реалізації права на академічну мобільність: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-p#Text> (дата звернення: 12.10.2022)
8. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності: постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2022 № 599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-p#Text> (дата звернення: 14.10.2022)
9. Мирончук Н. М. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий освітній простір. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. праць за ред. проф. С. С. Вітвицької, доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 20-24.
10. Капустник В., М'ясоєдов В., Сташак А. Академічна мобільність як один із вимірів інтернаціоналізації: досвід Харківського національного медичного університету. Організація та управління. Новий Колегіум. 2021. № 1. С. 35-40.
11. Жидецький Ю. Ц., Ясінський Ю. Ц., Пряхіна Н. О. Особливості розвитку академічної мобільності в сучасних умовах. Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід: матеріали Міжнародної конференції. Дніпро-Гельсінкі, 2018. С. 108-114.

References:

1. Antonov, A. V. (2015). Derzhavne rehuljuvannja procesu aktyvizaciji akademichnoji mobilnosti [State regulation of the process of activation of academic mobility]. Visnyk Nacionaljnogho universytetu cyviljnogho zakhystu Ukrainy. Serija: Derzhavne upravlinnja – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public administration, 2, 50-60 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro vyshhu osvitu». Osvita v Ukraini. Normatyvna baza (2-e vyd.) [Law of Ukraine «On Higher Education». Education in Ukraine. Normative base (2nd ed.)]. K.: KNT, 2014. 165 s. [in Ukrainian].

3. Migracija v Ukrajinі: cyfry i fakty [Migration in Ukraine: figures and facts]. Za red. Malynovskojki O. MOM OON Migracija. 2021. 24 s. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-ukr_web.pdf (data zvernennja: 23.10.2022) [in Ukrainian].
4. Akademichna mobilnistj vykladacha zakladu vyshhoji osvity: metodychni rekomendaciji dlja studentiv specialnosti «Doshkilna osvita» [Academic mobility of a teacher at a higher education institution: methodological recommendations for students of the «Preschool Education» specialty]. M. I. Olijnyk, K. S. Kuznjecova, T. A. Koltunovych, I. R. Perepeljuk. Chernivci: Vydavnychyj dim «RODOVID», 2019. 140 s. [in Ukrainian].
5. Kovbatjuk, M. V., Shevchuk, V. O. (2020). Akademichna mobilnistj studentiv v umovakh rozvytku osvitnikh integracijnykh procesiv [Academic mobility of students in the context of the development of educational integration processes]. Naukovyj visnyk Uzhhorodskogo nacionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, 30, 92-97 [in Ukrainian].
6. Plynokos, D. D. (2018). Akademichna mobilnistj v konteksti pidvyshhennja konkurentospromozhnosti systemy vyshhoji osvity [Academic mobility in the context of increasing the competitiveness of the higher education system]. Naukovi praci Kirovohrads'kogo nacionalnogo tekhnichnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences, 33, 17-24 [in Ukrainian].
7. Porjadok realizaciji prava na akademichnu mobilnistj: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinjy vid 12.08.2015 № 579 [Procedure for realizing the right to academic mobility: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.08.2015 № 579]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-p#Text> (data zvernennja: 12.10.2022) [in Ukrainian].
8. Pro vnesennja zmin do dejakych postanov Kabinetu Ministriv Ukrajinjy shhodo vrehuljuvannja pytanj akademichnoji mobilnosti: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinjy vid 13.05.2022 № 599 [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the settlement of academic mobility issues: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 13.05.2022 № 599]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-p#Text> (data zvernennja: 14.10.2022) [in Ukrainian].
9. Myronchuk, N. M. (2014). Akademichna mobilnistj jak faktor integraciji Ukrajinjy u svitovij osvitnij prostir [Academic mobility as a factor of Ukraine's integration into the world educational space]. Modernizacija vyshhoji osvity v Ukrajinі ta za kordonom – Modernization of higher education in Ukraine and abroad: zb. nauk. pracj za red. prof. S. S. Vitvyc'koi, doc. N. M. Myronchuk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 20-24 [in Ukrainian].
10. Kapustnyk, V., M'jasojedov, V., Stashhak, A. (2021). Akademichna mobilnistj jak odyz iz vymiriv internacionalizaciji: dosvid Kharkivskogo nacionalnogo medychnogo universytetu [Academic mobility as one of the dimensions of internationalization: the experience of Kharkiv National Medical University]. Orghanizacija ta upravlinnja. Novyj Koleghium – Organization and management. New Collegium, 1, 35-40 [in Ukrainian].
11. Zhydec'kyj, Ju. C., Jasins'kyj, Ju. C., Prjakhina, N. O. (2018). Osoblyvosti rozvytku akademichnoji mobilnosti v suchasnykh umovakh [Peculiarities of the development of academic mobility in modern conditions]. Innovacijni tekhnologiji v nauci ta osviti. Jevropejs'kyj dosvid: materialy Mizhnarodnoji konferenciji – Innovative technologies in science and education. European experience: materials of the International Conference, Dnipro-Gheljsinki, 108-114 [in Ukrainian].

УДК 378:371.315:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-374-381](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-374-381)

Филипська Віта Іванівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов факультету № 4, Харківський національний університет внутрішніх справ, Пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, тел.: (057) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0003-0497-7196>

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті розкрито проблему використання особистісно-орієнтованого підходу під час викладання іноземної мови професійного спрямування у вищих навчальних закладах освіти України. Визначено наукові передумови виникнення та сучасне розуміння понять «традиційний підхід до вивчення іноземної мови», «особистісно-орієнтований підхід до навчання іноземних мов». У статті наголошується, що відбулася зміна мети навчання й виховання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості людини. Проаналізовано вимоги до змісту особистісно-орієнтованої освіти, так як саме від правильно вибудованого змісту значною мірою залежить ефективність особистісно орієнтованої освіти. У статті розкрито принципи особистісно-орієнтованого підходу до навчання іноземних мов. У роботі детально схарактеризовано реалізацію даного підходу в усному та писемному мовленні. Виокремлено методики, які допомагають реалізувати особистісно-орієнтоване навчання іноземної мови професійного спрямування, а саме - проектна методика та інформаційно-комунікаційні технології навчання. Особистісно-орієнтований підхід до навчання професійно-орієнтованого англійського письма розглядається у статті з позиції використання елементів дистанційного навчання, досліджено практичні поради педагогів. З'ясовано, що для того, щоб навчання було ефективним, слід орієнтуватися на особистість студента, його реальні потреби і мотиви, диференціювати завдання, враховуючи тип мовно-слухової, мовно-зорової уваги та тип пам'яті студента. Визначено перспективи подальших досліджень, які мають бути спрямовані на визначення результативності набутих знань на практичних заняттях з навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» з використанням особистісно-орієнтованого навчання та визначення психологічних показників щодо того, як таке навчання впливає на емоційний стан студентів.

Ключові слова: особистісно-орієнтований підхід, іноземна мова професійного спрямування, викладання, навчання, особистість.

Fylypska Vita Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Faculty No. 4, Kharkiv National University of Internal Affairs, Leva Landau Ave., 27, Kharkiv, tel.: (057) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0003-0497-7196>

PERSON-CENTERED APPROACH WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

Abstract. The article reveals the problem of using a person-centered approach when teaching a foreign language for specific purposes in higher educational institutions of Ukraine. The scientific prerequisites for the emergence and modern understanding of the concepts «teacher-centered approach to learning a foreign language», «a person-centered approach when teaching a foreign language» have been determined. The article emphasizes that there has been a change in the goal of education and upbringing, the role of which is not a collection of knowledge, abilities and skills, but the free development of a person's personality. The requirements for the content of person-centered education are analyzed, since the effectiveness of person-centered education largely depends on the correctly constructed content. The article reveals the principles of a person-centered approach to teaching foreign languages. The work describes in detail the implementation of this approach in oral and written communication. Techniques are found out, which help to implement learner-centered training of a foreign language in a professional direction, namely, project methodology, information and communication technologies of education. In the person-centered approach to teaching writing is considered in the article from the standpoint of using elements of distance learning, practical advice of teachers is explored. It was found that for teaching to be effective it is necessary to focus on the personality of the student, his real needs and motives, to differentiate tasks, taking into account the type of speech-auditory, speech-visual attention and the type of memory of the student. Prospects for further research have been determined, which should be aimed at determining the effectiveness of acquired knowledge in practical classes in the academic discipline «Foreign language for specific purposes» using person-centered training and determining psychological indicators of how such training affects the emotional state of students.

Keywords: person-centered approach, foreign language for specific purposes, teaching, learning, personality.

Постановка проблеми. Актуальність особистісно-орієнтованого навчання зумовлена необхідністю кардинальних змін в змісті освіти та у технології освітнього процесу, який є, на сьогодні, своєрідним симбіозом навчання та навчально-пізнавальної діяльності. Саме за цього необхідно змінити підходи до організації підготовки майбутнього вчителя, забезпечити

формування професійно-компетентного та особистісно розвиненого педагога, здатного до творчих, нестандартних рішень [10, с.68].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові передумови виникнення та сучасне формування особистісного підходу (learner-centered), поступово визначались у дослідженнях таких учених, як К.О. Абульханової-Славської, О.Г. Асмолова, І.Д.Беха, В.В. Давидова, І.С. Якиманської та інших.

У спеціальній галузі психології, педагогіки та професійної підготовки важливі передумови становлення особистісного підходу розроблялись у дослідженнях А.М. Алексюка, І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало, О.М. Пехоти та ін.

Тема використання особистісно-орієнтованого підходу, як запорука професійної компетентності викладача, не нова у вітчизняній педагогіці. Різні аспекти означеної проблеми розглянуто у працях сучасних учених: визначення засобів особистісно орієнтованого навчання і виховання (І. Бех, В. Давидов, О. Бондаревська, О. Савченко, О. Алексюк та ін.), формування творчої особистості (В. Андреєва, Н. Гузій, Д. Богоявленська та ін.), проблема цілісності освітнього процесу (Л. Вовк, В. Бондар, С. Сисоєва, В. Козаков, В. Паламарчук, М. Скаткін та ін.), формування професійних цінностей (Л. Хоружа, О. Сухомлинська, В. Моляко, Н. Калиниченко, В. Радул, Т. Левченко, В. Анненков, Л. Ломако, Г. Сагач, та ін.), обґрунтування методологічних підходів до розв'язання завдань розвитку кваліфікаційної спроможності вчителя-словесника в умовах особистісно орієнтованої освіти (А. Алексюк, М. Поташник, С. Гончаренко, М. Євтух, Н. Ничкало, М. Шкодін), витоки особистісно орієнтованої освіти в історії української педагогіки (А. Віденко, Н. Гоцкало, В. Бучкіська, Ю. Новгородська).

Мета статті – дослідження питання особистісно-орієнтованого підходу під час викладання іноземної мови професійного спрямування у вищих навчальних закладах освіти України.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками зріс попит на викладання професійно-орієнтованої мови (мови за фахом). Це пояснюється тим, що в усьому світі скорочується кількість слухачів, які вивчають іноземну мову задля загальної, неділової та непрофесійної комунікації. Як освітяни, так і дорослі слухачі все частіше приходять до висновку про доцільність практичного викладання та вивчення іноземної мови. Таким чином, збільшення годин професійно орієнтованої іноземної мови, тобто мови за фахом, є потребою часу [3, с.102]. Крім того, за умов усвідомленого переходу від традиційного підходу вивчення іноземної мови до особистісно-орієнтованого студент стає суб'єктом власного особистісного та професійного розвитку. Під традиційним підходом учений Н. Ромашев має на увазі так званий “teacher centered approach”, тобто такий підхід, за якого в центрі навчального процесу був учитель, викладач, який повідомляв студентам готові істини. Цей підхід не передбачав співробітництва викладача зі студентами. За часів перебудови, коли держава проголосила себе “відкритою” і насправді відкрила дорогу

експериментам, пошукам нових шляхів удосконалення освіти, впровадженню нових освітніх технологій, неабиякого поширення набув так званий “learner-centered approach”, який передбачав центром навчального процесу зробити учня, студента, того, хто вчиться. Такий підхід вимагав спілкування викладача зі студентами як з рівними собі. Оскільки ні викладач, ні студент психологічно не були готові до рівноправного спілкування, підхід, у центрі якого було поставлено учня чи студента, почав “сходити на нівець”, не даючи бажаних результатів. Саме тоді прийшов новий для нас, але дуже поширений у Європі “person-centered approach” – особистісно орієнтований підхід, за якого для успішного розвитку процесу навчання однаково важлива як і особистість вихованця, так і особистість викладача, кожен з них стає суб’єктом власного розвитку [2].

В умовах гуманізації освітнього процесу в цілому, на думку Н. Ромашева, доцільним є використання можливостей іноземної мови для формування особистості студентів. Відбувається зміна мети навчання й виховання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості людини [2].

На засадах особистісно орієнтованого підходу А. Недял [6] визначає такі принципи особистісно-орієнтованого навчання:

- формування позитивної навчальної мотивації студентів;
- зв’язок життєвого досвіду студента, його знань, умінь, навичок з навчальним матеріалом для забезпечення мотивації навчання;
- урахування інтересів та нахилів студентів у визначенні мети, виборі ефективних форм, методів та інших дидактичних елементів заняття;
- вивчення мови відбувається не багаторазовим повторенням, зазубрюванням матеріалу;
- створення на занятті умов для індивідуального ментального або розумового досвіду кожного студента;
- організація суб’єкт-суб’єктного навчання;
- забезпечення діяльнісного підходу до організації навчального процесу;
- формування ефективних прийомів самооцінки.

Ефективність особистісно орієнтованої освіти значною мірою залежить від правильно вибудованого її змісту, до якого ставлять такі вимоги:

- навчальний матеріал повинен забезпечувати виявлення змісту суб’єктивного досвіду слухача, в т. ч. досвіду його попереднього навчання;
- виклад знань викладачем (у підручнику) повинен бути спрямований не лише на розширення їх обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення, а й на постійне перетворення набутого суб’єктивного досвіду кожного слухача;
- у процесі навчання необхідне постійне узгодження досвіду слухачів з науковим змістом здобутих знань;

– активне стимулювання слухачів до самоцінної діяльності, можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження;

– конструювання і організація навчального матеріалу у такий спосіб, щоб слухач сам вибирав зміст, вид і форму при виконанні завдань, розв'язуванні задач тощо [9, с. 17].

Згідно з дослідженням Н. Ромашева основний зміст впровадження особистісного підходу до навчання іноземних мов полягає у формуванні комунікативної компетенції, яка складається з трьох основних видів: мовленнєвої, мовної та соціокультурної [2]. Канюк О. визначає особистісно орієнтований підхід як технологію навчання у співпраці, тобто робота в парі або групі, яка допомагає налагоджувати контакт та працювати в команді, виробляти колективне рішення і, як результат, – активно взаємодіяти під час заняття [4, с.121].

Цілком очевидно, що реалізувати цей підхід можливо лише в тому випадку, якщо система навчання предмета буде максимально орієнтована на особистість студента, його реальні потреби і мотиви [8, с.117].

Сучасні методики навчання в співробітництві, проектна методика з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), допомагають реалізувати особистісно орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію і диференціацію навчання з урахуванням здібностей студента, рівня їх знань, інтересів і нахилів. Нині використання ІКТ в іншомовній підготовці значно змінило підходи до розробки навчальних матеріалів. На відміну від традиційного, інтерактивне навчання на основі мультимедійних програм дозволяє повніше реалізувати комплекс дидактичних, педагогічних, психологічних і методичних принципів, робить процес пізнання цікавішим і більш творчим. Таким чином, можливості врахування рівнів мовної підготовки студентів і розробки різнорівневих завдань слугують основою для реалізації принципу індивідуалізації та диференціації навчання. При цьому забезпечується дотримання принципу посиленості труднощів і доступності завдань, враховується індивідуальний темп студента. Крім того, використання ІКТ в іншомовній підготовці передбачає активність самого студента в процесі засвоєння знань. Безперечно, новий вид пізнавальної діяльності виключає пасивне сприйняття інформації і сприяє розвитку пізнавальної активності, формуванню вмінь самостійно поповнювати знання, здійснювати пошук і орієнтуватися в потоці інформації [8, с.118].

В організованому мовному спілкуванні відбувається розвиток уміння слухати як головної умови удосконалювання міжособистісної взаємодії, а також уміння корисної в деяких випадках мовчазної реакції. Засвоюються мовні функції повідомлення, з'ясування, тлумачення, коментування, контраргументування, додавання, указівки, припущення та інше. У спеціально організованих вправах тренуються швидкість мови, інтонація, тембр голосу, міміка, пози і жести, розташування учасників спілкування в міжособистісному просторі [1].

Погоджуємось з точкою зору Б.Лабінською, яка стверджує, що добираючи і розподіляючи навчальний матеріал потрібно врахувати тип мовної уваги студента, щоб забезпечити його посильним навантаженням. Студенти із середнім рівнем актуалізації мовно-слухової як і мовно-зорової уваги потребують додаткового підходу. Студентам із низьким рівнем мовно-слухової уваги необхідна зорова опора (друкований текст, зображальна наочність). Важливо добрати градуйований для кожного студента матеріал [1].

Практичні завдання можуть бути досить різноманітними: від читання й аудіювання з розумінням оголошень, реклам, заголовків, викладу нескладних прохань і формулюванням коротких відповідей до перекладу фахового тексту, невеликого реферату за спеціальною статтею, самостійних висловлювань орієнтованих на специфіку професії тощо [1].

Н. Дичка звертає увагу і на той факт, що з позицій особистісно-орієнтованого підходу до навчання професійно-орієнтованого англomовного письма з елементами дистанційного навчання необхідно врахувати індивідуально-психологічні особливості студента, до яких відносять його мислення, пам'ять, сприйняття, увагу, інтелект, мотиви навчання та інтереси [5, с. 507]. Участь у комунікативній діяльності можлива лише у тому випадку, коли у довготривалій пам'яті (свідомості) людини міцно зберігаються мовні засоби. Існують різні типи пам'яті. Одні студенти краще запам'ятовують предмети (образна пам'ять), інші — слова (вербальна пам'ять). Оскільки у кожній групі є студенти з різним типом пам'яті і мовної уваги, викладач враховує ці аспекти у своїй професійній діяльності. Наприклад, студентам з низьким рівнем мовної уваги краще пропонувати зорову опору (текст, відеоматеріал, схеми) [8, с.117].

Крім того, слід враховувати професійну спрямованість іноземної мови. У. Кецик-Зінченко зазначає, що для викладання іноземної мови професійного спрямування викладач повинен уміло відбирати найбільш ефективні шляхи семантизації іншомовної лексики, керуючись загально-методичними принципами та критеріями щодо її відбору, а саме: професійної спрямованості; адекватності навчального матеріалу цілям навчання; частотності; практичної необхідності; тематичності. Зазначені критерії відбору фахової лексики лежать у площині цілей і завдань методики професійно орієнтованого навчання іноземної мови та формування лексичної компетенції. Наприклад, критерій професійної спрямованості відбору термінологічної лексики проявляється в тому, що кожна лексична одиниця розглядається з точки зору її подальшого використання в темах, які близькі до професійної діяльності майбутніх фахівців. Відібрані згідно цього критерію лексичні одиниці повинні надавати студентам можливість виконувати передбачені програмними документами навчальні завдання (читати автентичні спеціальні тексти і проводити їх обговорення, готувати доповіді й виступати на студентських наукових конференціях тощо). Критерій адекватності навчального матеріалу передбачає відбір таких лексичних одиниць, які адекватні своєму

призначенню щодо надання можливості студентам правильно висловити свою думку або аргументувати її, вживаючи саме той термін, який коректно передає думку і який точно позначає відповідне поняття. Керуючись критерієм частотності, слід пам'ятати про те, що відбір лексичних одиниць повинен відповідати не загальній частотності, а частотності мовленнєвого завдання у конкретній ситуації. Критерії практичної необхідності та тематичності є важливими для задоволення прагматичних потреб студентів та здійснення міжпредметних зв'язків [3, с.104-105].

Висновки. На підставі вивчення проблеми особистісно-орієнтованого підходу у викладанні іноземної мови професійного спрямування можна зробити висновки про те, що сьогодні спрямованість на мовну особистість студента — важливий принцип іншомовного навчання. В аспекті перспектив подальших досліджень можна окреслити такі: проведення експерименту в площині визначення результативності набутих знань на практичних заняттях іноземної мови професійного спрямування з використанням особистісно-орієнтованого підходу та визначення психологічних показників щодо того, як таке навчання впливає на емоційний стан студентів.

Література:

1. Омельчук О.В. Особистісно – орієнтований підхід в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін – основа формування професійної компетентності майбутнього учителя фізичної культури / О.В. Омельчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 8. – С.68 –70.
2. Кецик-Зінченко У. Особливості професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей / У. Кецик-Зінченко // Молодь і ринок. – 2019. – №2 (176). –С.101–106.
3. Ромашева Н.В. Використання особистісно-орієнтованих технологій у навчанні іноземних мов / Н.В. Ромашева // Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 52. – С. 351–355.
4. Недял А. Особистісно орієнтований підхід в аспекті професійної компетентності вчителя-словесника / А Недял // Післядипломна педагогічна освіта. – 2022. – №1-2. – С. 44–47.
5. Березнева І. М., Філатова Л.С. Особливості застосування особистісно орієнтованого підходу до навчання іноземної мови курсантів військових ЗВО // Тези доповідей Міжвузівського науково-методичного семінару «Від традицій до інновацій в навчанні іноземних мов у закладах вищої освіти». – Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2022 – С.15–18.
6. Канюк О. Особливості викладання англійської мови для студентів немовних спеціальностей / О. Канюк // Український Педагогічний журнал. – 2020. – №2. – С.117–122.
7. Прадівляний М. Г. Використання особистісно орієнтованого підходу у формуванні готовності до іншомовного професійного спілкування студентів технічних спеціальностей / М. Г. Прадівляний // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – № 4. – С.115–119.
8. Лабінська Б.І. Особистісно-орієнтований підхід у викладанні іноземної мови професійного спрямування / Б.І. Лабінська // Педагогічні науки. Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. –Вип. 20.4. – С. 318–321.
9. Дичка Н.І. Особистісно-орієнтований підхід у навчанні англійської мови професійно орієнтованого письма // The 5th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations» (January 27-29, 2021). – Canada, Toronto: Perfect Publishing, 2021 – С. 506–511.

References:

1. Omelchuk, O.V. (2010). Osobystisno – oriientovanyi pidkhdid v protsesi vyvchennia pryrodnycho-naukovykh dystsyplin – osnova formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho uchytelia fizychnoi kultury [A personal-centered approach in the process of studying natural and scientific disciplines is the basis for the formation of the professional competence of a future physical education teacher]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 8, 68–70 [in Ukrainian].
2. Ketsyk-Zinchenko, U. (2019). Osoblyvosti profesiino-oriientovanoho navchannia inozemnoi movy studentiv nemovnykh spetsialnosti [Peculiarities of professional-oriented foreign language training for students of non-language majors]. *Molod i rynek – Youth and Market*, 2 (176). – S.101–106 [in Ukrainian].
3. Romasheva, N.V. (2009). Vykorystannia osobystisno-oriientovanykh tekhnolohii u navchanni inozemnykh mov [The use of person-centered technologies in teaching foreign languages]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 52, 351–355 [in Ukrainian].
4. Nedial, A. (2022). Osobystisno oriientovanyi pidkhdid v aspekti profesiinoi kompetentnosti vchytelia-slovesnyka [A personal-centered approach in the aspect of the professional competence of a lexicographer]. *Pisliadyplomna pedahohichna osvita – Post-graduate pedagogical education*, 1-2, 44–47 [in Ukrainian].
5. Berezneva, I. M., & Filatova L.S. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia osobystisno oriientovanoho pidkhdodu do navchannia inozemnoi movy kursantiv viiskovykh ZVO [Peculiarities of the application of a person-oriented approach to foreign language teaching of military higher education students]. *Tezy dopovidei Mizhvuzivskoho naukovo-metodychnoho seminaru «Vid tradytsii do innovatsii v navchanni inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity» – Proceedings of the International scientific and methodical seminar "From traditions to innovations in teaching foreign languages in institutions of higher education"*. (pp. 15-18). Kharkiv: Natsionalna akademiia Natsionalnoi hvardii Ukrainy [in Ukrainian].
6. Kaniuk, O. (2020). Osoblyvosti vykladannia anhliiskoi movy dlia studentiv nemovnykh spetsialnosti [Peculiarities of English language teaching for students of non-language disciplines]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 117–122 [in Ukrainian].
7. Pradivliannyi, M. H. (2016). Vykorystannia osobystisno oriientovanoho pidkhdodu u formuvanni hotovnosti do inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia studentiv tekhnichnykh spetsialnosti / M. H. Pradivliannyi [The use of a personal-centered approach in the formation of readiness for foreign language professional communication of students of technical specialties]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu – Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*, 4, 115–119 [in Ukrainian].
8. Labinska, B.I. (2010). Osobystisno-oriientovanyi pidkhdid u vykladanni inozemnoi movy profesiinoho spriamuvannia [Person-centered approach in teaching a foreign language of special purposes]. *Pedahohichni nauky. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Pedagogical sciences. Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 20.4, 318–321 [in Ukrainian].
9. Dychka, N.I. (2021). Osobystisno-oriientovanyi pidkhdid u navchanni anhlomovnoho profesiino oriientovanoho pysma [A person-centered approach in teaching English professionally oriented writing]. *The 5th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations»*. (pp. 506-511). Canada, Toronto: Perfect Publishing [in Ukrainian].

УДК 378.147-322+378.14+378.126

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-382-390](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-382-390)

Чжан Їн аспірант кафедри хореографії та музично-інструментальної підготовки, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0000-0002-7885-1716>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПІДЛІТКІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДИТЯЧОЇ МУЗИЧНОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджується проблема розвитку умінь міжособистісної взаємодії у підлітків в полікультурному середовищі дитячої музичної школи. Автор доводить, що полікультурне освітнє середовище розуміється як сукупність культурних, духовних та матеріальних умов існування та діяльності суб'єктів педагогічного процесу, в яких знаходять відображення культурне різноманіття суспільства та характер відносин між вчителями, учнями, їх батьками, що представляють різні етнічні та інші соціальні групи (мовні, конфесійні, вікові, тендерні тощо).

Визначається, що полікультурне середовище дитячої музичної школи інтегрує всі зазначені компоненти на творчо-діяльній основі та має низку характерних особливостей: спрямованість навчання на освоєння художньої культури свого та інших народів, використання різноманітних форм спільної діяльності учнів з культурними відмінностями, включеність до творчого процесу викладачів, батьків та інших членів сімей учнів. Зазначені особливості сприяють виникненню різноманітних взаємозв'язків та взаємовідносин між представниками різних культур у мікро-, мезо-, макросередовищах на особистісному, діловому та соціально-рольовому рівнях, що створює сприятливі умови для розвитку умінь міжособистісної взаємодії у підлітків.

Доводиться, що вміння міжособистісної взаємодії у підлітків у полікультурному середовищі дитячої музичної школи – це освоєні учнями способи виконання дій, володіння якими забезпечує позитивне сприйняття художньої культури різних народів, встановлення толерантних відносин у багатонаціональному учнівському колективі та досягнення результативності у спільній творчій діяльності. Показано, що сензитивним періодом для розвитку умінь міжособистісної взаємодії є підлітковий вік, коли спілкування стає провідною діяльністю дітей, активізуються процеси соціальної перцепції та рефлексії, у поведінці явно проявляється прагнення до групових форм життєдіяльності, формується усвідомлене ставлення до свого та чужого.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, полікультурне середовище, підлітковий вік, учні дитячої музичної школи, музична підготовка.

Zhang Yin Graduate student of the department of choreography and music and instrumental performance of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0000-0002-7885-1716>

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF INTERPERSONAL INTERACTION AMONG ADOLESCENTS IN A POLY CULTURAL ENVIRONMENT CHILDREN'S MUSIC SCHOOL

Abstract. The article examines the problem of developing interpersonal skills among teenagers in the multicultural environment of a children's music school. The author proves that a multicultural educational environment is understood as a set of cultural, spiritual, and material conditions of existence and activity of the subjects of the pedagogical process, which reflect the cultural diversity of society and the nature of relations between teachers, students, and their parents, who represent different ethnic and other social groups (language, confessional, age, tender, etc.).

It is determined that the multicultural environment of the children's music school integrates all the above-mentioned components on a creative and active basis and has a number of characteristic features: the focus of learning on the development of the artistic culture of one's own and other peoples, the use of various forms of joint activity of students with cultural differences, the involvement of teachers in the creative process, parents and other members of students' families. The specified features contribute to the emergence of various relationships and relationships between representatives of different cultures in micro-, meso-, macro-environments at the personal, business and social-role levels, which creates favorable conditions for the development of interpersonal interaction skills in adolescents.

It is proven that the skills of interpersonal interaction among teenagers in the multicultural environment of a children's music school are the methods of performing actions mastered by students, the mastery of which ensures a positive perception of the artistic culture of different peoples, the establishment of tolerant relations in a multinational student body, and the achievement of results in joint creative activities. It is shown that adolescence is a sensitive period for the development of interpersonal interaction skills, when communication becomes the leading activity of children, the processes of social perception and reflection are activated, the desire for group forms of life is clearly manifested in behavior, and a conscious attitude towards one's own and others is formed.

Keywords: interpersonal interaction, multicultural environment, adolescence, children's music school students, musical training.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві особистість дитини стикається з численними психологічними проблемами, що пов'язані з необхідністю інтегруватися в соціально-культурне середовище, знаходити шляхи та способи взаємодії з однолітками і соціальним оточенням. Ці проблеми багаторазово посилюються в полікультурному середовищі, яке сьогодні характеризує значну частину українських шкіл. Необхідність подолання зазначених проблем потребує організації спеціальної підготовки школярів, спрямованої на розвиток умінь міжособистісної взаємодії в умовах полікультурного освітнього середовища.

Полікультурне освітнє середовище розуміється вченими як сукупність культурних, духовних та матеріальних умов існування та діяльності суб'єктів педагогічного процесу, в яких знаходять відображення культурне різноманіття суспільства та характер відносин між вчителями, учнями, їх батьками, що представляють різні етнічні та інші соціальні групи: мовні, конфесійні, вікові, тендерні та ін.

Особливості полікультурного середовища дитячої музичної школи зумовлюються не тільки присутністю в ній носіїв різних культур, але, перш за все, спрямованістю навчального процесу на освоєння художньої культури свого та інших народів шляхом організації спільної музичної діяльності учнів з культурними відмінностями, в яку також можуть бути включені викладачі, батьки та інші члени сімей учнів. При цьому, взаємодія суб'єктів творчості здійснюється як в умовах навчальних занять, так і сценічних репетицій, концертних виступів, а також у сфері позанавчального спілкування та культурно-просвітницької діяльності школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дитяча музична школа є установою додаткової освіти дітей, і саме це визначає цілі та завдання її діяльності, особливості міжособистісних відносин та взаємодій, що виникають між суб'єктами навчально-виховного процесу, а також специфіку полікультурного освітнього середовища.

В останні десятиліття в педагогічних дослідженнях досить глибоко вивчено та розкрито сутність додаткової освіти дітей та молоді, визначено її концептуальні засади, виявлено відмінність від загальної освіти (О. Асмолов, В. Березіна, В. Берека, Л. Буйлова, Л. Буровкіна, Є. Евладова, С. Жданова, О. Жукова, Б. Купріянов, О. Литовченко, Л. Логінова, Н. Михайлова, Г. Пустовіт, М. Чеков та ін).

Мета статті – дослідження особливостей розвитку умінь міжособистісної взаємодії у підлітків у полікультурному середовищі дитячої музичної школи.

Виклад основного матеріалу. Одним із концептуальних положень додаткової освіти є свобода вибору дитиною видів та сфер діяльності, що виражається у можливості займатися тим видом діяльності (художньої,

технічної, спортивної чи якоїсь іншої), яка найбільше відповідає інтересам, потребам та здібностям дитини. Відповідно, будь-які досягнення дітей розцінюються за шкалою особистого розвитку, а дитині надається можливість визначити власний індивідуальний освітній шлях.

Свобода вибору сфер діяльності, своєю чергою, забезпечує можливість вільного самовизначення і самореалізації дитини, що дуже складно у межах загальної освіти, яка переважно орієнтована на стандартизовані норми і зразки засвоєння знань, розвитку умінь і навичок. Істотною особливістю додаткової освіти є практикодіяльна основа освітнього процесу. «Якщо в основній освіті, – пише О. Литовченко, – переважна увага приділяється знаково-символічним, штучно схематизованим об'єктам, то в додатковій освіті дитина має можливість знайомитися з конкретним, відчутним втіленням певних об'єктів у житті. У першому випадку переважає когнітивна, вербально-логічна діяльність. У другому – власне практична діяльність, що має емоційно-образне наповнення, яка є основою для просування дитини до нових галузей знань» [2, С. 122]. Крім того, у додатковій освіті велика увага приділяється особистому досвіду дитини, який обов'язково враховується при визначенні змісту занять та форм практичної роботи.

Найважливішою особливістю додаткової освіти є єдність навчання, виховання та розвитку. Якщо в основній освіті завжди домінує навчання над вихованням, пріоритетними є дидактичні завдання, то в додатковій освіті проблеми виховання особистості, формування її духовно-моральної основи виступають на перший план. «Додаткова освіта, – пише Г. Пустовіт, – передбачає розширення виховного «поля» школи, тому що включає особистість у багатогранне, інтелектуальне та психологічно позитивно насичене життя, де є умови для самовираження та самоствердження. Організуючи певний соціальний досвід та надаючи учням індивідуальну допомогу, педагоги сприяють розвитку особистісних якостей. При цьому ефективність виховного впливу залежить від того, наскільки його зміст буде не тільки об'єктивно корисним, а й суб'єктивно значущим для учнів, наскільки він дасть змогу осмислити себе та інших, свої відносини зі світом» [3, С. 12].

Вчені роблять важливий висновок у тому, що в процесі додаткової освіти молодь має реальну змогу розвитку особистісних якостей, необхідних для подальшої життєдіяльності. У зв'язку з цим, Б.В.Купріянов підкреслює соціалізуючу роль додаткової освіти та формулює соціально-педагогічну місію установ додаткової освіти дітей як сприяння у конвенціонуванні (сполученні) інтересів вихованця (його батьків, сім'ї) та суспільства, що забезпечує горизонтальну соціальну мобільність, тобто пошук найбільш сприятливої для дитини сфери самореалізації [1].

Таким чином, додаткова освіта розуміється нами як специфічна галузь освітньої практики, що передбачає вільний вибір сфер та видів діяльності, орієнтована на розвиток особистісних якостей, здібностей, інтересів, що ведуть

до соціальної та культурної самореалізації, саморозвитку та самовиховання дитини.

Особливістю закладів додаткової художньої освіти дітей, якими є дитячі музичні школи, є спрямованість на розвиток творчого потенціалу дітей за допомогою здійснення музичної діяльності. Вчені відзначають, що освітній процес у музичних школах характеризується низкою особливостей, серед яких: тісна співдружність педагога та вихованця, сильний особистісний вплив педагога на учня; демократичний стиль спілкування суб'єктів освітнього процесу; спрямованість на розвиток природної обдарованості дітей; поєднання різних видів та форм діяльності; різновіковий та поліпрофесійний характер занять.

У педагогічних дослідженнях зазначається, що музичні школи відрізняються особливим освітнім середовищем, яке, на думку вчених, є не тільки засобом розкриття та розвитку природних задатків дитини, але й засобом задоволення потреби у виконанні діяльності, що її цікавить, засобами її особистісного становлення та самоствердження та шляхом освоєння загальнолюдських цінностей та моральних норм [4].

Освітній процес у музичних школах спрямовано на вивчення продуктів світової художньої культури та освоєння різноманіття накопичених людством культурних цінностей. Згідно з програмами навчання, пріоритет традиційно віддається вітчизняній та західноєвропейській культурі. Проте актуальною тенденцією останніх років є включення у зміст освіти освоєння культурних цінностей етносів і народів, представники яких навчаються у шкільному колективі, що особливо поширене у багатонаціональних регіонах України. Це робить освітнє середовище музичної школи полікультурним та сприяє більш активному міжкультурному спілкуванню та міжособистісній взаємодії учнів, які представляють різні культури.

Таким чином, особливості полікультурного середовища дитячої школи мистецтв пов'язані, насамперед, зі збагаченням змісту освіти за рахунок освоєння художніх цінностей культури інших народів та обумовлені навчанням дітей різних національностей, які є представниками різних культур.

Сьогодні вчені виділяють кілька моделей включення до змісту освіти знань про культуру інших народів: міжпредметну, модульну, монопредметну, комплексну та доповнювальну. У загальноосвітніх школах найбільш затребуваними є модульна, монопредметна та доповнювальна моделі. Вони передбачають або розробку дисциплін національно-регіонального компонента (монопредметна модель), або введення в традиційні навчальні дисципліни окремих модулів або тем, що відображають культурну своєрідність регіону (модульна модель), а також реалізацію національно-регіонального компонента в ході позакласних та позашкільних заходів (доповнювальна модель).

Модульна модель у музичній школі реалізується за допомогою введення в основні теоретичні курси, такі як «Музична література», «Історія музики»

мобільних модулів, які містять полікультурні знання: «Музика народів світу», «Національні художні школи» тощо. Монопредметна модель передбачає розробку елективних курсів національно-регіональної тематики: «Народно-пісенні мелодії українського Закарпаття», «Традиційна музика України», «Чарівна музика Карпат», «Особливості народної музики центрального регіону України» тощо. Комплексна модель передбачає запровадження інтегрованих курсів, де культура різних народів вивчається у взаємозв'язку мистецтв. Міжпредметна модель реалізується на практичних предметах – у музичних та танцювальних класах, художніх майстернях, де учні виконують українські, болгарські, молдовські, єврейські та ін. пісні, вивчають музичні твори національних композиторів. Додаткова модель реалізується у позанавчальній діяльності, коли учні самостійно вивчають зразки національних культур, здійснюють збір інформації про предмети культури різних народів, готують доповіді та виступи, супроводжуючи їх виконанням музичних творів тощо.

Найбільші переваги дає використання міжпредметної моделі, яка передбачає збагачення виконуваного музичного репертуару учнів за рахунок запровадження творів національної тематики. Даний варіант дозволяє забезпечити вирішення двох завдань одночасно: удосконалення учнями виконавських навичок та розширення полікультурних знань.

Освоєння зразків музичної культури в дитячій музичній школі здійснюється не тільки теоретично, але головним чином практично через виконання творів у класі музичного інструменту, ансамблю, акомпанементу, оркестрового класу тощо. Головним предметом вивчення в музичній школі, заради якого діти приходять саме в дану освітню установу є музика. На відміну від уроків мистецтва в загальноосвітній школі, які мають на меті первинне освоєння елементарних навичок малювання, співу, музикування тощо, цільова спрямованість освітнього процесу в музичній школі пов'язана з удосконаленням власної творчої виконавської діяльності учнів та досягненням значного рівня майстерності у даному виді мистецтва. Таким чином, спектр вивчення продуктів художньої культури різних етносів та народів у музичній школі суттєво розширюється, охоплюючи і теоретичний та практичний ракурси.

Слід зазначити, що форми практичної діяльності учнів у музичній школі дуже різноманітні і включають: колективну творчість (репетиції оркестру, хору), групові заняття (репетиції музичних ансамблів), парні (камерно-вокальне і камерно-інструментальне виконавство), індивідуальні (заняття у класі музичного інструменту). У багатьох формах спільної діяльності беруть участь не лише учні, а й викладачі, а також батьки учнів та інші члени їхніх сімей, що особливо поширене у позанавчальній концертно-просвітницькій діяльності школи.

Найбільш характерними для полікультурного середовища дитячої музичної школи є такі моделі міжособистісної взаємодії: діти-діти, діти-батьки,

діти-викладачі, діти-батьки-викладачі. Модель «діти-діти» пов'язана із спільною творчістю учнів та реалізується у процесі занять у музичних ансамблях, оркестровому та хоровому класах. Модель «діти-батьки» виникає при організації сімейних творчих колективів, де, наприклад, діти грають на музичних інструментах, а батьки співають чи читають вірші, або ті та інші разом виготовляють національні костюми, аксесуари та ін. Модель «діти-викладачі» утворюється за спільної участі учнів та викладачів у музичних ансамблях, оркестрах, хорах. Модель «діти-батьки-викладачі» може бути представлена концертними колективами, в яких беруть участь діти, їхні батьки та викладачі (наприклад, шумовий оркестр), а також засіданнями сімейних клубів, де виступають учні разом зі своїми викладачами та членами сімей.

Усі моделі за участю дітей та викладачів реалізуються як у навчальній, так і позанавчальній діяльності, моделі за участю батьків – переважно в умовах позанавчальної роботи. Найбільшою варіативністю складу, мобільністю організації та різноманітністю міжособистісних відносин відрізняється модель «діти-діти». Три інші моделі менш мобільні як у складі, так і за внутрішньою структурою, у яких переважають несиметричні відносини, але включення учнів у такі колективи корисно, оскільки дозволяє варіювати їх статусне становище, способи спілкування з партнерами, засоби узгодження спільних дій.

Важливою особливістю навчального процесу в дитячій музичній школі є публічне представлення результатів навчальної діяльності учнів. Оскільки основний зміст освіти в дитячій музичній школі пов'язаний з освоєнням мови мистецтва і форм художньо-творчої діяльності, природним і закономірним результатом навчання стає публічна оцінка результатів дитячої творчості. Форми таких виступів різноманітні та здавна реалізуються у дитячих музичних школах – це академічні концерти, виконавські конкурси, фестивалі тощо.

У полікультурному середовищі дитячої музичної школи, де учні освоюють зразки не лише світової, а й національних культур, актуальним є проведення національних фестивалів, фольклорних концертів, олімпіад етнічної культури тощо, які мають різний масштаб та передбачають різні форми взаємодії учасників. У процесі підготовки даних заходів, як правило, беруть участь не тільки діти, а й викладачі, а також батьки та інші члени сімей учнів, які виконують організаційну роботу, виступають як слухачі та глядачі, привносячи свої національні традиції у спілкування та поведінку. Колективне спілкування та співпереживання учасникам виступів створює ефект міжособистісної атракції, творчої емпатії, формує почуття відповідальності за спільну справу, сприяє встановленню тісніших стосунків в учнівському колективі, а також взаєморозумінню між дітьми та батьками.

Подібні заходи, як правило, набувають широкого суспільного резонансу і викликають живий інтерес з боку публіки, сприяють встановленню особистісних та професійних зв'язків школи з соціально-культурним оточенням. Полікультурний характер таких заходів привертає увагу

національних спільнот, національних культурних центрів та сприяє розвитку соціального партнерства, формуванню позитивного іміджу школи у багатонаціональному соціумі. Таким чином, у полікультурне середовище музичної школи органічно включаються не лише суб'єкти освітнього процесу (учні, педагоги, батьки), але також «споживачі» творчих послуг, які становлять соціальне оточення (національні культурні центри, освітні установи, студії та центри дитячої творчості тощо).

Завдяки цьому утворюється кілька взаємозалежних соціальних середовищ, де відбувається взаємодія суб'єктів творчої діяльності на різних рівнях: особистісному, діловому, соціально-рольовому. Особистісний рівень взаємодії, як правило, виникає у мікросередовищі, де бере участь найближче оточення дитини: однокласники, партнери по спільній ансамблевій діяльності, викладачі-наставники, батьки. Діловий рівень найчастіше характеризує спілкування в мезосередовищі, де присутні викладачі та учні інших класів, які є партнерами колективної творчої діяльності. Такі мезосередовища утворюються, як правило, у процесі загальношкільних заходів (фестивалів, конкурсів, олімпіад), де беруть участь різновікові творчі групи, а також у процесі колективної творчої діяльності, де з малих груп формуються великі колективи учасників: хори, оркестри тощо. Соціально-рольовий рівень взаємодії виникає, як правило, у макросередовищі, де дитина взаємодіє із соціальним оточенням: глядачами, слухачами, соціальними партнерами тощо. Це здійснюється зазвичай у конкретних ситуаціях, пов'язаних із поїздками, концертними виступами, сценічними показами, творчими зустрічами.

У структурі полікультурного освітнього середовища дитячої музичної школи мистецтв присутні всі компоненти полікультурних компетентностей підлітків старшого віку: мотиваційний, когнітивно-операційний, персональний. У процесі творчої діяльності дітей, спрямованої на освоєння продуктів художньої культури різних етносів та народів, в учнів формується система знань про ці культури (когнітивно-операційний компонент), розвивається мотивація до подальшого вивчення цих культур та взаємодії з їх носіями (мотиваційний компонент), виявляються різноманітні емоції і почуття, формується позитивне ставлення до різних художніх культур (персональний компонент), встановлюються міжособистісні зв'язки та відносини у багатонаціональному учнівському колективі.

Висновки. Таким чином, полікультурне освітнє середовище розуміємо як сукупність культурних, духовних та матеріальних умов існування та діяльності суб'єктів педагогічного процесу, в яких знаходять відображення культурне різноманіття суспільства та характер відносин між вчителями, учнями, їхніми батьками, що представляють різні етнічні та інші соціальні групи (мовні, конфесійні, вікові, тендерні тощо).

Полікультурне середовище дитячої музичної школи інтегрує всі зазначені компоненти на творчо-діяльній основі та має ряд характерних

особливостей: спрямованість навчання на освоєння художньої культури свого та інших народів, використання різноманітних форм спільної діяльності учнів з культурними відмінностями, включеність до творчого процесу викладачів, батьків та інших членів сімей учнів. Зазначені особливості сприяють виникненню різноманітних взаємозв'язків та взаємовідносин між представниками різних культур у мікро-, мезо-, макросередовищах на особистісному, діловому та соціально-рольовому рівнях, що створює сприятливі умови для розвитку умінь міжособистісної взаємодії у підлітків.

Література:

1. Берека В.Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2001. 20 с.
2. Литовченко О.В. Соціально-виховне середовище позашкільних навчальних закладів як чинник соціального становлення особистості. *Освітологічний дискурс*. 2011. №1(3). С. 121-133.
3. Пустовіт Г.П. Деякі аспекти методології позашкільної освіти. *Шлях освіти*. 2000. № 2. С. 11-15.
4. Пустовіт Г.П. Теоретичні засади і методичні підходи щодо формування творчої особистості в позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні основи творчої особистості в умовах позащкільних навчальних закладів* : зб. мат. наук.-практ. конф. Київ, 2006. С. 38–69.

References:

1. Bereka, V.YE. (2001). *Sotsial'no-pedahohichni osnovy rozvytku pozashkil'noyi osvity v Ukrayini (1957 – 2000 rr.)* [Social and pedagogical foundations of the development of extracurricular education in Ukraine (1957 - 2000)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: In-t pedahohiky APN[in Ukrainian].
2. Lytovchenko, O.V. (2011). *Sotsial'no-vykhovne seredovyshche pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv yak chynnyk sotsial'noho stanovlennya osobystosti* [The social and educational environment of out-of-school educational institutions as a factor in the social formation of an individual]. *Osvitohichnyy dyskurs – Educational discourse, №1(3)*, 121-133 [in Ukrainian].
3. Pustovit, H.P. (2000). *Deyaki aspekty metodolohiyi pozashkil'noyi osvity* [Some aspects of the methodology of extracurricular education]. *Shlyakh osvity – The way of education. № 2*, 11-15. [in Ukrainian].
4. Pustovit, H.P. (2006). *Teoretychni zasady i metodychni pidkhody shchodo formuvannya tvorchoyi osobystosti v pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh* [Theoretical principles and methodical approaches to the formation of a creative personality in extracurricular educational institutions]. *Teoretyko-metodychni osnovy tvorchoyi osobystosti v umovakh pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv* : zb. mat. nauk.-prakt. konf. (pp. 38–69). Kyiv: IPV NAPN Ukrayiny [in Ukrainian].

Журнал

**«Наукові інновації та
передові технології»**

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 11(13) 2022

Підписано до друку 08.11.2022 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com